

X 192698

DOMBRÁDY LÓRÁND

A legfelsőbb hadúr és hadserege

KAIROSZ KIADÓ, 2012

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001023731

© Dombrády Lóránd, 2012

© Kairosz Kiadó, 2012

Második, átdolgozott kiadás

Borítóterv:
Őri Kiss István

A kötetben és a címlapon szereplő fényképek forrása:

Honvédelmi Minisztérium
Hadtörténeti Intézet és Múzeum
Budapest

A kötet megjelenését támogatta a

Nemzeti
Kulturális
Alap

X192498

ISBN 978 963 662 557 3

A kiadásért felel: Bedő György,
a Kairosz Kiadó ügyvezetője

1134 Budapest, Apály u. 2/b.
kairosz@hu.inter.net
www.kairosz.hu

Nyomdai előkészítés: Tordas és Társa Kft.

Nyomás és kötészet: Séd Nyomda

Felelős vezető: Katona Szilvia

A Nemzeti Hadsereg fővezére

Horthy Miklós altengernagy, a Monarchia flottájának utolsó parancsnoka 1918 novemberében kenderesi birtokára vonult vissza. Többször Budapestre látogatott, ahol barátaival az egyre kaotikusabb, elviselhetetlen állapotok megszüntetéséről szóttek terveket. Végül arra a megállapításra jutottak, hogy a rend helyreállítására szükséges lépéseket csak külső támogatással lehet kezdeményezni. Az 1919. április 12-én Bethlen István vezetésével Bécsben létrejövő Antibolsevista Komite (ABC), valamint az irányításukkal Aradon és Szegeden szervezkedő ellenforradalom egyaránt számon tartotta Ferenc József egykori szárnysegédét, s mint a korábbiakban legmagasabb rendfokozatot és beosztást elért katonát, sikerekben gazdag tengerész-tisztet első helyen szemelte ki a szervezkedő fegyveres ellenforradalom katonai irányítójának. Bethlen időben felhívta rá az Aradon szervezkedő Károlyi Gyula gróf figyelmét. A Monarchia hajóhadának első embere, „Otranto hőse”, elismert volt az antanthatalmak, elsősorban a britek előtt. Az ekkor ötvenegy éves, ereje teljében lévő, a vörösökkel szemben közismerten keménykezűnek tudott katona, a régi rend feltétlen híve, a forradalom elszánt ellensége, alkalmasnak látszott a fegyveres rendcsinálásra.

A Bethlen által Bécsből irányított ellenforradalom hívei Aradon kezdték meg a szervezkedést, ahol 1919. május 5-én Károlyi Gyula gróf alakított kormányt. Innen Szegedre akarta áttenni székhelyét, hogy a román megszálló hatóságoktól tá-

vol, az itteni ellenforradalmi erőkkel egyesülve, mindenünnen könnyen elérhető ellenforradalmi központot hozzanak létre.

A francia védnökség alatt folyó szegedi ellenforradalmi szervezkedés már előrehaladt, bizonyos sikereket ért el. Többek között a helyőrség is átállt az ellenforradalmárok oldalára. A bécsi Antibolsevista Comité képviselőjében már 1919 áprilisában Szegedre érkezett Gömbös Gyula vezérkari százados, aki megbízásának megfelelően hozzálátott a katonai hatalom átvételének megszervezéséhez. Kapcsolatot teremtett a Szegeden lévő alakulatok tisztjeivel. „Gömbös állandó érintkezésben van a tisztikarral, igazi propaganda erő, folyton gyűlésezik, beszél, magyaráz, ágál, lelkesít” emlékezett később Kelemen Béla, volt főispán, a szervezkedő szegedi ellenforradalom egyik vezető személyisége. Nem volt nehéz meggyőzni őket, hogy az ellenforradalom sikere mindenekelőtt a hadseregtől függ. Gömbösnek jelentős szerepe volt a május 7-i, a tanács-hatalommal szimpatizáló tisztek és katonák letartóztatását követő katonai hatalomátvétel előkészítésében és lebonyolításában. Érdemét Gömbös nem győzte eleget hangoztatni, ami csakhamar ki is váltotta az új, franciák által elismert katonai vezetők, Bernátsky Kornél tábornok, hadosztályparancsnok, Szombathelyi Béla alezredes, állomásparancsnok és a körülöttük gyülekező törzstisztek, köztük sok vezérkari, ellenszenvét, akik magukénak tudták a megtett lépéseket. Gömbösnek be kellett látnia, hogy a Szegeden gyülekező magas rangú katonák között nincs meg az a tekintélye, mely lehetővé tenné, hogy az ellenforradalomra szerveződő csapatok elsőszámú vezetőjévé válják. Kapcsolatán csak rontott, mikor a Szegedre tartó, de kényszerű tétlenségre kárhoztatott kormány helyett az ügyek vitelére május 21-én megalakult kormányzó bizottságban, államtitkári minőségben a katonai ügyek intézője lett. A csapatok szervezése nem lehet egy fiatal százados kezében. Tábornokot kell az ügyek élére állítani. Ha már Gömböst, mint az ABC tagját és küldöttét megilleti egy hely a bizottság-

ban, úgy bízzák meg mással, például a külügyek vitelével – hangoztatták. Mindamellett számosan voltak – különösen az alacsonyabb rendfokozatú tisztek –, akik szívesen látták volna az ügyek élén a lendületes szónoklatokat tartó fiatal kapitányt.

Károlyi május 9-én el is indult Aradról, de mivel a román hadsereg feltartóztatta, csak május 28-án érkezett meg Szegedre. Itt 30-án újjáalakította kormányát, amelyben már a Bécsből érkezett Teleki Pál is részt vett. A június 2-án megtartott első minisztertanácsot követően a kormányelnök közölte Paul de Lobit francia tábornokkal, a magyarországi francia csapatok főparancsnokával: a kormány szándéka – az antant kívánságának megfelelően – a bolsevizmus letörése és a rend helyreállítása. Ugyanakkor megerősítette, hogy a kormány alárendeli magát a párizsi békekonferencia határozatainak.

A kormányban a hadügyminiszteri poszt egyelőre betöltetlen maradt. Károlyi Bethlen tanácsának megfelelően Szegedre hívta Horthy Miklóst, hogy felajánlja neki a hadügyi tárcát. Horthy május 30-án tárgyalt Károlyival, és nyolcnapi gondolkodási időt kért. Ennek letelte előtt, június 5-én, más források szerint 6-án, Szegedre érkezett – és mint maga hangoztatta, kemény lelki tusa után – igent mondott. Első ténykedései közé tartozott, hogy felhívást bocsásson ki a magyar Nemzeti Hadsereg felállítására.

Az új miniszter megtartotta Gömböst államtitkári beosztásában. Nem tudni, hogy korábban személyesen ismerte-e Gömböst, azonban bizonyosan hallott róla, mint a januárban megalakult MOVE elnökéről. Tájékozódhatott Anti Comintern megbízatásáról, a bécsi és szegedi ellenforradalmi szervezkedésben betöltött eddigi szerepéről.

Gömbös jól ismerte a bécsiek Horthyhoz fűződő reményeit, s maga is egyetértett személyének előtérbe helyezésével. Hivatkozva a szegedi ellenforradalom eredményeire és folyamatban lévő kibontakozására, melynek tekintélyes vezérre van szüksége, maga is a hadügyi tárca elfogadására biztatta

Horthyt. Ő maga, már csak kedvezőtlen helyi tapasztalatai alapján is egyelőre háttérben akart maradni. Azonban nem késlekedett, hogy Horthy előtt is döntően az ő saját tevékenységének tulajdonítsa a Szegeden eddig történeteket, s így ki-domborítsa jövőbeni szerepének hasznosságát. Arról is biztosította, hogy személyében számíthat a vezetésével újjáéledő MOVE körül csoportosulók támogatására is.

Horthy felmérte, hogy egyelőre Gömbös lehet az a biztos pont, akire a még mindig zűrzavaros helyzet közepette katonai téren, de általában is támaszkodhat. A szürke eminenciás ajánlkozását szívesen fogadta. Tetszett neki Gömbös lelkesedése, buzgósága és agitatív képessége, értékesek voltak számára kapcsolatai, a tisztek jelentős része előtti népszerűsége. Így létrejött a hallgatólagos megállapodás az egyelőre másodszerreppel is megelégedő, hamar kevenccé váló szegedi kapitány és a későbbi hadúr között, amely az elkövetkezendő években közel sem alakult oly harmonikusan, mint Horthy ekkor ezt gondolhatta.

A Nemzeti Hadsereg engedélyezéséhez mindenekelőtt meg kellett nyerni a főparancsnok, De Lobit tábornok, valamint a Szegedet megszállva tartó francia erők parancsnoka, Betrix ezredes hozzájárulását is. A kormány csak rajtuk keresztül érintkezhetett az antanthatalmak vezetőivel. A francia parancsnokok, bár meglehetősen bizalmatlannak mutatkoztak, beleegyezésüket adták egy önkéntesekből álló – a sorozás tiltott volt – 1300 fős fegyveres erő létrehozására. Vonakodásuk feltehető oka, hogy nem látták tisztázottnak az alakuló Nemzeti Hadsereg szerepét, tartottak tőle, hogy az ellenőrzés kicsúszik a kezükből, de nem utolsó sorban félték a románok és szerbek esetleges tiltakozásától. Az antant vezetői távol, ők azonban helyben voltak, nekik kellett szavatolni a rendet és az antantpolitika érvényre juttatását.

Az új hadügyminiszter 1919. június 9-én felhívást bocsátott ki, amelyben a vörös terror elleni harcra és a rend vissza-

állítására szerveződő Nemzeti Hadseregbe invitálta az önként jelentkezőket. A toborzáshoz igyekezett minden lehetőséget felhasználni. Repülőgépről röplapokat szórattott a Vörös Hadsereg vonalai fölé, nem eredménytelenül. Visszaemlékezése szerint ugyanis már másnap egy teljesen felfegyverzett huszárezred jelentkezett nála szolgálatra.

Gömbös Gyula ugyanakkor a kormánynál és Horthynál latba vetette minden befolyását és meggyőző erejét, hogy engedélyt kapjon egy, valójában engedélye előtt a kormánytól is lazán függő, elsősorban az ő közvetlen irányítása alá tartozó rohamalakulat létrehozására. Ennek közvetlen feladata: gárdakülönítményként őrködni a kormány, de még inkább a hadügyminiszter mellett, hangot adni törekvéseiknek, s leszámolni az ellenforradalom ellenségeivel. Gömbös minden biznnyal a fasiszta tömegmozgalommá szervezni remélt MOVE majdani rohamalakulatának magját is e tiszti századokból kívánta lerakni. Horthy ugyan minden további nélkül élt is a Gömbös által felajánlott lehetőséggel, de mindenekelőtt nagy súlyt helyezett a Szegeden gyülekező magasabb rendfokozatú és nagy tapasztalatú tábornokok és törzstisztek – köztük vezérkariak – megnyerésére, hiszen az ő közreműködésükkel akarta megteremteni az ellenforradalom új hadseregét.

Horthy és Károlyi Gyula is hagyta magát meggyőzni, és még a francia parancsnokság engedélye előtt hozzájárultak a szervezés megkezdéséhez. A Hadügyminisztérium június 14-én engedélyezte a tiszti századok megalakulását. Elsőként Prónay Pál báró, huszárszázados alakította meg 184 főből álló különítményét. Ez, miként a többi is, százados szakasziparancsnokok irányításával főhadnagytól alhadnagyig verbuválta tagjait, hivatásos és tartalékos tisztekből egyaránt. Olyan, később hírhedtté vált neveket találunk az alapító tagok között, mint Kovarcz Emil, Taby Árpád, Bakó László. A legénységi zubbonyba bújtatott, rendfokozati jelzés nélküli különítményesek csakhamar felhívták magukra a figyelmet. Nemcsak

szokatlan, a reguláris alakulatoktól eltérő, Prónay kreálta egyenruhájuk, amely elsősorban a kormánytól csak lazán függő szabadcsapat jelleget volt hivatva szolgálni, hanem sokkal inkább gátlástalanságukkal, a kommunisták, szociáldemokraták, zsidók és a nekik nem tetszők elleni pogromjaikkal, törvénysértéseikkel, gyilkos merényleteikkel, melyek rettegésben tartották Szeged városát. Revansista jelszavaikkal, nem titkolt hatalmi ambícióikkal, s rémtetteikkel csakhamar magukra terelték a francia parancsnokság figyelmét is. Prónay maga állapította meg naplójában: még meg sem alakultunk, máris „hangoztatuk revánsgondolatunkban rejtett szándékunkat, akkor, ha hatalomra jutunk”. A Prónay-századot követően, a sok zavarosban halászni kívánó tisztből, újabb századok alakultak. Hamar felhívták magukra a figyelmet az Ostenburg–Moravek és Bárdos-századok is.

Nem kellett sok idő hozzá, hogy kiéleződjön a viszony a tiszti századok és a szegedi alakulatok, valamint a Hadügyminisztérium magas rangú tisztjei között. Gömbös állítása, hogy a századok megalakulásáig nehéz volt a helyzet Szegeden, a kormány és Horthy személye elleni intrikák megszűnése nekik volt köszönhető, nagy felzúdulást váltott ki a szegedi honvéd – és csendőrtisztek körében, akik maguknak tulajdonították a már jóval a tiszti különítmények létrejötte előtt helyreállított és stabilizált rendet, mely lehetővé tette a kormány működését. Fokozta az ellentétet, hogy a tiszti századok tagjai semmibe vették az állomásparancsnokság intézkedéseit. Nem változott a helyzet akkor sem, amikor a nemkívánatossá vált Gömbösnek francia nyomásra távoznia kellett Szegedről, s a tiszti különítmények is egyre inkább ki voltak téve annak, hogy a franciák megünják rémuralmukat és internálják őket. Báró Prónay és emberei ekkor kizárólag a vezér elit gárdájának tekintették magukat, aminek hangot is adtak. Horthy elfogadta „kedves fiainak” feléje nyújtott kezét, mint a saját pozíciója védelmében is felhasználható erőt. Így, habár távol állt

tőle az ilyen gátlástalan gyülekezet, egyelőre szükségesnek találta létezésüket, takargatta gátlásukat, s vállalta az ezzel együtt járó, személye ellen irányuló kellemetlen megnyilvánulásokat is. Shvoy Kálmán írta le naplójába: „Prónay teljesen hatalmába kerítette Horthyt, nem engedelmeskedett senkinek, állam volt az államban, és rengeteg bajt csinált, sok szégyent hozott a honvédség nevére. Századában sok rovott múltú, tiszti mivoltát igazolni nem tudó alak volt, akik minden aljaságra képesek voltak. Naponta követtek el gyilkosságokat, amit mindenki tudott, de nem tett ellene semmit. Mi a hadsereg-parancsnokság – mint állomásparancsnokság –, lépéseket tettünk, de le lettünk intve, s Prónay és különítménye közvetlen a fővezérnek rendeltetett alá.”¹

Időközben folyt a reguláris erők toborzása is, ami azonban nem ment egykönnyen. Gömbös eredetileg 8000 szegedi és Szeged környéki polgár jelentkezésére számított, gondolván arra, hogy a majd Budapest felé vonuló hadsereg magába szívja a tanyák népét. A toborzás nem igazolta várakozását. Az emberek nem mozdultak. Zadravecz páter kedvetlenül jelentette ki: a szegedi nép ugyan lelkes, de katonának akkor megy, ha viszik. Ez utóbbit – azaz a sorozást – azonban a francia parancsnokság nem engedélyezte. Az ellenforradalom vezetői a tanyák között járó, mézes szavú vörösfegyveresek bomlasztó tevékenységét is felfedezni vélték a lelkesedés elmaradásában. Így a szerveződő Hadügyminisztérium egyelőre elsősorban a Szegeden lévő, visszatartott és a vörös „fertőzöttektől” megtisztított sorlegénységre számíthatott. Ilyen körülmények között akaratuk ellenére is kénytelenek voltak betartani az engedélyezett 1300 fős létszámot. A toborzás nehézségén a tiszti századok Szeged környéki „toborzó” látogatásai sem sokat változtattak.

¹ Shvoy Kálmán titkos naplója, 1918–1945. Kossuth Könyvkiadó, 1983. 52. old.

Ezek a gondok azonban kevésbé sem akadályozták a Hadügyminisztériumi létszám növekedését. Nyugatról és keletről egyaránt folyamatosan szép számmal érkeztek Szegedre tábornokok és törzstisztek – köztük számosan vezérkarikak –, akik az alakuló minisztériumban, vezérkarban és a fennálló és remélhetően növekvő reguláris egységek élén képzelték el pályájuk folytatását. Soós Károly, Fischer Lajos, Kozma Miklós és sokan mások, akik a későbbi években is szerepet kaptak a honvédség irányításában, sorra ajánlották fel szolgálataikat Horthynak. Ezekből a nagy világháborús tapasztalatokkal rendelkező tisztekből szándékozott kialakítani a fővezérséget. Természetesen számított még a későbbiekben a Dunántúlon hozzá csatlakozókra is. A szerveződő Nemzeti Hadsereg nem nélkülözhetette a szakszerű irányítást.

A Nemzeti Hadsereg gyors kialakítása és főként Szegedről történő távozásának és mozgásának biztosítása nem tűrt halasztást. Ezért Horthy a külügyminiszteri tárcát betöltő Teleki Pállal júliusban Belgrádba utazott, hogy a kormány nevében igyekezzenek megnyerni az antant ottani exponensei, elsősorban az angolok, valamint a szerb kormány és katonai vezetés hozzájárulását a szerveződő Nemzeti Hadsereg elismertetéséhez és törekvései támogatásához. Ki akarták eszközölni a hadsereg Dunántúlra történő áttelepülésének engedélyezését is. Biztató volt, és meglegedésükre szolgált megbeszélésük a szerb miniszterelnökkel és Protics vezérkari főnökkel. Utóbbiak francia beleegyezés esetén hajlandóknak mutatkoztak biztosítékot adni a hadsereg szabad átvonulásához a szerbek által megszállt területen, vagy annak közelében. Nem zárkóztak el a szegedi kormány elismerésétől sem. Találkoztak Troubridge tengernaggyal, akit Horthy még bécsi tengerészeti attasé korából ismert, valamint a belgrádi angol követtel is. Mindketten – mint erről a kormánynak Teleki beszámolt – látható jóindulattal kezelték a magyar ügyet. Nem így De Fontanay francia követ, aki – szintén Teleki megállapítása szerint – nem érdekelt a

magyarok sorsa. A küldöttség tehát lényegében eredménytelenül járt, ígéreteknel többet nem kapott. Ezt elsősorban a franciák ellenséges magatartásának tulajdonították. A hadsereg elismertetése, valamint elvonulásának lehetősége továbbra is bizonytalanságban maradt.

A szélesebb társadalmi bázisra támaszkodni képtelen, de erre nem is törekvő Károlyi-kormánnyal szemben az antant bizalmatlanságát fejezte ki. A jórészt arisztokratákból álló, túlzottan jobboldali kabinet kiszélesítését kívánták a liberális polgári körök és a szociáldemokraták bevonásával. De Lobit – mint őfelsége egykori szárnysegédét, kipróbált Habsburg-barátot, Horthyt sem látta szívesen a hadügyek élén. Közrejátszott ebben Horthynak a MOVE díszközgyűlésén elmondott antantellenes kirohanása, valamint a szélsőjobboldali Gömböshöz és a tiszti különítményekhez fűződő viszonya is. Július 12-én Ábrahám Dezső alakított kormányt. Ebben a hadügy élén Horthyt Belitska Sándor vezérőrnagy váltotta fel. Horthy a hadsereg főparancsnoka lett. „Ebben a kormányban nem óhajtottam részt venni, mint hadügyminiszter, a fővezérséget azonban megtartottam, miután biztosítottak, hogy azt semmi esetre sem vonják bele a pártpolitikai viszálykodásokba Egyedüli célom az volt, hogy ennek a magyar seregnek a segítségével megszabadítsam Magyarországot a kommunista rémuralomtól, mert ennek kegyetlenkedései és gonosztettei állandóan fokozódtak. Nagy jelentőségű volt, hogy ezt az annyira szükséges tisztogatást ne a külföldi hatalmak, hanem mi magunk hajtsuk végre.”²

Az új főparancsnok, akit csakhamar fővezérré neveztek ki, nem sajnálta különösebben az odahagyott miniszteri széket. Örülök, hogy elhagyhattam a hadügyminisztériumot, mert most már nem kell politizálnom – jelentette ki Horthy a Mars téri laktanya udvarán felsorakozott csapatok előtt. A politizá-

² Horthy Miklós: Emlékirataim, Európa História, 1990. 125. old.

lás helyett a kard forgatását és fegyelmet kérte tőlük és tisztjeiktől. Magasházy László százados, Horthy új szárnysegéde ezt követően felolvasta a fővezér hadparancsát, melyben bejelentette, hogy átveszi a magyar nemzeti haderők fővezérletét.

A hadsereg főparancsnok fővezér helyzetét és viszonyát a hadügyminiszterhez, mielőbb tisztázni kellett. József főherceg megerősítette a Nemzeti Hadsereg fővezéri tisztségében, ami alkalmat adott, hogy Ábrahám miniszterelnöktől kieszközölje függetlenségét a hadügyminisztertől. Belitska Sándor vezérőrnagy, aki Horthy helyét örökölte a kormányban, egyetértett abban, hogy a főparancsnok, aki egyben a fővezérletet is gyakorolja, nem az ő, hanem közvetlenül a nemzeti kormány alárendeltje legyen. A szükséges hadműveleteket – harci alkalmazást – a fővezér a neki alárendelt fővezérség s annak főnöke segítségével önállóan, saját belátása szerint intézi, amihez a kormánytól is szabad kezet kap. A hadügyminisztériumra a csapatok ellátása, kiegészítése, mozgósítása maradt. A fővezérség vezérkarának főnöke Soós Károly vezérőrnagy lett.

Horthy tehát szabad kezet kapott a Nemzeti Hadsereg irányításában. Kiáltványban tudatta mindenkivel, hogy a rend és nyugalom helyreállítására szervezendő fegyelmezett és szilárd Nemzeti Hadsereg fővezére kíván lenni. Csatlakozásra szólította fel az ország egész területén – így a vörös uralom alatt lévő területeken is – lévő tiszteket, katonákat, sorakozzanak a bolsevizmus elleni harcra, „a nemzeti érzés, a hazafiság Szege-den kibontott és fennen lobogó zászlaja alá”.

A fővezér legfőbb célja változatlan: mielőbb távozni Szege-dről a hadsereggel, s függetleníteni magát a kormánytól. A távozást több dolog is sürgette. A meg nem szállt Dunántúlon adott volt a lehetőség Budapest felé vonulni. Alkalom nyílt továbbá a dél- és nyugat-dunántúli, a bécsi ellenforradalom befolyása alatt álló alakulatokkal történő egyesülésre, a kevésbé „fertőzött” vidékek mozgósítására, s mindezek eredményeképpen a Nemzeti Hadsereg erőinek gyarapítására. Horthy

remélte, hogy itt a franciáktól távolabb, de ugyanakkor a Bethlen irányította bécsi ellenforradalmi központhoz közelebb, nagyobb lehetőség kínálkozik az angol befolyás erősítésére. Ekkor, július második felében már várható volt az antant rövidesen bekövetkező koncentrált támadása az egyre nagyobb nehézségekkel küszködő, katonai ereje végéhez közeledő tanácskormány és hadserege ellen. Az erők idejében történő koncentrálása esetén pedig megnyílhatott volna a lehetőség a vörös uralom leverésében való tevékeny fegyveres közreműködésre s a rendcsinálásra. „Nagyjelentőségű volt, hogy ezt az annyira szükséges tisztogatást ne a külföldi hatalmak, hanem mi magunk hajtsuk végre” – írta később visszaemlékezésében.³ Ez esetben a tanácshatalom leverésének dicsősége nem maradt volna a románoké és cseheké, ezzel megnőtt volna az ellenforradalmi kormány, de elsősorban a Nemzeti Hadsereg és fővezérének ázsioja az antanthatalmak előtt, s feltehetően más lehetett volna az eredmény a béketárgyalásokon. Különböző tervek születtek. A fővezérség kapcsolatot teremtett a Vörös Hadsereg egyes magasabb egység parancsnokaival is, mint Julier Ferenc vezérkarfőnökkel és Werth Henrikkel a 7. hadosztály parancsnokával. A július utolsó napjaiban létrejött az üzenetváltás, azonban az ezt követő napokban érdemi lépésre, hogy mozogjon csapataival déli irányba a Nemzeti Hadsereg felé, nem került sor. Werth hadosztályával támadást indított a románok ellen. Két hét múlva pedig bekövetkezett a Vörös Hadsereg összeomlása.⁴ Werth csak októberben jelentkezett a fővezérségnél. A hadügyminisztérium Horthy utasítására július 19-én Charpy tábornoknak is átiratot küldött, hogy engedélyezze a Duna-Tisza közén a románok ellen felvonult magyar vörös csapatok átállítását a Nemzeti Hadsereg oldalára. Nem kapott választ. A francia parancsnokság mereven visszautasított minden,

³ Horthy: Emlékirataim, 126. old.

⁴ Hadtörténelmi Intézet Levéltára (HIL) Vkf. 1919. II. csop. T 8 és T 13.

a demarkációs vonal átlépésére és a dunántúli elvonulásra irányuló kérelmet. A helyzet komolyságát mutatta, hogy francia csapatokat helyeztek készenlétbe egy erőszakos elvonulás kivédésére.

Teleki külügyminiszter ismét Belgrádba utazott, hogy most már véglegesen kieszközölje a szerbek hozzájárulását a Dunántúlról való átvonulás engedélyezéséhez. A dolgot a szerb miniszterelnök ugyan a maga részéről ezúttal is kivihetőnek találta, azonban közölte, hogy mindehhez a franciák hozzájárulása szükségeltetik. Az Ábrahám kormány erre Franchet d'Esperay tábornokhoz fordult, s hivatkozva a szerb állásfoglalásra, kérte a tábornokot, tegye lehetővé végre a Nemzeti Hadsereg Baja környékére, illetve Baranya vármegyébe történő átvonulását. Csak így képzelhető el, hogy a Nemzeti Hadsereg bekapcsolódhasson a magyarországi bolsevizmus letörésébe.

Az elvonulás engedélyezése azonban mindezen erőfeszítések ellenére is egyre késett. Ebben Horthy a románok és csehek aknamunkáját látta. Ezen alapvető katonapolitikai megfontolások mellett azonban ajánlatos volt a Szeged lakosságának és a francia parancsnokságnak egyaránt gondot okozó – Prónay szerint is túl „zajos” – tiszti különítmények elvonultatása is a franciák szeme elől, mivel ezek egyre kevésbé tűrték maguk körül a konszolidáció legkisebb jelét is. A fővezér pedig eddig kísérletet sem tett megfékezésükre, hiszen ezzel a személyéhez kötődő, számára feltétlenül hasznos, szerepükre váró embereit nem akarta eltávolítani magától.

Horthy népszerűsége egyre nőtt a Szegedre sereglő tisztek között. Július 5-én került sor a Szegedi Nemzeti Színházban a MOVE díszközgyűlésére. Az ekkor még Szegeden tartózkodó és elnöklő Gömbös Gyula a MOVE díszelnökéül ajánlotta Horthyt, a már lemondás előtt álló hadügyminisztert. Ekkor a színházat megtöltő tisztek – a meghívott franciák jelenlétében – demonstrációba kezdtek Horthy mellett. Ő erre a színpadra ment, és maga, valamint a Szegeden lévő tisztek

nevében kirohanást intézett az antanthatalmak ellen. Magyarellenes, a nemzeti kormányt tudatosan lehetetlenné tevő politikával vádolta őket. Figyelmeztetett, hogy a mögötte álló hazafias erők nem ismernek meghátrálást, s kitartanak, amíg a hazát vissza nem veszik. Ő maga is cselekedni jött Szegedre, nem pedig azért, hogy egy örökösen támadott éppen lemondani készülő kormány tagjaként az időt töltsen. Horthy ezzel végleg maga mellé állította a színházat megtöltő tiszteket, akik vállukon vitték ki a Széchenyi térre. Prónay szerint csak egyes bajtársaik mérséklete tartotta vissza őt és embereit, hogy azonnal franciaellenes tüntetésbe ne kezdjenek. Maga Horthy is, aki bár meg volt hatva, és boldogságtól sugárzott, a franciák közbeavatkozásától tartva csitította a felhevült kedélyeket, s a lehető leggyorsabban eltűnt a helyszínről.

De Lobit és Betrix mindenesetre levonhatta a következtetést, hogy Horthyval számolni kell, mint az ellenforradalom vezérével. A kormányból való antant óhajra történő távozása nem járt együtt katonai vezető szerepének megkérdőjelezésével. Ha a franciák erre törekednének is, a legnagyobb ellenállásba ütközne, hogy eltávolítsák a csapatok éléről. Látniuk kellett, hogy a Szegeden rendelkezésre álló francia erők ehhez aligha lennének elégségesek. Jó lenne tehát Horthyt mielőbb csapataival együtt eltávolítani Szegedről, ami azonban felsőbb utasítás híján nem lehetséges. Beérték Gömbös távozásával, akinek július 26-án Charpy tábornok kérésére kellett távoznia Szegedről. Túlzó nacionalista és szélsőjobboldali megnyilvánulásai, intrikái, a MOVE és a tiszti különítmények létrehozása miatt meggyűlt vele a francia parancsnokság baja. Gömbös az ellene folyó magyar–francia intrikáknak tulajdonította a francia lépést, hogy eltávolítsák őt Horthy mellől, s ezzel az ellenforradalom erőit gyengítsék. A távozonak Belitska hadügyminiszter mindenesetre megígérte, hogy a kormányban fenntartja neki az államtitkári posztot.

Az ellenforradalom egyre nagyobb várakozással tekintett Horthyra. Helyzetét a megszálló franciákkal és az antanttal szembeni fellépése megerősítette. A szegedi sajtó a fővezérről szólva szintén nem fukarkodott a túlzásoktól sem mentes dicsőítő jelzők osztogatásával. Múltjának emlegetése során kiemelték kitartását, hidegvérét, mely a legnehezebb órákban és helyzetekben sem hagyta el, ami különösen alkalmassá teszi a fővezéri szerepre, a fegyveres ellenforradalom irányítására. Ilyen előzmények után – lelkenedezett a szegedi Új Nemzedék július végén – nem csoda, ha „az egész hadsereg bálványozza, és vakon menne egy szavára halálba is”. Kialakult a Szegedről induló honmentő vezér képe, amelyből az elkövetkező évek során magától értetődő szükségszerűséggel teljesedett ki az igazságtalanságokkal leszámoló, az országot az ezeréves határokig vezető hongyarapító hadúr alakja.

A Vörös Hadsereg sikertelen offenzívája és a tanácskormány bukását követően, augusztus 1-jén Budapesten megalakult a Peidl-kormány. A szegedi kormány izgatott és tanácstalan volt. Mi az antanthatalmak szándéka, mi lesz a szegedi kormánnyal? A Peidl-kormánytól mindenesetre elhatárolta magát. Horthy, Belitska hadügyminiszterrel egyetértésben a Nemzeti Hadsereg mielőbbi indulása mellett foglalt állást. A románok csakhamar Budapesten lesznek, s az olasz misszióval karöltve a szegediek nélkül oldják meg a problémákat, kész helyzetet teremtenek. A franciák engedélyének kieszközlése nem tűr halasztást.

Elodázhatatlan, hogy a Nemzeti Hadsereg átvonuljon a Dunántúlra, hogy az ottani alakulatokkal egyesülve olyan felhasználható erőt képezzen, mely meggyőzi a nagyhatalmakat, hogy a fővezér csapataival megjelenhessen a fővárosban, s az egyetlen használható magyar fegyveres erőként kezébe vehesse az irányítást. A tét Horthy számára most a hatalom megragadása volt. Már is időzavarba került. Meg kellett szervezni a dunántúli csapatokat, megismerkednie és elfogadtatnia magát

azok parancsnokaival. Szót érteni a várhatóan mind nagyobb számban jelentkező tábornokokkal és törzstisztekkel, és beosztásba helyezni őket. Kizárni a veszélyt, hogy egy önjelölt jelentkezhessen a Nemzeti Hadsereg élére. Érezte, hogy addig is, míg csapataival Budapesten meg nem jelenik, a Dunántúlt el kell szigetelni az ott megalakult kormány befolyása elől. Kizárólagosan a szegedi kormány és a fővezér instrukcióit szabad érvényre juttatni.

Felgyorsultak az események. Augusztus 4-én a román csapatok bevonultak Budapestre. A békekonferencia által el nem ismert Peidl-kormányt lemondatták. A magát kormányzóknak deklaráló József főherceg augusztus 6-án Friedrich Istvánt bízta meg a kormányalakítással. Az új kormány a megszálló román parancsnokság irányítása és ellenőrzése alatt működött.

Szegeden féltékenyen nézték a budapesti eseményeket. Közben szaporodtak a hírek a Nemzeti Hadsereg közeli elindulásáról egyelőre a Dunántúlra. Belitska hadügyminiszter harciasan jelentette ki a minisztertanács augusztus 3-i ülésén: ha a franciák nem akarják engedni a csapatok elvonulását, úgy egyenként kell elszivárogni és találkozni egy, a Dunántúlon kijelölt gyülekezőhelyen. A szegedi kormány még abban reménykedett, hogy a csapatok védelme alatt fog Pestre vonulni.

A hadsereg is egyre türelmetlenebb lett. Budapestre irányította figyelmét. A tisztek Horthytól várták a választ, hogyan viszonyuljanak az éppen hivatalban lévő kormányokhoz. A fővezér ekkor már leírta a szegedi kormányt, de a budapestivel szemben sem voltak illúziói. Éppen ezért bizalmasan közölte környezetével, hogy ő mindenesetre a hadsereg élén áll és marad, s a maga önálló útját szándékozik járni. József főherceggel feltétlenül felveszi a kapcsolatot, s tájékozódik. A kormányok pedig egyelőre csináljanak, amit akarnak.

Horthy a hadseregnek ígért önállósulás jegyében augusztus 9-én közölte a minisztertanáccsal, hogy a fővezérség kíválik

a Hadügyminisztérium kötelékéből, és mint önálló parancsnokság folytatja tevékenységét. A szükséges hadműveletekkel összefüggő intézkedéseket ezentúl a fővezérség a kormánytól függetlenül hajtja végre.

Közben a lemaradástól félt fővezérség – amennyiben ez akkor Szegeden egyáltalán lehetséges volt – titokban a Nemzeti Hadsereg alakulatait felkészítette az elvonulásra. Prónay különítménye augusztus 4-én elhagyta Szegedet, ezt követte az Ostenburg–Moravek különítmény, majd 9-én a Bernátsky Kornél vezérőrnagy vezényelte hadosztály alakulatai is megkezdtek az elvonulást. A csapatok a román és szerb csapatok közötti folyosóban óvatosan nyomultak a Duna felé. A francia parancsnokság tulajdonképpen szemet hunyt az események felett.

Kedvező jel volt a Nemzeti Hadsereg számára, hogy a francia parancsnokság augusztus 8-án jelentős mennyiségű, még márciusban, az akkor Szegeden állomásozó csapatoktól lefoglalt fegyvert és lőszert adott át a Hadügyminisztériumnak. Ebben 5428 db különböző típusú lőfegyver, 52 géppuska és 9 db 8-10 cm-es ágyú volt a legjelentősebb. Charpy tábornok augusztus 11-én szentesítette is a közrend fenntartása érdekében a két demarkációs vonal között, a Kiskunhalas, Kalocsa, Kistelek körzetében lévő csapatok jelenlétét. A továbbvonulást, azaz a Dunán való átkelést azonban határozottan ellenezte.

A budapesti antantmissziók nevében József főherceg is akcióba lépett. Augusztus 12-én kérte Horthytól, hogy a csapatokat rendelve vissza Szegedre. A fővezér megtagadta ennek teljesítését. Mint később visszaemlékezésében megjegyzi, már csak azért sem teljesítette a felszólítást, mert azzal a nyomás alatt cselekvő József főherceg sem értett egyet: „A közlésből azonban azt is megértettem, hogy ő maga sem ért egyet a parancssal, mert ez továbbra is francia fogságban tartott és minden cselekvésre képtelenné tett volna bennünket.”⁵

⁵ Horthy: Emlékirataim, 127. old.

Horthy tehát döntött. Folytatja az előrenyomulást. Mindkét kormánytól – a feloszlóban lévő Ábrahám és az éppen megalakuló Friedrichétől – egyaránt függetlenítette magát és hadseregét. Tisztában volt vele, hogy az egymással vetélkedő antanthatalmak előbb-utóbb Budapesten létrehozzák a véglegesnek tekinthető kormányt. Ennek összetétele egyelőre ugyan még tisztázatlan volt, ám számított rá, mindenképpen szükségük lesz egy magyar fegyveres erőre, mely a kormánytól független erőként is képes rendet teremteni a zűrzavarban. Ez pedig csakis a Nemzeti Hadsereg lehet. Ha az antantpartnereknek az utódállamok nyomására nem is tetszik a Nemzeti Hadsereg aktivitása, más használható magyar fegyveres erő nem lévén, csakhamar arra fognak kényszerülni, hogy azt elfogadják tárgyalópartnernek. Erre utalt az elvonulást lehetővé tevő francia magatartás is. Valószínűtlennek tűnt, hogy francia-szerb vagy román erők fegyveres akcióval kíséreljék meg útját állni és Szegedre visszakényszeríteni a magyar csapatokat. Ez a helyzet konszolidálását akadályozná, ami a béketárgyalásnak nem érdeke. Folytatni kell az előrenyomulást. Át kell kelni a Dunán. Horthy ellentmondott Soós Károlynak, vezérkara főnökének is, aki Teleki Pállal Budapesten az antant tábornoki tanácsával tárgyalt, s arra a meggyőződésre jutott, hogy jobb lenne teljesíteni a visszavonulási parancsot. Augusztus 12-én magához kérte Soóst, Belitska hadügyminisztert, valamint a még Szegeden tartózkodó magasabb beosztású parancsnokokat, s eléjük tárta döntését. A Nemzeti Hadseregnek a tilalmak ellenére egyesülni kell a dunántúli erőkkel. Ott mindenekelőtt ki kell tölteni az úrt, hogy a románok esetleges további előrenyomulását megakadályozzák. Majd lehetőség nyílik a Budapestre vonulásnak, sőt a megszállt országrészek felszabadítására is. A csapatokkal a már folyamatban lévő előrenyomulás úgy hajtandó végre, hogy a románokkal és szerbekkel az összeütközést mindenképpen elkerüljék. A még Szegeden tartózkodó tiszteknek is azonnal át kell tele-

püliük a Dunántúlra, hogy az ott alakuló hadosztályoknak tiszti keretét képezzék. Soós a dunai átkelést az erők csekély voltára való tekintettel veszélyesnek tartotta. Ő Horthyval ellentétben tartott egy román–szerb együttes fellépéstől. Horthy azonban határozottan kiállt az átkelés mellett, hiszen a csapatok időleges megállítása is már azok harci kedvének csökkenését jelentené. Közölte még a jelenlévőkkel, hogy másnap – 13-án – maga is repülőgépen Siófokra megy, és ott rendezi be a fővezérség főhadiszállását.

A fővezér még 12-én este megígérte ugyan a csapatokat visszarendelő parancs kiadását a nála ezzel a kéréssel jelentkező Troismonts francia kapitánynak, azonban ígéretének elfelejtett eleget tenni. Másnap valóban Siófokra repült szárnysegéde, Magasházy László százados társaságában, ahol eddig vörös kötelékek főhadiszállása volt, melyek most pánikszerűen hagyták el a várost. A fővezér jólesően emlékezett vissza, hogy a már itt lévő és érkező tisztek milyen boldogan nyilvánították ki érzelmeiket, és hogy rendelkezésére állnak.

Az események színtere áthelyeződött Szegedről. Az Ábrahám-kormány hadsereg nélkül maradt, elszigetelődött, s gyakorlatilag megszüntette működését.

A Budapesten székelő Friedrich-kormány augusztus 8-án ugyan már elrendelte a karhatalom és a polgárőrség megszervezését, a dunántúli vörös haderő lefegyverzését, valamint a rend helyreállítását, azonban nem lehetett kétséges, hogy erők és eszközök nélkül a rendeletnek nem lesz foganatja. Ilyen körülményektől vezetve, ha kényszerű lépésként is, de Friedrich jónak látta a kapcsolatot felvenni a Nemzeti Hadsereg immár Siófokon székelő fővezérével. Augusztus 12-én József főherceg, aki két nappal előbb még Szegedre akarta visszarendelni a hadsereget, kinevezte Horthy Miklós altengernagyot az összes magyar haderők fővezérévé, Soós tábornokot pedig a haderő vezérkari főnökévé. Horthy augusztus 19-én igazolta vissza, hogy a fővezérletet átvette.

Közben a csapatok augusztus 14-én elérték Fajszot, majd átkelve a Dunán, a Szekszárd–Balaton–Kaposvár térségben helyezkedtek el, és az itt talált erőkkel egyesülve azonnal megkezdték a keretalakulatok feltöltését. Erre nagy szükségük volt, mert a Szegedről Bernátsky vezérőrnagy vezényletével elindult csapatok igencsak gyenge erőt képviseltek. Két gyalogzászlóalj, egy-egy huszár és árkász század, egy tüzérosztály, valamint csendőr század, összesen 202 tiszt és 860 főnyi legénység képezte a harcoló részt. Velük volt még vagy 1000 fős tiszti különítmény, akik a Dunántúlon megalakítandó hadosztály, illetve dandár és ezredtörzsek, valamint a Dunántúlon szervezendő alegységek tiszti keretét képezték. Ők nem tévesztendőek össze a már említett tiszti különítményekkel, azok kb. 400 emberével, akik a csapatoktól elkülönülve, őket megelőzve, bosszúálló különítményként vonultak.

A Nemzeti Hadsereg létszáma gyorsan növekedett. Csatlakozott hozzá a Feldbach vidékén Lehár Antal ezredes vezeteése alatt gyülekező csoport. Lehár augusztus 8-án jelentette a hadügyminiszternek, hogy egy 250 fős gyalog zászlóalj, valamint megfelelő beosztásra váró 350 tisztből álló csoport felett rendelkezik. Önként jelentkezőkből mintegy 500 ember áll még készenlétben. Lehár, aki Horthyban öfelsége hű alattvalóját látta, feltétel nélkül alárendelte magát Horthynak, és augusztus 5-én Szombathelyre tette át parancsnokságát, megalakítva ott a katonai körletparancsnokságot. Erői ettől kezdve jelentős növekedésnek indultak. Augusztus 22-én már 2600 főt magába foglaló egy tiszti és négy gyalogzászlóaljjal rendelkezett. Erőit öt üteg és az egy páncélvonat is gyarapította. Jelentése 2785 főre tette az általa megszervezett karhatalom és polgárőrség létszámát.

Jelentős erősödést jelentett a Kaposvár és környékén – Kováts Antal ezredes parancsnoklásával – szerveződő erőkkel való egyesülés is.

A fővezérség legfontosabb feladatának a hadsereg sorainak rendezését, a létszám feltöltését, valamint az ellenőrzése alatt álló területen a közigazgatás irányítása alatt történő megszervezését tartotta. Augusztus 19-én a budapesti kormány megkérdezése nélkül, sőt augusztus 28-i tiltakozása ellenére is, felállították az I. budapesti, II. siófoki (később székesfehérvári), III. szombathelyi, IV. kaposvári, V. szegedi és VII. miskolci katonai kerületeket. Ez utóbbit csak néhány nappal később. A katonai kerületek (körzetek) parancsnokait a polgári közigazgatás megszervezésére is kiterjedő teljhatalommal ruházták fel. Egyelőre csak négy kerület tartozott a fővezérség ellenőrzése alá, így csak itt szerveződhetek katonai erők.

Horthy közben azon munkálkodott, hogy a Nemzeti Hadsereg által megszállt terület határát a Balaton és Duna között fokozatosan északra tolja. Ez azonban – mint később visszaemlékezéseiben írta – ekkor inkább diplomáciai, mint katonai feladat volt. Szárnysegéde társaságában álruhában augusztus 15-én Budapestre utazott, hogy közvetlen kapcsolatot teremtsen a Friedrich-kormánnyal, illetve tárgyaljon az antant Budapesti székelő tábornoki tanácsával. Felajánlotta nekik az erősödő Nemzeti Hadsereg szolgálatait, miszerint a hadsereg kész bármikor Budapestre vonulni, amennyiben erre engedélyt kap. Találkozott még Horthy Mardarescu román tábornokkal is, akitől a román csapatok további előrenyomulásának megállítását kérte. Ennek szélső határa ekkor a Székesfehérvár, Győr, Veszprém és Adony vonal volt. A fővezér a fegyveres összecsapás lehetőségét is kilátásba helyezte, amennyiben a románok előrenyomulásukat folytatják, és a Nemzeti Hadsereg csapataival találkoznak.

Mindazonáltal a fővezérség kerülni akarta a románokkal való találkozást. Arra az esetre, ha nyugati irányú előrenyomulásukat mégis folytatnák, a fővezérség azt a parancsot adta ki, hogy a hadsereg ne vegye fel a harcot, hanem zárt alakzatban és a legnagyobb rendben térjen ki előlük, a hadianyagot

pedig mindenképpen őrizze meg. Soós Károly hangsúlyozta, hogy egy fegyveres összeütközés csak a románok malmára hajtaná a vizet. A Nemzeti Hadsereg 4500 katonájával nem veheti fel a harcot a mintegy 36 000 főből álló román erőekkel. Mindenáron egyezkedni kell. A tárgyalás időnyerés. A román csapatok előbb-utóbb a fegyverszünet értelmében vissza fognak vonulni.

A fővezérség augusztus 26-án Soós tábornokot küldte Budapestre, hogy a Friedrich-kormány bevonásával tárgyaljon a román parancsnoksággal és az antantmisszióval. Győzze meg őket a Nemzeti Hadsereg szerepének fontosságáról, az antanttal való együttműködési készségről, s eszközölje ki a szervezés engedélyezését. Érdeklődjön meg a Nemzeti Hadsereg lefegyverzéséről szállongó hírek valóságát. Végül próbálja elérni, hogy az antant vessen véget a román csapatok garázdálkodásának és további előrenyomulásának.

Az ellentétes nézetek összecsapásán át született s a Nemzeti Hadsereg számára végül is kedvező döntést, nem a magyar érdekek elismerésének szándéka eredményezte. A franciáktól támogatott románok hajlandóak lettek volna a megszállást továbbra is fenntartani, legalábbis a konszolidáció létrejöttéig és a békekötésig. Ez a helyzet természetesen feleslegessé tette volna a románokkal konfrontáló Nemzeti Hadsereg meglétét. Ezzel szemben azonban a románok túlzott térnyerésétől tartó csehszlovákoktól is támogatott angol álláspont jutott érvényre. Ők a magyarországi konszolidáció egyik feltételét abban látták, hogy a román csapatok vonuljanak ki, s eddigi szerepüket vegye át a már meglévő és megbízhatónak tűnő Nemzeti Hadsereg. Az adott helyzetben lehetetlennek és egyben feleslegesnek is tartották a Nemzeti Hadsereg románok által szorgalmazott leszerelését, mint ami a térségben nemkívánatos fegyveres összetűzéshez vezetne. A konfliktus elmélyülése a konszolidációs folyamatot messze kitolná. Ugyanakkor a román hadvezetésnek is figyelembe kellett vennie, rosszul felszerelt erői elégségesek-e

a Dunántúlon gyülekező bizonytalan nagyságú erők elleni harcra, nem beszélve a megszállt hátszágban kialakuló ellenállásról. Újabb román erők Magyarországra vezényléséről alig lehetett szó. Közös román-antant érdek volt bekapcsolódásuk a Szovjet-Oroszország elleni intervencióba. Ezen megfontolások vezettek a szeptember 7-i megállapodáshoz, amikor is az antanthatalmak elismerték a Nemzeti Hadsereget, és létszámát 30 000 főben limitálták. Ebbe a létszámba a karhatalom és a polgárőrség nem számított bele. A hadsereg szükségleteinek fedezésére ötmillió koronát kapott. A román csapatok ígéretet tettek további előrenyomulásuk megszüntetésére.

Siófokon közben működésbe léptek a tiszti igazoló bizottságok, melyek fogadták a most már tömegesen érkező tiszteket, s megvizsgálták a Tanácsköztársaság idején, illetve a Vörös Hadseregben betöltött szerepüket.

A hírhedtté vált különítmények mellett volt csendőrökből, rendőrökből, s önként jelentkezőkből létrehozták a karhatalmi alakulatokat. Feladatuk, hogy a hadsereggel együtt részt vegyenek a rend helyreállításában, s az államhatalom helyi erőszakszervezeteinek a létrehozásában.

Augusztus 20-án a fővezérség felhatalmazást kapott a Friedrich-kormánytól, hogy hat hónapi időtartamra besorozza a sorköteleseket. Az önkéntes jelentkezés ugyanis nem bizonyult elégségesnek. A sorozások révén két hónap alatt sikerült két hadosztályt felállítani.

Siófokon tehát Horthy kezébe került a hatalom, és ő figyelve az antanthatalmakra, élni is kívánt vele. Úgy látta, ha katonai erővel alátámasztott határozott cselekvésre képes személyként tűnik fel, úgy elfogadhatóvá, sőt hosszabb távon is szükségessé teheti magát az antant számára. Csak hadserege töltheti be a külföldi csapatok kivonulása után keletkező űrt. A középbirtokos, dzsenteri tengerésztiszt, Ferenc József császár hajdani szárnysegéde, a birodalom gépezetébe betekintést nyerve, bizonyára korábban is ábrándozott már a hatalom ter-

mészetéről, de azt akkor még mindenekelőtt a katonai pályán remélte minél magasabb szinten gyakorolni. A hatalom most elérhető közelségbe került, meg kell ragadni. A vörös uralom szereplőivel való leszámolás után állandó kormányt és új törvényhozó hatalmat kell létrehozni. Ebben pedig a hadsereg élén ő játszhatja a főszerepet.

A fővezérség a Nemzeti Hadsereg által ellenőrzött területen teljes egészében befolyása alá vonta a kormánytól független hatalom gyakorlását. Szeptember 14-én nem a kormány, hanem a fővezérség szabályozta a katonai és polgári közigazgatás viszonyát. Augusztus 24-én saját kebelén belül egy polgári osztályt alakított a célkitűzéssel, hogy az a megyei kormánybiztos és katonai parancsnoknak a fővezérség szándékainak megfelelő tanácsadója és intézője legyen a bel- és kül-, valamint a csendőrséget érintő ügyekben. Minden a fővezérség ellenőrzése alatt álló vármegye élére egy polgári kormánybiztos és egy katonai parancsnok került. A kormány tiltakozása ellenére a polgári biztosok feje a fővezérség főkormánybiztosa lett. A sajtó irányítására egy sajtóosztály is létrejött a fővezérség kebelében a sajtóorgánumok ellenőrzésére és irányítással való ellátására. A kellő propaganda irányítása érdekében tiszti propaganda járőröket is létrehoztak, melyek legfőbb feladata volt a Nemzeti Hadsereg célkitűzéseinek hirdetése a lakosság körében, s ugyanakkor a legerélyesebben fel kellett lépniük a még fellelhető vörös hatás, híresztelések és bomlasztás ellen.

Augusztus 28-án a fővezérség felszólított minden közigazgatási hatóságot és katonai parancsnokságot, hogy azonnal lásson hozzá a még működő kommunista központok letöréséhez, az izgatók és a bűnös rendszer szereplőinek letartóztatásához és felelősségre vonásához. A kiadott parancs a – népíteleket megakadályozandó – a leggyorsabb és legerélyesebb eljárást követelte meg. A gyámoltalan, puha és kibúvókat ke-

reső vezetők ellen a kormánybiztosoknak eljárást kell kezdeményezni.

A fővezérség a tényleges hatalom birtokában magának követelte az új rendszer bevezetésének irányítását. Ez kezdetben a forradalom likvidálása terén még nem vezetett konfrontációhoz a polgári hatalommal, mert az alárendelődött a közös célnak, de a továbbiakban a hatalmi érdekek különbözősége már magában rejtette a konfliktus magját a kormánnyal és a különböző hatalmi csoportokkal. Épp ezért a vázolt módszerek alkalmazása mellett a fővezérség tartózkodott a nyílt katonai diktatúra bevezetésétől, igyekezett ellenkező látszatot kelteni. Attól tartott, hogy a már említett csoportérdekek megsértésén túl maga ellen hangolja az antanthatalmokat, elsősorban az angolokat, akiktől a legtöbbet remélt. A szövetséges hatalmak már ígéretet tettek, hogy megállítják a románokat, s engedélyezik a hadsereg nagyobb arányú szervezését. Az ígéretet tett követte, mert szeptember 22-én utasították a románokat a Dunántúl kiürítésére

A Nemzeti Hadsereg hatalmának és szerepének kiterjesztése mellett az egyre gyarapodó számú és önmagukat önállósító különítmények és rendfenntartó erők hatalmaskodásainak és rémtetteinek ismertté válása felháborodást keltett bel- és külföldön egyaránt. A fővezérség jónak látta utasítást adni a propaganda tiszteknek a lakosság megnyugtatására. Minden önítélkezés a hadsereg létét veszélyezteti, el kell oszlatni azokat a híreket, miszerint a Nemzeti Hadsereg tagjai gyilkolnak és rabolnak. Ezt azok terjesztik, akik a Nemzeti Hadsereg megerősödésétől tartanak, s azt kompromittálni akarják. A hadsereg le tartóztatott már olyan egyenruhás, tollas sapkájú egyéneket, akiknek semmi közük sem volt a Nemzeti Hadsereghez.

Miközben a tisztí különítmények gátlástalanul folytatták a fővezérség által is jóváhagyott megtorlást és tisztogatást, a hadsereg megelégedte és fokozatosan elhatárolódott tőlük. Nem akart kompromittálódni a szövetséges hatalmak előtt.

A fővezérség kinyilvánította, hogy nem felel a maguk szakállára dolgozó, a hadseregen kívüli különítményesek tetteiért, sőt fellép ellenük, amennyiben jogtalanságaikról, hatalmaskodásaikról bejelentést kap.

Horthy személyesen helyezte kilátásba a túlkapások elleni fellépést: ha bárholn panasz érkezik, el fog járni, és a vétkes tiszteket el fogja távolítani a hadseregből. Rablás, gyilkolás, fosztogatás, az engedelmesség megtagadása esetére rögtönítélő eljárást foganatosít. Közben többször is fogadta Siófokon Prónayt, aki beszámolt neki a különítménye által teljesítendő „munkaprogram” alakulásáról. Horthy, bár egyetértett és szükségesnek találta tevékenységüket, figyelmeztette, mérsékeljék magukat. Az antant a panaszok kivizsgálására komissziót kíván a Dunántúlra küldeni. Szintén nagyon árt az országnak a külföldi lapok által a terror miatt indított támadássorozat.

Prónaynak eszébe sem jutott, hogy az arisztokrácia, de a hadsereg tisztikara sem értékeli kellőképp a különítmény vezér báró tevékenységét. Sőt, elmondása szerint meglepte, hogy a fővezér visszakozót fúj, amint az is, hogy nem látszott megértéssel viseltetni Prónay olyan hasznos tanácsai iránt sem, hogy a románokat kergessék ki a Dunántúlról, valamint Székesfehérvár vagy Szombathely székhellyel Horthy proklamálja diktatórikus hatalmát. A Szeged óta kevésbé harcias húrokat pengető Horthy „elpuhulását” Prónay a fővezérség tisztjei hatásának vélte betudni, de nem zárta ki a Siófokon tartózkodó Horthyné rossz befolyását sem. Különösen Soós vezérkari főnöktől tartott, aki szerinte különítményesei ellenségei közé tartozik. Végül is Prónay naplójában a következőképp összegezte látogatásai tapasztalatát: „... a tisztí századok ellen Horthy sem mert akkor nyíltan és határozottan fellépni, mert hatalmát és erejét mégis csak mi képeztük. Őneki ragaszkodni kellett tehát a különítményekhez, és nem is mert gátat vetni a büntető expedícióknak, amely a zsidósággal való ala-

pos leszámolást tűzték ki célul, mert különben elpártol tőle a nemzeti alapon álló tábor, és másvalaki köré csoportosul.”⁶

Prónay rosszul ítélte meg a saját és a többi tiszti különítmény helyzetét és szerepének jövőbeni alakulását. Túlértékelte helyüket, szerepüket az ellenforradalom alakuló gépezetében. Bízva Horthyhoz fűződő kapcsolatában, nem mérte fel a hadsereg felől mutatkozó veszélyt. Lebecsülte a fővezérség és a hadsereg erősödését, szerepét Horthy hatalmának növelésében és biztosításában. Szűklátókörűen nem érzékelte, hogy rövidesen eljön az idő, amikor különítményeseivel együtt az ő szerepe megszűnik, s a fővezér odadobja őt a számára fontosabbá váló ellenfeleinek. Prónay különleges elbánást igényelt magának és embereinek, mint – szerinte – az ellenforradalom fő erejének. Épp ezért nem vette komolyan Horthy figyelmeztetését, s nem értékelte helyesen a köztük és a hadsereg közötti egyre feszítőbb ellentétet. Úgy gondolta, hogy Horthy elsősorban a közvélemény megnyugtatója miatt figyelmeztette őt, és némileg mérsékelni próbálta tevékenységüket, amit nem kell túl komolyan venni, hiszen szerepüket még nem teljesítették, hátra volt még Budapest, ahol „feladat” várt rájuk.

A román csapatok októberben megkezdték a kivonulást a Dunántúlról. Nyomukban a Nemzeti Hadsereg katonái. A fővezér maga is meglátogatta a felszabadult városokat, ahol kedvező fogadtatásra talált. Október 12-én Székesfehérvárt, majd 16-án Veszprémet, Győrt, november 10-én pedig Esztergomot látogatta meg, s tapasztalhatta, a helyőrség és a katonai igazgatás szervezését mindenütt azonnal megkezdték.

A románok visszavonulása a politikai helyzet várható kedvező alakulását jelezte. A Nemzeti Hadsereg bevonulása Budapestre egy új kormány létrejötte a helyzet stabilizálását ígérte. Bethlen István székhelyét Bécsből áttéve immár a hely-

⁶ A határban a halál kaszál... Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből, Kosuth Könyvkiadó, 1963. 132. old.

színen munkálkodott a kibontakozás érdekében. Döntő szerepet játszott az angol befolyást érvényre juttató Clerk-misszió sikerében, az antanthatalmak által – a legitimista volta miatt – el nem ismert Friedrich-kormány helyett egy koncentrációs kormány létrehozásában. Az antant óhajának megfelelően olyan kormányra volt szükség, amelyben az uralkodó osztályok pártjai mellett részt vállalnak a kisgazdák és a szociáldemokraták is, s mely alkalmasnak bizonyul a törvényességet biztosító választások kiírására. Nyilvánvalóvá vált, hogy csak ezen az úton érhető el a románok teljes kivonulása és a békeszerződés megkötése, amely majd lehetővé teszi a rendszer konszolidációját. Ennek lebonyolítása azonban nem hajtható végre Horthy Nemzeti Hadseregének jelenléte nélkül, mely felválthatja a román csapatokat, s biztosítja a szükséges katonai hatalmi bázist. Bethlennek meg kellett győzni Clerket, nem is sikertelenül, hogy Horthy hadseregével a megbomlott rend helyreállítására s a szélsőséges atrocitások megfékezésére törekszik. Feladata egy polgári demokratikus rendszer létrehozása. Bethlen meggyőző érvelése nyomán egy liberális, középparaszti és szociáldemokrata részvétellel megalakuló konzervatív kormány létrejöttét politikailag reálisnak látta, mely jól felfogott érdekében elhatárolja magát mind a legitimista, mind pedig a szélsőjobb oldali erőktől.

Az október 23-án Budapestre érkező, a magyar állapotok rendezésének módozatairól, egy koncentrációs kormány megalkotásának lehetőségeiről tárgyaló Sir George Clerk november 6-án Horthyval is találkozott, aki jó benyomást tett az angol diplomatára. Megígérte neki a törvényes rend gyors helyreállítását, az atrocitások megszüntetését, a választások megtartását s a megalakuló új kormány támogatását. A biztosíték az ország vezetése alatt álló egyetlen fegyveres ereje, az erősödő Nemzeti Hadsereg. Clerk a megbeszéléseket követően úgy tájékoztatta megbízóit, hogy megítélése szerint a Nemzeti Hadseregére rá lehet bízni a rend helyreállítását és fenntartását. Horthy személye

biztosíték erre. Nem lebecsülhető szempont az sem, hogy a Nemzeti Hadsereg révén a megszálló feladatok alól felszabadul, és biztosítva lesz a szovjethatalom elleni intervencióban részt vevő román hadsereg háta. Az angol diplomácia elfogadta álláspontját a többi antant partnerrel, a Szeged óta változatlanul bizalmatlan franciákkal is.

Horthy szükségesnek találta, hogy Friedrich István miniszterelnök, valamint a külügy – és hadügyminiszter részére készített, 1919. október 28-án átnyújtott, emlékiratban foglalja össze véleményét az ország külpolitikai helyzetéről, az ennek megfelelően alakítandó politikáról s ebben a Nemzeti Hadsereg szerepéről. Meghatározta azokat a követelményeket és feladatokat, melyeket sürgősen végre kell hajtani a hadsereg hadművelleti képességének mielőbbi elérése érdekében.⁷ Az emlékirat még a békeszerződésnek az országgal szembeni területi követeléseinek ismertté válása előtt készült. Ennélfogva a megszálló erőknél az ország területéről való kiszorításáról és a határok védelméről volt szó.

Horthy a fő ellenséget Romániában jelölte meg. Valamennyi ellenfél közül a legerősebb, s területi igényeit a leginkább veszélyeztetik Magyarország létét. A legsürgősebb feladat egy Románia elleni hadjáratra való felkészülés. Ezt azonban a románok erejére – 29 gyalog- és 2 lovashadosztály – való tekintettel, illetve külpolitikai megfontolásokból is, csak 1921-ben látta megvalósíthatónak. Ez ideig – írta – el kell érni az ország gazdasági és katonai megerősödését. Kihasználva a románoknak Oroszországgal, Bulgáriával és Szerbiával fennálló területi nézeteltéréseit, diplomáciai elszigetelésükre és bekezdésükre kell törekedni. Ehhez a Szerb–Horvát–Szlavon királyság nyújthat támogatást, mely a második legnagyobb erővel – 18 gyalog – és 2 lovashadosztály – rendelkezik. A területi ellentéteket félretéve, a szerb–horvát kérdésben semlegesnek

⁷ Hadtörténelmi Intézet Levéltára (HIL) 2045/hdm. 1919.

maradva, jó viszonyt kell kialakítani. A Magyarország iránti horvát hangulatot, különösképp a tisztikarét, kedvezőnek ítélte meg, ami közeledést eredményezhet. Ennek kihasználása már csak Fiume miatt is fontos. Mindenesetre fenntartotta magának a döntést, hogy adott esetben a szerb vagy a horvát szeparatista törekvéseket támogatja-e.

Ausztriával kapcsolatosan érdekünk az ottani vörös forradalom kirobbanása, hogy azt az osztrák tisztikarral és keresztény szocialistákkal együttműködve leverhessük. A hálás osztrákok lemondanának területi követeléseikről. Nehézség, hogy az osztrák területre való benyomulásunkban a kisantant a Monarchia visszaállításának kísérletét látná.

Nagy figyelmet szentelt Horthy a cseh–szlovák államnak, melyet a szlovák szeparatisták miatt ingatagnak tartott. Úgy vélte ezt az ellentétet kihasználva észak felé lehetőség nyílik a „területi erősödésre”. Az ekkor 12 hadosztályból álló cseh hadseregre úgy tekintett, mint, amelyik nem jelent komoly ellenfelet. Fegyelmét igencsak ingatagnak, összetételét heterogénnek tartotta, amelynek következtében komolyabb feladattal aligha fogunk megküzdeni. A csehek elleni akció közeli megindítását szlovák közreműködéssel lehetségesnek tartotta. A közös határt óhajtó lengyelekkel északról támadás indulna a Lengyelországban szervezett szlovák légió felhasználásával. Az olasz frontról hazatérő szlovák katonákból Zalaegerszegen szervezett légió délről támadna, a saját reguláris csapataink Pozsonyt, Komáromot és Párkányt szállnák meg. A csehek a kirobbanó belső forradalom vagy a támadások nyomán visszavonulnának. Arra az esetre nem tért ki az emlékirat, ha szlovákok a csehektől függetlenül is el akarnak szakadni tőlünk.

Ezeket a politikailag, katonailag és gazdaságilag egyaránt megvalósíthatatlan terveket, nem számolva a várhatóan súlyos tilalmakkal sújtott, erősen limitált létszámú hadsereg, gyors fejlesztésével akarta végrehajtani. A tilalmak idővel úgyis veszíteni fognak bénító hatásukból az ügyes magyar külpo-

litika következtében. Legalább hét gyalog- és egy lovashadoszályt és az ehhez szükséges anyagi forrásokat kérte a kormánytól.

Horthy politikáját az antant táboron belüli ellentétek kihasználására akarta építeni. Már is észlelhetőek szakadékok, „melyek idővel bizonyára még mélyebbek is lesznek”. Elsősorban a francia előretörés miatt aggódó Anglia felé kell orientálódni. Jóindulatuk megnyeréséhez a konszolidációt akarta meggyorsítani. Mindenekelőtt a békeszerződés követeléseitől a számára kedvező külpolitikai mozzanatokat túlértékelte, az ellenirányú tényezőket lekicsinyelte. Túlbecsülte a szomszédos, területi igényekkel fellépő államok ellentéteit, forradalmi mozgalmait. Nem különben a saját hadseregünk lehetőségeit a szomszédok túlsúlyával, fejlesztési lehetőségeivel szemben.

A Nemzeti Hadsereg bevonulását megelőzően, a Friedrich-kormány távollétében megtartott pártközi konferencián, a Bethlen társaságában megjelenő Horthy megnyugtatta az ellenzéki pártok képviselőit ott lévő Lovászy Mártont, Nagyatádi Szabó Istvánt, Vázsonyi Vilmost és Garami Ernőt, hogy ő és hadserege alárendeli magát a megalakuló koncentrációs kormánynak, elismeri az ellenzék jogait, csak a bolsevizmust akarja – küldetésének megfelelően – kérlelhetetlenül elfojtani. Meg fogja akadályozni, hogy hadserege a törvény és a jogegyenlőség ellen bármit is tegyen. A budapesti bevonulás nem fog katonai diktatúrát jelenteni.

Horthy nyilatkozatai azonban nem nyugtatták meg a közvéleményt. A budapesti sajtó nem kis szorongással nézett az események elé. Egyrészt a zűrzavarból való kilábalást, a gazdasági nehézségek megszüntét várták a nemzeti csapatok bevonulását követően megalakuló, az eddig viszálykodó erőket összefogó új kormány működésétől, másrészt féltek, hogy az új kormány gyenge lesz a bosszú eluralkodásának megakadályozásához, a törvényes rend betartatásához. Jól érezték, hogy a helyzet alakulását egyelőre a hadsereg fogja befolyá-

solni. A lapok egymást túllicitálva dicsérték, és hízog szavakkal fordultak a fővezérhez, aki „kötelezettséget vállalt arra, hogy a hadsereg alárendeli magát az entente megbízott közreműködésével létrejövő kormánynak... vitéz és korrekt katonának ismertük, s ez a nyilatkozata (amit a pártok képviselőjének tett – D. L.) kezesség nekünk arra, hogy az új hadsereg, amelyet az entente engedélyével szerveztünk, nem lesz, mint-hogy nem is lehet egy külön szervezet az államban...”. Horthy a kiváló katona és politikus, a szavát adó úriember, ki fogja érdemelni az antanthatalmak és a magyar társadalom belévetett bizalmát. Hiszen a pártok vezetői kivétel nélkül „a legmelegebb elismeréssel nyilatkoztak a fővezér lojalitásáról és egyenes, katonás, színmagyar gondolkodásáról”.

A román csapatok november 14-én kivonultak Budapestről, és átadták a rend fenntartását az Artner Kálmán ezredes parancsnoksága alá helyezett két nappal előbb megalakult és felfegyverzett budapesti karhatalomnak. Ugyanaznap Lehár Antal ezredes parancsnoklása alatt a Nemzeti Hadsereg csapatai, 8½ gyalogzászlóalj, 3 vadászszázad, 5 lovasszázad, 2 lovas géppuskás század, 6 üteg, továbbá 1000 fő csendőr, megkezdték Budapest katonai és egyéb fontosabb objektumainak megszállását. A Lehár vezényelte erőt egészítette ki a Troubridge angol admirális dunai hajóhadának 20 egysége, továbbá a 15 és 16-án beérkező soproni gyalogezred és kaposvári gyalogzászlóalj. A szegedi gyalogezred részei 16-án reggel hajón érkeztek meg, és kötöttek ki a Gellért tér közelében.

A falakon Horthy plakátjai tudatták, hogy a hadsereg legfőbb feladata a rend helyreállítása és megtartása. El van szánva, hogy az idegen indíttatású „nemzetrontás” végeztével a hadsereg lesújtson mindazokra, akik az új építőmunkát hátráltatják.

Horthy november 16-án, egy esős vasárnap reggel érkezett meg vezérkarával a Kelenföldi pályaudvarra. Az itt felsorakozó soproni, székesfehérvári, kaposvári alakulatok díszelgő

zászlóaljai fogadták. A fővezér lóra ült, és vezérkarával együtt a Gellért téren – Ferenc József hídon – Vilmos császár úton – Alkotmány utcán át az országházhoz lovagolt. A kormányzó visszaemlékezése szerint az útvonalat végig sűrű és boldog izgalomban ünneplő lelkes tömeg szegélyezte.

A Gellért Szálló előtt, ahol a fővezérség berendezkedett, Budapest polgármestere üdvözölte őt és a Nemzeti Hadsereget. Válaszában nem köntörfalazott, hanem igen kemény szavakkal hívta tetemre a bűnös fővárost, amely sárba taposta a nemzet koronáját, vörös rongyokba öltözött, és elűzte a „nemzet legjobbait”. De nyitva a megbocsátás útja, ha a „város visszatér megint hazája hűségére”... Katonáim fegyvert fogtak, hogy rendet teremtsenek – mondta Horthy –, „ezek a kezek nyitva vannak testvéri kézszorításra, de büntetni, sújtani is tudnak, ha kell!...” „Adja Isten hogy erre ne kerüljön sor, és hogy azok, akik bűnösök, vagy annak érzik magukat, jobb meggyőződésre jussanak, és kettőzött erővel vegyenek részt annak a Budapestnek felépítésében, amely majd összes nemzeti erőneinek fényében ragyog.”⁸

Az országház előtt felállított oltárnál a Csernoch János hercegprímás vezetésével a főpapság, az állami méltóságok várták Horthyt és vezérkarát. Friedrich miniszterelnök üdvözlő szavaira Horthy válaszolt. Itt sem volt kevésbé kemény és vészjósló, mint a Gellért téren. Nem hagyott kétséget afelől, hogy kinek a kezében van a hatalom. Megtanultuk, hogyan tud a forradalmi demagógia szétfűlleszteni egy virágzó országot – figyelmeztetett –, s közben megismertük a destruktív erők működésének egész skáláját. A felépítés is hosszantartó lesz, ezért össze kell fogni minden hazafinak a „szent cél érdekében, amelynek két pillére: a nemzeti eszme és a keresztény morál!”. Ebben a helyzetben lehetetlen megengedni, hogy a nemzetet politikai pártok ellenséges táborokra szakítsák, meg

kell szűnnie a széthúzásnak. Mi ennek a biztosítéka? Horthy ezzel kapcsolatban sem hagyta kétségek között a jelenlévőket. „A Nemzeti Hadsereg, mint egy test és egy lélek áll szilárdan, önzetlenül a haza szolgálatában, és győzelemre fogja segíteni a keresztény világnézetet, a tisztességnek, becsületnek és igazságnak uralmát.”⁹ Igyekezett megnyugtanni a fogadására egybegyűlteket. „Egyik legfontosabb feladatomnak tartom, hogy a vörösterrore leküzdésére Magyarországon önként alakult szabadcsapatokat feloszlassam, vagy tagjaikból fegyelmezett egységeket szervezzek az új hadseregben. Egyetlen törvénytelen tett elkövetésére sem adott parancsot a fővezérség.”¹⁰

Ezt követően Csernoch János hercegprímás által celebrált mise, majd zászlószentelés következett. A magyar asszonyok nevében Tormay Cecil adott át zászlót a Nemzeti Hadseregnek, amit a hercegprímás áldott meg, majd az egyházak képviselőiben Petri Elek református, Raffay Sándor evangélikus püspökök és Józán Miklós unitárius esperes mondtak lelkes méltató szavakat. A csapatok díszszemléje zárta be a ceremóniát.

Horthy vezérkarának tagjai, valamint a csapatok parancsnokai között ekkor már Soós vezérkarfőnök vezetésével olyan háborús tapasztalatokkal rendelkező tábornokokat találunk, mint Sréter István, Nagy Pál, Janky Kocsárd, Berzeviczy Béla tábornokok és mások. Ezekre a nagy tapasztalatokkal rendelkező tisztekre várt a Nemzeti Hadsereg oly fokú kiépítése, harci moráljának kialakítása, hogy a komolyabb harci bevetésre is alkalmas legyen. Ezek a tekintélyes katonák az antanthatalmak és az uralkodó osztályok különböző csoportjai számára egyaránt elfogadhatóak voltak, akik személyükben a hadseregnek, mint a konszolidáció eszközének biztosítékát hordozták. Szereplésük reményt keltő volt, ha az ország Horthy által kitzúzott megtisztítása során egyben az utódállamokban fellob-

⁸ Horthy: Emlékirataim, 130. old.

⁹ Uo.

¹⁰ Horthy: Emlékirataim, 131. old.

banó-vörös forradalom leverésében való közreműködés, vagy a lengyelek megsegítése lesz a cél. Horthy az ez utóbbi lehetőségek kihasználása során szerzett érdemeket igen fontosnak tartotta a békeszerződés során elérhető kedvezőbb elbírálás szempontjából is.

Horthy ígérete az önkényeskedések megakadályozásáról egyelőre nem teljesült. A hadsereg előtt vagy vele egyidőben érkező tiszti különítmények – Prónay, Ostenburg, Héjjas és más, már Budapesten verbuválódott terror alakulatok – megkezdték a bosszúállást.

November 17-én Clerk a pártközi konferencián már türelmetlenül sürgette az új kormány megalakítását. Véleménye szerint semmiféle akadálya nem lehet. Óvta a magyar politikusokat a további pozícióharcoktól, időhúzástól. Ne ringassák magukat abba az illúzióba, hogy a béke megkötésére a szövetségeseknek nagyobb szüksége van, mint Magyarországnak, hiszen annak elodázása vagy megghiúsulása csak csekély jelentőségű kényelmetlenséget okozna nekik. Annál nagyobb nehézségek elé néz viszont az ország, ha nem stabilizálja helyzetét, és magára marad. Az élelmiszer- és szénszállítmányok elmaradása gazdasági csődöt jelentene. Új népképviseleti választásokra és új kormányra van sürgős szükség, mely létrehozza a békekötésre és az új hatalom kiépítésére képes törvényhozást.

Horthy hozzászólásában megerősítette Clerket, s tudtára adta a jelenlévőknek, hogy az ország elodázhatatlan érdekének tartja az antant kívánta koncentrációs kormány létrehozását. Elutasította azt a gondolatot, hogy az antant kívánságával szembeforduljunk. Úgyszintén biztosította a jelenlévőket, hogy nem kíván katonai diktatúrát, és zsidóüldözés sem lesz.

A kormányalakítási tárgyalások vontatottan haladtak továbbra is. A november 21-i újabb pártközi értekezleten Huszár Károly, mint designált miniszterelnök, még mindig a tárcák pártok közötti elosztásáról, választások időpontjáról, nemzet-

gyűlés hatásköréről és más formai kérdésekről tárgyalt, melyek az új kormány megalakulását hátráltatták. Horthy megjelenése és ellentmondást nem tűrő felszólalása nem hagyott kétséget kívánságát és szándékát illetően. „Azt hiszem, örömmel konstatálhatom, hogy a koncentrációs kabinet megalakult. Mert azok a kis nézeteltérések, amelyek még fennforognak, egészen kicsinyek, tekintve azt, hogy ennek a kormánynak létre kell jönnie, mert az entente képviselője sem menne bele, hogy ilyen akadályt képezhessenek.” Amennyiben a kabinet megalakulása egyesek okvetetlenkedései miatt mégis késne, azok szíveljék meg a figyelmeztetést: „Nem szabad elfelejtenünk, hogy most még nagyon bizonytalan időt élünk, hogy mindazok, akik ezt a rettenetes felfordulást (forradalmat – D. L.) csinálták, kivéve a fő gazembereket, még itt vannak. Én tehát nem állhatok el attól, hogy a cenzúra, ami a hadsereget illeti, abszolúte gyakoroltassék, hogy a züllesztési kísérlettel szembeszállhasson... Örülök – fejezte be Horthy –, hogy a nehéz kérdés, amely napokig függött a levegőben, és amely elég szégyenletes bizonytalanságra vezetett volna, meg van oldva.”¹¹ Horthy szándéka világos volt: amennyiben mégsem alakul meg azonnal a kormány, úgy a hadsereg színre lép, és kiemeli azokat, akik azt tudatosan akadályozzák, amivel az elmúlt időket idézik vissza. Az ellenség még itt van, a leszámolás még nem fejeződött be.

A figyelmeztetés nem is maradt eredménytelen. November 23-án Sir George Clerk végre elfogadta és továbbította az új kormány névsorát azzal, hogy az antant elismerését huszonnégy órán belül megkapják. Friedrich átadta a hatalmat a koncentrációs kormány fejének, Huszár Károlynak. Hogy az új kormány hatalmát ki garantálja, nem volt kétséges. Jól tükrözte ezt a fővezérség november 25-i közleménye: „Az új kormány a politikai magyar közélet majdnem minden számotte-

¹¹ Szózat, 1919. nov. 22. 5. old.

vő ténylezőjének közös egyetértésével állíttatott össze, és az entente elismerte, mint béketárgyalásra alkalmas kormányt. Minden magyar hazafinak szent kötelessége a mai nehéz helyzetben ezt a kormányt teljes erejével támogatni. A Nemzeti Hadsereg, mint a törvényesség őre és oltalmazója, egyöntetűen e mögött a kormány mögött áll.”¹²

„A sajtó az új kormány megalakulását kommentálva nem az új miniszterelnökről és kormányáról zengett elismerő szavakat, annál inkább a fővezért dicsőítette, aki „a kardja alatt álló fegyveres hatalommal és a személyében égő férfias erejénél fogva az egyetlen szilárd pontnak látszik Magyarország ingoványos közéletében”, aki beszédeiben „azt érezte, hogy a karddal védelmezni is, de vágni is lehet!”.¹³

Horthy sohasem szűnt meg hangsúlyozni tengerész voltát, ami büszkeséggel töltötte el, hiszen ott elért magas beosztása tette elsősorban alkalmassá a fővezéri posztra. A hadsereg volt számára a természetes közeg, ahonnan érkezett, ahol kétségtelen tekintélye volt, s amit töretlenül meg akart őrizni, amire építeni akart. Nemzetmentő hatalmi ambícióiban döntő szerepet szánt a hadseregnek. A hadsereg nélkül nincs kibontakozás – hangoztatta. Biztosítania kell az egymással vetélkedő csoportok közötti egyensúly lehetőségét, a szilárd államhatalom megteremtését. A hadsereg mindazonáltal nem foglalhat el megkülönböztető helyet az államban. Távol kell álljon tőle az az öncélú és elvakult, a hadsereg érdekeit mindenek fölé emelő szemlélet, amely a Monarchia hadseregében elfogadott volt. A magát volt uralkodója mellett nyilatkozataival többször is elkötelező Horthy ugyanis jónak látta bizonygatni, hogy őt emiatt elmarasztalni kész antanthatalmak előtt, hogy megértette a kor szavát, a maga és hadserege szakított a K.u.K. szellemmel és hagyományokkal. A régi típusú hadsereg

¹² Szózat, 1919. nov. 25. 2. old.

¹³ Szózat, 1919. nov. 26.

az adott új külpolitikai helyzetben elképzelhetetlen. Aki katonára vagy civilként a legitimista szellemnek akar helyet csinálni a hadseregben, az önmaga és az ország ellensége. A kérdés jelen felvetése nemcsak az antanttal szemben nehezíti meg a helyzetet, hanem szétzilálná a nemzet és a hadsereg egységét – hangoztatta.

A királykérdés ugyanis már a Nemzeti Hadsereg megalakulása pillanatától jelentkezett, s fokozatosan nyomult előtérbe. Horthy személyes érdeke és az ország helyzete egyaránt azt követelte, hogy figyelemmel kísérje, és azonnal fellépjen a királysági törekvések, megnyilatkozások ellen. Úgy gondolta, a királykérdést – majd egy későbbi időpontban – csak a nemzet egésze döntheti el. A Nemzeti Hadsereg ebben csak arra lesz hivatott, hogy a királykérdés – az államforma – eldöntésénél a törvényhozás szentségét biztosíthassa. „Óvakodjon tehát a Nemzeti Hadsereg minden egyes tagja attól, hogy ilyen, egész jövőnkre a legmesszebbmenően kiható kérdésben a magyar katonák hivatásának és kötelességének határát túllépje – figyelmeztetett a fővezérség parancsa –, azon szent tudatban, hogy minden túllépés előre nem látható veszedelmeket, károkat és vérontást zúdíthat az amúgy is már annyira megviselt hazájára!” A parancs annak a reménynek adott kifejezést, hogy minden egyes katonák készen áll „az esetleges idő előtti törvénytelen puccsokat vagy lázításokat meggátolni”.¹⁴

Horthy hadserege tisztikara bázisának – mint korábban is – elsősorban az úri magyar középosztályt tekintette, s egyben törekvéseinek legfőbb támaszát is innen remélte. Ami a Nemzeti Hadsereg altisztjeit és legénységét illette, a kis- és középbirtokos parasztság felé történő nyitás szükségességét hirdette. Elsősorban ez a szándék vezette később a vitézi rend létrehozásában. Az uralkodó osztályoknak, de elsősorban a nagybirtokosoknak pedig még némi anyagi áldozatok árán is értékelni kell

¹⁴ Uo.

azt az áldozatot, amit a parasztság a világháborúban hozott, s minden bizonnyal a jövőben is még hozni fog. A fővezérség a budapesti bevonuláson osztogatott röpcédulákon a falu népét is üdvözölte a „megtévelyedett” városból, mely „fajunk törzse, őserényünk letéteményese”, ennélfogva biztosítéka, hogy Magyarország „nagyobb és hatalmasabb lesz, mint valaha”.

A MOVE hasonló címmel megjelenő sajtóorgánuma, mely magát a Nemzeti Hadsereg lapjának és szócsövének tekintette, a gömbösi instrukcióknak megfelelően a királykérdésben is hallatta hangját. A lap eleve finom disztinkciót kívánt tenni a Nemzeti Hadsereg és a Monarchia hadserege között. Az új hadsereget a volt hadsereg megkülönböztető fekete-sárga szellemét elvetve, új nemzeti szellemben kell nevelni. Ki kell alakítani a hazához és a fővezérhez hű és elkötelezett, a parancsokat mindig fontolgatások nélkül teljesíteni kész tisztikart. Amennyiben ez nem sikerül, s a tisztikart belső ellentétek megosztják, a hadsereg elveszti szilárdságát, nem felelhet meg történelmi szerepének.

Gömbös, mint a MOVE vezére és a legitimizmus esküdt ellensége, szóbeli és írásos megnyilatkozásaiban egyaránt óvott a volt hadsereg szellemétől, melyből hiányzott az összetartó egységes nemzeti szellem és összetartó gondolkör, amit a király személye csak részben pótol. A dinasztikus összetartó erő alapelve az összeomlaskor csődöt mondott, s a hadsereg és a flotta hirtelen nemzetiségi részekre hullott szét. A vezérkar nagy tettének számított, hogy a centrifugális erőket egy ideig le tudta győzni.

A Szegedről távozó Gömböst Bécsben érte a Tanácsköztársaság összeomlása. Nem tudni, eljutott-e egyáltalában hozzá a hír, hogy a szegedi kormány augusztus 4-i ülésén még megbízta a Murától az Ipolyig folyamatban lévő, valamint azután megindítandó katonai műveletek szervezésével és azoknak a kormány, illetve a fővezér utasításai szerinti irányításával. Továbbá az esetleges nyugati és északi irányból meginduló elő-

renyomulás során ugyanezen területeken a közigazgatást, mint főkormánybiztos vezesse. Tekintettel arra, hogy ezen terület messze esett a kormánytól, e feladat ellátása idejére Gömböst a kormány bécsi követének irányítása alá helyezte. Ha el is jutott Gömböshöz a kormánynak ez a Lehár-csoport tevékenységére alapozott utasítása, őt jobban érdekelte, mi történik Budapesten. Nyugtalanították a Bécsbe érkező hírek, és azonnali cselekvésre ösztönözték. Különösen nagy ellenérzést váltott ki belőle, hogy József főherceg főszereplővé tolta elő magát. Amikor augusztus 7-én Budapestre érkezett, teljes zűrzavart tapasztalt. Feladatának tekintette, hogy közvetítsen a budapesti és a szegedi kormány között. Meglepte, hogy Friedrich hallani sem akart sem a szegediekhez való közeledésről, sem pedig az ő botcsinálta szerepéről. Augusztus 19-én pedig a szegedi kormány, mint ami a Nemzeti Hadsereg létrehozásával feladatát betöltötte, megszüntette működését. Az ily módon feladat nélkül maradt Gömbös a fővezérségen jelentkezett, s vezérkari tisztként abban a reményben reaktiváltatta magát, hogy kellő szerepet kap a Nemzeti Hadsereg vezetésében. Meglepetten tapasztalta azonban, hogy a volt honvédelmi államtitkárt nem fogadják súlyának megfelelően. A fővezér sem mutatkozott különösebben hálásnak szegedi tetteiért, nem emelte maga mellé. Már feleslegesek voltak számára Gömbös korábbi szolgálatai, ambíciói pedig figyelmeztetőek. Nem érezte magát lekötöztetettnek, s ezt ily módon tudtára is adta. Bőven el volt már látva magas rendfokozatú katonákkal, nem volt szükség századosokra, politikus katonákra még kevésbé. A felajánlott alacsony beosztás nem elégítette ki Gömböst. Így nem volt más hátra, mint belássa, és nyilatkozatában mindenki tudomására is hozza: ha a megcsónkított magyarság tragikus napjaiban cselekedni akar nemzetéért, nem maradhat meg a hadsereg keretei között, mert ott nem fejtheti ki a benne feszülő energiákat. A politika mezejére kell lépnie. Elfoglalta a MOVE elnöki székét is, s megkezdte a szervezetnek az új

viszónyok közötti újraindítását. Ugyanakkor képviselőjelöltként lép fel a közelgő választáson.

Növekvő problémát okozott a fővezérségnek a tiszti különítmények tevékenysége. A helyzetnek, a Huszár-kormány által megígért – Horthy által személyesen is szavatolt – konszolidálása, a jogbiztonság, az atrocitásokkal szembeni fellépés kiállításba helyezése, egyre kevésbé volt összeegyeztethető a tomboló fehérterrorral. Végláthatatlan volt az antantmisszióhoz érkező, s külföldön is egyre nagyobb visszhangot keltő, a rendszer számára egyre kellemetlenebb panaszok áradata. Az őszi, téli hónapokban javában folyt a volt munkástanács tagok, kommunisták, szociáldemokraták, liberális értelmiségiek zaklatása. Emberek tűntek el a börtönökben, internálótáborokban, ítélettel vagy anélkül váltak áldozatokká. Amint ezt ekkor Horthy a kormány tagjai és a pártok vezetői előtt nyilvánosan is kijelentette, a bolsevizmus szereplői közül sokan még közöttünk vannak, a tisztogatás még nem fejeződött be. Sok évvel későbbi visszaemlékezésében is így írt erről: „Semmi okom, hogy szépítgessem azokat az igazságtalanságokat és kegyetlenkedéseket, melyek valóban megtörténtek abban az időben, amikor csak az acélseprő tisztíthatta meg az országot. Jó ideig tartott, míg a viharos hullámok elsimultak, és teljes mértékben érvényesült a jog és törvény tisztelete.”¹⁵

A budapesti bevonulást követően a Nemzeti Hadsereg alakulatain kívüli, a növekvő számú különítményekbe tömörülő, egzisztenciájukat kegyetlenkedésekkel és rablásokkal megalapozni kívánó hivatásos és főként leszerelni nem kívánó tartalékos katonatisztek és a hozzájuk csapódó kétes elemek, a kipróbált Prónay, Ostenburg, Héjjas Iván, Hir György és más vezérek irányításával kiválóan megfeleltek a tőlük elvárt tisztogatásnak. A fővezérség hírszerző és katonapolitikai törzse, nemzet- és vörösvédelmi szervei, melyek nem kívántak részt

venni a piszkos munkában, kezdeményezői voltak egyik-másik akciónak.

A közfelháborodás hatására a fővezérségnek intézkedéseket kellett hoznia a különítmények megfékezésére. 1919 decemberében elrendelte, hogy megbízható tisztekből, altisztekből és legénységből minden gyalog hadosztály kötelékében tízedik zászlóaljként egy vadászzászlóaljat kell felállítani, hogy ezek a többi alakulatnak szellemben, megbízhatóságban és fegyelemben példát mutassanak, és a legnehezebb feladatok ellátására mindig készen álljanak. Ezek magját a kipróbált tiszti zászlóaljak kellett képezzék, hiszen éppen azok leleplezésére voltak hivatva. A vezetés célja az volt, hogy a vadászzászlóaljakat majd fokozatosan leszerelik, illetve szerepüket betöltött tiszti századaik tényleges tagjait még azt megelőzően a hadsereg alakulataihoz vezénylik át. Addig is a fővezérség által kiadott parancsok nagy súlyt fektettek arra, hogy a magukról minduntalan hallató különítményeseket, akik zöme még vadászzászlóaljakba sem volt szervezhető, elkülönítsék a Nemzeti Hadseregtől. Olyan egyénekről van szó, hangoztatták, akik saját törvényeik szerint önkényeskednek, s tudatosan rossz színben állítják be nemcsak a Nemzeti Hadsereg katonáit, hanem még a szegedi tiszti különítmények immár a hadsereg soraiban – Prónay és Ostenburg vadászzászlóalj – szolgáló volt tagjait is. Amikor a Nemzeti Hadsereg fellépése és magatartása az antanthatalmakat a legnagyobb mértékben foglalkoztatja, s az, mint a törvényes rend legfőbb hivatott biztosítéka tartózkodik jó hírének minden veszélyeztetésétől, sajnos előfordulnak ennek ellenében ható káros jelenségek.

Horthy, bár egyre visszafogottabban, de gyakorlatilag egészen a királypuccsokat követő időig elnézte és fedezte a Prónay és Ostenburg különítményeket. Ennek oka összetett. Kezdetben mindenképpen közrejátszott ebben a közvetlen környezetével szembeni bizalmatlanság. Egész a kormányzóválasztásig nem mert feltétel nélkül támaszkodni a Nemzeti

¹⁵ Horthy: Emlékirataim, 131. old.

Had*sereg legitimizmustól erősen befolyásolt tábornokaira, törzstisztejére. A kormányzóválasztáskor is a hadsereg mellett, elsősorban Prónay és Ostenburg különítményes tisztjei is ön-hatalmúlag biztosították a helyszínt, és a nélkülük is biztos sikert. Ezt Prónay szerint magától értetődő természetességgel tették, anélkül, hogy a fővezér erre felszólította volna őket. Mindenesetre Horthy a közvélemény és közvetlen környezete rosszallását és a várható botrányos jeleneteket is vállalva úgy tett, mintha nem jutott volna el hozzá hívei készülő akciójának terve. Ezzel mindenesetre még inkább elkötelezettjükké vált egy olyan időpontban, amikor a megválasztott kormányzótól kül- és belföldön egyaránt a különítmények gyors felszámolását, a törvénytelen ségek maradéktalan megszüntetését várták. Nem volt kétséges, hogy ennek előbb-utóbb be kell következnie, azonban ilyen körülmények között egyre nehezebb volt rálelni a megoldás megfelelő módjára. A fővezér előszobájában várakozó magas rangú katonák különben is fanyalognak szemlélték a két bandavezér ki-bevonulását. A konszolidálódó hadsereg vezetői nehezen értették meg, miért van még szükség erre a szedett-vedett társaságra. A rendet és a forradalom híveinek felkutatását, törvény elé állítását, ők is maradéktalanul biztosítani tudják. A kormányzó habozását már – már a bizalmatlanság jeleként fogták fel.

Horthy egyelőre tanácstalan volt a nála gyakorta megjelenő és meghallgatást kérő Prónayval és Ostenburggal szemben. Különösen a saját szerepében bekövetkezett változásokat észrevenni nem akaró Prónay látogatta, hogy beszámoljon saját és emberei „sikereiről”. Dicséretet várt, s nem vette észre, hogy a fővezér gondjait növeli.

Az 1920-as év januárjában nem kis büszkeséggel jelentette, hogy a kapott parancsnak megfelelően vadászászlóalját 1600 főre egészítette ki. Szinte korra való tekintet nélkül gyűjtötte zászlóaljába Budapestről és vidékről önként jelentkező, a zavarosban halászni akaró elemeket, akik itt vélték megtalálni

a hajlamaiknak megfelelő szabad vadászterületet. Erre azért is szükség volt, mert közben a fiatal hivatásos tisztek közül sokan kiváltak a különítményből, s a hadsereg különböző alakulatainál nyertek beosztást.

Hűségének és szolgálatainak ismételt felajánlása közepette Prónay nem mulasztotta el figyelmeztetni Horthyt, hogy ő az egyetlen ember a környezetében lévő legitimista, liberális szabadkőműves, sőt zsidóbarát politikusok között, akiben feltétel nélkül megbízhat. Sőt, a hadsereg vezetésében is ott vannak a legitimisták, akik Prónayt – nem véletlenül – legfeljebb a szükséges rosszként hajlandóak eltűnni. Ezekkel szemben is rá és embereire számíthat a fővezér hatalma kiépítésében és megtartásában. A gátlástalan ajánlkozás természetesen együtt járt a konkurens Ostenburg és emberei érdemeinek kisebbítésével. Nem hagyható figyelmen kívül ugyanis, hogy az ő különítményesei közt sok a németajkú, a K.u.K. hadseregben szolgált legitimista tiszt is.

A politikai érzék minimumával sem rendelkező Prónay arra várt, hogy a kormányzóvá lett Horthy szolgálatait jutalmaként legalábbis a magasabb rangú katonai vezetők vagy politikusok közé emeli őt. Ezzel szemben, legnagyobb csodálkozására tapasztalnia kellett, hogy az egyre tartózkodik minden ez irányú megnyilvánulástól. Növekvő fenntartással fogadja a beszámolóit, sőt mintha nem is hallaná, szórakozottan, megjegyzés nélkül hagyja az általa neki előadottakat, fontosnak vélt jelentéseket, tájékoztatásokat. Gyakran oda sem figyel rá. Végül a fennforgó kérdés megválaszolása nélkül, teljes tájékozatlanságban hagyva bocsátja el őt. Miközben vállon veregeti, rosszallását is kifejezi vállalhatatlan tettei miatt. Prónay később naplójában környezete káros befolyásával és „holmi észbeli zavarokkal” tudta csak magyarázni Horthy színváltozását. „Nem tudta, hogy miye van, de nem tudták a többi maradi csapattábornokok, sem a vezérkariak” – fakadt ki Horthy ellen. Kormányzóként egyre jobban hagyta magát befo-

lyásolni, s a mágán politikusok, nagypolgárok nyomába szegődött. „Minél nagyobb lett a Nemzeti Hadseregünk, amellyel az adott helyzetben a fővezér elrendelhetette volna a katonai diktatúrát, és megkezdhetette volna az országban az alapos takarítást és söprést, annál jobban hagyta magát az állítólagos jogrend helyreállításának problémáiba a politikai mesterkedőktől belelovalni. Mindenféle pártfrakciók megbízottai által, akik ki-bejártak nála, és akiket meghallgatott, hagyta magát jól vagy rosszul befolyásolni.”¹⁶

Ennek a minden konszolidációt ellenző, a szélsőjobboldali zűrzavar és terror, intézményesített gyilkolás fenntartásán, sőt fokozásán munkálkodó őrületnek és csapatának megfékezése és feloszlata aligha volt elképzelhető karhatalmi beavatkozás nélkül. A rendszer előrehaladó konszolidációja, a kormányzati apparátus és a hadsereg kiépülése, sürgette a megfelelő lépések megtételét. Hogy ez mikor és mi módon következik be, elsősorban nem a cselekvésre kész politikusoktól és katonai vezetők-től, hanem Horthy beleegyezésétől függött. Ő azonban gondok közepette kereste a megfelelő megoldást. Miközben feszengve hallgatta Prónayt, azon törte a fejét, mit mondjon tábornokainak, vagy olyan politikusoknak, mint Bethlen, Apponyi és mások, akik szívesen emelték a kormányzói székbe, s most a rend elodázhatatlan és erélyes helyreállítását követelték tőle, s akiknek jóindulata és támogatása továbbra is döntő volt számára.

A kormányzóválasztás

Az antanthatalmak már 1919 végén felvetették az államforma és az államfő személyének kérdését. Ez utóbbival kapcsolatosan nem voltak különösebb kikötéseik, csak az ellen tiltakoztak, hogy a Habsburg-ház valamelyik tagja töltsen be az államfői tisztet. Ennek betöltésére a tényleges katonai hatalmat birtokló Horthynak volt esélye. Habár a legitimisták, a keresztény pártok egyes tagjai, valamint a liberális politikusok közül is többen elleneztek jelölését, számottevő jelöltet nem tudtak vele szemben állítani. Az egyetlen potenciális ellenjelölt Apponyi Albert volt. Személyében olyan politikust akartak a kormányzói székbe ültetni, aki nem fenyegeti esetleges katonai diktatúra bevezetésével a nemzetgyűlés szuverenitását. Apponyi a helyzetet áttekintve a békedelegációban viselt fontos tisztségére való tekintettel eleve elhárította magától a megtiszteltetést, és Horthy jelölése mellett foglalt állást. Hasonlóképpen odanyilatkozott Bethlen István is, akinek személye és tekintélye egyre elismertebb lett. József főherceg megválasztásáról szó sem lehetett. Számolni kellett a színpalak mögött tevékenykedő korábbi miniszterelnökkel, Friedrich Károllyal is, habár sikerben nem reménykedhetett. Horthy számára így adatott meg a lehetőség, hogy hatalmát az államfői tisztség betöltése révén az antanthatalmak által is támogatva megszilárdítsa és meghatározatlan időre kiszélesítse. Eddig a hadsereg fővezérségig jutott. Ha nem vezet be katonai diktatúrát, márpedig ennek lehetősége már rég lekerült a napirendről, és nem talál helyette más elfo-

¹⁶ Prónay napló, i. m. 169. old.

gadható megoldást, szembe kell nézzen azzal a ténnyel, hogy a konszolidálódó, de ugyanakkor kiemelt szerepét elvesztő, jelentéktelenné váló hadsereg egyik, az államfőnek és a kormánynak egyaránt alárendelt, de hamarosan nyugállományú tábornoka lehet. A felajánlott kormányzói tisztség megoldotta dilemmáját. Szerencséjére nem hallgatott szélsőséges tanácsadóira, s nem kísérelte meg hatalmát katonai diktatúra bevezetésével állandósítani, amivel szembe került volna az antant hatalmakkal, és kiváltotta volna mindazok ellenkezését, akik benne látták a kibontakozás zálogát. Népszerűsége a hadsereg és a középrétegek körében Horthyt különösen alkalmassá tette az államfői méltóság betöltésére.

A jobboldali sajtó már ősszel nagy reverenciával üdvözölte a Nemzeti Hadsereget és annak vezérét, aki egyedül alkalmas arra, hogy a továbbiakban, mint a haza megmentője, kormányzóként fejtse ki tevékenységét. A politikussal szemben a katonát állították előtérbe, akinek kormányzóként is első és legdöntőbb feladata a Nemzeti Hadsereg – bármily kicsiny lesz is az – megerősítése, a nemzet életét betöltő, központi irányító számottevő intézménnyé emelése. Mindemellett a kormányzó szerepe természetesen nem merülhet ki a hadsereg vezényletében. „A nemes vezérre pedig nagy hivatás vár. Embernek is az a típus ő, amelyet ebben a lezüllesztett és elkeletiesedett országban mindenáron erősíteni kell.” ...„Az ő egyéni erejére, személyének és nevének hasonlíthatatlan varázsára a nemzeti konszolidáció, minden magyar egybefogadásának munkájában jelentős, talán döntő hivatás vár” – írta Bajcsy-Zsilinszky Endre a Szózat című a MOVE-hoz és Gömböshöz közelálló napilapban.

A békefeltételek ellen tiltakozó népgyűléseken, törvényhatósági üléseken is elhangzott a követelés, hogy a királykérdés eldöntéséig a nehéz külpolitikai helyzetben egyedül cselekvőképes Horthyt bízzák meg ideiglenesen az államfői teendők ellátásával. A kampány február elején éppen Szombathelyen, a legitimizmus egyik fellegetvárójában indult útjára. A Szózat tudósi-

tója szerint ezzel Vas vármegye elindította a kavicsot, és „most már nincs emberi hatalom, ami megállíthassa”. Ezt követően Somogy vármegye közgyűlése foglalt állást az ország jövőendő államfője mellett. Február 3-i ülésükön kérték a nemzetgyűlést, hogy míg az új alkotmányt ki nem dolgozza, s az ország jövőendő államfőjét tekintve a viszonyok mérlegelésével nem dönthet, Horthy kezébe tegye le a kormányzói tisztelet, mint olyan emberébe, aki minden pártpolitikán felül áll, aki eddig is megmutatta, kezében tartja az ország ügyeit, és az egész nemzet osztatlan bizalmát bírja. Február 10-én Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye közgyűlése is hasonlóképp nyilatkozott.

Horthy maga sem maradt tétlen. Kortesútra indult. Arra sohasem gondolt, hogy belőle a katonából vándorprédikátor lehet. „Minthogy azonban – emlékezett később – az emberek tudták, hogy nem pártpolitikusként beszélek hozzájuk, nem készülök diktátorságra, és egyformán szembefordulok, mind a baloldali, mind a jobboldali szélsőségekkel, szívesen hallgatták szavaimat, és elárasztottak mindenfelől meghívásokkal.”¹⁷ Az Alföldön Cegléd, Kecskemét közönsége foglalt állást kormányzósága mellett, jelentette február 8-án a Szózat. Ekkor elmondott beszédeiben, bár igyekezett politikusi arcát is megmutatni, tartózkodott a konkrét program és ígéretek említésétől, inkább a vezetése alatt álló Nemzeti Hadsereg szerepéről és áldozatvállalásáról szólt. A hadsereg az ezeréves fa friss gyökere, amelyből új, hatalmas fa fog kinőni. Őt a sors, a véletlen, majd a hadsereg és az ország bizalma állította a posztra, amelynek igyekszik megfelelni. Mindamellett a fővezéri feladatok elvégzésénél többre hivatottnak tekinti magát. Demokrata volta, eddigi reformatori munkája a záloga, hogy oda fog hatni, a jövőben szervezettebb munkával épüljön az ország, melyet meg fog védelmezni belső- és külső ellenségeitől egyaránt. Ennek során – hangoztatta – el kell törölni a különbséget katonaság és polgárság között, és a legszorosabban együtt kell működniük.

¹⁷ Horthy: Emlékirataim, 136. old.

Horthy tehát járta a vidéket, ahol a városi mobilitások és az „úri közönség” lelkesedéssel fogadták a megnyerő külsejű és kitűnő modorú katonát. A magyar középosztály benne látta azt a személyt, aki a hadsereg birtokában képes a rettegett forradalom után az állandóság és kibontakozás megvalósítására. De népszerűséggel bírt Horthy a birtokos parasztság és az alsóbb polgári rétegek körében is.

A jobboldal időben megnyitotta a tüzet azok ellen, akik most, amikor Horthy fővezért „az egész ország közvéleménye osztatlan lelkesedéssel kiáltja ki Magyarország kormányzójává”, akciót indítanak ellene. Ezek, a keresztény nemzeti egyesülés egyik frakciójának vezetésével, Horthy iránti megbecsülésük hangoztatása közben, nyíltan pálcát törnek Apponyi kormányzósága mellett, amikor Apponyi maga sem pályázik a kormányzói posztra.

A kormányzóválasztási előkészületek közben, 1920. január 31-én, megjelent Horthy napiparancsa a soron lévő nemzetgyűlési és államfőválasztásról. A koncentrációs kormány megalakítását, mint a Nemzeti Hadsereg fővezére közvetítette az antant megbízottjával, és írásban vállalta a felelősséget a jogrend fenntartásáért, a választások zökkenőmentes lebonyolításáért, és szavatolta a koncentrációs kormány működését az új kormány megalakulásáig. „A koncentrációs kormány a nemzetgyűlés megalakulása után megválasztásra kerülő új, ideiglenes államfőnek adja át mandátumát, és tőle nyeri megbízatását az új miniszterelnök.”¹⁸

A nemzetgyűlés 1920. március 1-jei ülésén kormányzóvá választotta Horthyt. A 141 képviselő közül 131 bizalmát nyerte el, míg 7 voks jutott Apponyinak, s mindössze 3 érvénytelen szavazatot találtak.¹⁹

A kormányzó jogosítványai és feladataival civil politikus is felruházható lett volna, Horthy azonban ragaszkodott hozzá, hogy a fővezérség, illetve fővezéri megbízatás közeli megszűntével továbbra is aktív katonaként a Nemzeti Hadsereg (rövidesen a m. kir. honvédség) legfelsőbb hadura, legelső katonája legyen.

A kormányzóválasztás nem zajlott le botrány nélkül. Osztenburg és Prónay – mint erről már szóltunk – úgy gondolták, hogy nem árt, ha a felvonult karhatalom mellett különítményes tisztjeikkel is nyomatékot adnak a választás sikeres lebonyolódásának. Horthy kedves fiai biztonsági okokból elállták a parlament bejáratát, s igazoltatták az érkező honatyákat. Véletlenül a keresztény párti és legitimistának vélt Korányi Frigyes pénzügy- és Vass József vallás- és közoktatásügyi minisztert sem engedték be, ami nagy botrányt kavart. Fokozta a zűrzavart, amikor a nemzetgyűlés elnökének tudta és beleegyezése nélkül, a megállapodott 15 helyett mintegy 150 Osztenburg- különítményes nyomult be a parlament épületébe, és árasztotta el azt a folyosótól az ülésteremig, hogy – mint mondták – a fővezért megválasztását követően azonnal, még a helyszínen üdvözölhessék.

A választást követően Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök vezetésével küldöttség vonult a Gellért Szállóba Horthyhoz, hogy felkérje őt a megbízatás elfogadására, majd az eskü letételére a parlamentbe kísérje. Az ezt követő eseményeket részben Horthy későbbi visszaemlékezésének kritikus felhasználásával rekonstruáljuk. Azok Horthy-féle beállítása ugyanis éppúgy nem mentes hamis felhangoktól, mint azon megállapítása: remélte, Apponyit választják meg kormányzónak. Nem fogadható el ugyanis, hogy a kormányzói jogkörrel a nemzetgyűlés által elfogadott törvényt ő csak a sajtóból ismerte volna meg. Csak most, már kormányzóvá választva és az eskü letételére felszólítva gondolta át az államfői feladatok gyakorlásához szükséges jogkört, és azt elégtelennek találva

¹⁸ Szózat, 1920. január 31.

¹⁹ Magyar Törvénytár, 1920. II. tc.

kényszerült arra, hogy kiegészítéseket kérjen. Horthy nemcsak hogy jól ismerte az elfogadott törvényt, hanem mint fővezér, ott bábáskodott annak megalkotásánál is. Meg lett volna a lehetősége, hogy már akkor javasolja a szükségesnek tartott kiegészítéseket, melyekkel most az eskü letételének feltételeként állt a szorult helyzetben lévő nemzetgyűlés elé. Horthy ugyanis attól tartott, hogy a honatyák várhatóan ellenállnak annak, hogy a nemzetgyűlés felosztatását és elnapolását a kormányzói jogkörök közé iktassák, ezért taktikusan megvárta a kedvező pillanatot akarata nyomatékos véghezviteléhez. Az eseményt így írja le Horthy: „Rakovszky István, a nemzetgyűlés elnöke, íróasztalához ült, és tollal a kezében hozzám fordult: »Kérem, diktálja feltételeit. A nemzetgyűlés teljesíteni fogja.«” Miután Rakovszky ígéretét a jelenlévő politikusok, a parlamenti pártok képviselői is megerősítették, Horthy „engedett”. „Miután ennyire sarokba szorítottak (követeléseit elfogadásával! – D. L.) – folytatja Horthy –, elfogadtam a választást, és bevonultunk a több mint egy órája várakozó nemzetgyűlés színe elé. Letettem a kormányzói esküt a magyar nép választott képviselői előtt, akik a nemzetgyűlés képviselte állami főhatalom erejével megválasztottak.”²⁰ Ezzel megoldódott az új kormányzó afeletti lelki válsága is, hogy nehezen tudta összeegyeztetni öfelségének tett tiszti esküjét az új magyar alkotmányra teendő esküvel.

Az 1920. I. tc., melyet február 24-én fogadott el a nemzetgyűlés a „vállalt” kiegészítések nélkül is, szinte teljes királyi jogkörrel ruházta fel a kormányzót, hiszen a főkegyúri jog és a nemesség adományozásán kívül megkapta szinte mindazon jogokat, melyeket korábban a király birtokolt. A törvény 8. §-a kimondta: „Az ország védelmére és a biztonság fenntartásában való közreműködés céljából Nemzeti Hadsereg állíttatik fel.”²¹ Ennek legfőbb hadura a kormányzó, akinek a hadügy

²⁰ Horthy: Emlékirataim, 137–138. old.

körébe tartozó, a „Nemzeti Hadsereg vezérlésére, vezényletére és belső szervezetére vonatkozó” alkotmányos jogainak gyakorlása nem tartozik a nemzetgyűlés ellenőrzése alá. A kormányzó személye sérthetetlen.

A kormányzói jogkört kiterjesztő augusztusban hozott 1920. XVII. tc. 2. § felhatalmazta a kormányzót, hogy „Közvetlen fenyegető veszély esetén a magyar minisztérium felelőssége és a nemzetgyűlésnek késedelem nélkül kikérendő utólagos hozzájárulása mellett a hadseregnek az ország határain kívüli alkalmazását, „elrendelheti”. Ez módosítása volt az 1920. I. tc. 13. §-ának, amely még az országgyűlés hozzájárulásától tette függővé a hadsereg határokon kívüli alkalmazását. Ennek eredője a jogkör Horthy megkívánta kiterjesztésének szándéka mellett az ország akkori kül- és katonapolitikai célkitűzéseinek alakulásában is keresendő. Amint ezt látni fogjuk az 1920-as, a szomszédos országok ellen esetlegesen végrehajtandó támadó tervek gyors és meglepetésszerű végrehajtásához, szabad kezet kellett biztosítani a kormányzónak a hadsereg alkalmazása terén.”²²

(Az ugyanezen okból hozott XVII. törvény 1. §-a tartalmazta az országgyűlés elnapolásának, berekesztésének és felosztatásának korábban a királyi hatalomban foglalt jognak a kormányzói jogkörbe való beillesztését is. Nem került szóba a törvények megalkotása során – és ezt ekkor maga Horthy sem hiányolta – a kormányzói tisztség öröklésének és a kormányzói helyettesítésének kérdése, mivel a királykérdés lezárása előtt a kormányzói megbízatás még igencsak ideiglenesnek tűnt.)

Horthy visszaemlékezésében nem emlékezik meg az őt megválasztása során túlzott vehemenciával „ünneplő” különítményesekről, akiknek viselkedése már a március 2-i ülésen kiváltotta a nemzetgyűlés és a sajtó tiltakozását. A fővezérség-

²¹ Magyar Törvénytár, 1920. I. tc.

²² Uo. 1920. XVII. tc. 2. §

nek nemcsak el kellett viselnie Prónayék akcióját, hanem még exkuzálnia is kellett magát a történetek miatt. A nemzetgyűlés afeletti tiltakozására, hogy a kormányzóválasztás napján a katonák körülférték a nemzetgyűlés épületét, megszállták annak folyosóit, Berzeviczy Béla, a vezérkar kinevezendő új főnöke, a Horthy személye elleni esetleges merénylet megakadályozását szolgáló fokozott biztonsági intézkedések szükségességére hivatkozott. Ami pedig a fegyvereseknek az ülésteremben való jelenlétét illeti: „Úgy a fővezér hivatalos kíséretét alkotó tisztek, mint egyes be nem osztott, szolgálatban nem lévő tisztek (Prónay és Ostenburg emberei D.L.) ,kiknek száma mintegy ötvenre tehető, tudván azt, hogy hosszú időn át szeretett fővezérüknek az ország főméltóságába emeléséről van szó, jelen akartak lenni a fővezér parlamenti bevonulása alkalmával és onnan való kijövetelénél, hogy őt, mint ragaszkodó tisztjei, a legelső között üdvözölhessék. Így megjelenésük a folyosókon, amennyiben a karzaton helyet nem kaphattak, részükről a fővezérrel szemben való tisztelet és ragaszkodás ténye csupán.”²³

A nemzetgyűlés elfogadta a fővezérség választát, mi mást tehetett volna, s csakhamar napirendre tért a katonáknak ez alapján jóhiszemű, túlbuzgóságon alapuló akciója felett. Az ügy lezárásához tartozik még, hogy Ostenburg a fővezérség parancsára megjelent a nemzetgyűlés elnöke előtt, és kijelentette, távol állt tőle és katonáitól az a szándék, hogy megsértse a nemzetgyűlés mentelmi jogát.

Közben nem maradt tétlen a jobboldali sajtó sem. Az ügyet széltében-hosszában teregető sajtóhírekre reagálva, a *Szózat* március 4-i száma vezércikket szentelt a kormányzóválasztás körüli anomáliák miatt a képviselőház elnöke által elmarasztalt Ostenburgnak. A cikk írója az ellene indított „hajszát” egyenesen a Nemzeti Hadsereggel szembeni fellépéssel

²³ *Szózat*. 1920. március 4. 4. old.

azonosította. A hadsereg hírneve feletti örökös pedig a Ház elnökének is kötelessége lenne. Külön elmarasztalta a cikk a távozóban lévő Friedrich István hadügyminisztert is, aki nem lépett fel azonnal és hathatósan Ostenburg védelmében.

A *Szózat* munkatársa március 9-én Ostenburggal készített interjút. A Palace Hotelbeli lakásán kereste fel Ostenburgot, aki ismertette vele a jelenleg már vadászászlóaljja szerveződött különítménye történetét és annak múlt- és jelenbeli szerepét. Ostenburg hangot adott önkéntesei azon óhajának, hogy ne szereljék le őket, hanem tegyék lehetővé, hogy tovább szolgálhassanak. Az interjú készítője azzal a megnyugtató megállapítással zárta le a beszélgetést, hogy nincs mitől tartani addig (sic!), amíg olyan lelkes katonák vannak, mint Ostenburg fiai.

A *Szózat* mellett a MOVE is kötelességének tartotta a különítmények feletti örökösét. A lap, amelyik magát, mint a Nemzeti Hadsereg lapját hirdette, s annak tisztikarát kívánta tájékoztatni és érdekeit védeni, az általa változatlanul a hadsereg részének tartott tiszti különítményekért még 1920 júliusában is így lelkesedett: „Ma nem lenne Nemzeti Hadsereg, ha annak alapját a különítmények nem vetik meg. Azok kezdik ki a tiszti különítményeket, akik már 1919-ben is felléptek ellenük. Nekünk pedig most ilyenre van szükségünk. Körülötünk ég minden, ha idebent el is oltottuk a tüzet, a parázs még pislog. És amíg a tiszti karhatalom létezése fáj nekik, addig arra nagyon is szükségünk van.”²⁴

A rendszer nemzetközi megítélése és a stabilizáció végrehajtásának mértéke nem volt közömbös a békeszerződéstől remélt megítélés szempontjából sem. Alig ült el a képviselőházban a különítmények támogatta kormányzóválasztás körüli vihar. Apponyinak a párizsi békedelegáció vezetőjének levele hozta izgalomba a képviselőket, amit Simonyi-Semadam Sán-

²⁴ MOVE, 1920. VII. 4.

dor, az új kormány miniszterelnöke, 1920. március 17-én ismertetett. Ebben Apponyi kemény szavakkal marasztalta el a különítményeseket, akiknek atrocitásai ellenünk hangolják a külföldi közvéleményt, s akadályozzák a békedelegáció munkáját, rontják esélyeinket. „Belállapotaink züllésének hatása a mai, a szó teljes értelmében kényes pillanatban igen kellemetlenül érezhető, mert az általános hangulatot rontó hatásán kívül most már azzal a végtelenül komoly jelenséggel találkozunk, hogy az országnak egyes, tőlünk elveendőnek jelzett területein, ahol az általunk javasolt népszavazás feltétlenül részünkre kedvező eredményt ígért, a hangulat ellenünk fordult, amint hogy természetes, hogy megszűnik annak az államnak attraktív ereje, amely a polgárok elemi közszabadságait megvédeni képtelen, ahol a törvény uralmát az egyéni erőszak kérdésessé teszi.”²⁵ A levél a képviselők jelentős részéből nem az atrocitások elítélését, hanem a tisztí különítmények melletti szimpátiatüntetést váltotta ki. Egyszerűen a zsidók mesterkedésének tulajdonították a Nyugaton elterjedt „hamis” híreket. Rubinek Gyula földművelési miniszter: Apponyi is felül van vezetve.

Maga a miniszterelnök sem a helyzet súlyosságának megfelelően reagált: „Azt hiszem sikerülni fog Apponyinak és nekünk is eloszlatni a külföld aggályait és meggyőzni arról, hogy ezek a hírek valótlanok és ezredrészük sem felel meg a valóságnak. Szó sem lehet tehát arról, mintha én az Apponyi levélben említett adatokat valóságnak vagy ténynek fogadnám el. Ezt kérem tudomásul venni. Kijelentem, hogy meg is teszünk a válaszban mindent arra nézve, hogy Apponyit is meggyőzzük arról, hogy ezek a neki adott és általa tudomásul vett hírek minden való alapot nélkülöznek, és hogy igazi alapjuk tulajdonképpen az agants-provokateuroknak leghitványabb cselekedete.”

²⁵ Nemzetgyűlési Napló, 1920. márc. 17. 13. ülés

Miközben tehát a szélsőjobb fittyet hányva a konszolidációnak, nyíltan agitált a különítményesek mellett, Horthy és a kormány folyamatosan próbálta tagadni annak létezését a külföld előtt. Februárban a Somogyi-Bacsó gyilkosságot követően maga Horthy nyilatkozott a *Chicago Tribune* tudósítójának. Elmondta a tudósítónak, hogy van ugyan igazság abban, hogy a bolsevizmus reakciójaként egyes egyének maguk kezébe vették a bosszúállást, azonban ezekkel szemben a hatóságok el fognak járni. Ez a sors vár a két meggyilkolt újságíró tetteseire is. Amennyiben tényleg katonák lennének, hadbíróság elé kerülnek. A fehérterror meglétét kisebbíteni igyekvő, megszüntetését ígérő Horthy azonban még májusban is magyarázkodni szorult. A *Szózat* arról tudósított, hogy a kormányzó egy őt meginterjúvoló holland újságírónak úgy nyilatkozott, hogy az országban a közigazgatás, a bíraskodás és minden közhatalom gyakorlása az alkotmány értelmében történik. Minden ellenkező, a kivételes hatalomról és kilengésekről szóló híresztelés rosszindulatú rágalom.

A hadsereg a konszolidációja – Nemzeti Hadseregéből M. Kir. Honvédség

A kormányzó 1920. március 5-én manifesztumot intézett a nemzethez. Ebben katonához méltó kemény megfogalmazásban hirdette meg legfőbb célkitűzéseit, a nemzeti nyugtalan-ság és társadalmi forrongást követően az alkotmányos rend maradéktalan helyreállítását, a nemzetnek a boldogulás útjára vezetését. Mindehhez számára a nemzet iránta megnyilvánuló bizalma s „a Nemzeti Hadsereg vitézségébe és megbízhatóságába vetett hite” ad erőt. Szólt a manifesztumban arról is, hogy a magyarság tehetsége és lehetőségei szerint közre akar működni abban, hogy egész Európában a béke, a rend és a nyugalom áldásait élvezhessék a népek.”

A fővezér kormányzóvá választását követően az államapparátus konszolidációjának megfelelően, a Nemzeti Hadsereg is visszatért hagyományos szervezetéhez. A fővezérség és a fővezéri máltóság 1920. április 1-jével megszűnt. A fővezér jogkörét a kormányzó, mint államfő és a hadsereg legfelsőbb hadura gyakorolta. Április 12-én sor került a Nemzeti Hadsereg ünnepélyes eskütételére a Vérmezőn. Rendelet jelent meg a Hadügyminisztérium – 1920. március 27-től ismét Honvédelmi Minisztérium és miniszter – működési rendjének megszervezéséről. A hadsereg központi vezetése és közigazgatása ismét a honvédelmi miniszter kezében összpontosult Március 22-től a hadsereg, illetve összes parancsnokságainak, csapatainak, szerveinek elnevezése, mivel a királyság, mint államforma, nem szűnt meg, változatlanul magyar királyi. A honvé-

delmi miniszteri tárca vezetésével március 15-től Soós Károly vezérőrnagyot bízta meg a kormányzó.

A honvéd vezérkar főnöke Berzeviczy Béla altábornagy lett. A vezérkar főnökét közvetlenül a kormányzónak rendelték alá. A békeszerződés katonai részének (ekkor már ismert volt – D. L.) végrehajtásáig feljogosították a csapatok hadműveleti és központilag irányítandó karhatalmi intézkedéseinek „a kormányzó megbízásából és a honvédelmi miniszterrel egyetértőleg” való kiadásával. Augusztus 1-jén rendelet jelent meg a vezérkar felállításáról is.

Horthy és a hadsereg vezetői közötti közvetlen kapcsolat fenntartása céljából 1920. május 18-án megalakult a kormányzó katonai irodája is. A katonai iroda ennél fogva fontos intézmény volt. Mindenkori főnöke, 1939 februárjától már főhadsegéd is, a kormányzónak közvetlen, reá nagy hatással bíró munkatársa volt. A hadsereg életével és működésével kapcsolatos szinte valamennyi elvi, gyakorlati, valamint személyi ügy általa referálva, megjegyzéseitől és tanácsaitól kísérve került a kormányzó elé. Rajta keresztül jutottak a kormányzó elé a nála jelentéstételre vagy más okból kifolyólag jelentkezők. Ez alól a honvédelmi miniszter és a vezérkar főnöke sem volt kivétel, velük szemben azonban, különösen a háborús időszakban Horthy kivételt tett. Elégséges volt, ha csak közvetlenül az ügyeletes szárnysegédnél jelentkeztek meghallgattatási szándékukkal. A katonai iroda főnökei közül Somkúthy József, a beosztást kétszer is betöltő Keresztes-Fischer Lajos, Miklós Béla és az utolsóként fungáló Vattay Antal tábornokok voltak különösen nagy hatással Horthyra.

Az ország külső megítélése és a konszolidáció végrehajtása, a honvédség szervezetének visszaállítása, egyaránt a keményebb kéz bevezetését követelte az idejétmúlt különítmények megszüntetéséhez. A kormány el van szánva – nyilatkozta Palacsi Dezső honvédelmi államtitkár az újságíróknak –, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel, a legnagyobb eréllyel

rendet teremt az országban, semmi olyat nem tűr, ami a külföld előtt a nemzetet diszkreditálná és az élet- és vagyonszükségletet veszélyeztetné. A hadsereg az alkotmányra tett esküjéhez híven minden cselekményt, mely a törvénybe ütközik vagy az ország jövőjének kárára volna, minden eszközzel meg fog akadályozni. A honvédelmi miniszter ebben a szellemben utasította az állomásparancsnokságokat. „Minden katonai egyén, aki a honvédelmi miniszter intézkedései ellen vét, le tartóztatandó.”²⁶

Július 16-án Soós Károly honvédelmi miniszter a kormány megbízásából elkészíttette, és Horthy elé terjesztette a vörösvédelmi szervezet újjászervezésének tervét, mely a vörösvédelem egységes katonai vezetését garantálja és hathatós intézkedéseket tesz lehetővé... Másrészt kizárja az eddig előfordult egyéni akciókat, melyek bár jóhiszeműleg hazafias szándékból indultak ki, az első időben, a kommün bukása után szükségessé is voltak, de éppen azért mért az egységes vezetés hiányzott, egyes túlkapásokra vezettek, amelyek kihasználva a nemzet- és hadseregellemes elemek által, ártottak a nemzeti hadsereg tekintélyének.”²⁷ A hosszadalmas előterjesztést, mely a változatlanul működő különítmények felszámolásának tervét tartalmazta a kormányzó elfogadta és végrehajtásához hozzájárult.

Soós Károly honvédelmi miniszter, ezt követően a nemzetgyűlésnek is bejelentette a hadsereg karhatalmi alakulatairól és a különítményekről hozott legfelső döntést. Ez a vidéki karhatalmi alakulatokat a csendőrség kötelékébe, a budapesti-eket a katonai parancsnokság alárendeltségébe utalta. Elrendeltetett a vadászászlóaljakra szervezett vagy azon kívül álló valamennyi különítmény azonnali megszüntetése. A Prónay és Ostenburg különítményeket azonban, mint szegedi és szé-

²⁶ Szózat, 1920. jún. 10.

²⁷ Horthy Miklós titkos iratai, Kossuth Könyvkiadó, 1965 28. old.

kesfehérvári vadászászlóaljakat, egyelőre meghagyták a hadsereg kötelékében, de 1921 januárjától ezeket is, mint I. és II. csendőrtartalék zászlóaljakat a csendőrség alárendeltségébe helyezték.

Megszűntek azok a tényezők, melyek a különítmények felszámolását ez ideig késleltették. Az államhatalom számára szükségtelen, a hatalom gyakorlásában zavaró tényezőként ható, ellenőrizhetetlen képződménnyé váltak. Az általuk elsősorban Budapesten, de vidéken is veszélyeztetett közbiztonság helyreállítása nem tűrt további halasztást.

Júliusban a körúti Club Kávéházban és a Dohány utcában lezajlott, áldozatok is követelő véres antiszemita terrorakciók felháborították az amúgy is örökös bizonytalanságban élő közvéleményt. A sajtó részletesen ismertette az eseményeket, s nem kis megütközésének adott hangot, amikor a kézre került tetteseket, akik mögött a különítmények álltak, a hadbíró-ság igyekezett menteni a méltó büntetés elől.

Teleki Pál gróf, a tehetetlen Simonyi-Semadam Sándor – kormányt 1920. július 19-én felváltó új miniszterelnök, nemzetgyűlési bemutatkozó beszédében az ország ellenségeinek minősítette a rendzavarókat, s a közbiztonság azonnali és feltétel nélküli helyreállítását ígérte. Sréter István vezérőrnaggyal, az új honvédelmi miniszterrel együtt az érvényben lévő törvények és határozatok értelmében a legkeményebben fog-nak fellépni a honvédség becsületét is sértő, a tisztí egyenru-hát jogtalanul bitorló elvetemült gonosztevők ellen. A kor-mány és a haza ellenségei azok, akik a Club Kávéházihoz ha-sonló véres verekedéseket provokálnak. Teleki hangsúlyozta, nemcsak a tetteseket fogják felelősségre vonni, hanem a mö-göttük álló felbujtókat és irányítókat is.

A miniszterelnök által ígért lépések maradéktalan végrehajtása nem bizonyult könnyű feladatnak. Viszonylag egyszerűnek látszott a néhány szállodába befészkelődött különítményesek felszámolása, azonban annál nehezebb volt az

„érdemdús” vezérek félreállítása, akik változatlanul bírták a kormányzó bizalmát. Prónay és Ostenburg, valamint tisztjeik Budapestről való eltávolítása, illetve a legénységi állományúaknak a csendőrtartalékba való sorolása, mint ezt a közben megjelent rendelet előíranyozta, a Prónay és Ostenburg számára is elfogadható kíméletes módon, nem látszott könnyen kivihetőnek. Hozzájárulását Horthy sem halogathatta tovább, még ha a megoldás nem is volt számára gondtalan. Egyet kellett értenie miniszterelnökével, valamint Sréter István honvédelmi miniszterrel és Berzviczy Béla altábornaggyal, a vezérkar főnökével, akik a lépés megtételét már így is megkésettnek tartották, mivel a honvédség nevével visszaélő különítményesek elhomályosítják az annak ütőképességéről, fegyelmezettségéről alkotott, az antanthatalmak felé sugalmazott képet, mindazt, ami alkalmassá teheti a bolsevikok elleni intervencióba való érdemi felajánlkozásra.

A különítmények elleni, az egyre sürgetőbb okok ellenére is sokáig halogatott, átfogó akció megindítására az alkalmat végül is csak egy a november elején a Körúton, a Britannia Szállóhoz közeli incidens adta meg. Civil ruhába öltözött különítményes tisztek november 9-én lelőtték az őket igazoltató rendőrt, s a szállodába menekültek. November 11-én éjjel katonai és rendőri egységek körülvették a Britannia Szállót, a különítményesek fő fészket. Az igazoltatás során sok magát igazolni nem tudó vagy nem is akaró személyt, köztük több köztörvényes bűnözőt állítottak elő. Nagy mennyiségű fegyvert is lefoglaltak. A nyomozók Héjjas Iván és Prónay néhány fő embertét szintén a szállodában találták. A sürgősen a helyszínre érkező Prónay menteni igyekezett különítménye tagjait. A jelenlévők többségét, mint Héjjas és Hir György embereit vélte felismerni, mondván, hogy az ő zászlóalja a Nádor lakatanyában van zárt katonai rendben. Az akciót ezt követően kiterjesztették a város más szállodáiban és egyéb helyeken elhelyezkedő, kevésbé ismert különítményekre is. Csak némi lö-

völdözés révén sikerült például felszámolni a karhatalomnak az Augusztai – telepen tartózkodó, főként vidékiekből verbuválódott csoportot.

A rendőrgyilkosságot elkövető Mészáros Imrét, aki nem volt tagja a Nemzeti Hadseregnek, statáriális bíróság elé állították és halálra ítélték, amit végre is hajtottak.²⁸

Mégsem lehetett az ügyet végleg lezárni, Prónay és Ostenburg alakulatának valóban csak az úgynevezett tiszti nyomozó részlege volt elhelyezve a Britanniában, illetve más szállodákban. A felszámolás csak őket érintette. Prónayék továbbra is a Nádor lakatanyában, mint szegedi vadászszázlójuk voltak elhelyezve. Ostenburg pedig zászlóaljával már Nyugat-Magyarországra távozott. Horthy számára kézenfekvő volt a megoldás, rá kell venni Prónayt is az elvonulásra, hiszen mint szabadcsapatra, rájuk is a nyugati végeken vár feladat. Meg kell akadályozni, hogy Burgenlandot az osztrákok megszállják. Horthy személyesen látogatta meg a Nádor lakatanyában a zászlóaljat, és lelkes szavakkal buzdította az új feladatra. Prónay, akit immár közismert ostobasága sem akadályozott meg, hogy a fővárosban történtek után belássa, hogy szerepük megváltozott, lelkesen vállalta a feladatot, s Horthy nagy megkönnyebbülésére elvonult zászlóaljával.

Az előbbieken felhozott eseményektől függetlenül is már 1920 tavaszán megkezdődött a tiszti különítmények átalakulása. A helyzet adta lehetőségeket látva, kiváltak az alakulatokból azok az ambiciózus hivatásos tisztek, akik érdemeikre hivatkozva az erősödő hadseregben látták biztosítva további karrierjüket. Egyre többen hagyták ott a különítményeket azon tartalékos tisztek közül is, akik a konszolidálódó közéletbe igyekeztek idejekorán bekapcsolódni. Horthy szándéka az volt, hogy az eredeti „szegediek” helyzete megnyugtatóan rendeződjön, hívei olyan pozíciókba jussanak, ahol rendszere

²⁸ Szózat, 1920. december 18.

megbízható és használható támaszai maradhatnak. Támogatta elhelyezkedésüket a hadseregben és azon kívül, a minisztériumokban, központi és helyi államhatalmi szervek vezető állásaiban. A volt szegediek közül többen, mint Héjjas Iván, Lukács Béla, Magasházy László, Marton Béla, Mecsér András, Taby Árpád, Endre László kormánypárti vagy szélsőjobb politikusként kapcsolódtak be a politikai életbe.

A fenti szándékok játszottak közre a vitézi rend létrehozásában is. Horthy 1920. augusztus 20-án adta elő a rend megalkotásával kapcsolatos szándékát. A törvény értelmében nemességet nem adományozhatott, helyette kezdeményezésére a 6650/1920 ME. rendelettel megalapították a vitézi rendet. (Az alapítást az 1920.XXXVI. tc.77.§ megerősítette.) A kormányzói jogkör ily módon történő kiterjesztésével vált teljessé az uralkodói jogok köre. Célja, hogy az első világháború elsősorban paraszti kitüntetettjeiből és leszármazottaikból egy hozzá hű, megbízható és mobil középparaszti réteget hozzon létre és állítson maga mellé, mely félkatonai szervezetben tömörül. A világháborús érdemek mellett természetesen döntő módon esett latba a forradalmak alatti, illetve az azt követően elsősorban a Nemzeti Hadseregben tanúsított magatartás, s elsősorban a földbirtokos osztály segítségét kérte annak megvalósításához. „Azokból a földekből, amelyeket magánosok vagy testületek felajánlanak, kisbirtokokat (vitézi), telkeket fogok majorátusként adományozni a haza védelmében kitűnt oly hazafiaknak, akik vitézi és erkölcsi tekintetben, szóval jellemileg mindenképpen megbízhatók, és az utóbbi forradalmak alatt hazafias magatartásukban egy pillanatra sem tántorodtak meg.” A nagybirtoknak elsőrendű érdeke, hogy kisebb áldozat árán is létrejöjjenek a vitézi telkek, melyek „kihatásukban a telkek birtokosait a belső rend és nyugalom és egyúttal az ország védelmének megbízható támaszaivá fogják tenni”.²⁹ Alakul egy

²⁹ Szózat, 1920. augusztus 29.

megbízható és minden eshetőségre kész szervezet, mely a falu lakosságára nevelő és fegyelmező hatással lesz, és követésre ösztönzi. Egyben ellenőre is a falu szellemiségének és politikai arculatának. Elvárás, hogy a vitézi telek tulajdonosa a hazafiaság és a vallás erkölcs alapján álljon és nevelje utódait.

A rend választott főkapitánya Horthy Miklós lett, aki 1921. május 20-án avatta fel a rend első vezetőit, majd a királyi palota kertjében ünnepélyes körülmények között sor került az első vitézek felavatására is. Ekkor 59 tisztet és 138 altiszti legénységi állományú kérelmező került a rend alapító tagjai közé. Ezt követően kezdetben évente, majd a húszas évek közepétől kétenként került sor a Margitszigeten ünnepélyes vitézi avatásra. 1929-ig a felavatottak száma már meghaladta a tízezetet.

A célnak megfelelően a vitézi rendet könnyen összefogható és mozgósítható félkatonai szervezatként szervezték. Az országot nyolc törzsszékre osztották, élén a törzskapitánnyal. Ezek alá tartozott a vármegyei vitézi szék a székkapitány irányítása alatt. A járásokban lakó vitézek vezetője a járási vitézi hadnagy volt, akinek irányításával tevékenykedtek a falvak vitézeit összefogó vitézi őrmesterek. A járásokig bezárólag a különböző szintű vezetők természetesen a tisztí vitézekből kerültek ki, akik egyben vezető helyeket foglaltak el az országos és vármegyei állami és társadalmi szervezetekben, tevékeny részesei voltak a hatalomnak. De ott voltak a vitézek képviselői az országgyűlésben és a hadseregben is.

Az elidegeníthetetlen, a legidősebb fiú által örökölhető vitézi telek nagysága tiszteknél 150-500 kh, míg legénységi-altiszti kérelmezőnél 10-15 kh volt. Nem minden vitéz kapott telket. Az amúgy is földdel rendelkező birtokos vagy vagyonos vitézi várományosok általában nem igényeltek földet a kelletténél szűkösebb rendelkezésre álló földmennyiségből. A felavatott vitézek mintegy 77 százaléka volt legénységi és csak 23 százaléka tisztí rendfokozatú, míg a telekkel ellátottak aránya 90 és 10 százalékos volt.

Horthy különösen a konszolidáció és a rejtett fegyverkezés időszakában tulajdonított nagy jelentőséget az országot behálózó, hozzá hű és neki lekötöztetett emberek vezetése alatt álló parancsára bármikor mozgósítható vitézi rend meglétének. Szerveződésüket a kormányzó hatalmára féltékeny és a vidéki kiscgazda társadalomra gyakorolt növekvő hatásától féltő, első-sorban legitimista nagybirtokos réteg és a klérus meglehetősen bizalmatlansággal szemlélte. A harmincas évek elejétől erősödő szélsőjobboldal sem szemlélte megnyugvással a Horthy szolgálatában álló szervezetet, ami természetesen nem jelentette azt, hogy a vitézi rend különböző szintű vezetőin keresztül ne igyekeztek volna növelni befolyásukat a vitézek között, elismerve és magasra értékelve múltjukat és jelen tevékenységüket. Gömbös Gyula maga is mint a vitézi rend tagja, mint a politikai hatalom várományosa majd birtokosa, beszédeiben a legnagyobb elismeréssel szólt a vitézi rendbe tömörült középparaszti rétegek támogatásának szükségességéről. Meg akarta győzni őket, s nem is sikertelenül, hogy az ő reformpolitikája képviseli érdekeiket, ennél fogva számít támogatásukra. A harmincas évektől a szélsőjobb előretörése közepette Horthy kevésbé számolhattott a vitézekkel, mint mögötte felsorakozó pretoriánus gárdával. A vitézi rend vezetőinek fokozódó politikai megosztottsága és eltérő érdekeik, de maguknak a „közrendű” vitézeknek sokirányú szélsőjobb befolyásoltsága folytán, már nem számolhattott egységes fellépésükkel, mozgósításuk lehetőségével. A szervezet életében a politikum dominált, a főkapitány fegyveres szolgálatának gondolata háttérbe szorult.

Horthy az ellenforradalmi rend külpolitikájáról

Az ellenforradalom belső helyzetének konszolidálására tett erőfeszítések közben nem tűrt halasztást a rendszer kül- és katonapolitikai aktivizálása, melynek a háborús vereség és a vörös forradalom következményeinek elkerülésére, a magyar külpolitikát évtizedekre meghatározó békeszerződés megelőzésére majd revíziójára kellett irányulnia. Ezen elgondolások jegyében készült el már 1919 októberében Horthy emlékirata az ország külpolitikai helyzetéről, az ennek megfelelően alakítandó politikáról, és ebben a Nemzeti Hadsereg feladatairól. Most szükségesnek találta a külpolitikában azóta bekövetkezett helyzet és az ebből eredő következmények vizsgálatát, valamint azon feladatok meghatározását, melyeket sürgősen végre kell hajtani a hadsereg megszervezése és hadművelleti képességének mielőbbi elérése érdekében.

Az ekkor lefektetett alapelvek lényegében meghatározták az ellenforradalmi rendszer kül- és katonapolitikájának alapjait fennállásának egész időszakára, még ha a külpolitikai helyzetnek a rendszer számára kedvező alakulásának elmaradása következtében annak közvetlen célkitűzései meg is maradtak az illúziók világában.

Az emlékirat megalkotása, az abban kifejtett katonapolitikai elképzelések nem választhatóak el a Clerk-féle misszió működése során kialakult és látszólag sikerrel kecsegtető angol orientációtól, amihez nemcsak Horthy, de a békeszerző-

dést* szintén ennek révén befolyásolni remélő Bethlen–Apponyi irányítású magyar külpolitika is ragaszkodott.

Horthy a fő ellenséget Romániában jelölte meg, mivel valamennyi ellenfél között katonailag a legerősebb volt, és amelynek területi igényei leginkább veszélyeztették Magyarország integritását. Ezért a legfontosabb feladatként egy Románia elleni esetleges hadjáratra való felkészülést jelölte meg. Ezt azonban – tekintettel a román hadsereg 29 gyalog és 2 lovas hadosztályból álló erejére és a külpolitikai megfontolásokra is –, csak 1921-ben látta megvalósíthatónak. Ez ideig – írta – el kell érni az ország gazdasági és katonai megerősödését. Fokozni kell az „irredenta” mozgalmat Erdélyben, és helyre kell állítani a szoros katonai-politikai összeköttetést Gyenyikinnel és az ukránokkal. Kihasnálva a románoknak Oroszországgal, Bulgáriával és Szerbiával fennálló területi nézeteltéréseit, diplomáciai elszigetelésükre és bekerítésükre kell törekedni. Ez utóbbi végrehajtásában a legnagyobb fontossággal, a térségben a második legnagyobb fegyveres erővel – 18 gyalog és 2 lovas hadosztállyal – rendelkező Szerb–Horvát–Szlovén királyság bírt. Ezért Horthy a területi ellentéteket is félretéve jó viszonyt kívánt fenntartani az új állammal. A horvát–szerb kérdésben egyik irányban sem kívánta exponálni magát, mivel a fő cél, a Románia elleni katonai szövetséges megszerzése érdekében egyik felet sem kívánta elidegeníteni. Mindazonáltal fenntartotta magának a döntést, hogy adott esetben a szerbeket vagy a horvát nacionalisták szeparatista törekvéseit támogatja-e. A Magyarországgal szembeni horvátországi hangulatot, különösképp a tisztikarét, ugyanis kedvezőnek ítélte meg, ami közeledést eredményezhet, aminek kihasználása – írta – már csak Fiume miatt is fontos.

Ausztriával kapcsolatban kifejtette, a növekedőben lévő vörös- mozgalom minél előbbi kitörése elsőrendű érdekünk. Ez alkalmat ad a beavatkozásra, hogy a „fehér színezetű” oszt-
rák tisztikarral és a keresztény szocialistákkal együttműködve

a felkelést leverjük, s ezáltal ez irányú lekötöttségünk megszűnne. Ugyanakkor a segítségért „hálás” osztrákok – feltételezte Horthy – lemondanának területi követeléseikről. A dolog nehézsége, hogy egy Ausztriába való benyomulásban a kisan-
tant államok a Monarchia visszaállításának kísérletét látnák.

Nagy figyelmet szentelt a csehszlovák államnak is, amelyet a szlovák szeparatista mozgalom miatt a legingatagabbnak vélt a szomszédos államok között. Úgy vélte, a cseh–szlovák ellentétet kihasználva alkalom nyílik „területi erősbödésre” észak felé. Lehetségesnek tartotta egy vörös színezetű zendülés kitörését is Szlovákiában, amire azonban nem lehet biztosan számítani. Az ekkor 12 hadosztályból álló cseh hadsereget pedig úgy értékelte, mint amelyik nem jelent komoly ellenfelet a Nemzeti Hadsereg számára. A cseh hadsereg figyelmét igencsak ingatagnak, összetételét heterogénnek tartotta, aminek következtében a komolyabb feladatokkal aligha fog megküzdeni. Mindezek figyelembevételével az akció közeli megindítását lehetségesnek tartotta, és azt a következő lépésekben kívánta végrehajtani: a közös határt óhajtó lengyelek egyetértésével lökés északról a Lengyelországban szervezett szlovák légió (10 000 fő) felhasználásával; az olasz fogságból visszatérő tót katonákból Zalaegerszegen szervezett légió délről támadna; a saját reguláris csapatok megszállnák Pozsonyt, Komáromot és Párkányt, ha a csehek belső forradalom vagy a támadások nyomán visszavonulnának.

Horthy a továbbiakban az irredenta mozgalom fejlesztését tartotta kívánatosnak, mégpedig szoros kapcsolatban a Szudéta-vidék hasonló mozgalmaival.

Ezeknek a katonai erőegyensúly realitásait figyelmen kívül hagyó terveknek a megvalósítása érdekében Horthy a Nemzeti Hadsereget, „a legmegbízhatóbb tényezőt”, a békeszerződés várható tilalmai ellenére is, annak kijátszásával, minél gyorsabban fejleszteni akarta. Úgy vélte, ezek idővel úgyis veszíteni fognak bénító hatásukból külső tényezők, de nem

utolsó sorban egy ügyes magyar külpolitikai tevékenység következtében. Horthy legalább 7 gyalog és 1 lovas hadosztály kifejlesztését és az ehhez szükséges anyagi eszközöket kérte a kormánytól.

A külpolitikát Horthy az antant táboron belüli ellentétek „ügyes” kihasználására kívánta felépíteni. Ki kell használni az antantállamok között máris észlelhető szakadásokat, „melyek idővel bizonyára még mélyebbek is lesznek”. Arra számított, hogy ha sikerül valamelyik antantcsoport támogatását megnyerni, akkor nem lesz meg az egységes antanfellépés, amely a diktált feltételek betartását kikényszeríthetné. Elsősorban a túlzott francia előretörés miatt aggályoskodó Anglia és az USA felé orientálódott. Jóindulatuk megnyeréséhez gyorsítani kell a konszolidációt, növelni kell az ellenforradalom tekintélyét, óvakodni kell minden cselekedettől, mely „túlságosan reakciós természeténél fogva” az országon belüli zavart idézne elő, hogy ily módon az ellenforradalmi rendszer feljogosítást szerezzen arra, hogy a rend védelmezőjeként a határon túl is fellépessen.

A kormány a súlyos területi döntések végrehajtását kezdetben úgy tartotta megelőzhetőnek, ha időben felajánlják szolgálataikat a bolsevizmus és a forradalom elleni harcban, kinyilvánítja készségét a Szovjet-Oroszország elleni hadműveletekbe való bekapcsolódásra, illetve a szomszédos országokban történő „rendcsinálásra”. Meg akarták győzni a nagyhatalmakat, hogy az ellenforradalom hadserege mind szellemét, mind erejét tekintve az ország határain kívüli alkalmazásra is felhasználható.

A Horthy emlékirat már születése pillanatában túlértékelt a külpolitikai helyzetnek a rendszer számára kedvező alakulását, az ellenirányú tényezőket lekicsinyellte, sőt sokszor figyelmen kívül hagyta. Elsősorban a szomszéd államok között valóban fennálló ellentéteket értékelte túl. Nem vette figyelembe, hogy ezek már akkor is – a kisanant szövetségi rend-

szerének kialakulása előtt – egységesek voltak a Magyarországtól szerzendő területeik megtartásában. Hibásan ítélte meg a helyzetet a forradalmi mozgalmakat illetően is. De nemkülönben a Nemzeti Hadsereg harcképes seregtestekbe és alegységekbe szervezésének, vezénylésének és felszerelésének lehetőségeit a nagy katonai túlsúlyban lévő szomszédos hadseregekkel, azok fejlesztési lehetőségeivel szemben. Nem volt reális gazdasági és technikai alapja a kormánytól kért, általa is minimálisan szükségesnek tartott 100 000 fő felszerelésének.

Az antanthatalmaknak kezdetben valóban szándékában állt a magyar védképességet elősegítő tőkebehatolás elősegítése, valamint az ország bevonása a kis államoknak Szovjet – Oroszország elleni inváziójába, 1919 őszén elsősorban az angolok közeledtek. Horthy 1920 januárjában Sir Thomas Hohlernnek, a budapesti angol misszió vezetőjének is kifejtette elképzeléseit. Kérte, járjon közben a békefeltételektől fenyegetett, meggyengült ország érdekében a brit kormánynál, amelynél bizalma jeléül orientálódni és tanácsot kérni kíván. Amennyiben a remélt angol támogatást nem kapja meg, egyedül marad az ország, és kénytelen lesz ismét a németek felé orientálódni. Horthy elmondta azt is, jelenleg a jugoszlávokkal szembeni egyensúly kialakítása miatt közeledő Olaszországban éppúgy nem bízik, mint a békekonferenciában, amely még a románokat sem volt képes kiparancsolni a Tiszántúlról.

A brit megbízott január 24-én írt levelében a magyar ügy iránti jóindulattal fordult kormányához. Rámutatott arra a katonai szerepre, melyet Magyarország védőövként játszhat, amennyiben a soknemzetiségű, belső problémáktól zilált Románia képtelen lenne feltartani a szovjet Vörös Hadsereg 1920 tavaszán várható támadását. Feltette a kérdést, vajon Nagy-Britanniának szükségszerűen szövetségeivel azonos álláspontot kell-e Magyarországgal szemben elfoglaltania? Magyarországnak támogatásra van szüksége, különben óhatatlanul Németországhoz fordul. A térség békéje az elkövetkező évek-

ben nem választható el a Magyarországgal szembeni bánásmódtól. George Gorton tábornokkal megegyezik a véleményük, hogy az ország látszik a fő védőövnek Délkelet-Európában a bolsevizmus ellen. Hohler George Curzont is kérte, még a békeszerződés megkötése előtt járjon közben az ország számára várhatóan súlyos és igazságtalan területi döntések megváltoztatása érdekében.

A brit kormány azonban – mely nem tartotta valószínűnek a szovjet offenzívát Délkelet-Európa irányában – úgy ítélte meg, hogy a jövőben a kisantant államok tömbje jelentősebb biztosítéka a térségben az antantpolitikának, így a német veszély elhárításának is, mint a kis Magyarország, ezért elzárkózott magyarpolitikája megváltoztatása elől.

Az angol orientáció kudarcát a kormány francia közeledése követte, mivel a francia tőke behatolása fejében hajlandóságot mutatott a támogatásra. A tárgyalások azonban elhúzódtak, s végül a külpolitikai helyzetnek a magyar kormány számára kedvezőtlen alakulása, valamint a franciákra féltékeny angolok tiltakozása, keresztülhúzták a számításait. A franciákkal szemben elfogult, velük rossz viszonyban lévő Horthy ezekben a tárgyalásokban már nem vett részt tevőlegesen.

A Horthy által előadottak alapján készültek 1920 folyamán az „Ébredés I., II.”, „Árpád”, „Virradat” elnevezésű hadműveleti tervek, melyek a várt, Szlovákiában, Romániában bekövetkező bolsevik megmozdulások s az ezek nyomán keletkező zűrzavar esetén váltak volna aktuálissá. A magyar vezetésnek azonban a baloldali megmozdulások helyett a kisantant államok megszilárdulásával s katonai erejük növekedésével kellett szembenézni, ami a katonai erőviszonyok további eltolódását eredményezte, miközben a békeszerződés értelmében meg kellett tenni az előkészületeket a meglévő magyar katonai erők leszerelésére. Az elszakított területek visszaszerzésére szőtt tervek nem realizálódtak. Szembe kellett nézni azal a ténnyel, hogy az antant céljai megvalósításában nem

szán szerepet Magyarországnak. Az utódállamoktól várták, hogy belső helyzetüket és katonai erejüket megszilárdítva kialakítsák a Szovjet-Oroszország és Németország semlegesítését célzó övezetet. Paradox módon a magyar fellépéstől való félelem még siettetette is ennek kialakulását.

Horthy maga is belátta, hogy a katonai megoldás reménye elenyészett. A magyar kormány számára nem maradt más, mint a békeszerződés határozatainak elfogadása és betartása. Hatással volt reá Bethlen véleménye is, aki kezdettől elvetette az igen kétséges kimenetelű katonai megoldásokat, bolondnak tartva azt, „aki most háborúsdit játszva fejfel akar nekimenni a falnak”. Horthy nemcsak bel-, de külpolitikai téren is egyre inkább kötődött Bethlen konszolidációs politikájához. Az angol orientáció eredménytelensége mindkettejüket kiábrándította. A szélsőjobb és a katonai vezetés erőltette, Bethlen által korábban is ellenzett tervek ideje lejárt, s egy új, távlatában a revízió gondolata felvetésének lehetőségével biztató, szilárd külpolitikai irányvonal kialakítását kell szorgalmazni.

A csapatok megszervezése és felkészítése a tervezett hadműveletekre s a sikeres végrehajtás a vezérkarra várt. A világháborús tapasztalatokkal rendelkező Berzeviczy, aki bírta a fővezér, valamint a tábornoki és tisztikar bizalmát, minden bizonnyal tudatában volt, hogy a Horthy által elfogadott hadműveleti elképzelések, a külpolitikai helyzet számunkra kedvező alakulása esetén, külső támogatással is aligha valósíthatók meg. További veszteségekkel járna, amit alig tudnánk pótolni. A politikai siker is kétséges lenne. Berzeviczy tisztában volt vele, hogy a tervezett akcióktól függetlenül, a Nemzeti Hadsereg tisztikarának egysége, csapatainak megszervezése, fegyelmének és harckészségének megteremtése, védelmi képességének kialakítása, az ország belső rendjének megszilárdítása és fenntartása miatt sem tűr halasztást.

Berzeviczy indítatva érezte magát, hogy 1920. október 19-én egy előterjesztést küldjön a kormányzónak, és kifejtse

véleményét az ország bel- és külpolitikáját érintő kérdésekről. Habár a vezérkar főnökének erre jogosítványa volt, azonban – mint írta – nem ez, „mint inkább a bizalom mellyel főméltóságod eddig kitüntetett, indít arra, hogy főméltóságod figyelmét az alatt felsorolt viszonyokra és kérdésekre felhívjam, melyek közül egyesek nem tartoznak ugyan közvetlenül a vezérkar főnökének hatáskörébe, de melyek következményeikben erősen érintik és befolyásolják nemcsak a hadsereg fegyelmét, harckészségét és megbízhatóságát, hanem az ország ellenálló erejét és életképességét is.”³⁰

A terjedelmes a magyar politikai, társadalmi és gazdasági helyzetre kiterjedő előterjesztésből csak a hadsereget közvetlenül érintő kérdéseket emeljük ki. Elsősorban is a hadseregben előtérben álló és sürgős megoldásra váró királykérdést. Habár a honvédelmi miniszter parancsa megtiltotta is a tisztikar a politizálását és állásfoglalását a királykérdésben, a legitimista agitációk a tiltó rendelkezések dacára is a „tisztikarhoz hozzáférkőznek és veszélyeztetik a tisztikar egységességét”. A kérdésnek IV. Károllyal történő tisztázását követően – hajlandó-e a trónt elfoglalni vagy sem – a további teendőket az új választási törvény alapján összehívandó képviselőháznak és felsőháznak meg kellene határozni. „Célszerűnek tartom, hogy a kormányzónak és kormánynak ezirányú elvi állásfoglalása megfelelő formában az ország és hadserege tudomására hozassék, hogy ezáltal a helyzet tisztáztassék, és most folyó agitációnak a talaja elvonassék.”³¹ Berzeviczy tudtára adta a kormányzónak a társadalomban és a hadseregben a királykérdés különböző megoldásáról felszínen lévő és a viták tárgyát képező szóbeszédet.

³⁰ Horthy titkos iratai (sajtó alá rendezte Szinai Miklós és Szűcs László), Kossuth Könyvkiadó, 1965, 39. old.

³¹ Uo. 40. old.

A külpolitikáról szólva, Berzeviczy tábornok hangsúlyozta, megfontolt, reális és európai helyzetünkkel számoló, szélsőséges elképzelésektől mentes „magyar külpolitikát kell csinálnunk.” Most hosszú időre magunkat lekötni nem lehet. Azon az oldalon kell lennünk, melyet erősebbnek ítélünk meg.

Ennek érdekében jelenleg igyekeznünk kell:

A franciák útján a békefeltételek jóindulatú magyarázatát, sorozott hadsereget, haderőnk felfegyverzését és felszerelését elérni.

A románokkal francia támogatás mellett egy *modus vivendi* létesíteni.

A lengyelekkel ápolni az eddigi jó viszonyt.

A csehekkel és jugoszlávokkal gazdasági közeledést létesíteni.

Németországgal megértetni, hogy a viszonyok tisztázása után számítunk a Németországgal való együttműködésre.

Olaszországot a jugoszláv állam sakkbantartására felhasználni.

Figyelemre méltónak tartjuk még terjedelmes beszámolóból, amit a vezérkar főnöke a túlkapások megszüntetéséről és letöréséről mondott. „A Nemzeti Hadseregnek ebben jó példával kell eljárni. Ahol megvan reá az ok (hazaárulás, kémkedés kommunista ténykedések, lázítás stb.) a legerélyesebben kell fellépni, de másrészt nem szabad tűrni, hogy egyesek hivatalos hatalmukkal visszaéljenek vagy túlkapásokra ragadtassák magukat. Az ilyen akciók a külföld előtt kedvezőtlen színben tüntetnek fel.”³²

³² Uo. 41. old.

A hadsereg és a királypuccsok

Az erősödő, a hadseregben is előretörő legitimizmus szükségessé tette, hogy a propaganda valamennyi eszközével alakított Horthy-kép egyik fő meghatározója a hadúri szerep legyen, mely azt sugallta, hogy a vörösöket leverő, az országban rendet teremtő és építő katona-államfő személye a legfőbb biztosítéka a rend fenntartásának, s azon lesz, hogy megváltoztassa a nemzet bajainak fő okozóját, a trianoni békeszerződést, s majd visszaszerezze az elveszett területeket. Ehhez a nemzet erőinek összefogása szükséges, aminek eredménye az ezen célok végrehajtására képes honvédség kialakítása lesz. Mindez óhatatlanul szükségeltette a végtelenségig nem húzható királykérdés megoldását. Ezt a szerepvállalást erősítette Bethlen István kormányra jutásával. Az események alakulását a királypuccs zavarta meg, mely vízvázlasztóként hatott a hatalom gyakorlásának folyamatában.

Az uralkodó osztályon belül folyó hatalmi harc a szabad királyválasztók és a legitimisták ellentéteinek kiéleződésében csúcsosodott ki. Mindkét fél igyekezett magának szerezni meg az irányító szerepet a konszolidáció végrehajtásában, s növelni befolyását a kormányzóra. Természetesen a hadseregben is fokozódott a kezdettől meglévő ellentét a Horthy körül csoportosuló Habsburg-ellenes, úgynevezett „szegediek” és hozzájuk csatlakozók, többségükben a volt honvédtisztek, valamint a többnyire az ellenforradalom nyugat-dunántúli csoportjához tartozó legitimista – sokan egykori közös – tisztek

között. A hadseregnek a békeszerződést követő, 1921-ben aktuálissá váló leszerelésétől egzisztenciájukat féltő tisztek csoportjai vagy a Habsburg restaurációban vagy Horthy uralmának fenntartásában látták biztosítva a jövőjüket. Mindegyik abban reménykedett, hogy a másik csoporttal szemben éppen ő foglalja el a jelentősebb posztokat.

Horthy számára figyelmeztető volt a tisztikar, szegediek és legitimisták, honvédek és K.u.K. hadseregbeliek között tapasztalható nyugtalanság. Elsőrendű fontossággal bírt számára, hogy most, a királykérdés virulenssé válásával, a tisztikar ellentétei elsimuljanak, egyértelműen és fenntartások nélkül fogadják el őt, álljanak ki mellette. Egyre valószínűbbnek látta, hogy a nemzetgyűlés által megválasztott kormányzóként megbekerülhet az ehhez hozzájárulását meg nem adó IV. Károly megkoronázott királlyal, ha az megkísérli a visszatérést. Ez a lehetőség helyzetét bizonytalanná teszi. Az sem volt kétséges előtte azonban, hogy a király esetleges próbálkozása minden bizonnyal súlyos bel- és külpolitikai bonyodalmakhoz, sőt esetleg a nemzetet és a hadsereget megosztó polgárháborús megmozdulásokhoz is vezethet. Horthy parancsaiban, különböző alkalmakkor elmondott beszédeiben kitért a haza jelene és jövője szempontjából egyaránt döntő befolyással bíró királykérdésre. A Nemzeti Hadsereg székesfehérvári bevonulásának egyéves évfordulója alkalmából felállított emlékoszlop avatásán, 1920 októberében elmondott beszédében szenvedélyesen kemény szavakkal tért ki a királykérdésre, „amit személyével hoznak újabban kapcsolatba”. Akik a királykérdést most egyáltalán felvetik – mondta –, „akadályozzák a konszolidációt, bénítják a külpolitikai cselekvőképességet”. Ezek a személyek nem áltatják, hogy a hatalommal a király kárára történő visszaéléssel, a trón megszerzésének szándékával rágalmazzák meg őt, holott jól tudják, „a királyi hatalom gyakorlása szüneteltetésének idejére a nemzetgyűlés által a legfőbb hatalom helytartójául megválasztott kormányzója nem

élhet vissza a hatalommal, nem nyúlhat a királyi hatalom, nem nyúlhat a trón után". Én így fogom fel kötelességemet, s értsék meg kötelességüket mások is – mondta az egybegyűltek előtt –, s nem hagyott kétséget afelől, nem fogja tűrni, hogy megakadályozzák szándékai megvalósításában: „Kísérletezésre idő nincs, aki nem alkalmazkodik a jogrendhez, az bűnhődni fog.” Mindenki vesse tudatába, hogy nem a király ellen, hanem éppen annak érdekében cselekszik: „Az első év küzdelmei után, a második évet az imperatív megnyugtató jegyében óhajtom megkezdeni, melynek Isten segítségével idővel gazdag és hatalmas Magyarország lesz az eredménye, a koronás királlyal az élén, melyet a nemzet tárt karokkal fogad.”³³

Az általa kifejtettek megvalósíthatóságának zálogát, sok más mellett, a hadsereg maga melletti egységes felsorakoztatásában látta. Ezért létfontosságú volt számára, hogy a csapatok élén hozzá hű emberek álljanak. Úgy tűnt, a volt honvédtiszteket érzelmi és egzisztenciális, valamint a volt közösökkel szembeni rivalizálásuk okán, zömükben könnyebben maga mellé állíthatja. Ugyanakkor a közös hadseregbeliek között sokan vannak, akik még a király táborában vélik fellelni érdekeiket. Horthynak ezért, miközben a tisztikar kíváncsian egységet követelte, nem volt ellenére a sajtóban a volt honvédtisztek körül kialakult kampány sem. Igyekeztek felnagyítani a volt honvédeknek a Monarchia hadseregében elszenvedett hátrányos, megkülönböztető helyzetét, a közös tisztikar részéről megnyilvánuló sérelmeket. A honvédek legitimizmusmal vádolták meg volt közös bajtársaikat, s magukat Horthy és rendszere megbízható híveinek tartva, előnyöket követeltek elbírálásban, beosztásban és előlépésben egyaránt. A katonai és szélsőjobboldali sajtó ilyen témájú cikkei nem alap nélkül illették a honvédekkel szembeni elfogultsággal. A legszenvedélyesebb megnyilvánulásokat ugyancsak a király visszatérési

³³ Szózat, 1920. okt. 19.

kísérletei váltották ki, azonban – ha visszafogottabban is – a kérdés a Nemzeti Hadsereg megalakulásától napirenden volt. Ezekben még a monarchikus szellemmel szembeállított mély magyar hazafiság hangsúlyozása vitte a prímet, amit még közvetlenül kevésbé hoztak kapcsolatba a tisztek korábbi szolgálati helyével. Lorr Győző ezredes, már 1919. augusztus 23-án a tisztikar újjáalakításáról a MOVE-ben tartott előadásában felvetette: „A közös hadsereg sohasem volt népszerű Magyarországon, mert általában mindenkor idegen, osztrák intézménynek tekintették. Nem is tagadható, hogy a hadvezetőségnek, melyben a magyar elem igen gyéren volt képviselve, kevés érdeke volt a magyar érdekek iránt... A tisztikarban a német és szláv elem többségben volt. Ez nem ismerte a magyar nép pszichéjét, idegennek érezte magát hazánkban... a honvéd tisztikar nem teremthetett magának megfelelő pozíciót”.³⁴ A Szózat 1920. áprilisában vezércikkben foglalkozott a tisztikar helyzetével, annak a rezsim megkívánta formálódásával. A cikkíró a tisztikar legértékesebb részének azokat tartotta, akik a Monarchia alatt is magyarok voltak, s élt bennük a vágy az önálló Nemzeti Hadsereg iránt. Nincs helyük az új hadseregben a kurzust kihasználó konjunktúra lovagoknak, valamint azoknak a zsoldos típusoknak, akik „az osztrák szoldateszka szellemét” képviselik. A MOVE egyik 1920. szeptemberi számában a hadsereg tisztjeivel szemben a politikai megbízhatóság mellett a magyar honosságot, valamint „az anyatejjel magába szívott magyarságot és hazafiságot” állította.

A legitimizmus, miként a politikai életben, a hadseregben is szerveződött. A legitimista tisztek elsősorban Lehar Antal ezredes, szombathelyi hadosztályparancsnok köré csoportosulva adták egyre hangosabb jelét mellőzöttségi érzésüknek, s Károly királytól várták érdemeik – így a Nemzeti Hadseregben betöltött szerepük – elismerését.

³⁴ MOVE, 1919. nov. 1. 1. sz.

Természetesen a frontok nem voltak élesen elkülöníthetőek. Mindkét táborban – honvédek és közös tisztek –, a felső vezetésben éppúgy, mint a csapatoknál, megtalálhatóak voltak a legitimista és szabad királyválasztó érzelműek egyaránt, akik a helyzet alakulásától tették függővé, hogy végső soron merre forduljanak. A tisztikar hovatartozásának elemzésekor nem hagyható figyelmen kívül, hogy a kialakult helyzet, azaz a trón betöltésének az 1920. 1 tc. 12 § értelmében meghatározatlan időre való elnapolását s a kormányzó megválasztását a tisztek eleve ideiglenesnek, a külpolitikai helyzettől meghatározottnak tartották. Számukra a megszokott közeg egyelőre még a Monarchia időszaka volt, amelynek katonaiskoláiban hovatartozásuktól függetlenül nevelkedtek, s eddigi életüket és katonai pályájuk nagyobb részét leélték. A szokatlan a jelen állapot volt. Így a tisztikar Horthy által lekötölezett része számára sem hatott volna a meglepetés erejével, és nem váltott volna ki különösebb ellenérzést, ha Horthy átadja helyét az országba érkező királynak, s felmenti őket az 1920-as törvények értelmében neki tett esküjük alól. Az ebből eredő bizonytalanság állította később ideiglenesen Károly mellé azon alakulatok tisztikarának jelentős, mindenféle karlista szervezkedéstől mentes részét is, melyekkel a király Budapest felé vonultában közvetlen kapcsolatba került.

Horthy mindenesetre az ország valós érdekeivel összecsengő önös érdektől is vezérelve a hadsereg egységének megeremtésére és a királykérdés megoldására törekedett. A már idézett székesfehérvári Horthy-beszédet megelőzően, szeptember 15-én Sréter István honvédelmi miniszter rendeletet adott ki, amelyben az 1920. I. és II. törvénycikkre hivatkozva szükségesnek találta a tisztikart „egyszer s mindenkorra a királykérdést illetően felvilágosítani”, s leszögezni, hogy mindenki, aki IV. Károly vagy más királyjelölt érdekében agitál vagy puccsot szervez és toboroz, mivel az ellentétben áll a kormányzónak tett esküvel, lázadónak minősül. Egyben

figyelmeztette a tisztikart az ilyen meggondolatlan akciók súlyos nemzetközi következményeire, szomszédaink várható együttes katonai fellépésére, mely a nemzet teljes bukásához vezethet. A rendelet válasz volt a nyugat-magyarországi és budapesti, a hadsereget is érintő, karlista szervezkedésre, mely egyre több szimpatizánsra talált. Sréter már júliusban felhívta a minisztertanács figyelmét egy – Friedrich István vezetésével lefolytatott – bizalmas legitimista tanácskozássra a király visszahozataláról, s a kormányzó és a kormány ezt követő elkergetéséről. Habár a tanácskozáson katonák nem vettek részt, a jelenlévők számítanak rájuk, és kapcsolatot építenek ki a legitimisták katonai vonalával is, melynek állítólagos vezetője Budapesten Balás György báró, tábornagy. A minisztertanács felhatalmazta Srétert, hogy ilyen puccs célzatú ülések ismétlődése esetén erélyesen lépjen fel, és akár letartóztatásokat is foganatosítson.

A hathatós intézkedések elmaradtak. Egyrészt a legitimista készülődés nem lépett a cselekvés stádiumába, másrészt a magukat nyíltan legitimistának vallók vezető szerepet játszottak az állam és hadsereg vezetésében. Maga Teleki miniszterelnök sem titkolta el érzelmeit. A kilátásba helyezett intézkedések ellenére, öfelsege hűséges híve, a kormányzó sem szívesen tett megelőző lépéseket a különben a rendszer oszlopainak számító politikusok, közéleti emberek és katonák ellen. Amíg a király vissza nem tér, nincs mitől tartania. Ezt azonban valószínűtlennek tartotta, mivel a külpolitikai megfontolások ebben minden bizonnyal megakadályozzák a királyt.

Tévedett. Volt oka a nyugtalanságra. A tanácsadóitól biztatott, a helyzetről és hiányos ismeretekkel rendelkező Károly hagyta magát félrevezetni visszatérésének mind bel, mind külső fogadtatását illetően. Horthy tudtára hozta, hogy a szándékában áll a trón megfelelő időpontban történő elfoglalása. A béke aláírását megelőzően, 1920 májusában levélben fordult Horthyhoz, bizalmas hívéhez. Tette ezt abban a re-

ményben, hogy a béke aláírása után „minden erő egy jobb jövő elérésére lesz összefogható”, „melyben mint Magyarországnak törvényesen és alkotmányosan megkoronázott és felkent királya, ki semmiféle jogáról le nem mondott, és ennek következtében minden kötelességének is tudatában van, akar az ország egyesítésének és újrafelépítésének munkájában részt venni.” Károly azzal számolt, hogy visszatérését az antant államok fellépésükkel nem fogják megakadályozni. Éppen ezért, az „ország konszolidálásának érdekében a királyi hatalom gyakorlását lehetőleg még ez év folyamán kezembe kívánom venni”. Kérte Horthyt, jelölje meg azt a pillanatot, mely legalkalmasabb visszatérésére. Addig hűségével és odaadásával készítse elő visszatérését. Ebben támaszkodjon azon kedves híveire, akik a koronás király iránti hűségükben, „az ön példáját követve sohasem tántorodtak”.³⁵

Horthy azzal nyugtatta a királyt és a legitimistákat, hogy a békekötésig a kérdést nyitva kell hagyni, mert így jobb feltételekre számíthatunk. Szomszédaink remélhetik, hogy nem Habsburg kerül a trónra. A békekötés után a megkoronázott királynak kell visszatérnie a trónra.

A királyt azonban ez csak átmenetileg nyugtatta meg. A nemzetgyűlés 1920 októberben kezdődő időszakának első napján egy József főherceget forrásként megjelölő interpelláció szerint, Károly nem szándékozik soha, semmilyen körülmények között lemondani az osztrák császári trónról. A bejelentés nagy vihart kavart. A legitimisták kétségbe vonták a kijelentés valódiságát, s a királyhoz fordultak magyarázatért.

Károly Horthynak írt – legitimisták sugalmazta – 1920. november 9-én kelt levele nem is maradt el. Szükségesnek találta tudomására hozni „hőn szeretett magyar nemzetének” az egyre gyakrabban felmerülő királykérdéssel kapcsolatos felfogását.

³⁵ Horthy titkos..., 24. old.

Tekintettel arra, hogy az 1867.évi XII. tc. érvényét veszítette, és „Magyarország teljes állami függetlenségét visszanyerte, el vagyok határozva, hogy az uralkodói hatalomnak Magyarországon való átvétele után, az uralkodói hatalmat egy más államban csak a kérdéses állam és Magyarország között létesült egyezmény után, vagy pedig Magyarország teljes állami függetlenségének biztosításával, mely külügyi vezetése, külügyi képviselte és hadserege önállóságának korlátozását kizárja, venném át”. ...továbbá „el volnék határozva a hadüzenet és békekötés jogát a nemzet alkotmányos tényezőivel egy, a törvény által meghatározandó módon megosztani”.³⁶

A félreértések elkerülése végett Károly kijelentette: „Én, mint alkotmányos király – mert ilyen akarok lenni és leszek is, mint amilyen a múltban voltam –, valószínűleg minden magyarral együtt tudatában vagyok annak, hogy ezen felfogásomból folyó, királyt és egész nemzetet kötelező megállapodások csak akkor lehetnek törvényileg rendezendők, ha én, a megkoronázott magyar király, körülvéve egy felelős magyar kormányval, az uralkodói hatalmat Magyarországon újra gyakorolni fogom.”³⁷

Végül arra kérte Horthyt, mint „az én és a magyar nemzet bizalmát élvező kormányzót”, hogy szavait a nemzetnek tolmácsolja.

Az európai politikában betöltött helyzetével meglepő módon nem számoló, a Nagykövetek Tanácsának a Habsburgok visszatérésnek vétőjét figyelmen kívül hagyó király, nemcsak a magyar trón elfoglalására készült, hanem meg nem nevezett állam (Ausztria) csatlakozásával a Monarchia visszaállítására is. A vele szoros kapcsolatot tartó magyar legitimista elit, figyelmen kívül hagyta a király elképzelésének realitását, a kisanant várható, katonai beavatkozásig terjedhető azonnali til-

³⁶ Horthy titkos..., 46. old.

³⁷ Uo. 47. old.

takozását. Ahelyett, hogy felhívták volna figyelmét a bel- és külpolitikai veszélyekre, és megpróbálták volna lebeszélni, önös hatalmi érdekből ennek ellenkezőjét tették.

Horthy nem tett eleget a király kérésének. Levelét jobbnak látta fiókjába sülyeszteni. Tisztában volt vele, a király üzenetének közzététele nemcsak a belső harcokat élezi ki, és hátráltatja a békeszerződéstől felzaklatott ország konszolidációját, hanem súlyos külpolitikai következményekkel is járhat. A király szándékairól csak az első király puccsot követően IV. Károly nyilatkozatából értesült a közvélemény.

Miután a király üzenetéről Rakovszky Istvánt, a nemzetgyűlés elnökét, a legitimisták vezérét is tájékoztatta, az üzenet nem maradt titokban a hadseregben sem. Az elbizonytalanodott Sréter nem lépett fel kellő eréllyel a hadseregben mozgolódó legitimisták ellen. A Nyugat-Dunántúlon egyre nyíltabban folyó szervezkedés mellé alig titkoltan több magas rangú tiszt, tábornok is csatlakozott. Ez végül odáig fajult, hogy már az egyes alakulatok parancsnokairól is tudni vélték, ki a karlista és ki a kormányhű. A karlista alakulatok tisztikarának megtisztítása a fentiek következtében elmaradt. Sőt, az elbizonytalanodott Horthy is hozzájárult a nyíltan legitimista Sigray Antal grófnak Nyugat-Magyarország kormánybiztosává, Lehár Antal ezredesnek, az ellenforradalom, de ugyanakkor a katonai szervezkedés egyik vezéralakjának pedig katonai körletparancsnokká történő kinevezéséhez. Talán a legitimista szervezkedés e két prominens személyiségét meg akarta nyerni magának, s egyben jó színben tűnni fel a király és magyarországi hívei előtt.

A kormányzó a rendelkezésre álló információk ellenére rosszul ítélte meg a helyzetet. IV. Károly tanácsadóira hallgatva elszánta magát, s 1921. március 26-án visszatért az országba. Másnap Sigray Antal társaságában Szombathelyről, ahol lelkes fogadtatásra talált az ottani legitimista körökben, Budapestre utazott. Teleki Pál miniszterelnök, aki ekkor éppen Sigray birtokán vendégeskedett, a királlyal találkozva, azt óvatosságra in-

tette, s azt ígerte neki, előre megy, hogy a helyzetet és a kormányzót előkészítse a király érkezésére. Teleki, aki bár előbb indult el gépkocsin Szombathelyről, mint a király, hosszabb és az esőtől „elázottnak” bizonyuló utat választott, így később érkezett Budára. A késlekedés aligha lehetett véletlen. Teleki tisztában volt a lehetséges külpolitikai következményekkel, Horthynak a kérdésbeni szilárd álláspontjával. Maga is a király híveként, nem kívánt ott lenni a találkozón – még elérhető helyen sem –, nehogy állást kelljen foglalnia, s ezzel kompromittálódni a király vagy Horthy, esetleg mindkettő előtt. Jobbnak látta, ha időt hagy az események kibontakozásának, s ahhoz mértén foglal majd állást.

Horthy családjával éppen a húsvét vasárnapi ebédet fogyasztotta, amikor Magasházy szárnysegéd Sigray gróf érkezését jelentette. A kormányzó meglepetése a váratlan látogatás miatt akkor vált teljessé, amikor a derék gróf közölte, IV. Károly a közeli miniszterelnökségen – ahová a ház ura még nem érkezett haza – tartózkodik, s azonnal a palotába kíván jönni. Horthy természetesen azonnal királyi vendége rendelkezésére állt. Károly közben honvéd ezredesi egyenruhába öltözött, s Sigray és Magasházy társaságában jókedvűen indult a palotába. A honvéd egyenruha félreérthetetlen utalás volt arra, hogy a király immár átveszi a Magyar Királyi Honvédség feletti parancsnokságot. Egyben megköszöni majd hű hívének, flottája volt parancsnokának eddigi helytállását, akivel 1918. november 8-án találkozott utoljára, amikor az elcsukló hangon jelentette neki, hogy a Monarchia flottája nincs többé. Azóta csak levélben érintkeztek. A Pranginsba érkező levelek az örök hűségnek adtak hangot.

A királyt az első meglepetés akkor érte, amikor tapasztalnia kellett, hogy a palota őrsége nem lép fegyverbe jöttére. Kísérői ezt inkognitójával magyarázták, ami láthatólag megnyugtatta. A második, igazi meglepetés azonban a palotában érte. A fogadtatás itt is más volt, mint amit várt. Habár a talál-

kozás feletti örömüknek meleg szavakkal, egymást átkarolva adták jelét, a király azonnal megérezte a légkör feszélyezettségét. A neki mélységesen lekötölezett Horthynak, akiből ő csinált flotta főparancsnokot, esze ágában sincs kinyilvánítani, hogy kormányával és hadseregével azonnal és feltétel nélkül a rendelkezésére áll. Leghívebb katonája helyett egy államfővel találta magát szemben, aki nem a feladatát teljesíteni kész katonaként jelentkezik nála, várva a kormányzás átadásával kapcsolatos további parancsokat, hanem vendégként fogadja őt, és tárgyalni óhajt vele.

A kezdeti zavart áthidalva, király azonnal a tárgyra tért. Élni akar jogaival, átveszi a kormányzást. Horthy biztosította, hogy legfőbb kívánsága lenne, hogy királyát, akinek jogait elismeri, visszahívhassa a trónra. Azonban rá kell mutatnia annak külpolitikai veszélyeire, ami ezt egyelőre lehetetlenné teszi. A nagykövetek tanácsa 1920. február 2-i, a Habsburgok visszatérése elleni vétőjára hivatkozott, s az azóta elhangzott további megnyilatkozásokra, amelyekből következik, hogy a szomszédos utódállamok egyértelműen casus bellinek tekintették a király visszatérését, s ezzel a Habsburgok jogaiba való visszahelyezését. Ez év február 16-án a nagykövetek tanácsa szükségesnek tartotta megerősíteni elmúlt évi nyilatkozatát. Amennyiben tehát a király ennek ellenére mégis elszánná magát a trónra lépésre, ez azonnal kiváltaná a szomszéd országok katonai beavatkozását a védtelen ország ellen. Mindehhez elnyernék a nagyhatalmak jóváhagyását. Ófelsége Svájcba visszatérve egy megszállt országot hagyna itt maga után.

Horthy nem kis meglepetésére a király másképp ítélte meg a helyzetet. a nagyhatalmak, elsősorban is Briand francia miniszterelnök megváltozott álláspontjára hivatkozott, ami lépése megtételére felbátorította.

Horthy kétségbe vonta a király és tanácsadói értesülésének igazságát, s ennek hangot is adott. Kérte Károlyt, utazzon vissza Szombathelyre, s ott várja meg, míg a magyar kormány

diplomáciai úton bizonyosságot szerez, hogy Briand visszatérése esetén valóban hajlandó-e az antant nevében garantálni az ország biztonságát. Amennyiben a válasz nemleges lesz, úgy a király hagyja el az országot.

A kormányzó szerint az általa meggyőzött király köszönetét fejezte ki neki, s mielőtt távozott, szolgálatait jutalmazandó az előre elkészített Mária-Terézia rend lovagkeresztjével tüntette ki, s kinevezte Otranto és Szeged hercegévé. A későbbiekben a kormányzó a hercegi címmel nem élt, a rendjelet nem viselte, hiszen ezzel az uralkodó trónra lépését ismerte volna el. Ezt azonban, mint szerénységének megnyilvánulását állította be.

Mivel Párizsból a leghatározottabban elutasító válasz igen gyorsan megérkezett – Briand ilyen megnyilatkozásáról senki sem tud –, s a nagyhatalmak, valamint az utódállamok katonai beavatkozással fenyegetőznek, nem utolsó sorban magyar katonai lépések is folyamatba tétettek maradása esetére, Károly április 5-én ígéretéhez híven elhagyta az országot.

A csalódott IV. Károlyt a kormányzó érvei és viselkedése meggyőzték, esélyei a trón átvételére jelenleg semmissé váltak. Horthy megingathatatlan, nincs szándékában a hatalom átadása. Nem tehet mást, mint levonja a konzekvenciát és távozik. Egyszer s mindenkorra azonban korántsem tett le visszatérési szándékáról, s aligha tette magáévá Horthy kérését, hogy „legyen továbbra is bizalommal irántam, és megkérdezésem nélkül Magyarországot illető semmilyen vállalkozásba ne fogjon, mert a hazánkat fenyegető veszedelmeken felül nemcsak trónja elfoglalását, hanem koronáját is kockáztatja”.³⁸ Lehetséges, hogy már ekkor, vagy csak az ezt követő hetekben, hónapokban érlelődött meg benne a fegyveres visszatérés gondolata. Csalódását Horthyval szemben aligha volt képes megemésztetni. Tanácsadóitól is támogatva meggyőződésévé lett, hogy a hozzá lényegében hűtlenné vált katonától

³⁸ Horthy: Emlékirataim, 152. old.

csak fegyverrel lehet visszavenni a hatalmat. Nem inkognitóban kell tehát visszatérni az országba, hanem a hadsereg királyhí tisztkarát mozgósítva, élükre állva vonulni be Budapestre. Kész helyzet elé kell állítani az ezt ellenző bel- és külföldi erőket.

A király a kül- és belföldi nyomást látva végül is néhány napos itt tartózkodás után visszautazott Svájcba. Horthynak egyelőre sikerült lecsillapítani a jelenléte keltette vihart. Habár a közben előkerült Teleki miniszterelnök által még húsvét vasárnap összehívott minisztertanácstól a kormányzó teljes titoktartást követelt, természetesen a várbeli látogatás híre, illetve a király magyarországi tartózkodása futótűzként terjedt. Fellángoltak az indulatok Horthy mellett és ellen. Megmozdult a diplomácia is. Már húsvét hétfőn jelentkezett és tiltakozott Horthynál a brit és francia megbízott, majd a kisantant képviselői jelentek meg, s különösen az utóbbiak fenyegetéseiben nem szűkölködve követelték a király azonnali távozását. A látogatás híre nemcsak a kisantant politikai, de katonai apparátusát is mozgásba hozta. Jugoszlávia már március 27-én több hadosztály készenlétbe helyezésével adott nyomatékot nemtetszésének. Hasonló lépéseket foganatosított a csehszlovák állam is. Elhatározták, hogy amennyiben Károly az országban marad, s őt a magyar kormány elismeri, a köztük fennálló szerződés értelmében közös katonai akciót kezdenek. Csapataik átlépik a magyar határt, s megteremtik Nyugat-Magyarországon át a jugoszláv-csehszlovák korridort.

Április 1-jén a Nagykövetek Tanácsa memorandumot nyújtott át a kormánynak, melyben kifejezte a szövetségesek tiltakozását a restauráció ellen. Annak a reményének adott kifejezést, hogy a magyar kormány tisztában van a helyzet komolyságával, és mindent megtesz, hogy megghiúsítsa a kísérletet, „amely azonnal a legvégzetesebb következményekkel járna Magyarországra nézve”.

Sürgősen a katonai lépéseket kellett tenni arra az esetre, ha a Szombathelyen tartózkodó király a nyugat-magyarországi alakulatokat maga mellé állítva megtagadja az ország elhagyását, ami kiválthatja a kisantant ígért katonai akcióját. Horthy maga tartotta a közvetlen kapcsolatot katonai vezetőivel, s figyelemmel kísérte a megtett lépéseket. Elszánta magát, hogy ha kell, fegyveresen is beavatkozik. Belitska Sándor altábornagy, honvédelmi miniszter, s Horthy megbízható híve, március 28-án távirati parancsban tájékoztatta a körletparancsnokokat a király budapesti látogatásáról. Belitska mindenkinek tudtára adta, hogy „az ország és a király létérdekére való tekintettel a kormányzó az államfői hatalmat nem adhatja át”. Mindebből következik: „A Szombathelyről vagy nem a kormányzó által kinevezett közegektől érkező parancsok tehát nem teljesítendőek, hanem ide (HM – D. L.) bejelentendőek.”³⁹

Horthyt és a hadsereg vezetését nyugtalanította, hogy Károly Szombathelyen időzik, s halogatja távozását az országból. Bár a környező alakulatokról megnyugtató hírek érkeztek, a királyhoz való csatlakozásuk veszélye mindaddig fennállott, amíg Károly jelen van. Fokozta a veszélyt, hogy a szombathelyi körletparancsnok, Lehár Antal ezredes, a miniszteri parancs teljesítését magára nézve lehetetlennek tartotta, azt a Szombathelyen tartózkodó Teleki miniszterelnökkel egyetértésben a csapatoknak nem továbbította. Lehár április 3-án betegségére való tekintettel lemondott. A körletparancsnokságot Hegedűs Pál altábornagy, korábban a debreceni körlet parancsnoka vette át. Tekintettel, hogy Lehár viselkedése bizonytalan volt, Horthy április 3-án bizalmas parancsot adott a Habsburg-ellenességéről ismert Nagy Pál gyalogsági tábornoknak; egy gyalogzászlóaljat és egy géppuskás századot helyezzen készenlétbe elszállításra, hogy az szükség szerint Hegedűs altábornagy segítségére rendelkezésre álljon. Ezt az

³⁹ HIL HM. Eln.VI-1. hdm. 1195/1921.

intézkedést azonban még aznap megszüntették, mivel a szombathelyi körlet csapatai Lehár lemondását követően már nem fenyegették a rendet.

Április 3-án jelentkezett Róder Vilmos ezredes, a Honvédelmi Minisztérium hadműveleti osztályának vezetője is. Őt a kisantant államok katonai tervei és folyamatba tett csapatmozdulatai nyugtalanították. Feletteseinél sürgette a király azonnali távozását, mivel addig a katonai betörés veszélye fennáll, sőt fokozódik. Ezzel szemben „a magyar vezetés részéről semmi előkészület nem történt, de nem is történhet, mert ez a kormány és a kormányzó eddigi hivatalos állásfoglalásának és a király eltávozási szándékának megcáfolását jelentené”.⁴⁰ A határmenti gyenge magyar erők minden előkészület nélkül kerülnének szembe a benyomuló kisantant csapatokkal. Határozott választ kért a kormánytól: mikor távozik a király az országból, ha marad, lépjen-e fel ellene a hadsereg. Ez esetben mikor és milyen lehetséges és célszerű előkészületeket tegyen.

A király távozása és a kedélyek lecsillapodását követően Horthynak is le kellett vonnia az eset jövőbe is mutató tanulságait. A király ismételt visszatérésének lehetőségét ugyanis nem lehetett kizárni. Bebizonyosodott, hogy a túlzott politikai érzékkel és uralkodói tulajdonságokkal közismerten szerényen megáldott, befolyásolható királyt környezete ismét bele-sodorhatja meggondolatlan és tragikus kihatásokkal járó cselekedetekbe. Legitimista megszállottak felértékelhetik a király számára kedvezőnek látszó, bárhonnan származó, akár félreérthető, politikai megnyilatkozásokat vagy sajtóhíreket is a forrás és a közvetítő közeg kritikája nélkül. Közben hajlandóak minden további nélkül elsiklani valós és figyelmeztető történeti és politikai folyamatok, megnyilatkozások mellett. Ez a mentalitásuk a jövőben sem valószínű, hogy megváltozik. Ilyen körülmények között valószínű, hogy az osztrák köztár-

⁴⁰ Uo.

saságból száműzött uralkodó a sikertelen kísérlet után sem mond le arról, hogy visszatérjen a magyar trónra, amit eddig, mint az ország törvényes királya, csak ideiglenesen, külpolitikai nyomásra nem foglalhatott el. Nem veszi figyelembe, hogy a sikertelen kísérlet még inkább ráirányította a figyelmet, és növelte a kisantant éberségét, készségét az összehangolt politikai és katonai fellépésre. Ez a legteljesebb kudarcra ítélt egy újabb kísérletet is. A királyt környezete megerősítheti abban, hogy egy fegyveres visszatérés sikeres lehet. Csak a tisztikarban élő királyhűséget fellobbantva, gondos szervezőmunkával elő kell készíteni elsősorban a nyugat-magyarországi csapatokat, amelyek élére állva könnyű lesz majd Budapestre vonulni. Ezt látva, az egész hadsereg elfordul a kormányzótól és a király mellé áll.

A kormányzó az események nyomán kedvezően ítélte meg a hadsereg szilárdságát. Belitska Sándor, Berzeviczy Béla, Nagy Pál tábornokok, mint a hadsereg első számú vezetői fenntartások nélkül kiálltak a legfelsőbb hadúr és a kormány mellett. Róder Vilmos ezredes, a vezérkar hadműveleti osztályának vezetője is késznek mutatkozott az akár fegyveres fellépésre is a király ellen. Szereplése a vezérkar egyetértését jelentette Horthy számára. A katonai körletparancsnokságok sem jelentették, hogy különösebb nyugtalanságot keltett volna a csapatok között a király jelenléte. Az egyetlen Lehár ezredes volt, aki inkább félreállt, minthogy szembe kerüljön a királlyal. Mindez nem jelentette azt, hogy a legitimista tisztek lemondtak szándékaikról. A király előkészítetlen és meglepő felbukkanása tanácstalanságot és tehetetlenséget váltott ki bennük. Minden bizonnyal tovább fog folyni a legitimista agitáció és szervezkedés a hadseregben is arra az esetre, ha a király a politikai megoldás helyett a katonáival próbálkozik.

A lezajlott események a politika mezején is megfontolásokra és cselekvésre indították Horthyt. Biztosítani kellett a közvéleményt, köztük a legitimistákat is, hogy ő és a kormány

a hadsereg egyetértésével rákényszerült ugyan a fájdalmas, de egyetlen lehetséges megoldásra. A királyt akár katonai beavatkozás árán is távozásra kellett bírni.

A sajtó – élén a szélsőjobbal – a kormányzó hazafiúi nagyságát és érzelmein is úrrá levő bölcsességét emelte ki, amellyel a válságos órában megmentette az országot a súlyos külpolitikai következményektől. A király megjelenésekor a nemzetgyűlésnek tett esküjéhez híven, államfóként cselekedett. A Szózat április 13-i számának vezércikkben mondott köszönetet Horthynak és a hadseregnek, hogy a nehéz napokban kitartott és hűen megtartotta esküjét. Felvetette a kérdést, vajon miért és kinek a tanácsára nem értesítették előre Károly király érkezéséről a vele kapcsolatban álló és általa hűnek vélt kormányzót. Nem érdemelt volna-e részéről több bizalmat, mint azok, akik a kalandba sodorták?

Horthy a szabad királyválasztó harcias jobboldal megnyilvánulásai tudomásul vétele mellett is, változatlanul súlyt helyezett a királyhű alattvaló képének ápolására; ő rendíthetetlenül híve a királyságnak és magának IV. Károly megkoronázott királynak. Ha sajnálatos módon értetlenséggel találkozik is sokak részéről, éppen az uralkodó érdekében is cselekszik, amikor kormányzói esküjéhez híven fenntartani és megszilárdítani igyekszik az országot és a királyság intézményét, hogy majd alkalomadtán visszaadhassa azt az uralkodónak. Ha nem így tenne, végveszélybe sodorná az országot és a királyságot. Politikája változatlan, készen áll annak folytatására.

A király bel- és külföldi tanácsadói, a legitimizmus befolyásos hazai képviselői ellen nem történtek intézkedések, hiszen nem is lepleződött le a legitimizmus, egyelőre nem került sor a király melletti akciókra. Így a politikai életben nem következtek be nagyobb változások azon kívül, hogy a kompromittálódott Teleki Pál helyett gróf Bethlen István alakított kormányt 1920. április 14-én. Bethlen – az uralkodó osztályok különböző csoportjai és a külföld számára egyaránt elfogadható

politikusként – nagy lendülettel fogott hozzá a konszolidációs folyamat befejezéséhez, az ellenforradalmi rendszer kormányzati, gazdasági struktúrájának és külpolitikájának kialakításához. Ehhez szükséges volt a királykérdés végleges megoldására is. Bethlen és Horthy egyaránt tisztában voltak vele, hogy a legitimisták nem mondtak le szándékukról. Arra fognak törekedni, hogy erősítsék pozícióikat a hadseregben. Amint erről csakhamar jelentések is érkeztek, a szervezkedés központja Budapesten és Szombathelyen volt. Nyílt titoknak számított, hogy a budapesti szervezkedés Schnitzler Ágoston nyugalmazott hadbiztos vezetésével folyik.

A szombathelyi „előkészületekről” Guillaume Árpád vezérőrnagy, a szombathelyi katonai körlet parancsnoka tájékoztatta a honvédelmi minisztert: E szerint a karlisták Szombathelyen és Sopronban, illetve környékén nyíltan beszélnek a király újbóli visszatéréséről. Az immár nyíltan legitimistának számító, Sopronban állomásozó Ostenburg csendőrszázlójra, mint a leendő fegyveres puccs első számú letéteményesére tekintenek. Lehár ezredes nyugdíjasként szorgalmasan látogatja a nyugat-magyarországi karlista összejöveteleket, s többször járt Budapesten is, ahol elsősorban Friedrich és körével folytatott megbeszéléseket.

A nyár folyamán tovább sokasodtak a hírek a készülő puccsról. Nagy Pál gyalogsági tábornok, Horthy szilárd híve, mint budapesti mb. körletparancsnok, majd júliustól, mint nyugállományú, majd novemberben reaktiválva, mint a HM VII. csoportfőnöke, többször is felhívta erre az illetékesek figyelmét, és megfelelő lépéseket követelt. Semmiféle intézkedés nem történt, ami azt a benyomást keltette benne, hogy vagy nem tartanak puccskísérlettől, vagy pedig engedik az ügy kifejlődését, hogy alkalmas pillanatban az egészet leleplezhessék.

Éberén figyelték az eseményeket a Horthy köré tömörülő szabad királyválasztók különböző csoportjai, de a kigazda-

párt-is. A hadseregben a legitimista szervezkedéssel párhuzamosan egy közvetett ellenakció is zajlott. Ez a már korábban megindított és a trianoni szerződés végrehajtása következményeként soron lévő tiszti szelekció kapcsán kapott egyre nagyobb teret. Növekedett a tisztekre nehezedő egzisztenciális nyomás, hiszen a békeszerződést követően soron lévő nagyarányú létszámcsoökkentés, a kényszernyugdíjazások, már az előkészületi stádiumban voltak. Minden tiszt számára meggondolandó volt egy kétséges kimenetelű szervezkedéshez való csatlakozás kockázatának vállalása. A volt honvédek között elterjedt, hogy a létszámcsoökkentés elsősorban a nagyszámú és magas rendfokozatú közös tiszteket fogja érinteni, ami természetesen ellenkező előjelűre fordulhat a király újbóli visszatérése esetén. Ugyanakkor a volt közös tisztek is inkább a Horthy melletti kitartásban látták biztosítva a szolgálásban való megmaradásukat.

A vita elsősorban a MOVE utódjának számító, de már a hadsereg közvetlen irányítása alatt álló Honvédelem című folyóiratban bontakozott ki. A 1921. június 26-i szám vezércikke a szelekcióról elmélkedve, felvetette a kérdést: Mi lehet a mérce? Magyar nemzetiség, frontszolgálat, vezetőkészség – önmagában egyik sem megnyugtató. „A magunk részéről a megoldás módját csak abban látjuk, ha minden más kérdés kikapcsolásával elsősorban azt állítjuk fel, hogy a tiszt született magyar legyen, kinek alapos tanultsága és műveltsége van, hogy a legénységet katonás nemzeti szellemben nevelni tudja. Ehhez semmi egyéb nem kell, mint az előjárók véleménye, mely vélemény előtt minden tiszt meg tud hajolni éppen úgy, mint azok parancsára meg tudott halni.” Mindezen vélemények fölött áll azonban a legfőbb parancsnok, a Hadúr, mint a végső döntés kimondója.

A Monarchia hadseregének minősítése is egyre szélsőségebb megfogalmazásokban jutott kifejezésre. Lutz, hadbíró ezredes, a Honvédelem július 10-i számában így írt: „... a volt kö-

zös hadsereg idegen test volt a magyar államban, mely teljes állami szuverenitásának fogyatékos voltát képviselte s joggal volt gyűlöletes a magyar nemzet szemében”. A ma hadseregének le kell számolni ezzel az emlékkel, s a múlt kedvezőtlen tapasztalataival. A polgárságnak a honvédség új tisztikarában sem szabad az elmúlt idők tisztikarát látnia, hanem „közeledjenek teljes bizalommal és szeretettel saját körükből való véreikhez, a hadsereg tagjaihoz”.⁴¹

A szelekció kérdését a folyóirat egész nyáron át napirenden tartotta. A szerkesztők sorra pécézték ki mindazon hiányosságokat, hátrányokat, melyek a múltban elsősorban a volt honvédtisztek kárára történtek, s most felróhatóak voltak hadseregbeli közös társaiknak. Gúnyt és fegyelmezetlenséget vált ki – írták – a magyar nyelv nem tudása a hadseregben. Nem kételkedünk abban, hogy vannak idegen nyelven beszélő, magyarul érző tisztek is, azonban az ilyen ritka, mint a fehér holló. Ahhoz, hogy az ilyen esetek elkerülhetőek legyenek, „a nemzeti honvéd – hadsereg tisztikara elsősorban a régi honvédnevelésű tisztekből kell, hogy kiegészíttessék, mert ezeknél már neveltetésük kellő garancia arra, hogy magyarok, ízig-vérig magyarok!” Komoly aggodalomra ad okot azonban az is, hogy a szelekciót végrehajtó magas rangú közegek „vajon eléggé magyarok lesznek-e ahhoz, hogy ki tudják válogatni a konjunktúra magyarok közül a magyarokat”.⁴² Nem biztosított épp ezért, hogy nem lesznek érdemtelenül mellőzött tisztek működésük nyomán.

A cikkek nyomán természetesen megszólaltak a volt magyar közös tisztek is. Ezek azt panaszták, hogy magyarságuk miatt gyakran érte sérelem őket nem magyar parancsnokaik részéről, s állandó harcot folytattak magyarságukért. Ez igaz is lehetett.

⁴¹ Honvédelem, 1921. június 26. és július 10. 28. sz.

⁴² Honvédelem. 1920. július 17. 29. sz.

A tisztikar fentiekben vázolt széthúzását és félelmeit Horthy és a katonai vezetés úgy ítélte meg, hogy az elejét veszi egy összehangolt és nagyobb kiterjedésű karlista szervezkedésnek. Néhány, főként nyugdíjas tábornok és törzstiszt budapesti és nyugat-magyarországi mozgolódását nem vették túlzottan komolyan. A Honvédelmi Minisztériumban és a vezérkärnél nem volt különösebb tere a szervezkedésnek. Az itt szolgálatot teljesítők nem óhajtották veszélyeztetni meglévő pozícióikat, különösen már az első puccs alkalmával a királlyal szemben tanúsított meglehetősen közömbös, sőt ellenséges magatartásukat követően. Egy évvel korábban még az első királypuccsot követően – a Monarchiában nevelkedett tisztikar számára nem lett volna meglepő, ha IV. Károly átveszi a kormányzást Horthytól, minden további nélkül szolgáltak volna tovább. Közben azonban az első puccs kudarca, valamint a Trianont követő leépítésektől való félelem módosította a tisztikar zömének a véleményét. Most már egyértelműen a Horthy rendszere melletti kiállás látszott reálisabb lehetőségnek. Előrevetítette árnyékát, hogy amennyiben a király megjelenne az országban, az minden bizonnyal komoly külföldi nyomás hatásától is befolyásolva, aligha lesz képes az ország különböző pontjain állomásozó csapatokat maga mellé állítani.

Ilyen körülmények között egy felesleges fellépés, esetleges letartóztatások a hadsereg berkeiben, rossz színben tüntette volna fel a hadsereg stabilitását a külföld előtt, s mindenképpen bátorította volna a legitimistákat. Az adott körülmények között a helyőrségek zömében kormányhű tisztikarának nyugalma kár lenne megzavarni a karlista készülődés utáni kutatással, egyes parancsnokok gyanúsítgatásával, még ha legitimista beállítottságuk ismert is.

Ami pedig a szervezkedés polgári vonalát illeti, a kormányzó és az elvi legitimizmus platformján álló, a legitimista nagybirtokosok és a keresztény pártok részéről is elfogadott Bethlen, a karlisták leszerelésére, a fennálló helyzet elfogadta-

tására törekedtek. Reménykedtek, hogy Károly ellenáll tanácsadóinak, s már csak külpolitikai okokból sem kísérli meg ismét a hatalom átvételét. Ez esetben pedig fölösleges lenne a konszolidációs folyamatot – miként a hadseregben is – a legitimisták mind ez ideig elszigeteltnek tartott gyűléseit, azok részvevőivel szembeni rendőrségi fellépéssel megzavarni. Nem lenne szerencsés a napirenden lévő burgenlandi, s ezzel szoros összefüggésben a baranyai háromszög kérdésének a nagyhatalmak részéről tapasztalt változó, és a kisantant által éberen és cselekvésre készen figyelt, várható megítélésének szempontjából sem. Horthy és a kormány a külföld felé igyekezett lezártnak tekinteni az ügyet, a figyelmet megpróbálta elterelni róla. Abban reménykedtek, hogy egy eleve kudarcra ítélt újabb kísérletet követően – ha mégis bekövetkezne – végérvényesen helyreáll majd a szövetség az uralkodó osztályok különböző csoportjai és a hadsereget változatlanul kézben tartó kormányzó között.

Augusztus végén Horthy mindenesetre szükségesnek tartotta, hogy levelet írjon a királynak, és kérje, a fennálló politikai helyzet figyelembevételével tekintsen el esetleges visszatérési szándékától. Egy újabb puccs az ország pusztulását idézhetné elő. A király lebeszéléséhez meg akarta nyerni a legitimistákat is. A királynak küldött levelet megelőzően augusztus 22-én bizalmas megbeszélést folytatott Andrássy Gyula gróffal, a Monarchia hajdani és Gratz Gusztávval, a nemrég lemondott Teleki-kormány külügyminiszterével, akiről azt gondolta, hogy nem tartoznak a király visszatérésén fáradozókhöz. Velük együtt „egyöntetűen alakult ki az a véleményünk – írta később –, hogy a király visszatérését megelőzően az ország bel- és külpolitikai biztonságát teljes mértékben biztosítanunk kell. A koronás király minden magyarnak a királya, ezért őt csak az összes magyarok törvényes képviselője hívhatja vissza, nem pedig valamilyen kis csoport. És ami fő, nem engedhetjük, hogy a király személyét bárki is kalandos

veszélybe sodorja.”⁴³ Mindenesetre kétségessé teszi Horthy vélekedését az a tény, hogy az előbbi két úr nem sokkal később a királlyal együtt vonult Budapest felé.

A kormány és hadsereg figyelmét megosztotta a burgenlandi kérdés előtérbe kerülése is. A békeszerződés Ausztriának ítélte Sopront és Nyugat-Magyarország főként németek lakta területsávját. A területet 1921. július 26-át követően, amikor is Párizsban a trianoni béke ratifikációs okmányainak kicserélése megtörtént, ki kellett üríteni. Ennek végrehajtását azonban a kormány a jugoszláv csapatok pécsi és baranyai kivonulásához kötötte. Ausztria, mint szintén vesztes ország, nem rendelkezett olyan katonai erővel, mellyel a másik három területet kapott országhoz hasonlóan végrehajthatta volna a szóban forgó területek megszállását. A magyar kormány ezt kihasználva feltételekhez kötötte a terület átadását. Abban reménykedett, hogy az időnyeréssel élve jobb belátásra bírhatja a nagyhatalmakat, s sikerül legalábbis valamiféle osztozkodást kieszközölni az átadandó területsávot illetően. Ausztriának is jó oka volt rá, hogy elhárítsa a katonai megoldáshoz segítséget nyújtani kész csehszlovák ajánlkozást.

Augusztusban a szerbek kiűritették Pécsét és a megszállt baranyai területet, és augusztus 21-én a hadsereg megkezdte annak birtokba vételét. A reguláris csapatok és csendőrség kivonulását Nyugat-Magyarország Ausztriának ítélt területéről nem lehetett tovább halogatni. Ez meg is kezdődött. A kiűritésre kerülő területeket azonban titkos kormány megbízatással szabadcsapatok szállták meg, s megütköztek az oda bevonuló osztrák csendőrökkel. A kormány szándéka az volt, hogy ezzel a lépéssel jobb tárgyalási pozíciót biztosítson magának a soproni kérdésben, s a szabadcsapatok visszarendelését ennek eredményéhez kösse.

⁴³ Horthy: Emlékirataim, 154. old.

A szabadcsapatok szervezésével az érdekelt társadalmi szervezetekkel – MOVE, Ébredő Magyarok stb. – egyetértésben az ebben gyakorlattal bíró Gömbös Gyulát bízták meg. A csapatok fővezérévé pedig Prónay Pált nevezték ki, aki viharos közszereplést követően, mintegy végkielégítésként kapta meg ezt a kétes szerepet.

Az események megértéséhez szükséges visszakanyarodni az 1920-as év utolsó hónapjaihoz. A különítményesek visszaszorítását és felszámolását követően a Prónay és Ostenburg zászlóalj vadász, majd csendőrtartalékként, hadrenden kívüli alakulatként tovább folytatták működésüket. A Prónay s a kevésbé aktív, bár korántsem gond nélküli magatartású Ostenburg zászlóalj, zajos körülmények között folytatta „lakatnyai” életét. Tiszteik botrányai mindennaposak voltak. Horthy, habár Teleki és a honvédség vezetői egyre kritikusabb szemmel szemlélték mindezt, változatlanul fedezte Prónay és emberei botrányait. Így történt akkor is, amikor 1920 karácsonján Teleki és Belitska az utolsó pillanatban szedette le a vonatról Prónay embereit, akik vezérükkel az élen éppen arra készültek, hogy a szlovák határon, öt helyen rajtaütést végezzenek. Az így kirobbantott összetűzés maga után vont a magyar reguláris erők kapcsolódását, ami Prónay elképzelése szerint a Felvidék felszabadítását eredményezte volna. Prónay a várható siker egyik komponenseként az osztrákok és a szudéta németek csatlakozását is remélte. Horthy kezét tördelve fogadta a várba rendelt Prónayt, aki nagy csalódására a várt dicséret helyett feddést kapott, mivel önkényes akciójával romlásba döntötte volna az országot, eleve tönkretette volna a Berzeviczy vezérkarfőnök által a jövő évre tervezett nyugat-magyarországi akció kilátásait.

Ez a hazafias csínytevés egyelőre bocsánatos bűnnek számított, miként a zászlóalj pénzügyeiről és gazdálkodásáról napfényre kerülő manipulációk és visszaélések is. Szilágyi Lajos képviselő 1921 márciusában a nemzetgyűlésben is táma-

dást intézett a Prónay és embereinek múlt és jelenbeli visszaélései ellen.⁴⁴

Horthy mindezek ellenére többször fogadta Prónayt, s 1921 májusában még a zászlóalját is ismételten meglátogatta a Nádor laktanyában. Környezete csodálkozására még mindig nem mondott le róluk, mint a tűzben tartott, kellő pillanatban felhasználható vasról. Megerősíthette ebben az első királypuccs is, amikor a király távozta után Prónay és Ostenburg az elsők között jelentkeztek a palotában, hogy felajánlják szolgálataikat. Ebben a megbízható Prónay járt elől, mert Ostenburg már ekkor is kevésbé lelkesedett az uralkodó elleni nyílt fellépés gondolatáért.

A kormányzó Prónay szerint többször is sajnálkozását fejezte ki neki az őt a miniszterelnök, majd az országgyűlés részéről ért kellemetlenkedések ellen, azonban azokat le nem állította. Prónay ezt látva kedvét szegte, s májusban már a visszavonulás gondolatával foglalkozott. Horthy azonban még ekkor is állítólag azt mondta neki: „Csak nem akarsz most minket itt hagyni? Neked egyelőre maradnod kell!”

A Bethlen kormányelnöki megbízatását követően azonban sűrűsödtek a felhők Prónayék felett. Bethlen Belitska honvédelmi miniszterrel együtt elhatározta, hogy az állandó zavart keltő, a kormánynak örök bajforrást jelentő Prónayt eltávolítja a csendőrzászlóalja éléről. Prónay Bethlen személyében olyan miniszterelnökre lelt, aki Telekinél keményebb, nem hátrál meg szándékai véghezvitelét illetően. Bethlen a képviselőházban szabad utat engedett a legitimisták részéről Prónay ellen meginduló támadásoknak is, hogy alkalma legyen félreállítani a kormányzati munkát minduntalan zavaró, krakéler bandavezért. Horthy sem léphetett fel ez ellen, hiszen Prónay terhes barátsága s az erre való hivatkozásai egyre inkább kompromittálták őt Bethlen és a közvélemény előtt egyaránt. A hadsereg

már régen nem nézte jó szemmel Prónayék kivételezettségét. Ha továbbra is exponálja magát, gyanússá válhat, s támadási felületet ad, mint Prónay lekötöztette. Szabad utat engedett hát miniszterelnökének. Az ostoba, magát egyre inkább a magyar történelem meghatározó és alakító figurájának képzelő Prónay – Bethlen, Belitska és „szabadkőműves összeesküvő társaik” elleni – nyilvános dühkitörésekkel válaszolt, s csörte-tett be a részére készített csapdába.

Prónay 1921 júliusában önhatalmúlag a Nádor laktanya zárkájába záratta be tulajdon bátyjának egyik állítólagos adósát, egy Kornhauser nevű zsidó vállalkozót azzal, hogy mindaddig ott tartja, amíg ki nem fizeti adósságát. A kárvallott panaszt tett. Az ügy hullámai Vázsonyi révén a nemzetgyűlésig jutottak. A felháborodás elementáris volt. Bethlen erre maga elé idézte Prónayt, és Belitska, valamint Berzeviczy tábornokok jelenlétében felszólította: önként távozzon a zászlóalja éléről.

A képviselőházban különösen a legitimisták szellőztették továbbra is Prónay viselt dolgait. Beniczky Ödön a Huszárkormány volt belügyminisztere, de Rakovszky István, a ház elnöke is szót emelt Prónay s olyan védenői, mint Héjjas Iván és Francia Kiss Mihály ellen. Prónay júliusban levelet írt Rakovszkynak, és elégtételt követelt az őt és zászlóalját a képviselőház részéről ért sérelmek miatt. A Rakovszkyt és Beniczkyt személyeskedéssel, rágalmazással, Rakovszkyt még cseh szimpátiával is vádoló, nyíltan fenyegetőző levél még növelte a képviselőház felháborodását. A mentelmi bizottság Prónay felelősségre vonását követelte.

Az ösztűz közepette magára maradt Prónaynak ismételt tapasztalnia kellett, hogy már Horthynál sem talál megértésre. A kormányzótól kieszközölt gödöllői audiencián a fogadtatás hűvös volt. A Rakovszkynak írt levéllel lehetetlen helyzetbe hozta magát, de a kormányt és annak elnökét is. Bethlen korábbi javaslatát megismételve, Horthy is kérte, vo-

⁴⁴ Nemzetgyűlési Napló, 1921. márc. 7. 161. ülés

nuljon vissza zászlóalja éléről. Kérjen maga ellen vizsgálatot, mely tisztázni fogja az őt ért vádak alól.

A csalódott Prónay kénytelen volt lemondani. Az erről készült – Bethlen és Horthy jóváhagyásával ellátott – honvédelmi miniszteri parancs szokatlan, szinte bocsánatkérő hangnemben közölte, hogy Prónay önként, szabad akaratából, a politikai helyzet megkívánta időszakban kilépett a hadseregből. A parancs még leszögezte, hogy semmi sem áll azonban útjában annak, hogy ha a fenti okok elhárulnak, azaz a vádak alól tisztázná magát, s a haza érdeke úgy kívánja, bármikor visszaléphessen a hadseregbe.

A csapások sora ezzel nem zárult le. Prónayt arra is kötelezték, hogy a képviselőház megsértése miatt nyilvánosan kérjen bocsánatot a mentelmi bizottságtól. Ugyanezen okból a magyar királyi csendőrség felügyelője augusztus 13-án harminc napi szobafogságra ítélte. A Kornhauser ügyben pedig a katonai törvényszék zsarolással és a hivatalos hatalommal való visszaéléssel vádolta, s szeptember 3-ra maga elé idézte.

A Prónay csendőrzászlóaljat – már Bónis Kálmán parancsnoksága alatt –, valamint az Ostenburg zászlóaljat augusztus végén Nyugat-Magyarországra vezényelték, hogy ott biztosítsák a területek átadásának zavartalanságát.

Prónay szerepe még sem ért véget, mert mint közismerten királyellenes, e célra legmegfelelőbb embert, 1921. szeptember 8-án kinevezték a bevetésre kerülő szabadcsapatok fővezérévé. Alkalmassá tette erre váltig hangoztatott antilegitimista volta is itt, a legitimizmustól leginkább fertőzött területen.

A zömében volt különítményesekből s a hozzájuk csapódó új emberekből Gömbös szervező munkája nyomán felálló szabadcsapatok Prónay vezérletével szeptember elején megkezdtek működésüket Nyugat-Magyarországon. Újabb lehetőséget láttak itt a zavarosban halászásra, érdemeik öregbítésére. Feladatuk megfelelni a kormány mögöttes szándékainak mindaddig, míg sor nem kerül a kedvező megegyezésre. Mivel a vár-

hatóan sikeres fellépésüket követően újabb feladat már nem várt rájuk, rövid szereplésüket követően a feloszlítás következhetett. E szertelen, alig összefogható alakulat és vezéreik, mint a Lajtabánságot csakhamar kikiáltó Prónay, azonban nem ilyen tisztavirág életűnek tekintették szereplésüket. Előre látható volt, hogy a különítményeseknek ez az újraélesztése még nehézséget fog okozni a kormánynak.

A szabad királyválasztók vezéréként elismert, magát a szabadcsapatok szervezésében és irányításában szakértőnek tartó Gömbös Gyulát bízta meg tehát Horthy és Bethlen a nyugat-magyarországi bandaharcok gyors megteremtésével. Azonban hiába lett Gömbös „az összes szervezetek és magasabb helyről is megbízva” a feladattal, csakhamar rá kellett jönnie, hogy a megtisztelő szerepnek nem könnyű eleget tenni, már csak azért sem, mert a fővezérré kinevezett, Gömbösre féltékeny Prónay és más alvezérek saját fejük után kívánnak menni, és nem respektálják az ő irányítását. Emellett azonban csakhamar egyéb kellemetlen tapasztalatairól is be kellett számolnia megbízóinak. A területátadás bonyolításával megbízott kormánybiztos, Sigray Antal gróf és a vele együttműködő Ostenburg leplezetlenül legitimista tervekkel foglalkoznak, s nem óhajtanak utasításai szerint cselekedni. Gömbös azonnali, katonai erővel történő megfékezésüket ajánlotta. Ugyanakkor, hogy az események irányítását valamennyire is kézben tartsa, arra kérte Belitskát, hogy a szabadcsapatok között szétszétvárosra kerülő fegyvereket kizárólag csak őrajta keresztül juttassa el a címzetetteknek. Prónay megérkezése után azonnal teljes szabad kezet követelt magának. Hegedűs Pál altábornagy, katonai körletparancsnok, ki is akarta utasítani „rongyosaival” együtt, amitől csak Gömbös és Bethlen közbelépésére tekintett el.

Szeptember 20-án kelt levelében Gömbös arról tájékoztatta Bethlent, hogy már Héjjassal sem bír. Saját rendelkezésére álló katonai erőt kért, hogy megfékezhesse és kézben tarthassa Héjjast és az egyre fegyverkezletlenebb felkelőket. De min-

denesetre igyekezett megnyugtanni a miniszterelnököt: „Bizakodó természet lévén, nem adtam fel a küzdelmet ezen elemekkel szemben, sőt a legutóbbi időkig azt hittem, hogy sikerülni fog teljes fegyelmet teremtenem.”

A helyzet tehát egyre nehezebben volt áttekinthető. Rakoncátlankodó szabadcsapatok, szervezkedő karlisták. Ebből a szempontból is egyre több a megbízhatatlan elem a szabadcsapatok soraiban is. Közben a szabadcsapatok kezdeti sikereket érték el az osztrák csendőrökkel szemben, s visszafoglalták a csendőrség által kiürített területeket, ám az az osztrák hadsereg közbelépésére megerősödött az ellenállás, s a szabadcsapatok előnyomulása megállt. Ez nem akadályozta, hogy a sikertől felbuzdult Prónayt, hogy saját vezetése alatt október 4-én Felsőőrön kikiáltssa a Lajtabánságnak keresztelt új „államot”. Az új bánság véleménye szerint kívül állt a békeszerződés hatályosságán, ennél fogva átadásra tárgyalanná vált.

Bethlen miniszterelnök ezt megtudva, még aznap este tiltakozott, s a súlyos következményekre hivatkozva figyelmeztette azokat, akik „ezen határozatot hozták (Lajtabánság kikiáltása – D. L.), hogy hagyjanak fel a hasonló dolgokkal... mielőtt nagyobb bajt okoztak volna...” Reméli, szólta a bethleni üzenet, hogy az érdekeltek „ezen értesítés vétele után tudni fogják hazafias kötelességüket, amely nem más, minthogy ezen határozat megmásítása mellett tartózkodjanak attól, hogy a legsúlyosabb helyzetbe hozzák hazájukat.”⁴⁵

Prónay nem reagált a miniszterelnök üzenetére. Nem volt tekintettel a folyamatban lévő velencei tárgyalásokra sem, ahová szerinte a szabadkőművesek értekeznek s eladják a hazát.

A helyzet különösen akkor vált akuttá, amikor október 13-án a velencei tárgyalások a magyar kormány számára sikert hoztak. A kormány vállalta a bandaharcok azonnali befejezését s a terület kiürítését. Ezzel szemben Sopron hovatartozását

a nemzetközi ellenőrző bizottság jelenlétében megtartott népszavazás dönti el.

A magukat a központi hatalomtól önállósító, egymással is versengő szabadcsapatok megfékezése és visszarendelése, mint az előre látható volt, nem ígérkezett könnyű feladatnak. Számolni kellett azzal, hogy csak a hadsereg alkalmazásával lehet végrehajtani. Prónayt és társait próbálták jobb belátásra bírni, amihez a miniszterelnök, sőt Horthy is csatlakozott. Az azonnali katonai akciót kilátásba helyező parancs helyett egyelőre az ország érdekeire hivatkozva próbálták kérlelni, politikusabb belátásra bírni, az érdemekben gazdag, a realitásokat semmibe vevő, azokat egyre inkább a maga torz optikájához igazító bandavezért. A helyzet ismerős. Prónay az elvégzett munka jutalmát várta a legfelső hadúrtól, ami szerint semmiképp sem volt azonos zászlóalja után – melynek jelentős részét a szabadcsapatába csempészte át – most felkelőitől való megfosztásával és nyugállományba helyezésével. Márpedig a bel- és külpolitika konszolidáció, az ország érdeke ezt kívánta. Prónayt most másodszor is és véglegesen félre kellett állítani.

Gömbös Gyula, aki a külpolitika szerencsés alakulása következtében funkcióját befejezettnek tekintette, lemondott megbízatásáról. Utolsó ténykedései egyikeként megpróbálta a kormány iránti engedelmességre bírni Prónayt. Október 8-i levelében a Sigray-féle legitimistáktól óvta barátját, mert a velük való kapcsolat rossz irányba vezetheti. Gömbös ugyanis azt is számításba vette, hogy a kormányban csalódott Prónaynál meghallgatásra találnak majd karlisták, ami csapatainak átpártolásához vezethet. Saját lemondásának okaként is a legitimisták aknamunkájukat jelölte meg, mellyel fondorlatos módon éket vertek a Gömbös–Prónay–Héjjas triumvirátus közé.

Két nappal később újabb levélben kereste fel régi barátját és harcostársát. Kérte, a velencei tárgyalások várható sikerét segítse elő azzal, hogy legalább a Lajtabánság túlzott hangoztatásától eltekint, s csöndben maradjon. Ismét kitért a karlisták ál-

⁴⁵ Prónay napló, i. m. 295. old.

tal köztük szított ellentétre, ami odáig fajult, hogy Prónay megtagadta neki az engedelmességet, akit az állam és társadalom bízott meg az irányítással. Még nem késő. Szakítsa el az újabb kötelekeit a karlistákhoz, legyen továbbra is jó magyar katona, aki „végre engedelmeskedni fog azoknak, akik hívatta vannak a magyar államot és társadalmat vezetni. Ezen engedelmesség nélkül, Pali, előre figyelmeztetek, nem lesz meg egyezés”.⁴⁶

Ugyanaznap Horthy is levelet írt Prónaynak. A címzett kisé csalódott, mert a kormányzó látogatását sem tartotta kizártnak, hogy őt személyesen meggyőzze. A nyugat-magyarországi kérdésben a megegyezés igen valószínű feltétele egész Nyugat-Magyarország kiürítése. Ezt – írta Horthy –, „amennyiben a megegyezés lehetősége ettől függ, végre kell hajtani, és végre is fogom hajtani, mivel nem tehetem ki az országot azon veszélynek, amely bekövetkeznék akkor, hogyha nem volnánk képesek a megegyezéssel kapcsolatos feltételeket teljesíteni”.⁴⁷ A miniszterelnök távirata bármikor megérkezhet a jó hírrel, s azt követően „el fogom rendelni”, hogy a felkelő csapatok Nyugat-Magyarország területét elhagyják. Kérte Prónayt, erről a felkelőket azonnal tájékoztassa. A technikai részletek megbeszélése végett pedig ő személyesen vagy megbízottja jelentkezék a kormányzónál.

Prónay nem tartotta magára kötelezőnek Horthy levelét sem. Amikor a várt velencei döntés elkövetkezett, nem sietett Horthyhoz a kivonulás technikai részleteinek megbeszélésére. A maga részéről nem tartotta a kiürítést oly sürgősnek. Sőt, Bethlen október 17-én kelt levelére, melyben a miniszterelnök Prónayt partnerének tekintve, baráti hangon igyekezett meggyőzni a kiürítés szükségességéről, igen indolens módon válaszolt. Elmarasztalta a kormányt, mivel Nyugat-Magyarország

lakosságának megkérdezése nélkül beleegyezett a terület elszakításába. Lajtabánság nem egyéb – fejtegette –, mint a lakosság önrendelkezése, mellyel függetlennek nyilvánította magát inkább, minthogy a bolsevik Ausztriába hagyja magát bekebelezni. Végzetes hiba, hogy ennek ellenére a kormány arra vállalt kötelezettséget, hogy a fölkelőket ő fogja leszerelni. Jelenleg – írta Prónay a miniszterelnöknek – „minden hazafias aggodalom méltánylása mellett sem vagyok abban a helyzetben, hogy a m. kir. kormány felszólításának eleget tegyek.”⁴⁸

Nem tudni, végül is milyen megfontolások vitték rá Prónayt a kiürítési parancs lázadásig menő megtagadására. Egyaránt szóba jöhet a karlistákkal való kapcsolata, mely a király közeli megérkezését ígerte, de a kormány zsarolásának szándéka is, érdemei elismeréséhez kötve a kivonulást, avagy csak egyszerűen a sokszor tapasztalt konok ostobasága, mely ezúttal is megakadályozta abban, hogy végiggondolja kilátásait, tettének várható következményeit.

A huzavonát és Prónay makacsságát látva, Bethlen október 17-én megküldte Hegedűs Pál altábornagynak, a kormány megbízottjának az irányelveket a nyugat-magyarországi terület felkelőktől való megtisztításáról, amit a Sopronban székelő antant tábornoki bizottsággal együttműködve kellett végrehajtani. Utasította Hegedűst, tegye közzé a kormány kiáltványát, a felkelőket pedig bírja rá a terület kiürítésére, fegyvereik leadására, s békés polgári foglalkozásukba való visszatérésre. Az ellenállókkal szemben szankciókat kell alkalmazni. A feladat október 30-ig végrehajtandó.

A felkelőket eredetileg a csendőrség közreműködésével akarták összeszedni és lefegyverezni. De megtörténtek az előkészületek arra az esetre is, ha a felkelők megtagadnák az engedelmességet, s erőszakos kiürítésre kerülne sor. A hadseregtől 5 gyalogászlóaljból és 3 lovas századból álló csoportosítást

⁴⁶ Uo. 83. old.

⁴⁷ Uo. 285. old.

⁴⁸ Uo. 294. old.

helyeztek készenlétbe. A parancsnoklással a közben nyugalmomba vonult Nagy Pál gyalogsági tábornokot bízták meg. A tisztoztatásban a szombathelyi körlet csapatait, valamint az Ostenburg és a volt Prónay tartalék csendőr zászlóaljakat nem vették figyelembe, mert attól tartottak, hogy ezek összejátszanak a felkelőkkel. A csapatoknak kiadott utasítás szerint a feladat az „ellenállás megtörése, s az ellenállók lefegyverzése és leszerelése erélyes, szükség esetén kíméletlen fellépéssel, amely azonban, hogy a testvérharcot elkerülje, lehetőleg túlerők mutatása által érvényesüljön, s csak végső esetben vezessen fegyverhasználatra”.

A kiürítés körüli huzavonáról IV. Károly váratlan megjelenése egyelőre elterelte a figyelmet. A király és tanácsadói úgy látták, hogy az Ostenburg zászlóalj és az elégedetlenkedő szabadcsapatok jelenléte s hajlandósága a csatlakozásra, továbbá a nyugat-magyarországi csapatok körében folyó előkészítés várhatóan meghozta a kedvező alkalmat a király immár fegyveres visszatérésére. A szabadcsapatok kivonásának közeledése siettetette az akció megkezdését. Károly repülőgépe 1921. október 20-án szállt le Dénesfa közelében. A király a közeli Cziráky kastélyban találkozott az ott tartózkodó Andrássy Gyula gróffal, s a tervezett katonai felkelés főszereplőinek számító Lehár Antal ezredessel és Ostenburg őrnaggyal. A király ennek megfelelően Lehárt tábornokká, Ostenburgot pedig ezredessé léptette elő. A megbeszéléseket másnap reggel Sopronban folytatták, ahol a kormányalakításra is sor került. A király Rakovszky Istvánt miniszterelnökké nevezte ki. A kormány tagjai lettek Gratz Gusztáv és Andrássy Gyula is, akikről Horthy nemrég még feltételezte, hogy nincsenek a király visszatérésén fáradozók között. Lehár tábornokot honvédelmi miniszterévé és csapatai vezérkari főnökévé nevezte ki.

Károly tehát hagyta magát meggyőzni tanácsadóitól és abban a hitben ringatta magát, hogy megjelenése az országban, s a hozzá csatlakozó csapatokkal elindulása Budapest felé, mint-

egy jeladás lesz a hadseregnek, amely mellé áll, és visszasegíti a trónra. Úgy vélték, Horthyéknak még nem sikerült kirostálni a hadsereg vezetői és tisztjei közül a legitimistákat.

A király megérkezéséről a nagyhatalmak és a kisantant országok azonnal értesültek. Már a Budapestre érkező jelentésekkel egyidőben érkeztek tiltakozó távirataik, majd az együttes brit-francia-olasz jegyzéke, mely megismételte az április 3-i szövegét. A kormány tegye meg a szükséges intézkedéseket a király eltávolítására. Ha az ország nem tud rendet tartani, akkor majd kívülről történnek erélyes lépések.

Lehár október 21-én parancsot adott ki a dunántúli helyőrségek csapatainak, amelyben tudatta, hogy a király átvette felettük a főparancsnokságot. Az összes alárendeltek figyelemztette a királynak még annak idején tett esküjükre, s a hatalomátvétel következtében a Horthyra azóta tett eskü érvénytelenné válására. Megparancsolta, hogy akik még annak idején a királyra esküt nem tettek, azonnal felesketendők, a többiek esküje pedig megújítandó.

Elsőnek Ostenburg a hozzá csatlakozott felkelőkkel együtt, mintegy 1500 fős alakulata esküdött fel a királyra. Az alakulat királyi parancsra felvette a „királyi gárdavadászezred” elnevezést. Ezt követően csatlakoztak és felesküdtek a királyra a szombathelyi katonai körlet, elsősorban Szombathely és Sopron körzetében állomásozó alakulatai is. Guillaume Árpád vezérőrnagy, körletparancsnok, valamint Artner Kálmán tábornok, vegyesdandár parancsnok azonban a kormány parancsának engedelmeskedett, és megtagadta a csatlakozást, amire Lehárék letartóztatták őket. A körzet csapatainak vezetésére hivatott tábornokok nem várt ellenszegülése kellemetlenül érintette a királyt. Ez a fordulat megingatta hitében a felesküdött csapatok tisztikarának egy részét is. Kellemetlen hír volt az is, hogy még a dunántúli katonai körletek csapatainak csatlakozása is várat magára, mivel a király parancsa ellenére is tétlenek maradtak. A kormány melletti megmaradásra készet-

te őket a miniszterelnök és a honvédelmi miniszter együttes parancsa. Az október 22-én délelőtt összeült minisztertanács úgy döntött, hogy a hatalomátvételt fegyveres erővel is meg kell akadályozni. A körletparancsnokságoknak megküldött honvédelmi miniszteri intézkedés az összes alakulat valamennyi katonájának kötelességévé tette, hogy a kormányzóra letett esküjükhöz híven csakis a kormányzó és a kormány nevében kiadott parancsokat teljesíthetik, a királyra esküt tenni tilos. Az 1920. I. tc. értelmében a király az uralkodói jogok gyakorlását változatlanul nem veheti át, s ismét el kell hagynia az országot. Maradása ezúttal is kiváltja az antanthatalmak azonnali beavatkozását.

Bethlen tájékoztatta a minisztereket, hogy Sárkány Jenő altábornagy, budapesti körletparancsnok utasítást kapott a király Budapestre tartó vonatának feltartóztatására, a királlyal érkező csapatok lefegyverzésére. Akadályozza meg, hogy a király vonata, amely immár elhagyta Sopront, Kelenföldre érkezzék. A miskolci és szegedi körletparancsnokságnak parancsba adták, hogy erősítésként öt-öt zászlóaljat azonnal indítsanak Budapestre. Ezen kívül a hadsereg összes csapatát készenlétbe helyezték. A polgári intézményeket, valamint a vasutasokat utasították, hogy a király vonatának mozgását akadályozzák.

A magyar kormány tájékoztatta a Szövetséges Főhatalmak képviselőit, hogy a király nem veheti át az uralkodói jogok gyakorlását. Mindent megtesz, hogy mihamarabb elhagyja az országot.

Még a kormány intézkedéseit megelőzően Horthy és Belitska együttes parancsban fordultak a csapatokhoz. A kormányzó a neki tett esküre figyelmeztette, és engedelmességre szólította fel a Nemzeti Hadsereg valamennyi katonáját. Az összes katonai körletet készenlétbe helyezték, és utasították öt-öt zászlóalj felkészítésére azonnali elszállításra.

Budapesten egyelőre megnyugtatólag hatott, hogy a hadsereg vezetése, központi irányító szervei, a kormány és kormányzó mellett foglaltak állást. Ez alól csak a hadsereg főparancsnok, Willerding Rezső báró, gyalogsági tábornok volt kivétel, aki nem vállalta a király elleni fellépést, s lemondott. Horthy megbízható emberét, Nagy Pál gyalogsági tábornokot bízta meg az ellenállás megszervezésével, a király budapesti bevonulásának minden eszközzel való megakadályozásával.

A kormány közben támogatást kapott a nagyhatalmaktól is. Követeik már október 22-én délből megjelentek a Külügyminisztériumban, és jegyzékben jelentették be tiltakozásukat a király immár ismételt visszatérése ellen. Figyelmeztettek az ezzel járó veszélyekre, s kérték Bánffy Miklós külügyminisztert, hogy a kormány tegyen meg minden szükséges intézkedést. A külügyminiszter megnyugtatta a követeket, hogy a magyar kormány álláspontja a kérdésben változatlan. Mindent meg fog tenni, hogy a királyt mielőbb távozásra bírja.

Horthy Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszterrel levelet küldött a közeledő királynak. Ebben kérte, hogy jöjjön csapatok nélkül Budapestre, és személyesen győződjön meg az antanthatalmak álláspontjáról. Amennyiben mégis csapatokkal jön, óhatatlanul kiváltja a kisantant benyomulását az országba. Néhány nap alatt az ország megszállás alá kerül, s az ország önálló léte megszűnik. A király tanácsadói táplálta illúzióit eloszlatandó, Horthy figyelmeztette őfelségét: „Az ország nagy részének nem olyan a hangulata, amely az egész országot Felséged mellé állítaná. A polgárháború veszedelmének elhárítására nincs hatalmam. Ha Felséged fegyveres erővel tovább vonul Budapest felé, végzetünket nem kerülhetjük el, és néhány nap alatt az ország megmaradt részei is idegen kézre kerülnek.”⁴⁹ A békés megoldás reményében arról vonatott tájékoztatni a királyt, hogy a hadseregnek már kiadta a

⁴⁹ Horthy: Emlékirataim, 157. old.

parancsot, fegyverrel is akadályozza meg a király bevonulását, s csapatait, mint eszközöket szereljük le. A levélnek, melyet Vass Komáromban adott át, s mely állítólag nem jutott tovább Rakovszky miniszterelnöknél, nem lett hatása, a király folytatta útját.

Károly arra számított, hogy Budapest és a közbeeső helységek helyőrségei tárt karokkal fogadják és felesküszenek rá. A kezdeti események ezt látszottak igazolni, mert Lőrinczy Béla tábornok, vegyesdandár parancsnok, a győri helyőrséggel némi habozás után felesküdt a királyra. Meghajolt Ostenburg túlereje előtt a már a király ellen felvonultatott komáromi és tatai helyőrség is. Megnyílni látszott az út Budapest felé. Budaörsnél azonban a felszedett vágányok megállásra kényszerítették a király és csapatainak vonatát.

A helyzet ettől kezdve már nem a király és környezete elképzelései szerint alakult. Október 22-én este már bizonyossá vált, hogy Lehárnak a dunántúli csapatokhoz küldött parancsa eredménytelen maradt. Ezek a várt csatlakozás helyett felkészültek, hogy a kormányzói parancsnak engedelmeskedve a kormány védelmére Budapestre, illetve a lázadó nyugat-dunántúli csapatok ellen vonuljanak. Soós Károly altábornagy, ekkor kaposvári körletparancsnok, sebtében a déli végek vezénylő tábornokává is kinevezve, intézkedéseket tett a szombathelyi rendcsinálásra. A karlisták fogságából kiszabadított Guillaume és Artner tábornokokkal már 24-én hozzákezdett a rend helyreállításához, a puccsban résztvevők letartóztatásához.

A királypuccs nagy kérdőjele volt, vajon Prónay és felkelői milyen álláspontra helyezkednek. Utólag tiltakozott Horthynál a volt zászlóalja egyes tisztjei által terjesztett vádak és híresztelések ellen, miszerint várható volt, hogy a sértett, a leszerelést megtagadó felkelő vezér odahagyva korábbi hadurát a király mellé áll, sőt már parolára is sor került közte és Zichy gróf között. Prónay nem kis számú ellenségeit kárhóztatta ezen alaptalan híresztelések miatt. Tény, hogy kezdetben embereivel óva-

tosan tétlen maradt, de csak amikor már a puccs kétségtelenül elbukott, és már közeledtek Szombathely felé Soós altábornagy rendcsináló csapatai is sietett kinyilvánítani hűségét a kormányzóhoz. Alvezérei közül Héjjas Iván és Hir György mindezenre hamarabb kapcsolak. Ők nemcsak tétlenségükkel fejezték ki álláspontjukat, hanem cselekedtek is. A lázadás hírére Héjjas felkelői azonnal Csorna felé vonultak, hogy a kormányt támogassák – jelentette már október 26-án a Szózat. Annak ellenére tették ezt, hogy a karlista lázadók futárt küldtek Héjjashoz (Prónayhoz nem?! – D. L.), és ígéretekkel próbálták rávenni, hogy ne forduljon ellenük. A lap szerint ezek még arra is vették, hogy Belitska nevében hamis táviratot küldjenek Héjjasnak: a király bevonult Budapestre, álljon rendelkezésére. Héjjasék azonban nem inogtak meg, hanem részt vettek a lázadók soproni fészkének felszámolásában. Lefogták Kohler tábornokot, a lázadók itteni parancsnokát is. A felkelők végül is – a várakozás ellenére – nem álltak a király rendelkezésére, sőt annak utánpótlási vonalát elvágva, a hátát fenyegették.

Október 23-án hajnalban a Budakeszi–Törökbálint–Budaörs–Nagytétény vonalban felvonultak a budapesti helyőrség, Nagy Pál vezényelte csapatai. A védelem északi szárnyát Kručina Manó vezérőrnagy, a 2. vegyesdandár parancsnokára, a déli szárnyat, amihez Budaörs is tartozott, Than Károly báró, altábornagyra, az 1. vegyesdandár parancsnokára bízta Nagy Pál. A rendelkezésre álló erő – 6 gyalogszázad, 2 üteg, 1 lovas század – egyelőre meglehetősen csekély volt a széles kiterjedésű arcvonalon. Ezt a Gömbös Gyula által MOVE és ÉME tagokból, valamint egyetemi hallgatókból sebtében verbuvált mintegy 750-800 fő egészítette ki. Velük szemben a király 8 zászlóalja és 6 ütege volt beérkezően.

A helyzet a védők számára egyelőre kritikusnak látszott. Habár a vezénylő tábornokok és tisztjeik részéről semmi jel nem utalt arra, hogy vonakodnának a parancsot teljesíteni, a katonai vezetés, maga Nagy Pál sem volt teljesen biztos ab-

ban, hogy a csapatok ütközet esetén kitartanak a király túlerőben lévő erői ellen, amíg vidékről beérkeznek a szükséges erősítések. Ezt a délelőtti folyamán Nagy Pál ki is fejtette a kormány előtt, mire annak egyes tagjai már-már a királyhoz való csatlakozás gondolatával kezdtek foglalkozni. Károly esetleges bevonulása Budapestre pedig igencsak bonyolulttá tette volna a Horthy és a kormány számára amúgy is kínos és veszélyes helyzetet.

Az aggodalom azonban fölöslegesnek bizonyult. Amikor a délelőtti folyamán Ostenburg csendőrei megkezdték az előrenyomulást, a védők heves tüzet nyitottak, s csak lassan tértek ki előlük. Habár a tüzelés nem sok kárt tett a szemben álló felekben, a királyt maga az a tény is megdöbbenetette, hogy a csapataival szembenállók csatlakozás helyett tüzet nyitottak katonáira. A lassan tért nyerő Ostenburg délre megközelítette a Kelenföldi pályaudvart. Habár időközben a vidékről felrendelt csapatok a pályaudvarokon már megkezdték a kirakodást, s várható volt felzárkózásuk a védők vonalára, Nagy tábornok még mindig pesszimistán ítélte meg a helyzetet. Aggasztó – mondotta –, hogy a katonák, bár használták a fegyverüket, de vonakodnak egymásra löni. Persze ez igaz volt a másik oldalon is.

A sikeres előrenyomulástól felbuzdulva a király a kormánycsapatokhoz küldte – a közben csapatai főparancsnokává kinevezett – Hegedűs altábornagyot, hogy szólítsa fel őket a csatlakozásra. Nagy tábornok Bethlenhez és Horthyhoz utasította Hegedűst, hogy tőlük győződjön meg a helyzet várható alakulásáról. Bethlen az angol nagykövet társaságában fogadta Hegedűst, s kérte, győzze meg a királyt szándéka feladásának szükségességéről. Ellenkező esetben casus bellit szolgáltat az antantnak.

Miközben Hegedűs a délutáni órákban a Sándor palotában alkudozott, egyre nagyobb számban érkeztek a vidéki csapatok az „arcvonalba”. Az erőfölény a kormány oldalára

billent. Az immár 47 századdal és 7 üteggel rendelkező, s még további kiegészítésekre váró kormányerők délután ellentámadásba mentek át. Visszafoglalták Budaörsöt az egyre nagyobb túlerő és heves tüzelés elől komolyabb ellenállás nélkül visszavonuló királyi csapatoktól. A két oldalról is felfejlődő kormánycsapatok lassan bekerítették a király csapatait.

A bekövetkezett fordulat hatására Shvoy István ezredes, a kormánycsapatok megbízottja, érintkezésbe lépett Ostenburggal, és délután 4 órától életbe lépő tűzszünetben állapodtak meg. Shvoy ezt követően a királlyal is találkozott. Megállapodtak, hogy másnap, 24-én reggel Törökbálintnál fegyverszüneti tárgyalások kezdődnek a kormány és a király megbízottai között.

Reggel Kánya Kálmán meghatalmazott miniszter és Sárkány altábornagy, budapesti körletparancsnok, elő is terjesztették a kormány feltételeit a király megbízottainak, Grazt Gusztávnak és Lehár tábornoknak. Amint ez csakhamar bizonyossá vált, a kormány már nem fegyverszünetet kívánt kötni, hanem az azonnali teljes fegyverletételt és a fegyverek átadását követelte. A tárgyalással egyidőben már meg is indultak a kormánycsapatok, hogy nyomatékot adjanak a kormány követelésének. A résztvevőknek, kivéve a felkelés vezetőit, őfelsége rossz tanácsadóit, teljes amnesztiát ígért a kormány. Követelték IV. Károly lemondását a trónról. Személye biztonságáért, amíg Magyarországon tartózkodik, jótállást vállaltak. A magyar kormány elhárított magától minden felelősséget az esetleges következményekért, amennyiben a király a feltételeket nem fogadná el.

A király követői választ ígértek Kányáék ultimátummal is felérő követeléseire, azonban erre már nem kerülhetett sor. A király, látva az egyre szűkülő gyűrűt, a helyzet teljes reménytelenségét, parancsot adott a testvérháború azonnali megszüntetésére.

Az ex uralkodó további sorsának, valamint a kisantant államok fenyegető diplomáciai lépéseinek és katonai mozdulatainak leírását nem tartjuk feladatunknak. Az eseményeket végül az antanthatalmak október 13-i jegyzéke zárta le, melyben megelégedéssel nyugtázták a kormány intézkedéseit, mellyel véget vetett Károly kísérletének. A jegyzékben a kormány szemére vetették, hogy nem szerzett érvényt a szövetséges hatalmak trónfosztást követelő határozatának. A nemzetgyűlés erre 1921. november 6-án kimondta a Habsburg-ház trónfosztását a királyság, mint államforma fenntartása mellett.

A kormányzó és Bethlen miniszterelnök közös kiáltvánnyal fordultak a magyar nemzethez, mert a Nemzeti Hadsereg hűségének és a magyar nép józanságának hála az ország sorsát talán mindörökre megpecsételő kísérlet nem sikerült.

A nyugat-magyarországi lázadás katonai felszámolása ezután már könnyű volt. Ostenburg legényeit, akiknek agresszivitása és szemtelensége felháborította Nagy Pált, a kenyérmezei táborba internálták. A többi alakulat katonáit rövid úton visszairányították állomáshelyükre. A katonák és tisztek amnesztiát kaptak. Később ezt kiterjesztették a puccs szervezésében és végrehajtásában részt vett politikusokra és katonai vezetőkre – Lehár, Hegedűs, Ostenburg – is.

A királypuccs leverésével és a trónfosztással jelentős szakasza zárult le a rendszer történetének. Horthy győzelmet aratott. A legitimizmus vereséget szenvedett, ami nem jelentette azt, hogy a legitimisták ne nehezteljenek rá, és őt okolják, amiért a király nem foglalhata el trónját. „Csak az évek múltával és az események fejlődésével kezdett a legitimisták haragja csillapodni, főleg amikor látniuk kellett, hogy Horthy feladatát tőle telhetőleg jól látja el, és amidőn meggyőződhetek arról is, hogy Ottó főherceg hazatérése politikai okokból egyelőre amúgy is kivihetetlen”⁵⁰ – emlékezett vissza a legitimistákkal szimpatizáló Barcza György.

A hadsereg hitet tett a legfelsőbb hadúr mellett, és lassan tisztázódtak a hadseregen belüli állapotok is. A karlizmus gondolatával foglalkozó tisztek vagy végleg leszámoltak illúzióikkal, vagy pedig levonva a konzekvenciát, nyugdíjazásukat kérték. A Horthyval elégedetlenkedők is felújították és megerősítették a vele kötött szövetséget, ő és hadserege alternatíva nélküli realitássá vált számukra.

A szabadkirályválasztók ujjongtak. A Nemzeti Hadsereg egységének és a magyar nép józanságának tudták be, hogy az ország sorsát talán mindörökre megpecsételő Habsburg kísérlet nem sikerült. A Nemzeti Hadsereg leverte a lázadókat. IV. Károlyt és „kormányát” Tatán elfogták – Lehár és Ostenburg és a lázadók vezérei elmenekültek – adta hírül október 21-i lapszámának címdalán a Szózat.

Október 27-i sajtószemléjében a puccs külföldi megítélései között tallózva különösen az olasz sajtó kedvező reagálását emelte ki, ahol is „valamennyi lap különösen kiemeli Horthy kormányzónak és a Bethlen-kormányának bölcs magatartását és erélyét”. A lap külpolitikai tőkét is igyekezett kovácsolni a történetekből. Azt, hogy a magyar kormány és nép eleget tett a vállalt kötelezettségének, s végleg elűzte trónjukról a Habsburgokat, Európának nem szabad elfelejtenie. Ezzel „Magyarország jogcímet szerzett arra, hogy kívánságait szabadon hallassa, s ezeket Európának úgyszintén kell teljesítenie azokon a határokon belül, melyek a béke fenntartásával egyenlőek”.

A honvéd – közös vita azonban még nem nyugodott meg. „A közelmúlt eseményei beigazolták eredeti felfogásunkat – a fekete – aranyalap kaméleonszerűen tud nemzeti színűvé változni, márpedig nem kaméleonokra, hanem esküjüket betartó, gerinces férfiakra van szükség” – írta a Honvédelem november 13-án. A lap a királypuccs eseményeivel közvetlenül nem óhajtott foglalkozni, csak áttételesen utalt a közelmúltban tör-

⁵⁰ Barcza György: Diplomata emlékeim, Európa-História, 1994. I/ 47. old.

téntekre, ami már szerencsére a múlté, és gyakorlatilag véglegesen lezárta az elmúlt időszak egy nyugtalanító problémáját. Eddig lekötött energiákat szabadított fel az ország és hadsereg egységének alakításában. Döntő jelentőséggel bír az a kedvező tapasztalat, hogy a honvédség tisztikarának zöme szilárdan hitet tett esküje és a kormányzó mellett. Egy kis hányad viszont levetette álarcát. A történetek arra kell figyelmeztessenek, hogy végleg szálljon magába mindenki, aki a hadsereg sorsára befolyással van, és lássa be, nem lehet búzát aratni ott, ahol konkolyt vetnek, s ehhez hasonlóan „nem lehet nemzeti érzéstől áthatott hadsereget teremteni ott, ahol a tisztikar előtt egyéb is lebeg, mint a letett eskü”. Ne maradjon senki más a hadseregben, csak az, aki „a kormány közlegénye, aki semmi egyebet nem tesz, mint azt, amit a kormány parancsol”. Itt az alkalom, hogy befejeztessék a szelekció a tisztikar körében. A tisztek új szelekciót kívánnak ezek után, mégpedig „olyat, amely kiszelektálja a hadseregből mindazokat, akik nem minden hátsó gondolat nélkül hazafiak”.

A Honvédelem még hónapokig ébren tartotta a vitát, amely a Horthyra letett eskühöz való hűség vízválasztó volta körül bontakozott ki. A hozzászólók az egy és oszthatatlan, a magyar állam fennállásának biztosítékát képező hadsereg mellett tették le a voksot, amelyhez tartozás legfőbb kritériuma az állam jelen törvényein alapuló eskü. Többen elítélték azokat, akik a királynak tett hajdani esküjüket megújították, még ha jóhiszeműen tették is azt. Volt, aki felvetette, egy sikeres királypuccs esetén vajon mi lett volna a sorsa a mai Haynauk kegyelméből azoknak, akik tántorítatlanul megtartották az egyedül kötelező, a magyar alkotmány értelmében a kormánynak és kormányzónak tett esküjüket. Ha a „királykísérlet sikerül, nem sok jót várhattunk volna a magunk számára”.

Amint ezt a tendenciózusan spontán vita is sugallta, a kormányzóra letett eskü ideiglenes jellegének meg kellett szűnnie mindazok számára is, akik azt eddig csak átmenetinek tekin-

tették. Egy nemzeti király személyéről a szabad királyválasztók elképzelései is igen bizonytalanok voltak. Ha fel is merült közöttük Horthy személye, az közel sem volt egyöntetű. Most, hogy Horthy győzelmet aratott a király és hívei felett, személye, mint potenciális jelölt, mindenesetre felértékelődött nemcsak a szabad királyválasztók, de még egyes, reményeiktől megfosztott legitimisták között is. Ő azonban a király elűzését követően, számítva az uralkodó osztályok várható reakcióira, nem kívánt élni ezzel a sok ismeretlent felvonultató lehetőséggel. A hatalom jelen feltételek melletti további kiépítése és megszilárdítása volt az elsőrendű cél számára. Jónak látta tehát visszautasítani minden, a királyjelöltséggel kapcsolatos közeledést. Kétségtelen, hogy voltak lelkiismereti fenntartásai is. Nem akart tápot adni azoknak a véleményeknek sem, hogy saját trónigénye érdekében működött közre a király eltávolításában.

Prónay kiiktatása – a szabadcsapatok felszámolása

Gyorsan be kellett fejezni a nyugat-magyarországi szabadcsapatoknak a királypuccs által késleltetett felszámolását és a velencei szerződésben foglaltaknak megfelelően a terület átadását. Ostenburg lelépett a színről, azonban Prónay és Héjjas embereinek és főként maguknak a vezéreknek a leszerelése változatlanul gondot jelentett Horthy számára, különösen azok után, hogy Héjjas sietett bizonyítani kormányzóhűségét, Prónay pedig még időben meggondolta, hogy a király mellett visszavonhatatlanul kompromittálja magát. Nagy Pál parancsot kapott, hogy a helyi honvéd erőkkkel fejezze be a királypuccs miatt késedelmet szenvedett akciót. A csendőrökkel változatlanul ne számoljon, mint a felkelők ellen bevethető megbízható alakulattal. Horthy 1921. október 28-án Prónaynak küldött parancsa egyértelmű volt. Elrendelte a kiürítés haladéktalan végrehajtását úgy, hogy az november 4-ig befejezést is nyerjen. Ezen időpontig az utolsó felkelőnek is el kell hagynia az átadandó területet. Ha ez nem történik meg, súlyos következményekkel, Sopron és környéke végleges elvesztésével is számolni kell. A parancs amnesztiát helyezett kilátásba mindazokkal szemben, akik a korábbi kiürítési parancsot eddig nem teljesítették.⁵¹

A parancs és az elrendelt katonai intézkedések nem hagytak kétséget afelől, hogy Prónay és felkelői kénytelenek lesz-

nek engedelmeskedni. Nagy Pál maradéktalanul végrehajtja a parancsot. Ennek ellenére a dolog várhatóan könnyebb lebonyolítása érdekében Horthy még ekkor is magához rendelte Prónayt. Nem tudni, a parancsait is megtagadni kész bandavezér meggyőzése vagy megregulázása volt-e Horthyt célja. Úgy véljük – mint a későbbiekből is kitűnik –, a két szándék ötvözetéről volt szó. Az 1921. október 31-én a királyi palotában sorra kerülő fogadás mindenesetre magáért beszél, tükrözi az akkori politikai viszonyokat. Egyik oldalon Prónay Pál, alezredes, szabadcsapat vezér, társaságában Bachó István százados és Héjjas Aurél tartalékos főhadnagy, Prónay alvezérei, páter Bónis Arkangyal, tábori pap, valamint az ellenforradalom két illusztris figurája, Zadravetz István tábori püspök és Pröhle Vilmos, az Ébredő Magyarok Egyesületének alelnöke. Velük szemben az ország vezetői: Horthy Miklós kormányzó, Bethlen István miniszterelnök, Bánffy Miklós külügyminiszter, valamint a rendcsinálásra reaktívált Nagy Pál gyalogsági tábornok, a honvédség főparancsnoka. Belitska Sándor altábornagy, honvédelmi miniszter nem volt jelen.

Az „értekezletet” Horthy nyitotta meg, majd vázolta a helyzetet, melynek során Prónay visszaemlékezése szerint a felkelők iránti jóérzését kinyilvánítandó, igen szívélyes hangon ismételte meg a már kiadott parancsában foglaltakat. Figyelmeztetett azokra a veszélyekre, melyek a kisantant részéről fenyegetnek, amennyiben az ország a kiürítést nem hajtja végre.

Prónay még ekkor sem az azonnali kivonulás végrehajtására tett ígéretet, hanem arról akarta meggyőzni és egyben elnyerni a jelenlévők hozzájárulását, hogy a magyar kormány által már hivatalosan kiürített területen létrejött Lajtabánságot hallgatólagosan hagyják fennállni, s ezért a felelősséget bízzák a felkelőkre. Ők ugyanis továbbra is tudják magukat tartani, ha az átteleléshez titkos anyagi segítséget kapnak. Sőt, tava-szig meg is szilárdítják helyzetüket. Mindehhez „a magyar

⁵¹ Prónay napló, 233. old.

kormánynak ne is legyen látszólag köze, a többit bízzák azután rám” – jelentette ki nagyképpően. A valóságtól teljesen elrugaszkodott felkelővezér tovább is ment, és a külpolitika mezejére tévedt fejtegetésében. Arra az elképesztő ötletre irányította rá ugyanis a jelenlévők figyelmét, hogy a szabadcsapatok burgenlandi tartózkodása a fehér Ausztria szempontjából sem mellékes. Feltámasztásával – mondotta – azután a cseheket is könnyen kiverhetjük a Felvidékről már a jövő évben.

Minősíti a helyzetet, hogy az ország jelenlévő vezetői komoran végighallgatták Prónayt, akinek elméleti állapotát az általa előadott botorság is jól tükrözte. Bethlen volt az, aki ezek után, Prónay szerint kérlelhetetlen modorban, kifejtette neki, hogy a jogalapon nyugvó kormányzatnak „nincs szüksége többé se különítményekre, sem pedig irredenta csapatokra, mivel ezek az országot csak tönkreteszik”. Vitáról szó nem lehet, a kivonulást november 5-ig végre kell hajtani.

Nagy Pál a hadsereg részéről adott nyomatékot a miniszterelnök szavainak, aki Prónay szerint végtelen lenézéssel kezelte őt és társait. Látszott rajta, a legnagyobb erőfeszítésre van szüksége, hogy megőrizze önuralmát, miközben az előtte álló, alezredesi egyenruhába bujtatott haramiavezérrel beszél. Nagy Pál ráadásul nemcsak az azonnali kivonulás mellett tört pálcát, hanem igen élesen állást foglalt Prónay volt zászlóalja tartalékos tisztjeinek ténylegesítése ellen is.

Bónis páter is kapott az alkalmon, hogy szóhoz juthat egy ilyen magas szintű megbeszélésen. A jelenlévők nem kis meglepetésére a jelenlévőkhöz és helyzethez méltatlan, alpári hangon kezdte szidni a Nemzeti Hadseregnek a felkelők ellen „politizáló” tisztjeit, köztük a távollévő Belitska Sándor honvédelmi minisztert. Ezt követően rátért a kormány által is eltúrt liberális és zsidó sajtó szidalmazására. Kérte Horthyt, hogy távolítsa el mindenkit a közéleti pályáról, akik a keresztény nemzeti irány kifejlődését akadályozzák. Zadravetz és Pröhle felmérve a helyzetet jobbnak látták, ha hallgatnak, ami kellemetlenül érintette

Prónayt, aki kedves tábori papjának támogatását várta tőlük. Igaz, ő maga is kissé túlzottnak tartotta hangnemet, amivel sikerült Prónay és a felkelők ellen hangolnia a kormányzót is, aki gyorsan befejezettnek nyilvánította a megbeszélést, s bosszúsan jegyezte meg: mégsem engedheti meg, hogy neki Bónis páter diktálja a tennivalókat. Kategorikusan közölte Prónayval, ha a kiűrités nem történik meg azonnal, személyesen vezeti a hadsereget ellenük.

Elgondolkodtató az értekezlet Prónay előadása szerinti befejezése. Őt a társaság távoztakor állítólag a dühös Horthy visszatartotta. Ekkor, immár haragja csillapodtával kedélyesen megérdeklődte, ki is ez a Bónis páter, hogy neki feltételeket merészel szabni. Prónay túlbuzgóságára hivatkozva védte a lelkes, jó hazafi, és főként „irredenta dolgokban igen elszánt” pátert. Horthy ezt követően elpanaszolta Prónaynak, milyen kellemetlen és nehéz napokat okozott neki a királypuccs. Sajnálkozott, hogy nem vette komolyan Prónay ezzel kapcsolatos korábbi figyelmeztetéseit.

Prónay kihasználva az immár négyszemközti alkalmat, megpróbálta még meggyőzni a kormányzót a felkelés folytatásának szükségességéről. Elmarasztalta az eltávozott rossz tanácsadókat, azaz Bethlent és Bánffy, kisantant-barát politikájukért. Nem csoda a viselkedésük – mondotta –, hiszen a mostani határokon kívül lévő birtokaik révén függő viszonyban vannak ezektől az országoktól. Prónay azonban falba ütközött. A kormányzó úgy tett, mintha mindezen érveket nem is hallaná. A felkelők leszerelésének szükségességét hajtogatta, amit Prónay ismét meg is ígért. Horthy állítólag kérte még Prónayt, hogy a felkelők leszerelése után vegye át ismét zászlóalja felett a parancsnokságot. Ismerve az előzményeket, ezt igen nehéz elhinni. Prónay ezt a gesztust vissza is utasította azzal, hogy jobb lenne, ha az irredenta feletti parancsnokságot vehetné át. Ez lehetővé tenné, hogy a kormánytól „felelőtlenül” ott működjön, ahol épp szükség van rá. Erről ezután is

beszélhetünk, zárta le Horthy az audienciát, majd még utána kiáltott a távozónak: mindenekelőtt gyertek ki a felkelőkkel. Tudtunkkal többet nem találkoztak. A hadseregvezetés pedig gondoskodott róla, hogy a hadsereg közelébe se kerüljön.

A várbeli eseményeket követően gyors ütemben megtörtént a felkelők leszerelése. Nemcsak a felkelők vezetői, de a „legénység” zömét alkotó kétes egzisztenciák sem egykönnyen nyugodtak bele a burgenlandi szép napok leáldozásába. Nagy tábornok látva, hogy „a felkelők miatt a kiürítés nehézségekbe ütközik, sőt vannak, ahol a kiürítést megtagadják”, november 1-jén elrendelte a szombathelyi katonai körlet készségbe helyezését azzal a megkötéssel, hogy a csapatok csak a soproni antantbizottság kérésére indulhatnak meg. Alkalmazásukra azonban mégsem került sor, mert ennek fenyegető lehetősége a felkelőket a megszállt területek gyors átadására készítette. November 4-én a tábornok jelenthette a kormánynak, hogy a felkelők déli csoportja befejezte, a középső és északi csoport 6-ig befejezi a kiürítést.

A felkelés ügye azonban mégsem zárult le véglegesen. 1922 januárjában ugyanis hírek érkeztek újjáéledéséről. Róder Vilmos ezredes, a HM hadműveleti osztályának vezetője (a rejtett vezérkar főnöke) javasolta a közben a honvédség főparancsnokává előlépett Nagy Pálnak a bel- és külpolitikai bonyodalmakkal fenyegető jelenség csírájában történő elfojtását. A minisztertanács azonban a csendőrség feladatává tette a felkelés gócainak felkutatását és leszerelését. Az év elején meg is történt néhány kisebb csoport felszámolása, ami azonban még ekkor sem jelentette a szervezkedés teljes felszámolását. Sőt, július elején arról érkezett jelentés, hogy a felkelők, akik számára vasúton is érkeztek fegyverek, ismét mozgolódnak. Amint ezt az elfogott felkelők vallomásai megerősítették, céljuk a Burgenlandba való betörés, ahonnan a Felvidékre is átcsaphatnak. Ez esetben pedig reményeik szerint a hadsereg is melléjük áll.

Úgy látszott, hogy a csendőrség képtelen a rend helyreállítására. Ez cselekvésre indította a hadsereg főparancsnokot. 1922. július 19-én parancsban tette közzé, hogy átvette a felkelés teljes felszámolásának irányítását. A szombathelyi körlet csapatai mellett katonai körletenként egy-egy zászlóaljnyi erő összehívását rendelte a nyugat-magyarországi térségbe arra az esetre, ha nagyobb tisztogató műveletekre lesz szükség. Az erélyes fellépés eredményeként az immár katonai irányítással és együttműködéssel eredményes akcióra kényszerülő csendőrökkel végleg felszámolták a felkelők utolsó kisebb csoportját is, elejét véve ezzel, hogy a háttérben maradó, onnan irányító felkelő vezérek újabb bonyodalmakat okozzanak.

Együttműködés és ellentét: Horthy és Gömbös

A színről lelépő Prónay, mint politikus és katona, egyaránt elfogadhatatlan volt a magyar politikai paletta valamennyi árnyalata, így a szélsőjobb számára is. Mint zavaros gondolkodású, kisstílű, a köztörvényes bűnözéstől sem visszariadó különítményes vezér, csak addig tudta felszínen tartani magát, amíg ezt a törvényenkívüliséget a politikai szükség rangjára emelő rendszer, valamint Horthy kegye lehetővé tette. A jobboldal politikai vezéregyéniségévé a magát Horthy harcostársának valló Gömbös Gyula emelkedett, aki mérhetetlen politikai ambícióitól vezetve vetette bele magát a konszolidálódó politikai életbe. A fajvédő programmal fellépő és pártot alapító Gömbös a nagybirtokos arisztokrácia uralmában osztozni kívánó magyar középrétegek, köztük a tisztikar törekvéseinek kifejezőjévé és harcosává lett. Szabad királyválasztóként hitet tett és mozgósított a kormányzó és az általa képviselt szegedi gondolat mellett, hirdette a magyar faj primátusát a politikában és a társadalomban egyaránt. A hadseregben gyorsan növekedett a népszerűsége. A tisztok között termékeny talajra találtak a gyökeres nemzeti megújulást, s abban a hadsereg szerepének elsődlegességét hirdető, demagóg kitételekben gazdag nemzet- és fajvédő nézetei. Kevésbé volt sikere a tábornoki kar körében, akik már korábban megakadályozták az ambíciózus vezérkari százados hadseregben belüli karrierje kiteljesedését. Bethlen miniszterelnök tudatában volt, hogy a politikai vezérszerepre pályázó Gömbös lecsendesítése, a kormány politikába való integ-

rálása a fajvédő párt 1926-os választási kudarcát követően nem tűr halasztást. E célra legalkalmasabbnak a hadsereg látszott. Erről könnyen meggyőzhette a kedves szegedi kapitánya iránt elkötelezett Horthyt. Közös érdekük, hogy ez a nyugtalan, de kétségtelenül nagy hatású és szervezőkészségű politikus – a legfelsőbb hadúrral szoros kontaktusban – a hadseregben fejtsen ki tevékenységét. Ha személye a tábornokoknak nem is tetszik, jobb, ha Gömbös egy számára is elfogadható és vonzó honvédségi pozícióban dolgozik a hadsereg arculatának, szervezetének alakításáért, mint ha kívülről lázítaná a tisztikart a hadseregbeli állapotok miatt. Így arra kényszerül, hogy katonapolitikai elképzeléseit Horthyval és a hadseregvezetéssel összhangban érvényesítse, s túlzóan szélsőséges megnyilvánulásait visszafogja. Emellett Gömbös, mint a rendszer erős embere, aki ismételt hitet tett kormányzói hűsége mellett, Horthy számára is igen alkalmasnak látszott a tetszhalálból ébredező honvédségnek a tiltott körülmények közötti fejlesztésében és irányításában való tevékeny és várhatóan eredményes közreműködésre. Szervezőkészsége 1919-ben a hadseregben, majd később a politikai életben már bebizonyosodott.

Gömbös Gyula maga is úgy ítélte meg, hogy bár nagy nemzetalakító terveit fel nem adva, de egyelőre a visszavonulás időszaka következett el számára. Nagy fajvédő ellenzéki lendülete korainak és meddőnek bizonyult. El kell fogadnia a Bethlen által nyújtott „baráti” jobbot és lehetőséget. Az eretnekekkel együtt 1928 szeptemberében megtért az Egységespártba, s ezzel a fajvédő párt is megszűnt létezni. A visszatérés látványos ellentételeként szeptember 5-től a Honvédelmi Minisztérium politikai államtitkárává nevezte ki Horthyt, aki jó és rossz tulajdonságait már együttműködésük elején megismerte. Jeles katonatiszt és tehetséges szónok volt, aki „kétségtelenül új lendületet adott belpolitikai életünknek”.⁵² Az 1919-ben viselt funkciója

⁵² Horthy: Emlékirataim, 178. old.

ismétlődött meg, s magas politikai hatáskörrel egyik vezetőjévé lett annak a hadseregnek, melynek megteremtésében oroszlan-része volt. Nyilatkozataiban hangot adott szándékának, hogy új funkciójában Bethlen feltétlen követőjeként a nemzeti egység, a magyar jövő munkása kíván lenni azon a ponton, mely a megcsonkított ország életében a legfontosabb. Ugyanakkor nyílt titok volt, az állampolgári poszt csak ugródeszka, a meg egyezés ára a honvédelmi tárca felé.

Az 1922. januárjától a Nemzeti Hadsereg helyébe lépő Magyar Királyi Honvédség lassú fejlesztésének tervei már korábban megszülettek. Az új államtitkár ebbe a folyamatba kapcsolódott bele, s nem is tétlenkedett.

A Szövetségi Katonai Ellenőrző Bizottság 1927. évi megszűntetése, az országnak a külpolitikai elszigeteltségből történő kilépése, megteremtette a lehetőséget egy aktívabb revíziós politikai meghirdetéséhez. Bethlen már 1926 októberében Horthyhoz írt és a kormány lemondását formálisan felajánló levélben a bel- és gazdaságpolitikai stabilizáció megteremtését követő lépésként a katonai felkészítés titokban történő megkezdését jelölte meg. Ehhez a kisantant-gyűrű szétroppantásához alkalmas külpolitikai erőfeszítéseket tartott szükségesnek. Olyan szövetségest kell találni, mely a nemzetközi politikában s a fegyverkezésben egyaránt hathatós segítséget képes nyújtani. Ennek a külpolitikai és katonai újrakezdésnek Horthy vezérletével kell megtörténnie, hiszen ezt várja tőle a nemzet és a hadsereg.

Néhány katonai szakértő túltéve magát a Trianont követő éveknek az ország számára lesújtó politikai és katonai valóságán, egy a szerepét, lehetőségeit túlbecsülve, megalapozatlan kedvező kibontakozás bűvöletében tette vizsgálat tárgyává a jövő háborújának várható alakulásával foglalkozó nemzetközi katonai elméleteket és az azokból számunkra levonható következtetéseket. Ezen elméletek magyar adaptációját és az ezek megalapozásához általuk szükségesnek tartott politikai,

gazdasági feltételek mielőbbi megteremtését ajánlották a kormánynak figyelmébe.

Horthy nagy figyelemmel kísérte katonái kreativitását, hadtudományi és politikai tevékenységük további kibontakoztatására biztatva őket. Rendelkezésünkre áll reagálása Csejkovits Károly nyá. ezredesnek, a kor ismert katonai szakírójának 1928 márciusában a jövő háborújáról és az arra való magyar felkészülés módozatairól s az abban viselt szerepünkről számára készített, túlzóan merész elképzelésektől sem mentes előterjesztésére.

Csejkovits kifejtette, hogy a jövő háborúja mindenképpen szövetséges csoportok összecsapása lesz. Ebben Magyarország kis országgént valamely szövetséghez kapcsolódva, annak segítőjeként vehet részt. Ez egyben szükségszerűség is, ezért meg kell keresni azt a szövetségi csoportot, amelyik természetes érdekeinket hajlandó figyelembe venni és képviselni, miután megnyerte a háborút. Az ország jelen helyzetében még teljesen védtelen a kisantanttal szemben, ezért mielőbb patrónust kell találni. Ahogyan a múltban a Balkán volt a tűzfészek, a „jövőre nézve a szétdarabolt Duna-medence képez mindaddig tűzfészket, amíg Nagy-Magyarország helyre nem áll”.⁵³ Az antant diplomácia 1914-ben Szerbiára hárította a felelősséget a háború lavinájának megindításaért. „Sok valószínűség szól amellet, hogy a jövő európai háborújában ez a lavinaindítás Magyarországra hárul.”⁵⁴ Ebben a várható szerepben természetesen nem arra kell törekednünk, hogy legyőzzük a kisantantot, hanem hogy szövetségeseinknek „a háború eldöntésére jó előfeltételeket biztosítsunk”.⁵⁵ Ez a szerep azzal jár együtt, hogy megfelelő felkészültséggel megakadályozzuk ellenfeleinket, hogy bennünket lerohanjanak. Sőt, ennek leg-

⁵³ Horthy titkos..., 72. old.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Uo.

főbb orvossága, ha mi rohanjuk meg őket. A jövő feladata tehát egyértelmű, meg kell keresni és csatlakozni a jövő háborújában a térségben várhatóan győztes nagyhatalmi csoporthoz vagy nagyhatalomhoz, s az ellenfél megrohanásával megteremteni számára az okot a háborúra. Ennek jutalma nem maradhat el. Ez a szerep a hadsereg mielőbbi előkészítését igényli a békeszerződés tilalmai ellenére is. Csejkovits hangsúlyozta: a megfelelő külpolitikának helyes katonapolitikával és olyan belpolitikával kell együtt járnia, mely megteremti háború esetén a pániktól mentes, nehéz helyzetekben is szilárdan kitartó és áldozatokra is képes hátországot. Különösen fontos ez azért, mert a jövő háborújában a légierő és a gépesítettség következtében a hátország is fronttá válhat, és áldozatokat követelhet, ami igen könnyen „pánikot, politikai felfordulást és tömegmozgalmakat válthat ki”.⁵⁶ A katonai előkészületeknek ezért ki kell terjedniük a hátország megfelelő előkészítésére, a rend megőrzésére képes karhatalmi erők és politikai szervezetek létrehozására is. Szilárd belpolitikai alap nélkül a jövőben nem lehet háborút viselni. Erre figyelmeztetnek az 1918/19-es tapasztalatok is. Csejkovits ezért nagy fontosságot tulajdonított a népnevelésnek. Elsősorban a Mussolini-féle fasiszta nevelést ajánlotta Horthy figyelmébe, mint nálunk is megszívlelendőt.

Horthy nem mindenben értett egyet a Csejkovits által előadottakkal, azoknak az európai politika általi megalapozottságával.⁵⁷ Szükségesnek találta, hogy kritikai megjegyzéseit feljegyzésben is kifejtse, és óvatosságra intse Csejkovitsot.

A kis országok sorsa valóban azon fog eldőlni, melyik oldalon harcolnak majd. A Duna-medence szerepét meghatározó fontosságúnak tartotta. Az itt kialakult feszültséggóc nem

tartható fenn soká. Vagy visszaállítjuk Magyarország eredeti határait, vagy a kisantant szüntet meg minket. Ez harcot jelent, amire készülni kell. A kisantant agresszív célját – Magyarország megszüntetését – addig nem tudja megvalósítani, amíg a nagyhatalmak egyetértésben őrködnek a világbéke felett. Ha ez az egyetértés felborul közöttük, megszűnik számunkra a védettség, s következik a harc. Ez minden valószínűség szerint be fog következni. A várható tűzfészket Horthy a Balkánban vélte fellelni. Európai érdek a válaszfal megléte északi és déli szlávok között. A kérdés körül kirobbanó konfliktusban nem tudunk semlegesek maradni. Egyik támadó fél sem fogja tűrni, hogy a hátában egy harcias nép legyen, amelyik akkor támad, amikor akar. Csonka-Magyarország jelen helyzetében több oknál fogva is képtelen felkészülni egy háborúra, holott az északi és déli szlávok, az olaszok és románok útjában fekszenek. Ilyen körülmények között hiába látja jól a katonai vezetés a jövő háborújának követelményeit. Hasonló okok miatt egyelőre nem kerülhet sor a hatásos katonai előképzésre, a hátország előkészítésére sem. Ebben a kétségbeesett helyzetben a magyar politika és hadsereg számára egyelőre Olaszország látszik megfelelő szövetségesnek. Ki kell használni az olasz érdekeknek a mienkkel való kongruenciáját. Az olasz vezetők részéről érdeklődés tapasztalható problémáink iránt. Az ő révükön lehet majd bázist teremteni a komolyabb fegyverkezéshez, valamint később revíziós követeléseink támogatásához.

Németország szövetségesként ekkor még nem jött szóba. Horthy csak Hindenburg elnök és a katonák közötti érzelmi kötődés révén reménykedett egy későbbi együttműködésben. Nem zárta ki még ekkor – éppen a szláv veszély kapcsán – a nyugati nagyhatalmakhoz való kapcsolat erősítését sem.

A végtelenül nehéz, de nem halogatható feladat tehát adva volt. A gazdasági, technikai tényezők mellett azonban szembe kellett nézni emberi pszichés tényezőkkel is. A húszas években

⁵⁶ Uo. 69. old.

⁵⁷ Uo. 73. old. Horthy Miklós feljegyzése katonapolitikai helyzetünkről Csejkovits emlékirata alapján.

háttérbe került hadsereg apatikussá lett tisztikarának felrázása és alkalmassá tételé az előttük állókra, nem ígérkezett könnyűnek. Ez utóbbi megoldásában megfelelő segítőtársra lelt Horthy és a hadseregvezetés az új államtitkár személyében. Gömbös a szükséges demagógiától sem riadva vissza, értett a tisztikar nyelvén, ha ez nem is tetszett a hadsereg berkeibe betolakodót ellenszenvvel fogadó tábornoki karnak. Nagy ambícióval látott munkához, s miként 1919-ben, a hadseregben időközben tilossá vált direkt politizálás módszerét vezette be. Nem győzte hangsúlyozni, hogy a hadsereg a nemzeté, és nekem csak egy kötelességem lehet: a hadsereget a békeszerződés szabta határok között tökéletes, a nemzet egyetemét szolgáló, nemzeti ideálókért lelkesedő szervezetté tökéletesíteni. Eközben sohasem mulasztotta el, hogy a legfelsőbb hadúrra hivatkozzon, annak ázsióját növelje. Horthy maga is elfogadta, s szabad utat nyitott szereplésének. Nem egyszer úgy nyilvánult meg katonai vezetőként, hogy Gömböst színes egyéniségnek, jó szónoknak és tehetséges embernek tartja, aki megelégedésére tesz a hadsereg érdekében. Azonosult a fajvédő Gömbösnek a tisztikart sikerrel lelkesítő azon gondolataival, hogy az új magyar hadsereg a magyar nemzeti jelleg, a magyar fajban szunnyadó erők kibontakoztatása, a katonai hagyományok kidomborítása s az e szellemen történő nevelése révén válhat alkalmassá az előtte álló feladatokra, az ország felemelésére. Ez munka és harc kérdése, amelynek élén a legfelsőbb hadúr áll, akiben megtestesül a magyar faj és katona mindazon lelki és testi tulajdonsága, gondolkodása, ami biztosítéka a magyar jövő sikeres építésének.

Horthy maga is úgy ítélte meg ekkor, hogy az általa létrehozott rendszer megszilárdult, sőt további bel- és külpolitikai fellendülés következhet, melynek egyik záloga a fejlődésében új szakasz előtt álló honvédség lehet. Államfóként és egyben legfelsőbb hadúrként – ez utóbbit altengernagyi egyenruhájával is mindenkor kihangsúlyozni igyekezve – járta az országot. Világháborús és irredenta emlékművek, közintézmények ava-

tásán, történelmi emléküléseken, politikai demonstrációkon, valamint hadseregbeli eseményeken egyaránt sűrűn jelent meg ez idő tájt, s nem mulasztotta el, hogy szóljon az egybegyűltekhez. Beszédeiben elismerő szavakkal méltatta az elmúlt évek eredményeit, kiemelve mindazok érdemeit, akik ebben közreműködtek. A további magyar összefogásból fakadó közeli feltámadást, az ezért való munkálkodásra való serkentést, kiapadhatatlan nemzeti lelkesedést állította a középpontba.

Kiemelkedő alkalom volt a hadúri szerep népszerűsítésére a világháborúban elesett magyar katonák, a nemzet hősei sírkövének felavatása a Hősök terén. Az 1929. május 26-án nagy katonai pompával lebonyolított avatást követően Horthy maga vezette a budapesti helyőrség díszmenetét.

A hadsereg vezetése megfelelőképpen akart megemlékezni Horthy eredményekben gazdag tíz esztendejéről. Megfelelőnek találták, ha a honvédségben rendszersítendő új legmagasabb rendfokozatot ajánlják fel neki. Nem számítottak Horthy visszautasítására, ragaszkodására tengerész egyenruhájához és rangjához. Ez tőle megszokott volt, azonban azt hitték, hogy ezúttal kivételt tesz. Nem tett. Az antant flottáinál is ismert személyét és szerepét nem váltotta fel egy számukra ismeretlen sehova nem köthető tábornok rendfokozatával.

Június 9-én, a Nemzeti Hadsereg, illetve honvédség fennállásának tízedik évfordulója alkalmából, Janky Kocsárd lovasági tábornok, a hadsereg főparancsnoka a honvédség azon óhajával fordult a kormányzóhoz, hogy „ez alkalommal a Honvédség egyenruháját magára ölteni és ezentúl a magyar tábornagyi egyenruhát viselni kegyeskedne.”⁵⁸

Janky Kocsárd parancsban adta a tisztikar tudomására a honvédség szándékát, valamint Horthy Jankynak erre küldött válaszát, melyben köszönettel visszautasította a tábornagyi rendfokozatot:

⁵⁸ HIL 13.088. szám. eln. Hfp. Szsgd.–1929.

„Ma jelentette katonai irodám főnöke, hogy ez hozzá intézett átiratban a Magyar Hadsereg fennállásának tizedik évfordulója alkalmából tolmácsoltad a honvédségnek azt az óhaját, hogy ezentúl a honvédség tábornagyi egyenruháját viseljem. – Kérted egyben hozzájárulásomnak kieszközlését az ehhez szükséges alkotmányos lépések megtételéhez.

„A honvédség ragaszkodásának újabb megnyilvánulását jóleső meglepéssel és hálával vettem tudomásul, annál fájdalmasabban érint, hogy ennek a megtisztelő kérésnek elvi okokból nem tehetek eleget.

Felfogásom szerint a magas rendfokozattal díszített egyenruha egy nehéz, önzetlen, tiszta élet küzdelmét és sikeres eredményét tanúsítja. Azonkívül minden egyenruha és rendfokozat egyszersmind meghatározott ismereteket, tudást és rátermettséget feltételez.

Minthogy nem szolgáltam a szárazföldi hadseregben, a tábornagyi ranghoz kötött ismeretekkel sem rendelkezhetem. Mindenekelőtt tehát ez a körülmény sem teszi lehetővé, hogy ezt a rangot és ruhát viseljem. Azonkívül úgy bel-, mint külföldi vonatkozásokban könnyen okot szolgáltathatna nem kívánatos magyarázatokra. Végül a szolgálati szabályzat I. része szerint is tábornagyi rangfokozat elnyerése csak háborúban lehetséges.

Ezen okoknál fogva tehát nem változtathatok a helyzeten s tovább viselem azt a ruhát, melyet egy életem keresztül hordtam becsülettel!

Mindamellet azonban, hogy a honvédséggel érzett lelki egységet öltözetben nem is juttathatom kifejezésre, változatlan atyai szeretettel tekintek arra a nemes testületre, melyet tíz évvel ezelőtt Isten segédelmével megteremtettünk.”⁵⁹

Az évforduló alkalmából a legfelsőbb hadúr hadparancsban fordult katonáihoz. A legnagyobb elismerés hangján szó-

lott a honvédségről, amely az elmúlt évtized során oly sokat tett az ország kiemelkedéséért a mélységekből: „Tíz év óta a magyar katona biztosítja az ország békés és alkotmányos fejlődését, és mint az ország kardja és pajza, rendíthetetlenül áll őrt határainkon. Azóta mind a polgári, mind a katonai élet minden terén haladást és fejlődést látunk, a közállapotok olyan javulását, amely nem ugrásszerű, hanem következetes és állandóan emelkedő irányt mutat. A magyar katona ez idő alatt honfitársainak szeretetét és bizalmát, a haza köszönetét... vívta ki...”⁶⁰ Elismerését fejezte ki mindenkinek, akik a magyar hadsereg megalakulása, szervezése és fejlődése körül kifejtett munkájukkal szolgálták a haza érdekeit.

E kormányzói szereplések, megnyilatkozások során államtitkári, majd honvédelmi miniszteri minőségben Gömböst ott találjuk hadura és patrónusa mellett, mint az általa elmondottak megvalósulásának egyik reménybeli továbbgondolóját és végrehajtóját. Gömbös tisztéből fakadóan a maga impulzív és agitatív módján, néha túlzónak nevezhető ígéretekkel kiegészítve adta tovább Horthy mondandóit és a konkrét megvalósítandó feladatokkal. Ezek a gömbösi értelmezések már ekkor sem mindenben egyeztek meg ugyan Horthyéval, azonban ekkor még az összhang zavartalannak látszott köztük. Gömbös egyelőre igyekezett a háttérben maradni. Nélkülözhetetlenné akarta tenni magát a legfelső hadúrnál, elnyerni bizalmát. Saját elképzeléseihez a hadsereget Horthy révén tudta megnyerni. Bethlen rosszul számított, amikor arra gondolt, hogy Horthy és a hadsereg visszafogja Gömbös vezéri ambícióit. Nem vette figyelembe a lehetőséget, hogy a gazdasági válság következtében fokozódó kormányzati krízist is kihasználva Gömbös eredménnyel győzheti meg Horthyt és a hadsereget saját elgondolásainak egyedül üdvöztető voltáról és nélkülözhetetlenségéről a kibontakozásban. Egyedül ő képvi-

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Uo.

sel kiérlelt, a tömegeket is mozgósítani képes, határozott programot, amellyel úrrá tud lenni az eddigi kormányzati tehetetlenség következtében létrejött és egyre sokasodó bajokon, s képes megfékezni a rendszer számára veszélyes erők aktivizálódását. A kemény vonal bevezetésére mindig kapható hadsereg elnyerheti a neki kijáró helyet a társadalom életében, egyedül lehet biztosítéka egy előremutató megoldásokat tartalmazó új dinamikus kormányzatnak.

Céljainak megfelelően államtitkári tevékenységét arra a három területre igyekezett koncentrálni, ahol a katonai vezetés törekvéseihez a legtöbb segítséget várta az ezekkel szemben értetlenséget mutató kormánytól: egy aktívabb katonapolitika érvényre juttatása a politikai és katonai vezetés jobb összhangjának alakítása révén; a hadsereg politikai súlyának növelése, a vezérkari testület szerepének kihangsúlyozása; a tisztikar egzisztenciális helyzetének javítása.

A magyar katonapolitikával szembeni elégedetlenségének adott hangot Róder Vilmos altábornagy, a vezérkar főnökének helyettese, az LHT 1929 áprilisi ülésén. A politikai és katonai vezetésnek a külpolitikai célok érdekében a legszorosabban együtt kell működnie. Aláhúzta a kormányfő és a katonai vezetők közös felelősségét ennek megfelelő kialakításában. A politikai vezetésnek idejekorán biztosítani kell azokat az eszközöket, amelyek a kitűzött hadseregfejlesztési célok megvalósításához szükségesek. E feltételek nélkül a hadrend tervszerű politikai, katonai és anyagi megalapozottsága nem képzelhető el: „Ha a külpolitikai céljaink eléréséhez a hadsereg közreműködése szükséges (akár mint előzmény, akár mint következmény), ahhoz ennek megfelelően kell a hadseregnek a cselekvési előfeltételeket megadni, és pedig minél valószínűbb és minél közelebb az eshetőség, annál alaposabban és annál hamarabb.”⁶¹

⁶¹ HIL Tanulmányok gyűjteménye, 2015. sz.

A követelményekkel szembeállítva az elmúlt három év katonapolitikájának alakulását, Róder elégedetlenségének adott hangot. Sokkal célravezetőbb politikát kért a kormánytól. A kormányzati mulasztásokat pellengérre tűző előterjesztés mögött felismerhető az új honvédelmi államtitkár törekvése, hogy rámutasson a kormány célkitűzései és a hadsereggel szembeni szűkmarkúsága közötti ellentmondásra, az ezzel kapcsolatos mulasztásokra, s a változtatás szükségességére és lehetőségeire. Ez utóbbi kimunkálását, mint államtitkár és a honvédelmi tárca várományosa, hajlandó volt magára vállalni.

Célkitűzéseiben a szövetségest a tisztikarban, de ezen belül is elsősorban a vezérkariakban találta meg. Horthyval egyetértésben járt el, amikor növelni igyekezett az amúgy is meglévő vezérkari öntudatot, hangsúlyozta a vezérkar elsőrendű fontosságát. A hadsereg vezetésének elit testülete az ő működése alatt kezdett beleszólást követelni az ország bel- és külpolitikájának irányításába. Gömbös az államvezetés funkcionáriusainak tekintette a tiszteket, akikkel számolhat hatalmi terveiben.

Kezdetől nagy súlyt fektetett Gömbös a tisztikar egzisztenciális helyzetének vizsgálatára. Tarthatatlannak tartotta, hogy a kormány eddig képtelen volt megoldani a tisztikar rossz anyagi körülményeit. Az 1928-29-es kiképzési évről készült zárójelentés katasztrofálisnak írta le az ebből következő helyzetet, a tisztikar oly mérvű fizikai és idegi leromlását, ami már a szolgálat ellátását is veszélyezteti. Annál is inkább nem tűr halasztást a megfelelő lépések megtétele – olvasható a jelentésben –, mert „igen erősen azon évfolyamok szenvednek, melyek amúgy is mint szakasz- és századparancsnokok, legsúlyosabban viselték a háború terhét és a legsúlyosabb véráldozatokat hozták. Arról a törzsgárdáról volt itt szó, mely nem utolsó sorban háborús érdemeire is tekintettel ugrásra készen állt, hogy elfoglalja a magasabb parancsnoki beosztásokat. E jelenlegi sorsával elégedet-

len, feltörekvő s tettekre kész gárda igen fogékony volt a Gömbös képviselte új politikai nyitás iránt.

A kormányzó a gazdasági visszaélésekből kifolyólag lemondó Csáky Károly honvédelmi miniszter helyett 1929. október 10-én honvédelmi miniszterré nevezte ki Gömböst. Öt hónappal később szolgálaton kívüli tábornokká is előléptette. A korábban Gömbösnek kreált államtitkári hely betöltetlen maradt. A Gömbös államtitkári működése során általa feltüzelt tisztikar meglegedetten fogadta a kinevezést. Nyílt titok volt, hogy az új miniszter meg akarja szüntetni a hadsereg felső vezetésében – így a korábbi honvédelmi minisztert és hivatalát is érintő – meglévő, sok szóbeszéd tárgyát képező visszasságokat és visszaéléseket, s azon lesz, hogy megvalósítsa mindazon ígéreteket, melyekről államtitkárként és képviselőként egyaránt gyakran és szívesen nyilatkozott. Nem volt ilyen egyértelműen kedvező a kinevezés fogadtatása a tábornokok között, ami sok találgatásra is alkalmat adott. Eszerint Janky Kocsárd lovassági tábornok, a honvédség főparancsnoka, nyugdíjazását kérte Horthytól, mert Gömbös kinevezésének kézírata tudtán kívül jelent meg. Janky állítólag már korábban is a visszavonulásával fenyegetőzött mindannyiszor, ha valami ellenére történt a hadseregben. Ezúttal meglepetésére a kormányzó elfogadta lemondását. Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy Janky ekkor már 62 éves, s különben is esedékes volt nyugállományba helyezése. Utódja Kárpáthy Kamilló altábornagy csak 54 éves volt.

Gömbös Horthynál és a kormányban, de nemkülönben a közvélemény soraiban megalapozottnak és szilárdnak tudta helyzetét ahhoz, hogy hozzákezdjen tárcája elképzelése szerinti átalakításához. Civil politikusként foglalta el a miniszteri posztot, ami merőben új volt a korábbi gyakorlathoz képest, hiszen eddig a hadsereg hierarchiájának megfelelően egy tábornok töltötte be. Szolgálaton kívüli tábornokká való kinevezését követően sem változtatott politikai státuszán. Az 1931-es választáson is indult, s egyben választott képviselőként is részt vett az

országgyűlés munkájában. Gömbös hallgatólagos hozzájárulással tette túl magát a honvédelmi miniszter, a vezérkar főnöke és a honvédség főparancsnoka hármass mellérendeltségi viszonyán, s kizárólagos, csak a legfelsőbb hadúrtól függő és minden más beosztás felett álló, meghatározó szerepet kapott a kormányzótól a hadsereg dolgaiban, így a személyi kérdésekben is. Az ily módon szerepükben és befolyásukban ledegradált tábornokokkal szemben sikerült elnyerni Horthy támogatását. Bethlen nem emelt szót a hadsereg e belügye miatt.

A hadseregben eddig szokatlan új szereposztás birtokában fogott hozzá Gömbös a hadseregvezetés átalakításához. Meg akart szabadulni a számára használhatatlan vagy kellemtelenné vált emberektől. Híveivel s a vele azonos elveket valló fiatalabb tisztekkel kívánta körülvenni magát. Az elégedetlen közép-tisztikarra támaszkodott, mely helyzeténél fogva fogékony volt a radikális jobboldali eszmék iránt. Még mindig visszatért a közös honvéd ellentétre, s a heterogén elemekből alakult tisztikar szellemének egységesítésére való törekvés szolgált jó ürügyül, hogy – mint ezt gyakran hangoztatta – az „osztrák szoldateszka” szellemét képviselő konjunktúra- és „zsoldos típusokat”, akik nem valók az új nemzeti jellegű honvédségbe, kiközösítse a hadseregből, s helyükbe emelje azokat, akikben megítélése szerint az ellenforradalom kezdetétől, sőt azt megelőzően is, hagyományosan élt a nemzeti gondolat és a vágy a magyar Nemzeti Hadsereg után. Rövid másfél év alatt nyugdíjaztatással, átszervezéssel igyekezett a számára megbízható embereket bejuttatni a minisztérium, a vezérkar és a csapatok vezető posztjaira. Az új katonai gondolkodásmódhoz, elméletekhez könnyebben alkalmazkodó, azt alkotó módon magáévá tevő és a hadsereg építésében és vezetésében felhasználni képes fiatalabb tiszti gárda előretörése ellen senkinek nem lehetett kifogása. Azonban ennek túlzott szorgalmazása soron kívüli tendenciózus előresorolások, kinevezések nélkül nem volt keresztülvihető. Ez viszont természetesen

magára vonta Horthy figyelmét, hiszen jóváhagyása szükséges volt. Csakhamar rá kellett ébredjen, hogy miniszterétől nem áll távol a szándék, hogy a saját politikájának székértelő-jává váló pretoriánus gárdát alakítson ki magának a hadseregben. Hívei számának gyarapítását szolgálták vidéki útjai. Szinte korteshadjáráttal ért fel, amikor miniszteri kinevezése után, elődeivel ellentétben, azonnal végigjárta az összes vegyesdandár parancsnokságokat, és személyesen győződött meg a csapatok elhelyezéséről, ellátásáról, kiképzéséről és vezetéséről. Közben lelkesítő szónoklatokat tartott a csapat-tisztikarnak. Nem fukarkodott az ígéretekkel. A jövőt az új magyar bel- és külpolitika eredményeként reménytelinek festette, ami maga után vonja a hadsereg szerepének felértékelődését, a tisztikar fokozott megbecsülését, anyagi dotálásának javulását. Horthy bizalmatlanná vált, azonban nem inthette le buzgó miniszterét. Féltékennyé vált a tisztikar körében egyre növekvő presztízse. Gömbös jószándékú törekvéseivel gyakran túllőtt a célon – írta később visszaemlékezésében: „Mínthogy azonban, mint honvédelmi miniszter, magasabb állásokba nagyon is sok fiatal elvbarátját helyezte el, ezzel olyan irányzatot juttatott erősebb érvényesülésre, melyet az én szempontjaimmal egyre kevésbé tudtam összeegyeztetni. Önmagának sem használt ezzel; sok esetben többet ártottak neki barátai, mint az ellenségei. Gömbös kifejezetten autokrata egyéniség volt, akire Hitler és Mussolini példája nagy hatást tett.”⁶²

A tisztek fizetésének rendezése, a hadsereg nyugdíjasai és rokkant ellátottjai helyzetének javítása, közmegelegedettségnek örvendő lépések voltak. Még Gömbös honvédelmi miniszteri korszakának abban a periódusában születtek, amikor a gazdasági helyzet alakulása ezt megengedte. Maradékaltalan megvalósításuk és továbbvitelük azonban a válságterhes, gyorsan romló gazdasági közegben már nem volt lehetséges. Sőt,

⁶² Horthy: Emlékirataim 179. old.

csakhamar ellenkező előjelű, az elért eredményeket is megszüntető intézkedések következtek. A közben miniszterelnökké is lett honvédelmi miniszternek szembe kellett néznie a sajnálatos ténnyel, hogy ígéretei egyhamar nem realizálhatók. Természetesen ennek ódiumát a kétségtelen gazdasági válságjelenségek jelentkezése és fokozatosan érvényesülő hatása mellett a korábbi kormányokra lehetett hárítani, ugyanakkor saját kormányának hosszabb távú célkitűzéseinek valóra váltásától tenni függővé a megoldást.

Horthy, bár egyre inkább kiismerte honvédelmi miniszterre törekvéseit, Bethlen lemondása s Károlyi Gyula sikertelen kísérletét követően a válságveszélyes helyzetben miniszterelnökké nevezte ki Gömböst, a kemény kéz képviselőjét. Horthy később Gömbös honvédelmi minisztersége alatti rátermettségét bizonyító eredményeit és népszerűségét hozta fel a kinevezés döntő okaként. Nem voltak ellenére azok a Gömbös által indított kampányok sem, melyek ugyan a magyarságtudat erősítését a hadseregben voltak hivatottak szolgálni, de remélte, hatásuk a fiatalok körében is érvényesül. Többek között a tárogatónak, mint a múltat idéző hangszernek a katonazenekarokban való alkalmazása, a hadsereget népszerűsíteni hivatott országjáró regőcsoport, s a népi őserőt felszínre segíteni hivatott kedvcsináló hadsereg sporthetek, s más hasonló propagandisztikus akciók kivívták osztatlan elismerését. A Horthy által felhozottak mind csak másodlagos tényezők voltak. A fenyegető válsághelyzet volt a döntő tényező, aminek hatására Bethlentől támogatva beleegyezett a számára potenciálisan vetélytárssá válható, a hadsereg és a jobboldal bizalmát bíró és mindenekfelett a kemény kezet alkalmazni hajlandó Gömbös kinevezésébe. Sőt, tudomásul vette, hogy a miniszterelnöki kinevezés mellett a honvédelmi tárca is megmaradt a parancsuralmi kormányzásra törő politikus kezében. Miniszterelnöksége alatt diktatori hajlama is kibontakozott. Ezért a forradalmi helyzet kialakulásától félők ugyan bizalmat szavaztak

Gömbösnek, azonban elleneztek a kormányzati rendszer teljes diktatórikus átalakításának várható gömbösi kísérletét. Egy teljes fasiszta fordulat a hatalomból való teljes vagy részleges kiszorításuk veszélyét hordozta magában. Ezért ők Horthyban bíztak, tőle remélték Gömbös ambícióinak a kapott hatalmi koordinátákon belüli féken tartását.

Nem tartjuk feladatunknak Gömbös Gyula politikai törekvéseinek, hatalomra törő kísérleteinek eseményeit nyomon követni, s a kormánypártot is megbontó mahinációival foglalkozni. A miniszterelnök-honvédelmi miniszternek elsősorban a hadsereghez való viszonya alakulásának, s ennek a nagypolitikára való hatásának vizsgálatára kívánunk szorítkozni. Tesszük ezt arra való tekintettel is, mert ennek alakulását egyre nagyobb figyelemmel és nem kis féltékenységgel szemlélte a Gömböstől vezetői tekintélyét és hadseregbeli befolyását egyre inkább féltő Horthy.

Gömbös tervezett parancsuralmi rendszerének, valamint a Németország felé forduló külpolitikai koncepciójának megvalósításában nagyrészt a hadsereg tisztikarára számított. Katonai diktatúra bevezetésének gondolata ugyan távol állt tőle, az az adott bel- és külpolitikai helyzetben nem is lett volna lehetséges, azonban a meglévő labilis politikai egyensúly számára kedvező megváltoztatásában számított a hadsereg támogatására is. A maga mögött felsorakoztatott tisztikar olyan háttérrel képezhet, mely bármikor mozgósítható a kormány programjában meghirdetett nemzeti megújulás érdekében. A hadsereg növekvő befolyását biztosította, hogy a titkosság következtében a honvédelemmel kapcsolatos döntések és intézkedések zöme kikerült az országgyűlés ellenőrzése alól. Növekedett az 1928-ban létrehozott Legfelső Honvédelmi Tanács szerepe a döntéshozatalban. A kivételes helyzetre való tekintettel az 1931. XXVI. törvénycikk pedig a kormánynak is olyan felhatalmazásokat adott, mely szabad utat nyitott ren-

deleti intézkedések megtételére, így a hadsereg karhatalmi szerepének kiterjesztésére is.

Amint várható volt, Gömbös programjával szembekerült a kisgazdapárttal, de saját kormánypártjának Bethlen körül kijegecsedő csoportjának ellenállásával is. Bethlen veszélyesnek tartotta a miniszterelnök túlzott parancsuralmi törekvéseit, s az ezzel kapcsolatban bevezetni szándékozott intézkedéseit. Nemkülönben ellenezte a külkapcsolataiban túlzó német orientációját. A tisztikar jelentős része viszont fenntartások nélkül magáévá tette a gömbösi programot, amitől gyors sikert remélt. A Bethlen-csoport tevékenységében a konzervatív nagybirtok és nagytőke ellentámadását látta. Felsorakozott tehát a miniszterelnök mögött.

Gömbös, ha honvédelmi minisztersége alatt tett intézkedéseit immár miniszterelnökként visszafogni kényszerült is, kereste és meg is találta azokat a lehetőségeket, melyek érvényre juttatásával új reményeket kelthet a már csüggedőkben és benne kételkedőkben. Tovább folytatta a tervezett hadrendfejlesztés második ütemének mennyiségi és minőségi kiépítését, ami tisztikar körében jó hatást keltett. Ha ezek a tervek anyagiak hiányában jórészt csak papíron maradtak is, a fejlesztésnek a nehéz gazdasági körülmények között is meghirdetett primátusa jó ötletnek bizonyult. Hirdette, hogy a tisztikar helyzetének javítását s a lassú araszolásból való kilábalást csak az új politikája függvényeként bekövetkező változások hozhatják meg. Ezek lényegét a kormány 1932 októberében közölt nemzeti munkaterve tartalmazta. Habár miniszterelnöki funkciójából eredő elfoglaltsága ezt megnehezítette, továbbra is kereste az alkalmat, hogy nézeteit minél szélesebb tisztikar község előtt is kifejtthesse.

A nemzet megerősítését, felvirágoztatását, tagjai számára az elérhető legnagyobb erkölcsi és anyagi jólétet egy, a katonák számára igen jól hangzó „erőtéljes, központilag irányított független nemzeti állam keretén belül” látta megvalósíthatónak.

Ezen új államiság alapvető szükséglete a lelki újjászületés eredményezte „egységes magyar világnézet”. Egyik fő célkitűzése pedig, hogy „a békeszerződések a jog és igazság szellemében revízió alá vétessenek”. Gömbös tehát a nemzet vezéréként és nevelőjeként lépett fel, akire a nemzet megújításának nagy munkája vár. Újonnan kinevezett miniszterelnökként ezt így fogalmazta meg: „Érzésem és elgondolásom az, hogy az egész nemzet lelkét át kell formálni. Az a körülmény, hogy sokáig nem élvezhettük a független nemzeti lét lehetőségeit, szükségessé teszi, hogy a nemzet lelkileg is beállíttassék a független Magyarország gondolkörébe. Én az új generációnak építőmunkása és vezére akarok lenni. Mi, akik a háborúban jártunk, jobban megismertük az életet, a szociális bajokat, mint mások, mert mi együtt küzdöttünk azokkal, akik kérges tenyérrel keresik kenyerüket, és azokkal is, akik évszázadokon keresztül a nemzet fundamentumát alkották. Itt ismertük fel azt, hogy nagyot csak úgy lehet végezni, ha mindannyian fegyelmezetten, egy akarattal törekszünk a nagy célok felé.”⁶³ Elsősorban azokhoz a tisztetekhez és katonákhoz fordult tehát a vezér, akikkel együtt küzdött a világháború csataterein, s akiket most a rég kitűzött célok megvalósítása érdekében mozgósíthat, mert tőle várják a győzelemhez vezető útmutatást. Nem volt titok, azokra a harcostársakra számít elsősorban, akik attól sem riadnak vissza, hogy ha kell, erőszakos úton végrehajtott reformok útján valósítsák meg követeléseiket. Az ehhez vezető megoldásokhoz a példát az olasz fasizmusban és a német nemzeti szocializmusban vélték megtalálni.

Mint erre már utaltunk, Gömbös, tisztában volt a vezérkari testületnek a hadsereg irányításában beöltött szerepével. A vezérkari tiszteteknek tekintélye van a csapattisztek előtt, véleményük szakmai és politikai tekintetben egyaránt kihat nézeteik alakulására. A vezérkariak politizálása tehát meghatáro-

⁶³ Gergely Jenő: Gömbös Gyula, Elektra Kiadóház, 1999. 102. old.

zó mérce a hadseregében is. Ennek ismeretében hadseregbeli szerepe első percétől nagy súlyt helyezett a vezérkariak meggyőzésére és megnyerésére törekvéseihez.

Felvetődik a kérdés, Gömbös személyének, a hadsereggel megtámogatott politikai szerepének előtérbe kerülése és felértékelődése hogyan alakította a tisztikar Horthy képét, a legfelsőbb hadúrba vetett hitét? A régi és új vezér helye és szerepe milyen megítélést nyert a tisztikar tudatában? Megítélésünk szerint Horthy államfői és hadúri megítélése a húszas években folyamatosan emelkedett a magyar közvélemény szemében. Fokozatosan érvényesült ez a tisztikarban. Gömbös politikai szerepének növekedését, majd kormányra juttatását követően a harmincas évek elején a hadseregben is növekvő számú hívei a kormányprogram szintjére emelték a megvalósulás ígéretével biztató, riadóként hangzó elveit. Ezek óhatatlanul szembesültek Horthy államfői és hadúri, ezekhez képest számukra konzervatív, az ország megújulása szempontjából semmitmondó megnyilatkozásaival. Ráadásul, miközben Horthy egyre inkább csak a legfelső politikai és katonai vezetőkkel érintkezett, az ő köreikben mozgott, nem tartotta szükségesnek, hogy többet foglalkozzon a hadsereg és a tisztikar ügyeivel, a válságterhes időkben közvetlenül szóljon hozzájuk. Ezt meggondolatlanul Gömbösre hagyta, aki helyette is választ ígért a nyitott kérdésekre. Horthy ellenforradalmi honmentő érdemeinek elismerése, az ezeréves határok visszaszerzéséért folytatandó harc első számú vezérébe és jelképébe vetett hit ugyan töretlenül élt a tiszték között, azonban egyre többen voltak közöttük – különösen vezérkariak –, akik bár szavára és vezetésével a fenti cél érdekében bármikor hajlandóak voltak harcba szállni, az ehhez vezető útnak az új idők szellemében történő bel- és külpolitikai kimunkálását azonban már nem tőle várták. Ez új politika támogatását, az idők „szavának” megértését annál inkább remélték a hadúrtól. Azt szerették volna, ha szakít a konzervatív, a szükséges változtatásokat el-

lenző konzervatív erőkkal. Horthy tehát olyan jelképpé kezdett válni a tisztikar egy részének szemében, mely nélkülözhetetlen ugyan a rendszer számára, azonban nem alkalmas a szükséges politika alakítására.

Nem vonhatta ki magát Gömbös hatása alól a tábornoki kar sem, ha legtöbbjükre másként hatott is, mint beosztottjaikra. "Az elért pozícióiknak a Gömbös által támogatottakkal szembeni féltése, helyzetük elbizonytalanodásának érzése azt eredményezte, hogy a vezető tábornokok nagy része rossz szemmel, bizalmatlanul nézte Gömbösnek a hadsereg politizálását elnéző, ennél fogva annak fegyelmét és egységét aláásó szerepét. Szerették volna, ha a nyakukba ültetett Gömbös inkább a kormányzásban és a pártpolitika küzdelmeiben éli ki ambícióit, s nekik engedi át a hadsereg ügyeinek intézését és a tisztikar szellemének alakítását. A leghatározottabban ellenezték a radikális jobboldali nézetek elterjedését. Politikamentes, a kormányzóra tett esküjéhez hű, csak a katonai szakma kérdéseivel foglalkozó tisztikart akartak. Csak ilyen testület létjogosultságát ismerték el, s ehhez kerestek szövetségest a legfelsőbb hadúrban. Felhívták figyelmét a hadseregbeli politizálás várható veszélyeire. A régi elveken nevelkedett tábornokok és velük az idősebb törzstisztek nagy része a harmincas években bizalmatlanná vált a külpolitikában is új útra térő Gömbössel szemben, ami nézeteltérésekre is vezetett közöttük. Természetesen elsősorban a fiatalabb tábornokok közt is akadtak Gömbös-hívók, akik a legelső vezetésben is igyekeztek egyensúlyozni a konzervatívok hatását. Ilyen volt pl. Rátz Jenő tábornok, aki 1931 és 1935 között a hadiakadémia parancsnokaként gondoskodott róla, hogy a hallgatók szelleme megfelelőképpen formálódjon. A radikális elveiről ismert Rátz csakhamar vezérkarfőnöki minőségben tevékenykedett.

Horthy őrlődött tábornokai, köztük nem egy harcostársa és Gömbös közötti ellentét közepette, amit nem volt képes feloldani. Tisztában volt vele, meg kell akadályozni, hogy Göm-

bös a tábornokok és törzstisztek idősebb generációjának félreállításával – nyugdíjazásával –, a megüresedett helyek híveivel történő betöltésével magához ragadja hatalmat a hadseregben és hadúri az ő szerepét névlegessé tegye.

Miniszterelnöki megbízatása révén lehetősége volt a külpolitikai vonal revidálására. Célul tűzte ki a korábban általa is üdvöztetőnek tartott egyoldalú olasz orientáció megszüntetését, s a meglévő olasz kapcsolatok megtartásával, sőt fejlesztésével egyidőben, intenzív németbarát politika alakítását. A nemzeti szocialista Németországban látta azt az új erőt, mely döntő tényezővé válhat a hamarosan bekövetkező új kelet-európai rendezés során, és amelyre a magyar külpolitikának fokozottan kell támaszkodnia. Az olasz–német együttműködés, a tengely kialakításában való tevékeny közreműködést saját történelmi feladatának tekintette: „Amikor Olaszországban biztosítva látom az egyik erős barátot, s Németországban látok egy olyan baráti kezét felém nyúlni, melynek becsületeségében semmi körülmények között sem kételkedem, akkor azt mondom, hogy igenis olyan úton járok, amely a magyar reálpolitikát szolgálja.”⁶⁴ Gömbös, amikor revíziós politikája folytatásának reális lehetőségét az erősödő Németország támogatásának elnyerésében látta, belpolitikai elképzelései, elvei terjesztéséhez is példát és segítséget remélt a német náci kapcsolattól. Német vezető politikusokkal és katonai körökkel meglévő kapcsolatai felhasználásával a náci hatalomátvitel után azonnal hozzálátott elképzelései keresztülviteléhez. Nem kis meglepetést keltett, amikor 1933 júniusában a külföldi államférfiak közül elsőnek utazott Hitlerhez. Tájékoztatta őt a magyar revíziós politika célkitűzéseiről, az ezzel kapcsolatos elgondolásokról. Egyben biztosította, hogy a magyar külpolitika olasz orientációja nem áll ellentétben a Németországhoz

⁶⁴ Révay József: Gömbös Gyula élete és politikája, Bp., 1934. 60. old.

valóközeledéssel. Örülne, ha a két ország közeledésében közreműködhetne.

A Németország felé való nyitás jó hatást keltett a hadseregvezetésben, amely nagy várakozással tekintett az ettől várható előnyök elé. Ez szervesen illeszkedett be elképzeléseikbe, megegyezett a hatásos külpolitika szükségességéről Röder vezérkarfőnök által már korábban kifejtett elvekkel. Horthy is úgy értékelte ezt az eseményt, hogy végre elhárulnak a két ország és haderő elől az akadályok, melyek a Weimari Német Köztársaság időszakában gátolták a közeledést. Bizton állítható tehát, hogy a legfelsőbb hadúr és katonái egyaránt lelkesedéssel, elsősorban a német hadsereggel szemben táplált illúzióktól befolyásolva fogadták a magyar külpolitikai nyitást, s Gömbös javára írták. Ezzel kezdetét vette a magyar–német szövetség kiépítésének végzetessé váló időszaka, melynek egyik támasza és előrelendítője a magyar politikai élet mérsékeltebb és óvatosabb vonulata ellenében a fejlesztésének támogatását tőlük remélő hadsereg volt. Horthy, ha ekkor még némileg visszafogottabban is, de támogatta a német kapcsolat alakulását. A külpolitika, a gazdaság és a hadseregépítés terén egyaránt a közös érdekek azonossága révén megértést és segítőkészséget várt. A viszony további kedvező alakulása szempontjából reményt keltő jel volt számára Hitler 1934 őszén, a Nemzeti Hadsereg budapesti bevonulása 15. évfordulója alkalmából küldött üdvözlő távirata. Hízelgett hiúságának Hitler elismerő hangú üzenete, melyben a maga és a német nép nevében fejezte ki jókívánságait a Nemzeti Hadsereg fővezérének, az ország felszabadítójának, aki lerakta az új Magyarország alapkövét. Horthy választáviratában hálás szavakkal köszönte meg a sorsüldözött magyar nemzet nevében az elismerő szavakat, mint Hitler és a német nép barátságának kétségtelen megnyilatkozását.

Az 1934-es magyar katonapolitikai helyzetet összefoglaló vezérkari értékelés mindenekelőtt megállapította, hogy Ma-

gyarországgal szemben egységes és szilárd kisantant elleni magyar revíziós politika nincs arányban sem a magyar katonai erő súlyával, sem pedig a szövetségesek jelenlegi támogatásával. Magyarország integritásának teljes helyreállítását legfeljebb egy európai háború eredményeképpen remélhetné, ami ellenségeit és azok támogatóit annyira megtörné, hogy a magyar követelések elfogadására kényszerülnének. Ezért a hadviselés lehetőségének a belső erőforrások maximális felhasználásával történő megteremtésére való törekvés mellett a fő cél a lehetséges, s a felkészülésben is segíteni képes szövetségesek számának gyarapítása, s ezek segítségével az ellenfelek megosztása úgy, hogy fegyveres konfliktus esetén lehetőleg csak eggyel kelljen megküzdeni. Ezért a meglévő olasz-osztrák szövetség mellett a németek felé kell tehát orientálódni. Sajnálatos, hogy ez a katonai szempontból legnagyobb értékűnek ígérkező viszony még csak alakulóban van.

A különböző jelentéseket és elemzéseket a vezérkar főnöke a kormányzó rendelkezésére bocsátotta, aki véleményét nyilvánította és a teendőket vele, valamint a hadsereg főparancsnokával, illetve a honvédelmi miniszter – miniszterelnökkel, megbeszélte. Sajnos a megbeszélések megtartásának rendjéről, az ott elhangzottakról, semmi sem maradt az utókorra, csak a feltételezés hogy megtörténtek.

A német kapcsolat túlon túl nagy reményeket keltett, anélkül, hogy részükről a hadseregfejlesztés támogatásával kapcsolatos konkrét tettekre vagy legalább ígéretekre sor került volna. A katonák azonban hinni akartak. Nagy érdeklődéssel fordultak az ekkor már rohamos fejlődés kezdeteit mutató német hadsereg felé, melynek első világháborús szereplése az olaszokkal ellentétes emlékeket keltett bennük. Ezért sürgették a német hadsereggel a kapcsolat elmélyítését, tőle várták a hathatós segítséget terveikhez. A vezérkar sem elégedett meg a külpolitikások ez irányú törekvéseivel, hanem Gömbös személyes támogatását is élvezve, saját összeköttetései révén

igyekezett alakítani a két hadsereg közti kapcsolatot, s egyben a hadsereg német csatornáin át hatni a német külpolitikára. Az 1934-től egyre gyakoribb találkozások a két hadsereg tisztjei között nem csak a szakmai tapasztalatcserét szolgálták. A magyar vezérkariek a tradicionális fegyverbarátságra hivatkozva, még a hivatalos német külpolitikai törekvések ellenében is igyekeztek megnyerni tárgyalópartnereiket a magyar revíziós törekvések támogatására. Ezen belül is külön elbírálást szerettek volna kieszközölni a honvédséggel szemben. Nem csináltak titkot belőle, hogy német részről ez a befektetés megtérülhet.

A magyar–német közeledés ugyanis egyelőre nem a várt módon alakult. Az 1934 márciusában aláírt olasz–magyar–osztrák római jegyzőkönyv a magyar–olasz kapcsolatokat erősítette, azonban kiváltotta Németország rosszsallását is. A németek ismételten és nyomatékosan kifejtették, hogy aktív és egyértelmű németbarát politikát várnak Magyarországtól. Azt kívánták, hogy a magyar revíziós politikát közelítsék a Csehszlovákia elleni német tervekhez, de vizsgálják felül a magyar–osztrák viszonyt is. Ezen politikai irányvonalról tették függővé a gazdasági és katonai kapcsolatok elmélyítésének lehetőségét. Tovább rontotta a helyzetet a marseilles-i ügy Magyarország számára kedvező elintéződésében játszott olasz szerep. Az olaszokhoz való kényszerű közeledés taszította a németeket. A Sándor király temetésén résztvevő Göring tüntető szívélyességet tanúsított Jugoszlávia iránt, és Budapesten átutazva kihasználta az alkalmat, hogy kijelentse, Németország nem támogatja a magyar revíziós törekvéseket Jugoszláviával és Romániával szemben.

A Göring kijelentése hideg zuhanyként érintette a magyar kormányt, de még lehangolóbb volt hatása a hadseregvezetésre. Róder, a vezérkar főnöke azonnal utasította a vezérkar 2. osztályát annak kipuhatolására, vajon a német hadsereg vezetőinek véleménye is módosult-e Göring megnyilatkozása után.

Az apparátus mozgásba lendült, s ennek eredményeként megállapítást nyert, hogy a német katonák azonosulnak a birodalmi külpolitika irányával. Talán kíméletesebben adták elő magyar kollégáiknak a helyzetet, ami azonban a lényegen nem változtatott: Németország csak a csehekkel szembeni revíziós igényeket támogatja fenntartás nélkül, a többi országgal „jó viszonyban” akar élni. Ez alól nem kivétel Olaszország sem, mely előbb-utóbb kiábrándul a nyugati politikából, és közeledni fog Németországhoz. A magyarok tehát ne számítsanak túlzottan az olasz szövetséges védelmére. Amennyiben Magyarország folytatni kívánja revíziós politikáját, s ehhez meg akarja nyerni Németország támogatását, sőt alkalmasint védelmét, úgy egyértelműen, kifogások nélkül fogadja el a német utat.

Immár miniszterelnöksége harmadik évének kezdetén Gömbös elérkezettnek látta az időt tömegpártjának létrehozására és a parancsuralmi kormányzat megvalósítására. Külpolitikai vonala megerősítésének lehetőségét is ettől várta. Terveihez szükségesnek látta a mögötte állók sorainak már korábban tervezett erősítését, ami személycseréket követelt az állami vezetésben és a hadseregvezetésben egyaránt. Elkövetkezett, amittől a kormányzó tartott. Az új kormány megalakulását és a parlament feloszlátását megelőző tárgyalások során Gömbösnek sikerült rávennie a kormányzót a honvédség felső vezetésében végrehajtandó változtatásokra is. Horthy 1935. január 16-án egészségi állapotuk figyelembevételével saját kérelmükre nyugdíjazta Kárpáthy Kamilló altábornagyot, a honvédség főparancsnokát és helyettesét, Vogt Valdemár altábornagyot, valamint Róder Vilmos gyalogsági tábornokot, a vezérkar főnökét. Hasonlóképpen nyugdíjba ment még több tábornok és vezető beosztású törzstiszt. A nyilvánosság előtt a szokásos ötévenkénti tábornoki nyugdíjazással indokolt személycserék mögött a miniszterelnök azon törekvése állt, hogy a politikai változások előtt hozzá közel álló, megbízható embe-

rek kerüljenek azokra a posztokra is, ahol nem saját feltétlen hívét tudta.

A minden bizonnyal Gömbös javaslatára és kívánságára történt felváltásoknak és áthelyezéseknek a vizsgálatánál nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a körülményt, hogy azok politikai célzatát jól lehetett leplezni a hadseregben szokásos, a szolgálati időnek megfelelő tábornoki és törzstiszti nyugdíjazásokkal, előléptetésekkel, a szokásos szervezési változások megkívánta áthelyezésekkel. Ilyenformán több évtized távlatából alig állapítható meg, hogy ezek a hadseregben szükségszerű mozgások közül melyeket motiválta a szolgálati érdekeken kívül a miniszterelnök-honvédelmi miniszter saját hatalma hadseregbeli építésének szándéka is. Csekély kivételtől eltekintve nem ismertek a rejtett erővonalak, melyek Gömbös és a tisztikar egyes, számára fontos tagjai között kialakultak. Így főként a kortársak – így Horthy – ez irányú megállapításaira vagyunk utalva, mikor Gömbös céljai motiválta tevékenységéről beszélünk. Szerencsénkre azonban éppen a vezérkar főnökének személyében bekövetkező váltás van segítségünkre megállapításaink valószínűsítésében.

Röder Vilmos és Kárpáthy Kamilló, gyalogsági tábornokok, a hadsereg két legmagasabb parancsnokának távozását Macartney angol történész szerint a marseilles-i ügy folytán a Népszövetségnek 1935 januárjában benyújtott igazoló jelentés elleni tiltakozásuk okozta. Ez ugyanis egyes honvédtisztekre nézve olyan kompromittáló megállapításokat tartalmazott, amit a két tábornok igaztalannak és a honvédségre nézve sértőnek talált. Miután tiltakozásuk eredménytelen maradt, levonták a konzekvenciát. Részünkről nem tartjuk indokoltnak, hogy végeredményében egy csendőr őrnagy és két rendőrkapitány (nem honvédtiszt) tessék-lássék elmarasztalása és felelősségre vonása miatt a vezérkar főnöke és a honvédség főparancsnoka lemondott volna. A római német katonai attasé véleményével sem érthetünk egyet, miszerint a német orientációt támo-

gató Röder leváltása az olaszokkal szembeni gesztus volt. Aligha hihető, hogy a német kapcsolatot maga is erősíteni kívánó Gömbös ezért szorgalmazta volna a vele egy véleményen lévő Röder távozását. A magunk és a kortársak véleménye szerint is a leváltás és nyugdíjazás okát a Röder és Gömbös között együttműködésük során kialakult nézetkülönbségekben kell keresni. Gömbös a katonai szakmai szempontokat a vezérkar főnökeként is mindenkor és mindenkiel szemben érvényre juttatni akaró, a napi és pártpolitikától távol álló és a politikai kalandokba való beavatkozástól a felkészületlen hadsereget óvni igyekvő, s ebbeli nézeteinek mindenkor hangot is adó Rödert nem tartotta alkalmasnak, hogy a tervezett radikális fordulat során partnere legyen. A Röderrel egy nézetten lévő és szolidáris Kárpáthy távozása szintén megfelelt Gömbös várakozásának.

Megerősíti véleményünket Horthy, aki nem szívesen engedett, azonban egyelőre nem akarta törésre vinni a dolgot miniszterelnökével. Felháborította, hogy Gömbös magas beosztású tábornokokhoz méltatlan és sértő módon levélben szólította fel őket, hogy „fáradtságukra” való tekintettel kérjék nyugdíjazásukat. A két sértett tábornok másnap már be se ment hivatalába. Mindazonáltal Gömbös fő célját, Rátz Jenő tábornok vezérkarfőnöki kinevezését mégsem sikerült elérnie, kompromisszumra kényszerült. A vezérkar főnökévé 1935 januárjában Somkuthy József altábornagyot – később tüzérségi tábornok – nevezte ki a kormányzó. Somkuthy a kormányzó biztos híve, már 1928-tól katonai irodája főnöke volt. Röder menesztése ellenében kénytelen volt elfogadni a számára semleges Somkuthyt, s belenyugodnia saját jelöltje másodszerepébe. Rátz Jenő csak a vezérkarfőnök helyettese lett, így is nem kis befolyással bírva a vezérkari testületre. Ezt könnyen megtehetette a magát politikától távol tartó, s a honvédség legszürkébb tábornokai közé tartozó Somkuthy mellett. A honvédség főparancsnoka a gyalogsági tábornokká kinevezett

Shvoy István lett, szintén Horthy régi híve. Gömbösnek nem lehetett ellenére kinevezése.

Ha azt vizsgáljuk, hogy kompromisszumok árán is, végül miért engedett a tábornoki kinevezésekbe különben beleszólást nem tűrő Horthy Gömbös kívánságának, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy ekkor még szimpátiával kísérte és Bethlennel szemben támogatta Gömböst a kemény kéz politikája bevezetésének kísérletében. Ha némi fenntartással élt is, de nem akarta zavarni terveinek végrehajtásában. Attól tartott, hogy Gömbös kudarc esetén a belpolitikai harc, tekintettel a Gömböstől is jobbra álló szélsőséges csoportok próbálkozásaira is, tovább éleződik. Kónya Sándor találóan mutat rá Gömbös monográfiájában: „Horthy attól félhetett, hogy a kormánypárton belüli ellentétek, a Kisgazdapárt fokozódó támadása, a nagybirtok-ellenes demagógia, olyan hangulatot és olyan politikai hullámokat kavart, amelyek a rendszer stabilitását is veszélyeztetik.”⁶⁵

Nézetünk szerint közrejátszott a kormányzó Gömbössel szembeni megértésében, hogy tőle várta a Németországhoz való közeledés folytatását. Távoztával törést szenvedhet a magyar külpolitika általa is helyeselt vonala. A nemzeti szocialista Németország status quot közeli felborítását előrevetítő aktivizálódása, a honvédség fejlesztésének remélt támogatása, egyre nagyobb hatással volt a magyar politikai és katonai vezetésre, magára Horthyra is. Kétségtelenné vált számukra, hogy a közép-kelet-európai rendezésben a fő szerepet Németország fogja játszani.

A helyzet katonapolitikai megítélése egyértelmű volt. A vezérkar 1935. novemberi helyzetmegítélésében már megállapította, az európai politikai helyzet stabilitása „szűnőfélben” van. Az európai államok fegyverkezése soha nem látott mérté-

⁶⁵ Kónya Sándor: Gömbös kísérlete totális fasiszta diktatúra megteremtésére, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968. 150. old.

ket ért el, ami előbb-utóbb összetűzéshez vezet, amelyben a vártnál gyorsabban fejlődő német hadseregnek jelentős szerepe lesz. „Németország előbb-utóbb a fegyverek súlyával fogja megoldani a függő kérdéseket. A német törekvések, illetve célkitűzések idejekoráni felismerése és kiértékelése sorsdöntő lehet Magyarország jövőjére.”⁶⁶

A Horthytól is támogatott magyar katonai vezetés úgy értékelte a helyzetet, hogy az ország az elmúlt időszakban az időszak révén nem jutott közelebb politikai céljaihoz. Bár magyar oldalon áll, „nem várhatunk tőle semmi anyagi segítséget, mert önmagát sem tudja ellátni”. fokozottan szorgalmaznia kell a német katonai kapcsolatok s egyben az elvi-politikai egyetértés alakítását. A vezérkar főnökének és helyettesének 1935. márciusi berlini „bemutatkozó” látogatását követően a teljes együttműködés és bizalom szelleme uralkodott el a hadseregvezetés köreiből. A németekkel összehangolt, hozzájuk alkalmazkodó revízióban, mindenekeelőtt a csehszlovákok elleni fellépésben, a kommunista veszély elleni közös küzdelemben s a régi fegyverbarátság alapján „bizonyos fokú” együttműködésben látták a németekkel jelenleg közös célokat. Amennyiben pedig a magyar politika egyértelmű lesz, úgy a hadsereg kiépítésében is „gyors és jelentős segítséget kaphatunk”.⁶⁷

Az „együttműködés a revíziós igényeink felülvizsgálata árán is” gondolatát Rátz Jenő fogadtatta el a hadseregvezetéssel, Horthytól és a külpolitikától is támogatva igyekezett azt a magyar katonapolitika vezérgondolatává tenni. „Már most is világos, hogy Németország oldalán a helyünk, mert csak itt várhatunk előnyöket. Csak el kell képzelnünk Németországot határainkon akkor, ha ellenséggént kerülne e helyzetbe” – figyelmeztetett a fenntartás nélküli német orientáció mellett kardoskodó Rátz.⁶⁸ Ebből következőleg először német óhajok-

⁶⁶ HIL HM. Eln. VI-1. 1935/9205. Hr.

⁶⁷ HIL HM. Eln. VI-1. 1935/9205. Hr.

⁶⁸ Uo.

nak megfelelően Csehszlovákiával kell leszámolni. Ugyanakkor a Németországgal barátságos Jugoszláviával szemben áldozatok árán is felül kell vizsgálnunk viszonyunkat. Hasonlóképpen nem hagyható figyelmen kívül a német-román közeledés sem. Rátz úgy ítélte meg, hogy a Németországhoz való közeledés eredményeként lazulni fog a kapcsolat az európai biztonság politikáján munkálkodó Franciaország és Csehszlovákia, valamint Románia és Jugoszlávia között, ami a kisantant széteséséhez fog vezetni. Ha renitens magatartást tanúsítunk a németekkel, bekövetkezhet, hogy nemcsak a németekkel, hanem mint Németország szövetségeseivel, a két kisantant országgal is szembekerülhetünk. Ebből Rátz a katonai és politikai vezetés számára egyaránt levonta a következtetést: engedmények árán is előnyöket kell szerezni a németeknél szomszédainkkal szemben, amit kamatoztatni lehet a revíziós igények megfelelő időben történő felvetésénél.

Rátz Gömbös törekvéseinél is egyértelműbb álláspontja nem egyezett meg a Horthyéval sem, aki nem akart megbarátkozni a részleges revízióval. Ő a Rátz képviselte nézőponttal szemben, a Németország számára megbízható és hasznos szövetséges helyzetéből kiindulva tollat ragadott, és azt az elgondolását akarta elfogadtatni Hitlerrel, hogy csak a magyar revíziós célok maradéktalan megvalósításán nyugvó szövetség vezethet a térségben a biztonsághoz, s a német célok sikeréhez. Ez vezette a kormányzót, mikor úgy ítélte meg, hogy aktívabban bele kell folyjon a magyar külpolitika alakításába.

Hitlernek, a Mackensen vezértábornaggyal, annak budapesti látogatása során küldött, 1935. május 13-án kelt válaszlevelében kifejtett egyetértésétől és jókívánságaitól felbátorítva, indítatva érezte magát, hogy figyelmét a német-magyar viszony államfői szintű ápolására fordítsa. Arra a következtetésre jutott, hogy Hitler terveiben számít Magyarország közreműködésére. Örömmel konstata, hogy Hitler megértően kezeli, hogy a birodalomhoz hasonlóan Magyarország is meg-

ragad minden számára kínálkozó lehetőséget szuverenitása helyreállításához. „Egyben megegyezik a két ország államvezetése – írta Hitler –, mégpedig abban a törekvésben hogy mindkét állam becsületének és függetlenségének visszaállítását – lehetőleg háború nélkül – keresztül kell vinni, éppen azért, hogy ezáltal a jövő számára elkerülhető legyen az európai háború szerencsétlensége.”⁶⁹ Hitler hangsúlyozta, a birodalom szuverenitásának helyreállítása, mint a közép-európai béke legjobb garanciája, többet ér minden szerződésnél. Mindazonáltal előrehaladott a Wehrmacht kiépítése, ami biztosítéka lehet a kényszerű durvább megoldásnak, a befejezett helyzet teremtetésének is.

Hitler egy esetleges személyes találkozás és megbeszélés lehetőségét is kilátásba helyezte, ahol „meg lehetne beszélni mindazt, ami nem alkalmas arra, hogy levelezés tárgyát képezze”. A meglévő nézetkülönbségeket a két államfő közötti közvetlen kapcsolat képes elosztatni. Az ekkor már beteg Gömbös szerepét az általa is fontosnak tartott kapcsolatok építésében maga akarta folytatni.

A jelzett találkozásra Sztójay Döme berlini magyar követ és Blomberg tábornok hadügyminiszter közbenjárásától segítve csak 1936 augusztusában került sor, amikor ausztriai zergevadászon résztvevő Horthy, az éppen Berchtesgadenben tartózkodó Hitler 22-én fogadta és két és fél órás megbeszélést folytattak.

Hitler felkészült fogadására. Tisztában volt vele, hogy Horthy, aki magát inkább katonának, mint politikusnak tartja, s a hatalom letéteményeseként szereti előtérbe állítani hadseregét, amit a magyar politikai élet minden árnyalata respektál. Az elveiben és nézeteiben végtelenül konzervatív, élesen szovjetellenes államfő politikai kiegyenlítő szerepét saját hatalmi bázisának erősítése s a revízió megvalósítása érdekében

⁶⁹ Horthy titkos..., 153. old.

igyekszik gyakorolni. Ennek érdekében hajlandó a széles körű politikai és gazdasági nyitás folytatására Németország felé. Az angolszászok felé is megnyilvánuló közismert szimpátiájával könnyen szembeállítható az egyre aktívabb és a revízió irányában reményekkel kecsegtető német politika és hadsereg iránti bizalma és hagyományos nagyrabecsülése. Ezért várhatóan könnyen hagyja magát meggyőzni, és a politika közreműködésével tovább teitelhető a német érdekek kiszolgálása felé. Fontos dolog hatni hiúságára, hangsúlyozni történelmi szerepét, amely változatlanul meghatározó fontossággal bír a bolsevizmustól veszélyeztetett Duna menti térségben, s szerepet kap a régióban érdekelt német birodalmi politika sikerrelvitelében. Hitler hagyta beszélni vendégét. Nem kért, és nem ígért, nem is mondott ellen neki. Hagyta, hogy kifejtse elképzeléseit a jövőről, a közös együttműködésről. Ezzel céljának megfelelően, egyelőre bizonytalanságban hagyta a láthatólag tetszés szerint formálható kormányzót.

A kormányzó sem a megbeszélésről, Hitlernek készített feljegyzésében, sem a háború utáni visszaemlékezésében – személyének fontosságát és a partneri kapcsolat egyenrangúságát érzékeltető lényegtelen dolgok említése mellett – sem beszél a tárgyalások fő témájáról, Hitler kelet-európai politikájának várható alakulásáról. Pedig, mint erről a Hitler számára készített feljegyzésből értesülünk, nemcsak hogy szó volt erről, hanem Horthy ki is fejtette elképzeléseit, és tanácsokat is adott tárgyaló partnerének. Az igen terjedelmes feljegyzés szerint igyekezett meggyőzni a szovjettel szövetséges kisan-tant államokkal szembeni mielőbbi közös fellépés szükségességéről. Rámutatott arra a veszélyre, amit a Jugoszlávia és Románia német részről történő hamis megítéléséből nemcsak Magyarországra, de egész Európára származik. E két állam ugyanis abban a reményben, hogy így Németország nem fogja támogatni a velük szembeni magyar revíziós igényeket, közeledést színlel a birodalomhoz. A valódi céljuk azonban az,

hogy a csehekhez hasonlóan a Szovjetunióhoz forduljanak – ebben a jugoszlávokat segíti a pánszláv mozgalom is –, s kölcsönös segítségnyújtási szerződéssel fonják szorosabbra a köztük lévő katonai kapcsolatot. Ez esetben pedig megsokszorozódik a Magyarországgal szembeni lerohanás veszélye. Ez, valamint a szovjet előretörés veszélyének növekedése, nem lehet érdeke a német, de az olasz politikának sem. Horthy az így felvázolt veszélyekkel szembeni védekezéshez a szerény eszközökkel folyó magyar fegyverkezés támogatását kérte, valamint védelmet egy, az országot ért támadás esetére. Cserében a Csehszlovákia lerohanásában való közreműködés lehetőségét helyezte kilátásba. „Sikerünk lényeges feltétele, hogy Németország és Magyarország (esetleg Ausztria és Lengyelország segítségével) a maga részéről lerohanná Csehszlovákiát, és ezzel eltávolítaná Európának ezt a rákos daganatát. Így Magyarország nemcsak jelentős hátvédet kapna, hanem ezen a harctéren felszabaduló erőit és anyagi eszközeit latba vethetné valamely más fronton (esetleg immár a beérkező orosz erők ellen).”⁷⁰ Horthy tehát az ígéretek terén tovább is lépett, a Szovjetunió elleni hadjárához való csatlakozást is felajánlotta Hitlernek. A bolsevizmus elleni háború első számú harcosa tehát már ekkor is a Szovjetunióban látta a legnagyobb veszélyt, ami ellen a nemzeti szocialista Németországot fordítani kell.

Horthy, miközben a biztonsági politikához való csatlakozás veszélyét felidézve a Romániához és Jugoszláviához való közeledés ellen igyekezett hangolni Hitlert, figyelmen kívül hagyta, hogy a német politika ezzel éppen a biztonsági politikával és a Szovjetunióval szembehelyezkedő jugoszláv és román kormányok megnyerésére törekszik. A német keleti politikával kapcsolatosan a magyar külpolitika nem utolsó sorban a katonai vezetéstől és a szélsőjobbtól hagyva magát befolyásolni, képtelen volt túltenni magát azon a hamis, a józan kül-

⁷⁰ Uo. 166. old.

politikai megfontolásokkal ellentétes illuzórikus elképzelésen, miszerint a németek nekünk a régi harcostárs és megbízható szövetséges szerepét szánják, mivel természetesen a többi megbízhatatlan Duna-völgyi országgal szemben csakis ránk építhetnek. Nem lesz nehéz elismertetni velük sok évszázados történelmi szerepünket, ami meghatározó kell legyen a térség újrendezésénél. Horthy is államfői és hadúri szerepének tekintette ennek a politikának, mint a revízió járható útjának elősegítését.

Horthynak a magyar külpolitika aktív alakításába történő bekapcsolódásának a fentiekben kifejtetteken kívül más oka is volt. A Gömbösnek a német orientációra is épülő hatalomátvételi ambícióival szemben, saját német barátságát vonultatta fel. Ezzel nemcsak a szélsőjobboldal kórusát csendesítette, hanem közelítette magához a Gömbös-féle politikával immár a német szövetség vágányára vezérelt tisztikart. Eluralkodott a tisztek között az a felfogás, mely a német szövetséghez kötötte annak a politikának a kialakítását, amely rövidesen megérleli a helyzetet a hadsereg fejlesztésére és a revízió megvalósítására. A figyelemnek a külpolitikára való terelése, kimondatlanul is a közeli siker hangulatának kialakítása, haladékot adott ugyanakkor a kormánynak és katonai vezetésnek egyaránt a tisztikar anyagi állapotának ígért gyökeres megoldásában.

Revíziós kilátások

Gömbös 1936 októberében bekövetkezett halála után Horthy fellélegzett. Megmenekült attól a kellemetlen feladattól, hogy lemondását kelljen kérnie. Gömbös félreállítása feltehetően nem lett volna zökkenőmentes, félő volt, hogy a hadseregben is mozgásba hozta volna híveit. Így könnyebb volt az együttműködés a Bethlen mögött csoportosuló körökkel, akik a gazdasági helyzet javulása következtében stabilizálódó helyzetet kihasználva végleg felmondták a Gömbössel kötött egyre veszélyesebb alkut. Az elhunyt miniszterelnöknek a fasiszta tömegpárt és diktatúra létrehozására indított újabb kísérletét a különböző nyilas és más szélsőjobboldali nácibarát pártok és csoportoktól fertőződő magyar társadalmi közegben immár tarthatatlannak tartották. Sikerült megnyerniük a kormányzót is, akinek egyre kevésbé tetszett miniszterelnöke nem titkolt vezéri ambícióinak kibontakozása, hatása a hadseregre, amit ugyan eddig is igyekezett visszafogni, azonban egy fenyegető totális hatalomátvétel esetében vajmi kevésnek bizonyulhatott volna. Különösen nem tudta megbocsátani Gömbösnek, hogy egyre kevésbé vette figyelembe igényét a hadsereg feletti irányítására és ellenőrzésére. Felrótta neki azokat az eleddig elfogadott kompromisszumokat is, melyeket a hadsereg vezetésében kierőszakolt. „Mint honvédelmi miniszter, magasabb állásokba nagyon is sok fiatal elvbarátját helyezte el, ezzel olyan irányzatot juttatott erősebb érvénye-

sülésre, melyet az én szempontjaimmal egyre kevésbé tudtam összeegyeztetni.”⁷¹

A kormányzó, a hadsereg immár 68 éves hadura úgy érezte, hogy viaszszerezheti tőle Gömbös felé forduló katonáinak bizalmát, kétségkívül megosztott tekintélyének megszilárdítását, ismét elsősorban tőle várják a honvédség irányítását a közelendő nagy feladatokra. Mindenekelőtt rendezte Gömbös életének utolsó hónapjaiban tervezett vagy végre is hajtott hadseregbeli személyi változásokat. Szeptember elején Gömbös helyett Somkuthy József tüzérségi tábornokot bízta meg a honvédelmi tárca ideiglenes vitelével. Ebben a funkciójában tavasz óta különben is Kozma Miklós belügyminiszter helyettesítette a beteg Gömböst. Néhány nappal a miniszterelnök halála után aztán a kormányzó elégtételt szolgáltatott a sértett Ródernek. Mint a Gömbös alatt meglazult fegyelem várható helyreállítójának, a lábra kapott politizálás megszüntetőjének, neki adta a honvédelmi miniszteri megbízást. Feladatához segítőként Sónyi Hugó gyalogsági tábornokot kapta Róder, aki a nyugalomba vonuló, immár hatvanéves Shvoy Istvántól vette át a honvédség főparancsnoka posztot. Valószínű, hogy nemcsak Rátz Jenő kétségtelen katonai kvalitásai vezették Horthyt, amikor a májusban a vezérkar főnökének helyetteséből budapesti vegyesdandár parancsnokká degradált tábornokot visszahívta, sőt a vezérkar főnökévé nevezte ki. Érvényre juthatott ebben az az elképzelése is, hogy ha ez a veszedelmes politizáló katona állandóan szeme előtt lesz, és a vezetésben két megbízható emberével kell együttműködnie, kevesebb lehetősége lesz politikai ambíciói kiélésére. Kifelé viszont bizonyítást nyert, hogy a legfelsőbb hadúr messzemenően elismeri Gömbös és bizalmasai hadseregbeli érdemeit, s nem kívánja kímoldítani őket helyükről. Ez utóbbiak számbavétele és leváltása nem is lett volna egyszerű feladat. Szembe kellett néznie

⁷¹ Horthy: Emlékirataim, 179. old.

azokkal is, akik úgy vélték, hogy a kormányzó melletti kitarításukért nem kapták meg az őket megillető előléptetést. Tábornokok és törzstisztek kérték nyugállományba helyezésüket. Panaszukat a hamarosan bekövetkező hadseregfejlesztés többnyire megoldotta.

Róderre és Sónyira várt tehát a feladat, hogy rendet teremtsenek a hadseregben. Szüntessék meg a tisztek között elharapózott politizálást, s figyelmeztessék őket a szolgálati szabályzat ide vonatkozó tilalmaira, s a kormányzónak tett esküjükre. Felhatalmazást kaptak, hogy ezeken az esetekben, ha szükséges, a fenyítést is alkalmazzák. Tegyenek preventív intézkedéseket, akadályozzák meg a gömbösi konkurenciától megszabaduló, helyére benyomuló, gomba módra szaporodó és erősödő szélsőjobboldali pártok és csoportok térnyerését a hadsereg tisztikara körében. Összefogásukat egyelőre tompíthatta ugyan a pártok közötti vetélkedés, az eszmei zűrzavar, azonban ez nem csökkenthette a veszélyt. A növekvő számú időszaki kiadvány és röpcédula, mellyel igyekeztek elárasztani az országot és a hadsereget, semmi kétséget nem hagyott céljaikat illetően: megnyerni maguknak a tisztikart. A német orientációs külpolitika legszélsőségesebb folytatása, a hadseregfejlesztés kötöttségek nélküli meggyorsítása, s a kettő össze-tevéjeként a revízióhoz vezető út megkönnyítése volt a fő iránya hadseregbeli propagandájuknak. Természetesen, ezzel együtt, mint a tisztikar szociális helyzetének és társadalmi presztízsének védelmezői is felléptek. Ezzel minél több hívőt reméltek a fogékony tisztek között, ami döntő fontossággal bírhat a majdani hatalomátvétel szempontjából. Egyes, részleteiben Horthyhoz is közel álló célkitűzéseiket – taktikai okból – a hadúr fővezéri szerepének elismerése mellett, mintegy vele egyetértésben hirdették meg. Ezért tartózkodtak személyének támadásától, sőt dicsőítették, elaltatva ezzel a kormányzó és a tisztikar gyanúját. Ugyanakkor az elhunyt mi-

niszferelnök művének folytatójaként is felléptek, betöltve a Gömbös halálával keletkezett ideológiai vákuumot.

Hatásos módszernek bizonyult az a látszateltetés, mintha e pártok sorai között szép számmal lennének tiszték, akik részt vesznek szervező- és propagandamunkájukban. A szélsőjobb szócsöveiként szereplő sajtótermékek gyakran foglalkoztak katonai és honvédelmi kérdések korszerű megvilágításával és fejtegetésével. Ezen tiszték számára tetszetős tevékenységük közben az egyes kérdéseket saját beállításváltásban tárgyalták, s azt a benyomást igyekeztek kelteni, mintha az egyes cikkeket mértékadó katonai részekről sugalmaznák, illetve azok honvéd egyének közreműködésével jönnének létre. Így készült sajtótermékekkel aztán a megszerzett lakáscímük birtokában elárasztani igyekeztek a tisztikart, előfizetésre, együttműködésre bízva őket.

A Honvédelmi Minisztérium Elnöki Osztálya nagy figyelmet szentelt e szélsőséges időszaki lapoknak, röpiratoknak. A vegyesdandár parancsnokságok kéthetenként adtak jelentést az újabb sajtótermékek jelentkezéséről, s az azokban található, a honvédséget érintő cikkekről. Ez a figyelem természetesen nemcsak a szélsőjobbra terjedt ki, de hasonló módon a liberális polgári és baloldali sajtóra is.

Habár a különböző szervek megállapítása szerint igen kevés volt azon tiszték száma, akik felderíthetően a szélsőjobbal közvetlen kapcsolatot teremtettek, Róder 1937 júniusában mégis szükségesnek találta, hogy kemény hangú parancsokkal és intézkedésekkel figyelmeztesse a tisztikart: tartsa magát távol bármilyen felforgató célú politikai mozgalomtól. Habár az ezzel kapcsolatos eddigi hírek nem bizonyultak valóságnak, s honvédtiszteket nem lehetett elmarasztalni ilyen ügyek miatt, azt „mégis szükségesnek tartom, hogy a tisztikar magatartását – amelyet a szolgálati szabályzat és az eskü amúgy is világosan megszab –, kétséget kizáró módon megjelöljem”. A tiszti karba semmiféle politikai irányzat, még „ha valóban vagy látszólag

jóhiszemű és tiszteletreméltó is”, nem férközhet be. A hadsereg erejét éppen az adja meg, hogy pártokon és politikai áramlatokon felül áll. Ezért senki nem vehet részt semmiféle szervezet összejövetelén, aminek csak politikai színezetet lehet tulajdonítani. De ezen túlmenően tartózkodni kell a tisztikarnak a politikai véleménynyilvánítástól és vitatkozástól is. „Nem hagyok semmi kétséget aziránt, hogy azzal szemben, aki a jövőben ez iránt vét, a Hf. úr a Sz. Sz. alapján a legszigorúbban fog eljárni.”⁷² Róder befejezésül még leszögezte: minden politikai színezetű eljárást követően felelősségre vonja a közvetlen előjárót is az ellenőrzés és kioktatás elmulasztása miatt.

A honvédelmi miniszter újból szigorúan korlátozta a tiszték nyilvános és írásos tevékenységét is. Az egyes írásos megnyilvánulásokat a HM Elnöki osztálya szigorú ellenőrzésnek vetette alá, s közvetlenül továbbította azokhoz a lapokhoz, amelyekbe egyáltalán honvédtiszteknek írni lehetséges volt. Erre azért került sor, mert az illetékesek mégis csak megállapították, hogy egyes szélsőjobb írások minden bizonnyal tisztéktől származnak.

Horthy kétségtelenül tanult Gömbös módszereiből. Már ő is gyakrabban fordult szóban és írásban a nemzethez. Ezzel is egyensúlyozni akarta az erősödő jobboldalt. Különböző megnyilvánulásaiban a várható nagy feladatok végrehajtása érdekében szükséges nemzeti összefogásra bízott. Ezekben mindig kiemelt helyet kapott a honvédség. A katona szólt a sereg nevében, melynek ereje a belső rend és nyugalom és a jövő célok biztosítéka. Értékét a magyar nép kitűnő katonai rátermettsége mellett a tisztikarának kiváló kvalitásai határozták meg. Már a nyílt hadseregfejlesztést megelőző időszakban is a sajtó, a rádió és filmhíradó nagyarányú propagandába kezdett a hadsereg érdekében. Horthy egyre többször jelent meg or-

⁷² HIL HM Elnökség. A. 1937/9970.

szágos és főleg katonai eseményeken, melyről bő beszámolókat kapott a nagyközönség. Kétségtelenül ismét erősödött Horthy Gömbös érája alatt halványulni látszó kultusza.

A kormány és hadvezetés törekvéseit a szélsőjobb visszahívására némileg egyszerűsítette, hogy a különböző intézkedések, így a hadsereg tisztikarát a káros befolyásoktól óvni hivatott parancsok és intézkedések is, olyan légkörben jöttek létre, amikor kül- és belpolitikai tekintetben egyaránt – néha szándékaik ellenére is – folyamatos engedményeket tettek jobb felé. Ilyen körülmények között Horthy és katonai vezetői arra törekedhettek, hogy a tisztikar saját vezényletük alatt és fegyelmезetten meneteljen a számukra is hovatovább egyetlen lehetségesnek tűnő úton. Kézben kell tartani a vezetést, s bebizonyítani a tisztikarnak, céljaik és követeléseik egybeesnek, ily módon kivonva őket a szélsőjobboldal társadalom felforrató és romboló eszméinek hatása alól. Megkönnyítette ezt, hogy Gömbös után a szélsőjobb nem rendelkezett olyan vezéregyenységgel, akit sikerrel állíthatott volna szembe Horthyval. Szálasi nem volt ilyen. Ezért azt a taktikát választották, hogy elismerik Horthy szerepét, úgy állítják be, mintha céljaik közösek lennének, s csupán a liberális – bolsevik zsidó baloldallal az, aki megpróbál éket verni közéjük.

A Gömböst követő Darányi-kormány Németországgal szemben megpróbált visszafogottabb külpolitikát bevezetni. Megkísérelte bemérni azokat a paramétereket, ameddig elmehet a német orientáció fokozásában anélkül, hogy ezzel nyugati kapcsolataik végképp veszélybe kerülnének. Ezt különösen Németország egyre fenyegetőbb Csehszlovákia-ellenes politikája tette aktuálissá, melynek érdekében egyre nagyobb nyomást gyakorolt a magyar kormányra. Hitler élesen ellenezte a magyar kormány közeledését s tárgyalási hajlandóságát a kisantant államokkal, különösen Csehszlovákiával. Ugyanakkor alig volt kétséges, hogy nem támogatja a Jugoszláviával és Romániával szembeni magyar igényeket.

A magyar külpolitika fokozott német orientációját ösztönözte, hogy 1937 második felétől érezhetővé vált, hogy a nyugati államok részéről aligha fog akadályokba ütközni a Csehszlovákia elleni német tervek, valamint az Anschluss végrehajtása. Németország jelenléte a közép-kelet-európai térségben kezdett egyre nyomasztóbbá válni. A német politika a szélsőjobb által is megkísértett, a kormány külpolitikájával elégedetlen hadsereget pécézte ki, hogy hatást gyakoroljon a vonakodó magyar kormányra. Tisztában voltak vele, hogy szélsőséges befolyásokkal szembe forduló hadseregvezetés is a német kapcsolatoktól várja a hadseregfejlesztés politikai háttérének, valamint anyagi-technikai bázisának biztosítását. Ezért nem nagy örömmel fogadták a Gömböst követő külpolitikai elbizonytalanodást, a német orientáció egyensúlyozásaként angol, sőt olasz kapcsolatok erősítését. Egyes katonai vezetők nyíltan hangot is adtak véleményüknek: ezzel csak további időzavarba kerülünk a fegyverkezésben. A hadsereg olasz barátságát már nehezen lehetett volna régi hőfokra hevíteni. Horthy nagy propagandával beharangozott római és nápolyi látogatása, majd ennek viszonzásaként Viktor Emánuel budapesti látogatása csak nagyhangú nyilatkozatokra, s a honvédség első nagyobb szabású, a filmhíradóban jól mutató díszszemléjére adott alkalmat, de érdemi megállapodásokra annál kevésbé.

Ilyen előzmények után az 1937 novemberében Berlinbe érkező Darányi miniszterelnöknek és Kánya külügyminiszternek Hitler feladta a leckét: Magyarország tanúsítson semlegességet az Anschluss-szal szemben, s vállaljon katonai szerepet egy Csehszlovákia elleni katonai akcióban. Közeledjen Jugoszláviához, s függessze fel időlegesen a magyar-román területi vitát. A hadfelszerelés kérdéseit kezében tartó Göring felvette a magyar kormánynak a hadfelszerelés támogatásával, többek között bombázó gépek szállításával, harckocsik licencének átadásával kapcsolatos kéréseit, s közölte, legnagyobb sajnálatukra jelenleg nincs módjukban ezek kielégítése. Ez érzé-

kenyén érintette a hadseregvezetést, s többen a németekkel szembeni bizonytalan politikának tudták be a már korábban is megmutatkozó német vonakodást. Tisztában voltak ezzel a magyar politikusok is, s végül is engedtek szorult helyzetükben. Elvi egyetértésüket fejezték ki egy csehszlovák ellenes akció támogatását, illetve az Anschluss elfogadását illetően, s mérsékletet ígértek a jugoszlávokkal és románokkal szemben.

A honvédségnek a szélsőségekkel nem szimpatizáló vezetői körében is eluralkodott a nézet, hogy a megkívánt módon csak Németország támogatásával képzelhető el a hadsereg felfegyverzése. Ennek érdekében akár engedni kell a revíziós céljaink megvalósításának módját illetően is. Meg kell barátkozni az „egyelőre csak a csehek ellen” gondolatával. Kevésbé voltak fenntartásaik, mint a politikusoknak. Maga Horthy ingadozott a két pólus között, azonban azzal ő is egyetértett, hogy a fegyverkezés gyors megkezdése semmiképpen sem tűr halasztást. Egyéb szempontokat is alá kell rendelni immár a nyílt újrafelfegyverzésnek.

A tisztikar követeléseinek tisztjénél fogva is Rátz Jenő vezérkarfőnök adott hangot, aki politikai ambícióit tekintve már megfeledezett a Gömbös halála idején mutatott kényszerű mérsékletről. Törekvései közismertek voltak, egyre nagyobb népszerűsége tett szert a tiszték között. Radikalizmusa kevésbé lelkesítette Róder és Sónyit, akik azt tapasztalták, hogy Horthynál is egyre nagyobb befolyásra tesz szert. Rátz – mint ezt már 1936-ban is kifejtette – azt vallotta, hogy legkésőbb 1940-ben háború lesz, amiből Magyarország fekvésénél fogva nem maradhat ki. Ebben a minden bizonnyal győztes Németország oldalán kell részt vennie, mert különben nem remélhet támogatást revíziós céljai megvalósításában. A háborúra pedig fel kell készülni, máris időhátrányban vagyunk. Róder megbízásából tájékozódott, és 1937 elején feljegyzést készített arról, hogy a magyar fegyverkezési egyenjogúság önkényes meghirdetése milyen hatással lenne a nagyhatalmakra és a kisantant ország-

okra. Rátz arra a megállapításra jutott, hogy amíg 1934 és 1936 között még minden bizonnyal összefogott támadást indítottak volna Magyarország ellen, most a német és olasz erősödés és összefogás, s a térségben játszott szerepük következtében, mindössze a Népszövetséghez fordulnának, s diplomáciai és gazdasági lépéseket tennének. Mozgósítást semmiképp sem rendelnének el, amíg meg nem győződnenek, hogy a két nagyhatalom miként reagálna erre. Annak oka, hogy most még tárgyalásokat is hajlandóak kezdeni Magyarországgal, „Magyarország külpolitikai helyzetének javulásában, a fasiszta nagyhatalmakhoz való közeledésében keresendő, ami meghatározza külpolitikánk további irányát”.⁷³ Rátz a Népszövetség útján történő tárgyalásos megoldást feleslegesnek és időtrablónak tartotta, ami eredményhez nem vezethet. Az ellenkező megoldás, a fegyverkezés megkérdésük nélküli megkezdése nem fog részükről akadályokba ütközni. A fegyverkezés proklamálását ezért csak arra az esetre tartotta szükségesnek a vezérkar főnöke, ha különben a fegyverkezés bármi módon akadályokba ütközne. Különben is a fegyverkezés, ha nem is a kívánt mértékben, de máris folyik a kisantant államok hallgatólagos tudtával, felesleges lenne annak bejelentésével valamilyen kényszerintézkedésüket kiprovokálni. Messzemenő magyar engedmények, például megnemtámadási egyezmény különben sem lehet a fegyverkezési egyenjogúság ára.

A politikai vezetést elgondolkodtatta a Rátz javasolta kézenfekvőnek tűnő önkényes megoldás, a katonák azonban kevésbé voltak aggályosak. Hasonlóképpen egyetértett a kormányzó is, aki pártolólág lépett fel a politikusokkal szemben a fegyverkezés Rátz-féle megoldása mellett, s közvetítésre is vállalkozott, amikor ezt követően nézeteltérésre került sor a fegyverkezés finansziális kérdései körül Rátz és Fabinyi pénzügyminiszter között. Mellesleg a Rátz-féle megoldás, azaz a kisan-

⁷³ HIL HM Eln. VI-1. 2272/1937.

tant*államokkal való tárgyalások elkerülése, megegyezett a német külpolitika érdekeivel is.

Rátz már 1937 elején előterjesztette a hadsereg 21 gyalog-, 4 gépesített- és 1 repülő hadosztályra tervezett hadrendjét, amihez 1700 millió pengőt kért. Tervezetét emlékirat formájában adta át Rődernek, hogy terjessze azt a minisztertanács elé. Mivel a várt állásfoglalás és döntés késett, Rátz 1937 júniusában Horthyhoz fordult, akinek személyesen adta elő és indokolta meg tervezetét. Habár a terv Horthynak tetszett, a döntés továbbra is késett. Ennek oka a kért összeg volt, amit nem tudott az államkincstár előteremteni. A már lemondás gondolatával foglalkozó Rátz végül kierőszakolt egy szűkebb körű megbeszélést Horthynál, melyen a „civiliek” közül Fabinyi Tihamér pénzügyminiszter és Imrédy Béla, a MNB elnöke vett részt. A Rátz által kívánt összeg előteremtése Fabinyi számára képtelenségnek tűnt. Ő két évenként 100 millió pengőre becsülte az államháztartás lehetőségeit. Imrédy továbbment, évente is lehetőséget látott a 100 millióra. Végül abban maradtak, hogy Imrédy rövid időn belül elkészít egy beruházási tervezetet. Tekintettel arra, hogy a vezérkarfőnök számára a várható tervezet is olyan volt, ami nem teszi lehetővé, hogy felelősséggel irányítsa a honvédség felkészítését az előtte álló feladatokra, 1938. január 2-án benyújtotta lemondását. Horthy nem fogadta el, mivel célja az események meggyorsítása volt. Megértette Rátz türelmetlenségét. Elégedett volt tevékenységével, még radikális politikai nézetei és kapcsolatai felett is hajlandó volt eltekinteni. Rátz jól számított, lemondási kísérlete lökést adott a folyamatban lévő pénzügyi előkészületeknek. A kormány számára figyelemre méltó volt a hatás, amit a vezérkar főnökének lemondási szándéka kiváltott a tisztikarban, amely nagy várakozással tekintett fegyverkezési tervezete és a körülötte folyó alkudozás kimenetele felé. Ennek jele volt az a memorandum, mellyel Soós Károly tábornok, a régi harcostárs kereste fel a kormányzót. A kilenc pontból álló, kétségtelenül

Rátz sugalmazására készült, de a tisztikar akaratát kétségkívül tükröző irat a jobboldalra támaszkodó erősebb kormányzást, a baloldal és a zsidók elleni erősebb fellépést, és olyan német mintájú gazdaságpolitikát követelt a kormánytól, ami lehetővé teszi az azonnali és szükséges mérvű fegyverkezést. Soós figyelmeztette Horthyt: a közelgő lehetőségek kihasználatlanul hagyása a revízióról való lemondással lenne egyértelmű. A kormányzó megértéssel fogadta régi bajtársát, s megnyugtatta a rövidesen várható döntés ígéretével.

Elérkezett Horthy kormányzói működésének kritikus időszaka, amikor az események egyre gyorsuló alakulása, s ebben a hadsereg szerepének előtérbe kerülése, egyre súlyosabb a nemzet jövőjére kiható döntések elé állították. Ezek során igen gyakran a számára még oly megbízható és nagyra becsült politikusok – Bethlen, Teleki, Keresztes-Fischer Ferenc és mások – megalapozott és fenntartásokat tartalmazó, nagyobb mérsékletre intő, a politikában meghatározó szerepet játszó véleményével szemben is hagyta magát meggyőzni a katonai vezetőkötől. Előtérbe került a katonák szerepe, bízni kell szakértelmükben, hadászati és stratégiai terveikben, s azok végrehajthatóságában, képességeikben a csapatok vezetésében. Megértette a hadseregvezetés törekvését, hogy a politikai helyzet alakulásából következő velük szembeni elvárásnak megfelelően, az összes erőforrások latbavételével, akár a polgári érdekek messzemenő háttérbe szorítása árán is, sürgeti a hadsereg fejlesztését. A kormány és a katonai vezetés közötti elkerülhetetlen nézet- és érdekütközések államfői feloldása során ezt a lehetőség határáig figyelembe kell venni. De hajlott arra is, hogy külpolitikai tekintetben elvesse a mérsékelt politikusok megfontoltságát, s az elérhető közelségbe kerülő revízió reményében azonosuljon az ide vezető utat meglehetősen szűklátókörűséggel egysíkián szemlélő és ennek bővületében élő katonákkal. A rövidesen jelentkező német sikerek nyomán maga is még inkább meggyőződött, hogy Németország nélkül nem

lehetőséges területgyarapító politikát folytatni. A bekövetkező események ebben egyelőre megerősítették. A magát a történelembe országgyarapítóként beírni szándékozó legfelső hadúr nem gondolhatta a bevonulások mámoros időszakában, hogy tragédia felé vezérli a nemzetet.

Imrédy állta a szavát, s néhány hét alatt kidolgozta az egymilliárdos és öt évre tervezett újrafelfegyverzési programot. Darányi Kálmán miniszterelnök 1938. március 5-én, a kormánypárt Győrben tartott nagygyűlésén hozta ezt az ország tudomására. A program esedékes meghirdetését általában meglepéssel fogadta a közvélemény. Az ország nyugalma nem ez, hanem a néhány nappal később bekövetkezett Anschluss kavarta fel. Németország megjelenése a magyar határon az ujjongó szélsőjobb kivételével megdöbbentette az embereket. Különösen zavarólag hatott a tőkére, mely éppen a fegyverkezési program hajnalán bizonytalanodott el. De elgondolkodtatta a Hitlernek gratuláló magyar kormányt is az új szomszéd jelenléte. A tisztikar nagyobb része semleges maradt az esemény megítélésében.

A kormányzó szükségét érezte, hogy megmagyarázza a helyzetet, és megnyugtassa a közvéleményt. Április 3-i rádióbeszédében szólt arról az elmúlt napokban tapasztalható nyugtalanságról, melyet minden bizonnyal a közelmúlt nemzetközi eseményei váltottak ki egyes tájékozatlanok lelkében. Nem történt pedig más – mondotta –, mint egy régi jó barátunk egyesült egy „másik régi jó barátunkkal és hűséges fegyvertársunkkal, vagyis azzal a Németországgal, mely mindig életre-halálra megbízható és szótartó szövetségese volt barátainak a történelem tanúsága szerint. Ennyi az egész; egyéb a mi szempontunkból nem történt.” Hogy mégis ekkora hullámok keletkeztek, annak oka, egyes zavarosban halászók ezt az alkalmat használták nyugtalanság felidőzésére. Hasztalanul persze, „mert megnyugtatókat mindenkit, hogy a rendet és a nyugalmat ebben az országban büntetlenül nem fogja zavarni senki!” Nyugalom-

ra van szükség most, mikor végre a miniszterelnök meghirdette honvédségünk kiépítésének ötéves tervét, amely amellel gazdasági fellendülést és munkaalkalmat is fog jelenteni mindenkinek. A kormányzó hosszasan fejtegette a gazdasági konjunktúra várható áldásos hatását, majd visszatért a hadsereg növekvő fontosságának kérdésére. Erre készítette őt az a sajnálatos tény, hogy bár a hadsereg és tisztikara értékét és jelentőségét ma mindenki ismeri és tudja, hogy a politizáló hadsereg értéktelen és a nemzet szempontjából káros, mégis akadnak, akik meg akarják környékezni és megbontani egységét. Ez nem fog nekik sikerülni soha, de azért szükségesnek találok figyelmeztetni azokat, akik egyéni érvényesülésük érdekében mégis ezzel kísérleteznek – mondta: „el a kézzel a hadsereg közeléből! A tisztikar tudja, hogy a hadsereg pártok felett csak az egész nemzeté lehet!” Beszédének befejező részében külpolitikai kérdésekről szólva, mindenki számára hangsúlyozta, hogy csak a kormány irányíthatja a magyar külpolitikát a nemzeti egység szellemében, s meg kell szűnjön, hogy mindenki jogot formálhasson a külpolitika irányításához, s ezzel a nyugalom és stabilitás veszélyeztetéséhez.

Kétségtelenül az Anschluss kétségeket keltett a kormánykörökben, sőt a hadsereg néhány tábornokában is. Melyek Hitler további szándékai? Nem folytatja-e a terjeszkedést esetleg dunántúli néptestvérei felé? E kétségek mellett azonban a bizonyosság erejével hatott a jobboldal további várható erősödése az államélet minden területén, így a hadseregben is. Horthy ez utóbbit tartotta különösen veszélyesnek, annál is inkább, mert a bizalmas jelentések szerint a Szálasi-féle nyilas párt befolyása tovább nőtt a fegyverkezési program elhúzóda-sa következtében.

A szélsőjobb a számára kibomló lehetőségek időszakában megértette a kormányzói figyelmeztetést, azonban együttműködési szándékát hirdetve és magát látszólag a hadúri akaratnak alávetve, birodalmi köröktől is biztatva, tovább építgette

hadállásait a tisztek között. A vezérkari tisztek beszervezését különösen fontosnak tartották. A nyilas párt erőgyűjtésének és előretörésének időszaka ez, aminek eredményeként különösen terjedt a fertőzés a tisztek között. E sajátos politika nevében üdvözölte Rajniss Ferenc a nyilas Összetartásban Horthy rádiószózatát. A legteljesebb egyetértés jegyében külön kiemelte a beszéd azon részeit, melyben a kormányzó fellép a hadsereg egységét megbontani igyekvők ellen. Annál könnyebben teheti ezt, mert hiszen a lap hasábjain már ő maga is többször szót emelt a hadsereg egységét romboló baloldali zsidó liberális megnyilvánulások és aknamunkájuk ellen. Rajniss ugyanis a legnagyobb természetességgel kizárólag a baloldal elleni fellépésként fordította le a kormányzó figyelmeztető szavait. Figyelmeztetjük azokat – írta – a politikusokat és sajtóvezéreket, akik „az utóbbi időben a sajtótechnika minden vívmányával próbálják felidézni azt a múltat, ami annak idején a kaszárnnyakban szétszórt röpiratok és a »militarista soldateska« szellem kigúnyolásában nyilvánult meg”. Egyszerűen Rajniss odáig ment, hogy az utóbbi idők jobboldali röpirat- és sajtókampányát a baloldal mesterkedésének tudta be.

A viharfelhők 1938 nyarán már sűrűsödtek Európa egén. Csehszlovákia egyre szorultabb helyzete előrevetítette közeli tragédiáját. A béke megőrzésének esélye mind összébb zsugorodott. A vihar kitörőben volt. Horthy visszaemlékezésében így ír erről: „Öreg tengerész létemre szokásomhoz híven napfényes időben is szemmel tartottam a barométert, és figyelemmel kísértem az időjárás tényezőit. Ezek már akkor jelezték a közeli vihart, amikor még nemcsak a tömegek, hanem vezető államférfiak is hittek abban, hogy számunkra tartós béke ígérkezik. Tisztán állt előttem, hogy keményen kell kezünkben tartanunk a kormányt, ha a felkavart, háborgó hullámok közepe sem akarunk letérni Magyarország kis hajójának addig követett irányvonaláról, vagyis ha továbbra is ragaszkodunk az elvünkhöz, hogy csakis békés eszközökkel törekszünk reví-

zióra.”⁷⁴ Horthy valóban a békés eszközök jegyében igyekezett kezében tartani a hajó kormányát, mivel az még alkalmatlan volt arra, hogy bátran nekiengedje a viharoktól veszélyeztetett vizeknek. A német–csehszlovák ellentét bizonytalannak látszó kimenetele, ezzel szemben a honvédség felkészületlensége, váltotta ki akarva nem akarva a békés eszközökhöz való ragaszkodását, nem pedig a fegyveres megoldását hosszabb távon is eleve mellőző elhatározás.

Darányi Kálmán gyengének bizonyult, és bele is fáradt a jobbratolódás visszafogását célzó kísérletbe, amikor pedig a gazdaságra is kiható hadseregfejlesztés előtérbe kerülése tovább feszítette a helyzetet. Utódától, a kemény kezű és megfontolt gondolkodású, a gazdaság vidékén is otthonosan mozgó Imrédy Bélától várták törekvéseinek sikeres folytatását. Kinevezésében ez vezette a kormányzót és a neki sugó tanácsadóit. Miniszterelnöksége mellett szóltak a nemzetgazdaság terén szerzett tapasztalatai és angol kapcsolatai. Mint az újrafelfegyverkezési program megalkotóját, bizalommal fogadta a hadsereg is. Imrédy Rátz Jenőt a vezérkar főnökét jelölte honvédelmi miniszternek kormányában, akinek agilitása, politikai érdeklődése megnyerte tetszését. Egyetértettek abban, hogy a hadseregfejlesztés gyors végrehajtása érdekében megfelelő kormányzati intézkedésekre, sőt törvényekre van szükség. Nézetazonosság alakult ki köztük a német és magyar hadseregvezetés közötti kapcsolatok további mélyítésének szükségességéről is. Abban, hogy Horthy teljesítette Imrédy kérését, s a számára teljesen megbízható Róder helyett a politikai szempontból veszélyes Rátzot nevezte ki, a miniszterelnök iránti bizalmának jelét kell látnunk.

A kormányzó arra számított, amikor Rátzból minisztert csínt, hogy ebben a szerepében az ő és az Imrédy vezette kormány, de nem utolsó sorban az országgyűlés ellenőrzése alatt

⁷⁴ Horthy: Emlékirataim, 207. old.

élhet ki politikai ambícióit, s kénytelen lesz magát a kormány politikájához tartani. Ezzel megőrzi a hadsereg számára, s egyben kihúzza politikai méregfogát. Arra azonban nem számított, hogy Rátz éppen a politikai mérsékletre hivatott, de nagy fordulatot tevő miniszterelnök elvbarátjaként fogja politizáló kedvét igazában kiteljesíteni.

Rátz kinevezését lelkesen üdvözölte a jobboldal. A Virradat 1938. május 16-i számának glosszáírója is nagy megnyugvással vette tudomásul. Ő az „egyike azoknak a katonaértékeknek – írta –, akiknek személye iránt lelkesen nyilatkozik meg a Nemzeti Hadsereg osztatlan bizalma”. Azoknak a feladatoknak az elvégzésében, amelyek a most következő időszakban a honvédelmi miniszterre hárulnak, az ő személyes népszerűségének elsőrendű fontossága van. A hadseregfejlesztés aligha lehet megnyugtatóbb kezekben.

A megbízható, a honvédelmi miniszter „elkötelezettségét” egyensúlyozni képes vezérkarfőnök megtalálása gondot jelentett. Rátz Nagybaczoni Nagy Vilmos altábornagyot javasolta a vezérkar főnöke beosztásba. Horthy ezt nem fogadta el. Úgy látszik, nem ismerte Nagy Vilmosnak a jobboldali szélsőségektől távol álló egyéniségét, mert Rátz ajánlása is eleve gyanússá tehetette őt. Rátz „jóindulata” alapozta meg Werth Henrik, későbbi Nagy tábornokkal szembeni ellenszenvét is. Erélyes, a vezérkari testület megzabolázására képes emberre volt szükség, aki a hadsereg főparancsnokával, Sónyi Hugóval biztosítani tudja a hadsereg fegyelmét, az újból elharapódzott politizálás visszaszorítását.

A kormányzó mindenestre egyelőre a mindenkor elővehető, megbízható Keresztes-Fischer Lajos altábornagyra, katonai irodája eddigi főnökére bízta a vezérkar irányítását. Keresztes-Fischer tisztában volt vele, hogy csak átmeneti a megbízatása, épp ezért igyekezett elkerülni, hogy mélyebben belefolyjon a hadsereg dolgaiba.

Németország Csehszlovákiával szembeni félreérthetetlen szándékai 1938 nyarán már a legközelebbi jövő dilemmájaként jelentkezett a magyar politika számára. A felkészülés legelején tartó katonai vezetés különösen izgatottan szemlélte az események alakulását. Német kollégáiktól tudták, hogy Hitler már májusban kidolgozta a „Fall Grün”-t, Csehszlovákia térdre kényszerítésének irányelveit. Ebben Magyarország katonai részvételére is számított. Szerettek volna többet tudni a várható akció időpontjáról és hogyanjáról. Erre kapott utasítást Andorka Rudolf ezredes, a Vkf. 2. főnöke, valamint Sztójay Döme, berlini magyar követ. A német vezérkariak azonban továbbra is bizonytalanságban hagyták magyar bajtársaikat. Hitler még számukra sem mondta ki a végső szót. A német diplomácia a nyugati hatalmak várható reagálását igyekezett kipuhatolni. Keitel vezértábornagy, a német hadsereg főparancsnoka, júliusi budapesti látogatása során sem tudott többet mondani a részletekről, így a Magyarországgal szembeni elvárásról sem. Keitel figyelmesen hallgatta a vezetők lehangoló beszámolóját a honvédség jelenlegi állapotáról. Nem rejtették véka alá, hogy azt jelenlegi állapotában nem tartják alkalmasnak a csehszlovák erődvonal elleni bevetésre. Egy esetleges nagyobb veszteségekkel járó vereség pedig súlyos politikai következményekkel is járhat, visszavethetné a felkészülést, ami még esetleges területgyarapodás esetén sem lenne kívánatos. A felkészülés célja -hangoztatták – nem lehet egyedül a Csehszlovákia elleni akcióban való részvétel. Emellett a hadjárat várható sikerének éppen a német hadseregvezetés köréből származó bizonytalan megítélése felvetette ezt az eshetőséget is, hogy a német támadás esetleg kiválthatja a nyugati hatalmak és a kisantant országok együttes támadását, ami magyar szempontból katasztrofális lehet. Német siker esetén viszont vállalni kell a magyar vonakodás minden hátrányát. A magyar vezetők felhasználták az alkalmat, hogy a felkészüléshez a jelenleginél nagyobb anyagi támogatást kérjenek, azonban Keitel

a német igényekre való tekintettel nem sok reményt nyújtott a jövőre nézve sem.

Még bizonytalanabbá vált a légkör, amikor augusztusban Hitler meghívására a kormányzó és felesége, Imrédy miniszterelnök és Kánya külügyminiszter társaságában Németországba utazott. Katonai vezető azonban nem csatlakozott a küldöttséghez. Útjuk először Kielbe vezetett, ahol Horthyné felavatta a Prinz Eugen cirkálót. Ez jó alkalom volt, hogy Hitler a tengerész voltára oly büszke vendégének betekintést engedjen a német flotta felkészülésébe. A Pátia hajógyárban tett látogatás után a Keleti-tengeren harcbemutatóra és díszelgésre került sor. Horthyt meglepte „a hajók száma és a gyakorlati készség, ami vezetésükben megnyilvánult”. A látottaktól lenyűgözött öreg tengerészt ezután Hitler négy szemközt vette kezelésbe. Ennek során Horthy meglepetten tapasztalta, hogy egy sokkal keményebb és határozottabb Hitlerrel áll szemben, mint két évvel korábban Obersalzbergben. Hitler közölte vele: elhatározott szándéka, ha kell, fegyveresen is, de leszámol Csehszlovákiával. Kérte, hogy fegyveres megoldás esetén magyar csapatok délről támadják meg Csehszlovákiát, hogy ezzel mentesítsék a német csapatokat. A kormányzót nem lepte meg a kérés, s határozottan tudtára adta a német kancellárnak, a magyar csapatok felkészületlensége egyelőre nem teszi lehetővé a fegyveres támogatást. Hitler tovább nem is erőltette a kérdést, de ettől kezdve megfagyott a légkör a magyar küldöttség körül. Rontotta a hangulatot, hogy Imrédy és Kánya is hasonlóképpen nyilatkoztak Ribbentropnak, aki ráadásul kifejezte a német politika rosszallását és kiábrándultságát a magyar kormányhoz a német politikával ellentétes megnyilvánulása miatt. A látogatással egyidőben jött a hír ugyanis, hogy Magyarország és a kisantant országok Bledben egyezményt kötöttek, melyben azok elismerték a magyar fegyverkezési egyenjogúságot.

A németországi vendégeskedés látványos berlini díszszemlével volt összekötve. Horthyt itt különösen a német hadsereg fegyelme és magas fokú gépesítettsége kötötte le. A német katonai felkészültségről alkotott kép a kormányzó és miniszterelnöke előtt igencsak megnövelte egy Csehszlovákia elleni német támadás sikerének esélyeit.

Még egy epizódját kell megemlítenünk a látogatásnak, amely Horthy számára Hitler és a német hadseregvezetés közötti viszony alakulásába engedett betekintést. Berlinben a kormányzó Brauchitsch vezértábornaggal beszélgetve megemlítette a csehek elleni német akcióval kapcsolatos magyar álláspontot, a német tábornok azonban megjegyzés nélkül átsiklott rajta. Hitler az ezt követő berlini hivatalos megbeszélésükön a kormányzó legnagyobb meglepetésére szóba hozta ezt a beszélgetést, mondván, nem szereti, ha tábornokai politikai kérdésekben felelőtlenül véleményt formálnak idegenek előtt. A döntést úgyis csak maga hozza. Horthy visszautasította a szemrehányó hangot, ami a továbbiakban – bár Hitler elnézést kért – akadozóvá tette a beszélgetést. Hitler attól tarthatott, hogy a közte és tábornokai közötti nézetkülönbségek a magyarok tudomására jutnak, s rontják befolyásolásuk esélyeit.

A küldöttség hazatértét követően továbbra is fennállt a hogyan tovább megválaszolásának szükségessége. Horthy és tábornokai mindenesetre pozitívan értékelték, hogy Hitler nem adott ultimátumot kérését illetően. Remélték, hogy a nagyhatalmak közreműködésével megegyezés jöhet létre Németország és Csehszlovákia között, s így elkerülhető lesz a háború. Nem tudták azonban túltenni magukat Hitlernek a magyar visszautasítás nyomán kiszivárogtatott állítólagos megjegyzésén, miszerint „az ebéden csak az vegyen részt, aki a főzésben is szorgoskodik”. Arra a megállapodásra jutottak, ha úgy alakul a helyzet, közlik a németekkel, hogy a fegyveres akcióban csak legfeljebb limitált erővel és annak megindulását követő kéthetes késéssel tudnak részt vállalni. Úgy okos-

kodták, ha a német csapatok képesek megtörni a csehszlovák hadsereg ellenállását – amiben a németországi látogatást követően egyre inkább hittek –, annak két hét alatt be kell következnie, s a magyar csapatok már csak a demoralizálódó csehszlovák erőkkal fognak szembekerülni.

A csehszlovák krízis a magyar vezetés nagy megkönnyebbulésére a nyugati hatalmak megértő magatartása következtében, a müncheni egyezmény révén, fegyveres összetűzés nélkül lezáródott. A magyar kormány ezen felbuzdulva területi igényekkel lépett fel Csehszlovákiával szemben, ami a komáromi tárgyalásokhoz, majd annak eredménytelensége után az első bécsi döntéshez vezetett. A nagy jelentőségű külpolitikai események közepette belpolitikai válság zavarta meg a magyar politikai közéletet, ami Imrédynek a németországi útját követően kibontakozó meglepő fordulatával elkezdett. A parancsuralmi kormányzás felé tekintető, a rendi fasiszta korporációs állam tervét dédelgető, az első zsidótörvényt megalkotó és kaposvári beszédében már a földosztás ígéretéig is eljutó miniszterelnök zavart keltett az uralkodó körök benne bízó köreiben, s a kormánypártban szakadást idézett elő. A válság, mely a miniszterelnök első lemondásához és a kormány újjáalakulásához vezetett, nem maradt hatástalan a hadseregvezetés s a tisztikar köreiben sem. A fegyverkezés elhanyagolásával, s ezzel összefüggésben eredménytelen külpolitikával vádolták az előző kormányokat, amit most az új Imrédy vezetés lenne hivatott helyrehozni.

Az 1938. november 2-i bécsi döntés, majd az ezt követő felvidéki bevonulás természetesen nem oldotta meg a kormányzati válságot, mindössze a figyelmet osztotta meg rövid időre, hogy aztán újult erővel indukálja azt.

A hongyarapító legfelsőbb hadúr: Felvidék, Erdély visszatér

Horthy a komáromi és kassai bevonulás lázában égett ezekben a napokban. A sikert a rendszer kedvező megítélésének is tulajdonította, melyet ő maga is elősegített Hitlernél tett látogatásai során. Az ekkor már 70 éves kormányzó lóra szállva, katonái élén vonult be Komáromba, illetve Kassára, amit két évvel később a szatmári és nagyváradit követett. Ha ennek kapcsán a lovas tengerésszel élcelődünk, még a történész szakma is, adasék meg legalább egy fejbőlöntés az agg katona bátorsága előtt, aki fő katonáitól követve, hosszú kilométereket lovagolt végig élő céltáblaként az említett városok utcáin, ahol az ünneplő tömeg nem mentette volna meg egy esetleges merénylet golyójától. Óhatatlanul felmerül a kérdés, ekkora volt az önbizalma vagy a veszélyérzete hiányzott? Miközben tengerész egyenruhájában vonult fehér lován, úgy érezhette, hogy hongyarapítóként megnyitotta a revízió általa ígért útját. A nemzet vezére ő, akinek szerepe kisszerű pártpolitikai harcok felett áll. Hadserege pedig egy emberként menetel mögötte.

Az ünneplés napjait már november végén kiábrándulás váltotta fel, amikor Hitler nem járult hozzá a „hálátlan és telhetetlen” magyar kormány önálló, újabb felvidéki területek megszerzését kitéző akciójához. Ez nem kedvetlenítette el ugyan Horthyt, de újabb muníciót szolgáltatott a válság fentiekben már jelzett fellángolásához, egy aktív jobboldali politika követéséhez. Miként Gömbös idején ismét meg kellett hiúsítani az uralkodó osztályok hatalmi egyensúlyának felborulásával fe-

nyezető, ezúttal már Lajtán túlról közvetlenül támogatott jobboldali fordulatot. Bethlenék közbeléptek Horthynál. Meg kell fékezni az egyre agresszívebben fellépő s a kormánypárt egységét és hatalmi súlyát belülről és kívülről fenyegető szélsőséges erőket, ha másként nem, Imrédy menesztése révén is. Külön hangsúlyozták a hadseregben eluralkodó helyzet megváltoztatásának halaszthatatlanságát. Amennyiben a honvédség nemkívánatos irányban tolódik tovább, könnyen kikerülhet a kormányzó ellenőrzése alól, s eszközévé válhat egy imrédyista, sőt mi rosszabb, nyilas fordulatnak. Horthyt meggyőzték, hogy a saját érdekében is lépjen. Személycseréket kell végrehajtani addig, míg nem késő. Ez nem volt könnyű feladat számára, miközben úgy látta, a hadsereg tisztikara zömében mögötte áll.

A csapatoknál szolgáló tisztek nem látták és érzékelték úgy az állami és katonai vezetésben végbemenő politikai folyamatoakat, törekvéseket, mint a tűzhöz közel lévők. Azonban a vezérkar főnöke, a honvédelmi miniszter, a honvédség főparancsnoka és körülöttük szolgálók is a maguk zárt világában csak periférikusan értesültek a politika kulisszái mögött történetekről. A bekövetkezett változásokat tudomásul vették, azok állítólagos okáról legfeljebb csak mendemondákból hallottak. A kevés információból sokszor eligazodni sem igen tudtak. A kormányzó nem folytatott bizalmas megbeszéléseket honvédelmi miniszterrel, a vezérkar főnökével vagy más fontos beosztású tábornokaival. Csak fontos szolgálati ügyekben érintkezett velük. Baráti viszony talán csak Katonai Irodájának főnökéhez Keresztes Fischer Lajoshoz s egy – két nyugállományú tábornokhoz fűzte. A csapatok tisztjeihez csak szózatokban és parancsokban szólt. Ha ezekben felforgató elemekről beszélt, azokat nem nevezte meg konkrétan, csak a baloldal esetében. A hivatalból nem politizáló tisztikar bővebb tájékoztatása elmaradt, ez különben is tiltva volt. Megtette ezt helyette az álladón résen lévő jobboldali sajtó, mely az elmarasztalt vezetéssel szemben képviselte a tisztek érdekeit, s megvédte őket s a legfelsőbb

hadurat a veszélyes, változatos jelzőkkel ellátott baloldali zsidó liberálisok és sajtójuk romboló hatásáról. A jobboldali propaganda változatlanul tartózkodott attól, hogy purifikatori szerepe közben támadja Horthyt, sőt azt a látszatot keltette, hogy egyet akar vele az ország és hadsereg építésében és az ezt akadályozók elleni harcban. Különben is könnyen tehetette ezt, mert hiszen a németbarát külpolitika, valamint a baloldali erők üldözése, a szovjetellenesség, az antiszemitizmus kormányprogram volt: az ezzel kapcsolatos megnyilvánulásokat miért érezték volna helytelennek? Az első bécsi döntés a német szövetségi politika helyességét igazolta, ennél fogva a tovább is követendő utat jelentette. A szélsőjobb szociális demagógiája sem maradt hatástalan a változatlanul anyagi gondokkal küszködő tisztikarra. Ezeket a gondokat még fokozta a hadseregfejlesztéssel és területgyarapodással együtt járó áthelyezések kényelmetlensége és anyagi kihatásai. Ami pedig a tisztek politizálását, ilyen irányú összejöveteleken való tiltott részvételét illette, a napvilágra került ügyek száma és az emiatti fenytés kevés volt.

A tisztek többségének természetes fogalma sem volt, miért lett a reaktivált Werth Henrik altábornagy 1938. szeptember végén a vezérkar főnöke és egyben gyalogsági tábornok. Nem tudták, hogy a honvédelmi miniszter tiltakozott személye ellen, s később a hiábavaló tiltakozásban jelölte meg távozásának fő okát. Így nem tudták azt sem, hogy a távozás valós oka, hogy a miniszter jobboldali politikai ambícióinak megnyilvánulása már meghaladta a kormányban, sőt a hadseregben elviselhető tűrési határt. Rátz Imrédy második kormányában már nem vállalt szerepet, hanem nyugdíjazását kérte, hogy idejét immár nyílt Imrédy melletti politikai tevékenységének szentelhesse. Utódjául Bartha Károly tábornagyot nevezte ki a kormányzó. Bartha műszaki tábornokként nem politizált ugyan, de mint sokan mások, ő is az események hatása alá került. Meggyőződésévé vált, hogy a hadsereg felfegyverzése és a revízió végrehajtása csak a tengelypolitikára

támaszkodva valósítható meg. Egyre inkább Werth befolyása alá került.

Werth Henrik, gyalogsági tábornok, 1938. szeptember 29-től vette át a vezérkar vezetését. Jól képzett, tapasztalt katona volt, aki a hadiakadémia tanára és parancsnokaként folytatott elméleti munkássága révén is ismert volt a hadseregben. Rátz ellenőszelve is közrejátszott abban, hogy mint a 4. vegyesdandár parancsnoka, 1936-ban nyugdíjba vonult. Most a legnagyobb elégtételt érezte, hogy a kormányzó Rátz akarata ellenében is reaktiválta, sőt olyan magas beosztásba helyezte, amire nem is számított. Kinevezését katonai szaktudása mellett az is indokolta, hogy Horthy a Monarchia hadseregének szellemét megtestesítő, fegyelmezett, a rendet megkövetelő embernek tartotta, aki ennél fogva igen alkalmasnak látszott, hogy fellépjen a hadseregben – de különösen a vezérkarban – lévő hűzöngők ellen. Hasonló véleménnyel voltak róla Horthy e döntésében tanácsadói, Röder, Bethlen, Keresztes-Fischer Ferenc is.

Werth is azok közé tartozott, akinek működésében csalódtak megbízói, mivel nem a tőle várt irányba vitte az ügyeket. Horthy azonban egyes, a korábban Werthet ajánló politikusokkal ellentétben csak sokkal később fordult szembe a vezérkar főnökével. Működésével sokáig igen elégedett volt, s mindenkiel szemben kész megvédeni.

Werth tábornok beigazolódni látta már a hadiakadémiai tanáraként a jövő háborújának természetéről és lefolyásáról kifejtett nézeteit, s azok szellemében kívánta irányítani a hadsereget. Meggyőződése volt, hogy egy minden erőforrást a honvédség fejlesztése érdekében koncentráló célszerű kormánypolitikával megvalósítható az elvárt, a revízió feladatai végrehajtásához nélkülözhetetlen felkészülés. Ez viszont csak a tengelypolitikához való kapcsolódást, ezen belül is elsősorban a német hadsereggel való szoros együttműködést révén érhető el. Amint ennek szóban és írásban többször is hangot adott, meggyőződésévé vált a hit a várható német győzelem-

ben, amit figyelmen kívül hagyni megbocsáthatatlan hiba. Számára nem voltak alternatívák. Hosszú évek során felépített elméleti rendszerét most beigazolódni látta, ettől senki kedvéért sem akart eltérni. Természetesen a napi pártpolitikát károsnak tartotta a hadseregben, mivel elvonva a tisztek figyelmét a kormány megjelölte feladattól, megosztja őket. Ezt kimondta a szolgálati szabályzat is, amelynek betartása és betartatása nélkül nincs hadsereg. Meg kell követelni a fegyelmet, a parancsok gondolkodás és mérlegelés nélküli végrehajtását. Mindez megegyezett a kormányzónak a hadseregről alkotott véleményével is. A baj ott kezdődött, hogy Werthnek ez az alternatívánélkülisége a megvalósításban erőszakosságával párosult, óhatatlanul olyan vágányra terelte a magyar katonapolitikát, mely a háborúba sodródás felé vezetett. Elképzelései akaratlanul is találkoztak a szélsőjobb külpolitikai törekvéseivel, és erősítették azokat. Számára csak a katonai erőre támaszkodó államrendszerek voltak szimpatikusak, amelyek azért a leghatásosabban képesek is a hadsereg érdekében politizálni és mozgósítani. Egy ilyen rendszer már békében mindent megtesz a hadsereg felkészítése érdekében, ami szükség esetén lehetővé teszi a hadsereg és a háttország gyors mozgósítását. A kormány feladata tehát a hadsereg igényeinek kiszolgálása. Ilyen államalakulatot látott Werth a múltban a császári Németországban, valamint a Monarchiában, jelenleg a Német Birodalomban. Ezt, a náci ideológiától függetlenül, mellyel nem sokat törődött, példamutatónak tartotta. Mint az egyre erősödő Wehrmacht bizonyítja, ideális állapotokat teremt a hadsereg felkészítéséhez. A német rendszert kell tehát a lehetőség szerint utánózni, velük szövetségre lépni.

Werth hivatalba lépését követően bizalommal közeledett legközelebbi munkatársai, a vezérkari testület tagjaihoz, akik azonban célkitűzéseit nem ismerve, mint a nagy rendcsinálás eszközét, bizalmatlanul fogadták. Hasonlóval találkozott Imrédy miniszterelnöknél is, amin igencsak elcsodálkozott. Ebből

következtethetünk arra, hogy Horthy nem tájékoztatta Werthet az Imrédy körül kialakuló helyzetről, a tisztikarra gyakorolt hatásáról. Rátz ellenszenvét is csak korábbi ellentétük megnyilvánulásának tudta be. A belpolitikai helyzet alakulása, a kormány újjáalakulása, majd a válság tovább gyűrűződése, ami a kormányelnök bukásához vezetett, eszméltette rá Werthet a valóságra, a tőle várt feladat komplikáltságára. A miniszterelnök hadseregbeli hívei ellen kell fellépnie.

Mindenesetre Horthy megbízásának megfelelően azonnal hozzákezdett a vezérkar munkájának megreformálásához, s ehhez igyekezett megnyerni a vezérkar tisztjeit. Október 10-én fennkölt hangú vezérkari bemutatkozó parancsában kifejtette, hogy feladata teljesítésében legelőször is a vezérkari testületre akar támaszkodni: „A szebb jövőbe vetett rendíthetetlen hittel eltelve léptem beosztásomba. Szilárd hitem abból a meggyőződésemből is ered, hogy oly testület főnöke lettem, amelynek kimagasló értéke, tudásának magas színvonala és példás szorgalma oszthatatlanul segítségemre lesz az élém tornyosuló feladatok megoldásában”.⁷⁵ Fegyelmet és odaadó munkát kér a vezérkari tisztektől, akiket jórészt régebbről személyesen is ismert. Szükségesnek találta hangsúlyozni, hogy pártpolitikát nem tűr. Feltétlen engedelmisséget követel.

Werthnek természetesen tudomása volt egyes vezérkari és csapattisztek kapcsolatáról Szálasi pártjával és más jobboldali csoportosulásokkal, azonban meg volt győződve, hogy ezek a nemkívánatos politikai tendenciák, politizálás, egyrészt a korábbi vezetés gyengeségének, másrészt annak a tisztek részéről megnyilvánuló jószándékú türelmetlenségének tudhatók be, mellyel a tisztikar a kibontakozás útját keresi. Úgy látta, hogy ezeket a követeléseket, melyeket a tisztek a pártok programjaiban véltek fellelni, az ő megalapozott és a hadsereg erőit határozott program érdekében mozgósítani képes vezetése – a kor-

mány egyetértésével – felkarolja, úgy levezetheti az elégedetlenséget, és a felgyülemlett energiákat helyes irányba terelheti. Bartha Károly honvédelmi miniszterrel együtt – Horthy jóváhagyásával – kidolgozta azokat a cselekvési elveket, amelyek alkalmasnak és szükségesnek látszottak a fegyverkezésnek az események következtében szükségessé vált felgyorsításához.

Nem kis meglepetéssel fogadták a vezérkarban Rátz lemondását, a hadseregből való visszavonulását és azt a szerepét, amit az imrédyista Magyar Élet Mozgalom megindításában kifejtett. Ezen eseményekkel kapcsolatosan a vezérkari tisztek Werth füle hallatára is nyíltan megnyilvánultak. Elismeréssel szóltak Imrédy és Rátz érdemeiről, működésük eredményeiről, amit a kormányzót is befolyásuk alatt tartó arisztokrata és zsidó liberális körök igyekeztek lehetetlenné tenni. Őt ezen körök akaratának végrehajtójának, az idők szavát nem ismerő vén salabakternek tartották. Úgy tapasztalta, hogy egyesek bizalma még a legfelsőbb hadúrban is megrendült, amit a fegyelem szempontjából megengedhetetlennek tartott. Meglátásait Werth nem tartotta titokban, magának a kormányzónak is jelentett. Arra gondolt, hogy a Horthy-fiúk állítólagos zsidóbarátsága váltja ki elsősorban a szimpátia csökkenését. „Úgy látszik, Werth a maga naiv módján bedől a neki sűgőknek – írta Andorka Rezső vk. ezredes, a Vkf. 2. osztály vezetője, amikor elpanaszolta neki tapasztalatait, s hogy erre figyelmeztetni szándékozik Horthyt. A nyilas tisztek ellen könnyen fellép, de mit kezdjen a miniszterelnök híveivel. A bizonytalanságnak ebben a kínzó állapotában csakhamar tapasztalnia kellett azoknak a köröknek az ellenszenvét is, akik a rendcsinálás reményében ambicionálták Horthynál kinevezését.

A több oldalról is nyomás alatt álló Werth 1939 januárjában újabb vezérkarfőnöki paranccsal igyekezett gátat vetni a vezérkari tisztek politizálásának. Keményen figyelmeztette őket, hogy pártpolitikát nem folytathatnak, ilyen elveket nem hangoztathatnak. Számukra egy politika van csupán, amit a

⁷⁵ HIL Eln. Vkf. 4. 1938/42545.

legfelsőbb hadúr kormánya kinevezésével szentesít. Ennek kell alárendelnie magát mindenkinek, nem tekintgethet senki jobbra vagy balra. „Még egyszer és utoljára figyelmeztetem a vezérkari testület minden egyes tagját, hogy feltétlenül tartózkodjék minden politikai megnyilvánulástól... Akik erre nem hajlandóak, kérjék nyugdíjazásukat”⁷⁶..., mert különben ő lesz kénytelen nyugdíjaztatni őket. A probléma azonban az volt, hogy a kormány politikáját egyelőre Imrédy képviselte, akinek szélsőséges politikája ellen kellett fellépnie egyes vezérkarokkal szemben. Habár Werth a vezérkari testületnek szánta dörgedelmeit, nem volt kétséges előtte, hogy a csapattisztek körében is egyre romlik a helyzet. Ennek megfékezésére a honvédség fegyelméért elsősorban felelős Sónyi Hugó, a honvédség főparancsnoka adott ki hadseregparancsot.

Werth már a lemondás gondolatával foglalkozott, amikor Imrédy távoztával tisztázódtak a frontok, s a rendcsináláshoz a hadúri jóváhagyás mellé megkapta az új Teleki-kormány támogatását is. Tevékenysége most már elfogadottá vált a vezérkarok számára. Más szemmel kezdtek tekintgetni az apolitikus „vén tábornokra”, akinek nemrég még a fejét követelték. Nem kellett hozzá sok idő, hogy észrevegyék, az új politika bevezetését megkísérlő Telekivel szemben most Werth képviseli a németbarát, a hadsereg kiemelt érdekeit és céljait előtérbe helyező katonapolitikát.

Horthy visszaemlékezésében a német törekvések és behatolás szempontjából meghatározó geofizikai és gazdasági helyzetünkben és ebből eredően 1938-tól a magyar politikára egyre nagyobb terhet jelentő német nyomásban határozta meg a Németországnak tett sorozatos engedmények okát, melyek feltartóztathatatlanul nemkívánatos események felé sodorták őt és a magyar politikai és katonai vezetést. A nyugati hatalmakra nem lehetett számítani. Bebizonyosodott – írta –, hogy

⁷⁶ HIL Eln. Vkf. 1. 1939/711.

itt, a Német Birodalom uralta térségben Lengyelország és Románia sem sokat ért az angol–francia garanciával. Velük a harcot felvenni pedig reménytelen lett volna. A dolgok ilyen – bár sok igazságelemet tartalmazó – beállítása, ha Horthy szempontjából utólag érthető is, a valós helyzet ferdítését is eredményezi. Horthy ugyanis ekkor nem a fenyegető német erőszaknak engedett, hanem – elsősorban a katonai vezetéstől, de a politikától is támogatva – egyáltalán nem volt ellenére a revíziós törekvéseket támogató német kapcsolatok erősítése. Telekinek a teljes német elkötelezettség politikájának mérséklésére, a cselekvési szabadság megőrzésére irányuló reménytelen próbálkozásai, törekvése a nyugati politikai és gazdasági csatornák legalább részbeni nyitva tartására, nem utolsósorban éppen a Horthytól támogatott katonai vezetés közreműködésével enyésztek el. Horthy saját és a katonai vezetők korábbi írásos és szóbeli megnyilvánulásai egyaránt a jövő háborúját, mint szövetségek közti küzdelmet rajzolták meg, amikor is a kis országoknak csatlakozniuk kell valahova, különben elvesztek. Nekünk természetesen a velünk egy úton járó, a versailles-i békerendszerrel szakító, saját hasonló törekvéseiket pártoló Németország mellé kell felsorakoznunk. A Werth vezette magyar katonai vezetés a Teleki kormánnyal szemben is mindenkor szilárdan vallotta, hogy a magyar revíziós politika realizálásának ez az első számú biztosítéka.

Teleki miniszterelnök és Werth koncepciója közti feszült ellentét már 1939 nyarán kialakult. Telekinek a háborúba keveredés egyre fenyegetőbb veszélyét magában rejtő teljes német elkötelezettségtől való félelme, s ennek elkerülése érdekében a legkisebb lehetőséget is megragadni kész politikája szembekeverült a honvédség felfegyverzését és a revízió lehetőségét a német szövetségtől és annak teljes kiszolgáltatásától remélő werthi elképzeléssel. A mélyülő szakadék egyre áthidalhatatlanabbá vált. Horthy ekkor, bár sok mindenben osztozni látszott Teleki aggályaiban, a lényeg tekintve Werth és a katonák felé haj-

lott. Az adott helyzetben ő is a német kapcsolatban látta a járható utat. Jelesül, ha nem is vetette el Telekinek a revízió tárgyalásokon nyugvó és saját erőre támaszkodó megoldásának elképzelését, a fegyveres semlegesség gondolatát, ami lehetővé teszi a nyugati kapcsolatok fenntartását és annak előnyeit, ennek a politikának egyre kevesebb realitását látta. Féltette ugyanakkor saját pozícióját is, amit egy Hitlerrel való szembe fordulás megingathatott volna. Ezért ha vitára került a sor, hagyta magát meggyőzni a katonáktól, de nem utolsó sorban a véleményüket egyre inkább alátámasztó német háborús sikerektől.

A második világháború kitörését követően a magyar kormány elhatározta magát a Lengyelország elleni fellépéstől, s megtagadta a német szállítmányok átengedését is az ország területén, amivel ismét kivívta Hitler rosszsallását. Tartottak tőle, hogy az ilyen esetek jövőbeni ismétlődése esetén Hitler végleg megvonja bizalmát. Horthy jónak látta, hogy Hitlerhez forduljon. Az 1939. november 3-án kelt levélben a nagy elhatározások és gondok közt lévő „barátunkhoz” fordult, hogy „tisztázzák az esetleges félreértést”. Megérti – írta – a kényszerű német háborús lépéseket, amit a nyugati hatalmak okoztak, mivel nem tettek meg mindent, hogy elkerüljék a katasztrófát. Horthy ezután magyarázkodásba kezdett, amiért a magyar politika nem volt megértőbb a német célokkal szemben: „Noha csodálattal tekintünk fel a német hadseregre és a német erőre, aggodalommal tekintünk a jövő eseményei elé, mert napjaink háborúja romantika nélküli, kard nélküli háború, és sok keservet, nélkülözést és bánatot okoz.”⁷⁷ Mi egyedüli önzetlen és igaz barátai voltunk Németországnak az összeomlás után, amikor tőle mindenki elfordult, és érzelmeink most is a régiéek. Jelenleg azonban az az érzésünk, hogy Németország tőlünk elfordult. Ezt nem tudjuk mással magyarázni, mint azzal, hogy „hamis színezettű helyzetjelentések és hazug beszámolók arra törekedtek, hogy kormányunkat hamis megvilágításba helyezték”. Nálunk

⁷⁷ Horthy titkos..., 217. old.

egy magát nyilaskeresztesnek nevező párt alakult, amely „értéktelen alakok által vezetve, névtelen röpcédulákkal dolgozik”, hazug helyzetjelentéseket terjesztenek, és a „legjobb vezető személyiségeinket rágalmazták”.⁷⁸ Vannak mások is, akik a német nemzetiségűek elnyomásáról beszélnek, ami hazugság. Ennek cáfolataként Horthy német származású magas beosztásban lévő munkatársai közül a legjobb hadügyminiszterünket, Rődert, a vezérkar jelenlegi főnökét, Werthet, a miniszterek közül pedig Hómannt és Reményi-Schnellert hozta fel. A továbbiakban igyekezett megnyugtatni Hitlert: tudatában vagyunk, mivel tartozunk Önnek és a német nemzetnek, kívánjuk, érezze „nem áll egyedül gondjaival”, még akkor sem, ha „harcát egyedül akarja megvívni”. „Mindaz, amit nélkülözni tudunk, az Ön rendelkezésére áll.”⁷⁹ A kormányzó itt a küszöbön álló német-magyar gazdasági tárgyalásokra célzott, ahol a magyar kormány hajlandóságot mutat újabb élelmiszer kontingensek szállításának felajánlására. Ezt a lépést megelőzte, hogy a német fél a lengyel események következtében leállította hadianyag exportját Magyarországra, s annak újbóli megindítása csak ilyen módon látszott elérhetőnek. A magyar katonai vezetés különben Horthy és a kormány megkérdezése nélkül, utólagos beleegyezésüket biztosra véve, már ígéretet tett a németeknek, hogy közbenjár igényeik teljesítése érdekében. A kormányzó levele záró soraiban még egyszer felajánkozott: „Ha esetleg egyszer teljesen titkosan kívánja igénybe venni szolgálataimat, egészen bizalmas tárgyalásokra mindenkor rendelkezésére állok – Kelet kivételével.”⁸⁰ Kelet alatt a román kérdést értette Horthy, és ily módon is tudtára akarta adni Hitlernek, hogy Erdély kérdésében nem alkuszik.

A német kapcsolataikkal kérkedő és azt kihasználni bármikor kész nyilasok elmarasztalása mellett Horthy hallgatott a ha-

⁷⁸ Uo. 217. old.

⁷⁹ Uo. 219. old.

⁸⁰ Uo.

sonlóan nem kevésbé lelkes és főként a németekkel szembeni hasznos szolgálatokra kész imrédystákról, valamint a hadsereg egyes vezetőinek baráti közeledéseiről a birodalomhoz és annak hadseregéhez. Ez utóbbit az ügy érdekében történő jószándékú közeledésnek volt hajlandó betudni. Utólag mindazonáltal rosszallólag emlékezett vissza katonáinak akkori viselkedésére. „Magyarországon megszorodtak azok a megnyilatkozások, amelyek Olaszország példájának követését kívánták: hogy nem hadviselő magatartásunk abbahagyásával lépünk be nyíltan a hadiszövetségbe. Különösen azok a tisztek voltak ennek az álláspontnak a szószólói, akik vezető állásaikba annak idején Gömbös miniszterelnök és honvédelmi miniszter akartából jutottak.” Eltekintve attól a tényről, hogy Gömbös csak Horthy tudtával és beleegyezésével juttathatott magasabb vezető beosztásba tiszteket, halála óta is szép számmal léptek a vezetés színterére Gömbös hajdani hívei és olyanok, akik sem az ő hatásával, sem pártpolitikai elkötelezettséggel sem voltak vádolhatók, mégis a német szövetség lelkes híveiként tartjuk számon őket. Werth vezérkarfőnököt és Bartha honvédelmi minisztert sem lehetett Gömbös hívei közé számítani.

A Werth–Teleki közötti kapcsolat romlásával egyenes arányban javult a viszony Werth és a vezérkari testület tagjai között. Szemükben ő képviselte a Teleki-kormány „diplomáciai utakat kereső és kunyeráló eljárásával szemben a cselekvő katonai akaratot”. Werth vezérkarbeli helyzetét felismerve nem is késett vezérkarfőnöki tisztjének és elképzeléseinek megfelelően megtenni mindent a hadsereg érdekében, hogy az teljesíthesse a reá váró szerepet. Akaratát igyekezett elfogadtatni mindenki-vel, akik bármilyen szinten szerepet játszottak az ország irányításában. A kormány bel- és külpolitikai bizonytalankodásait a szilárd és egyértelmű katonapolitika kialakítása akadályának tartotta, mert ennek hiánya lehetetlenné fogja tenni a legfőbb cél, a revízió megvalósítását. Werth hangsúlyozta, hogy megbízását a legfelső hadúrától kapta, és csak neki tartozik elszámolni.

Ebből az alapállásból támadta a kormány politikáját. Az aktív semlegességet hirdető, a revíziót tőle eltérő úton megvalósítani szándékozó Telekit kezdettől gyenge kezűnek és az erők koncentrálására alkalmatlannak találta. A Telekivel való ellentéte személyes jellegűvé is vált. Teleki nem titkolta idegenkedését az őt állandóan egyre lehetetlenebb helyzetekbe hozó tábornoktól, akit akarnok és korlátolt hatalomra törő őrmesternek tartott. Werth érezte Teleki mély ellenszenvét, amit az arisztokratának a paraszti sorból felemelkedő katonával szembeni lenézésnek tudott be. A meggyőződésbeli kibékíthetetlen ellentétük mellett ez is közrejátszott abban, hogy ott gördítsen akadályt a miniszterelnök elé, ahol csak lehet. Ehhez jó lehetőséget nyújtott a kormányzóval fennálló közvetlen hivatali kapcsolata, fel-tétlen bizalmának elnyerése, így Horthy nem nagyon igyekezett egyengetni ellentétüket. A vezérkar főnökének túlkapásait, beleavatkozásait a kormány reá nem tartozó ügyeibe, úgy fogta fel, mint a hivatali feladata ellátásából következő feladatok gyorsabb és jobb megoldására való kissé túlbuzgó törekvést, ami legfeljebb némi mérséklésre szorul a túl érzékeny Telekivel szemben. Teleki egyre növekvő kétségbeeséssel szemlélte Werth hatalmának növekedését, hogyan válik állammá az államban a hadsereg. Werth és a katonák Horthy tudtával és beleegyezésével az ő akarata ellenére egyre jobban elkötelezték magukat és az országot a kizárólagos német orientáció mellett. Különösen bántotta Telekit, hogy őt, aki magát a revízió rendíthetetlen hívének, miniszterelnöki tisztében annak legfőbb, az ország érdekeivel egyeztetett módon történő megvalósítójának tekintette magát, állandó bizalmatlanság és vádaskodás éri a katonák részéről. Hiába panaszkolta el Horthynak, hogy a katonák nemtörődömsége és hozzá nem értése lehetetlen kül- és gazdaságpolitikai helyzetekbe sodorják az országot. Továbbá olyan, az országos politikától független katonapolitika van kialakulóban, amelyik magában hordozza a nyílt szakítás lehetőségét is a kormány és hadsereg között. Nem tartotta kizártnak

azt sem, hogy a németektől vezérelt jobboldal és a hadsereg szövetségre lép. •

Horthy túlzásnak tartotta Teleki rémlátásait. Természetesen esze ágában sem volt szakítani vele és a mögötte álló, a nyugati kapcsolatokat fenntartani igyekvő körökkel. Szüksége volt Telekire, akinek népszerűsége, tudása és a magyarság, a revízió érdekében végzett felelősségteljes, odaadó munkája mély benyomást tett rá. Beszámolóit és javaslatait hallgatva elismerte igazát, intelmeit azonban olyan szükséges féknek tartotta, amely alkalmas a katonák képviselte dinamikus politika mérséklésére. Az 1940 nyarán bekövetkezett újabb német katonai siker még inkább megerősítette Horthyt, hogy a Teleki-féle politika fenntartása mellett engedni kell a hadsereg Werth irányította törekvéseinek. Ezzel a tisztikar bizalmát elnyerve nemcsak a revízió érdekében tud fegyveresen lépni, hanem szükség szerint felhasználhatja a hadsereget egy esetleges Teleki által is felemlített szélsőjobboldali hatalomátvétel megakadályozására is.

Werth hatalmának növekedését jelentette, amikor 1940 márciusában, Sónyi Hugó nyugalomba vonulásakor a kormányzó hozzájárult a honvédség főparancsnoka tisztség megszüntetéséhez. A vezérkar főnöke a feleslegesen megosztott parancsnoklási viszonyok felszámolása révén a vezetés egyszerűbbé és hatásosabbá tételének lehetőségével indokolta a lépést, ami kétségekívül igazolható volt. Ugyanakkor kiküszöbölte az elképzeléseit keresztezni, kezét megkötni képes társparancsnok szerepét. Ez rossz érzésekkel töltötte el Telekit, aki hasztalan próbálta befolyásolni Horthyt ebben a látszólag a hadsereg belső életét érintő ügyben.

A hadsereg befolyásának növekedését Werth memorandumai is jelezték, melyeket hol a miniszterelnöknek, hol a nagyobb hatás reményében magának a kormányzónak nyújtott át.

Az 1939 novemberében Telekihez eljuttatott feljegyzésében az országmozgósítás és a hadsereg nagyobb ütemű fejlesztését

szabotáló civil hatóságok káros befolyásától akarta óvni a hadsereget. Javasolta továbbá, hogy egy várható Besszarábia visszaszerzését célzó szovjet akció esetében meg kell támadnunk Romániát, s a román hadsereg lekötöttségét és zavarát kihasználva, a szovjet hadsereggel együttműködve, fel kell szabadítani Erdélyt. A szovjet hadsereggel való együttműködésben, tekintettel az 1939-ben kötött német – szovjet szerződésre, Werth nem látott semmi kivetnivalót. Sőt, a moszkvai magyar katonai attasé révén már bizonyos tapogatózó lépéseket is kilátásba helyezett az együttműködést illetően. A Legfelső Honvédelmi Tanács Teleki javaslatára visszautasította Werth elképzeléseit. A szovjettel való együttműködésnek még a látszatát is elkerülendő, meghatározták azokat az eseteket, melyek a beavatkozást a magyarság érdekében elkerülhetetlenül szükségessé teszik. Teleki elutasított minden közvetett vagy közvetlen együttműködést a szovjet hadsereggel. Horthy ezúttal miniszterelnöke mellé állt, hiszen ő, mint a bolsevizmus elleni harc bajnoka, nem kompromittálhatta magát a Nyugat előtt sem egy Románia elleni közös háborúval, még ha Erdélyről volt is szó.

Nem volt ilyen határozott Horthy 1940 tavaszán, amikor a nyugati hadjáratra való felkészülése során a német vezérkar tervbe vette Románia esetleges német megszállását. Ehhez a német csapatoknak Magyarországon kellett átvonulni. Ennek bekövetkezte viszont az angolokkal való nyílt szakítást jelenthette. Teleki ezért élesen állást foglalt az átvonulás ellen. A katonai vezetés természetesen mellette tört pálcát, sőt hajlandónak mutatkozott felajánlani a honvédségnek a megszállásban való részvételét is. A kormány tudta és beleegyezése nélkül fel is vették a kapcsolatot a német vezérkarral. Telekit ez kétségbe ejtette. Tisztában volt vele, hogy ezt a magyar, valamint a német hadseregvezetés ellenében akár a nyugati hatalmaknak hadüzenettel való fenyegetése esetében sem tudja megakadályozni. Súlyosbította a helyzetet, hogy a katonák kezdeményező lépése aligha történhetett meg a kormányzó tudta és

beleegyezése nélkül. Ő úgy tett, mint aki nem tud semmit, a tárgyalások kezdeményezését ajánlotta a két kormány és a vezérkar között. A magyar hadvezetés mindenestre megkezdte az előkészületeket a német csapatoknak a román határra történő szállításának lebonyolítására.

A német-román konfliktus nem következett be, a megszállás ekkor még az angol csapatok fenyegető balkáni megjelenésének elmaradása miatt tárgytalanná vált. Nyugaton viszont megindult a nem várt gyors sikerrel járó német támadás. A féltelmetes hadsereggel rendelkező Franciaország összeomlott. De ezt meg sem várva, már az északi német sikerektől felbuzdult Werth április 15-én ezúttal közvetlenül a kormányzóhoz fordult. Levelében kifejtette a hasonlóképpen fellelkesült Horthynak: „A végső győzelem nem lehet kétséges, bár a szerencse forgandó, mégis már bizonyos megállapításokat lehet tenni a háború kimenetelét illetően. Németország ebben a háborúban jobban fel van készülve, mint a szövetségesek. A skandináv államok meghódítása után Németországnak nem lesznek nyersanyag gondjai. A Németország rendelkezésére álló anyagi erőforrások a német győzelmet valószínűvé, vereségét pedig kizárttá teszik. De még abban az esetben is, ha Németország nem nyerné meg a háborút, haderejét a szövetségesek nem tudják megsemmisíteni, mint az első világháború végén. Erősebb belpolitikai és kormányzati rendszere miatt az anyaország ereje és ellenálló képessége nem fog megtörni. Ezért Magyarországnak már most Németország mellé kell állnia ebben a küzdelemben. Elérkezettnek látom az időpontot, hogy a skandináviai cselekményekből a következtetéseket levonjuk, a semlegesség és a be nem avatkozás politikáját feladjuk, és Németország oldalára álljunk, hogy ezáltal és ezúton az elszakított területeink visszafoglalását megvalósíthassuk.”⁸¹ Werth már a nyugati hadjárat kiteljesedése előtt maradéktalanul bízott a német győzelemben.

⁸¹ Az Imrédy per, Híradó Könyvtár, Budapest, 1945. 27. pld.

Szentenciája azonban arra az esetre is volt, ha netán tévedne. Szerinte ellenfelei még német vereség esetében sem tudnának olyan erőket felvonultatni, amellyel a Duna-medencében kialakult helyzetet befolyásolni tudnák.*

Telekit aggodalommal töltötték el Werth levelének megálapításai, amikor Horthy azokat tudomására hozta. Levélben fordult a kormányzóhoz: Kérte fékezze meg végre Werthet: „Hass oda, hogy a katonák ne politizáljanak... Az a nézetem, hogy nem biztos, hogy Németország győz. Éppen emiatt nem alkalmas, hogy teljesen és lelkesen mellé álljunk. Ha eddig megúsztuk, ne rontsuk le esetleg az utolsó pillanatban. Politikai akciónk, azt hiszem, jó volt, erről letérni veszélyes.”⁸²

A hamarosan bekövetkező események Werthet látszottak igazolni. Teleki is megdőbbsen. Horthy ebben a pillanatban úgy érezhette, hogy jó úton jár, amikor engedett katonáinak, s a Teleki-féle túlzó óvatossággal felhagyva, még nyitottabbá kell válni Németország felé. A német igényekkel szembefordulni katasztrófát jelentene. Ha revíziót akarunk – vélte – óhatatlanul alá kell vetnünk magunkat az együttműködés bizonytalanságainak is.

A német sikerek tovább növelték a német hadsereg ázsióját a tisztikar előtt. A jobboldal ujjongott. Az imrédyista Nemzetőr 1940. május 24-i számában megszólalt Rátz Jenő is. A csoda

* Werth ez időben készített – ismeretlen célú és sorsú – tanulmányában mindazonáltal megjelölte helyünket a Németország által átrendezett közép-kelet-európai térségben. Ő a német célok maradéktalan kiszolgálása révén a térségben rendfenntartó erőként képzelte el az országot és hadseregét, amely az egyetlen megbízható náció a szláv és román tengerben, s mint ilyen, nélkülözhetetlen a Balkán felé terjeszkedő német hadsereg hátának biztosításában. Egy ilyen szerepre való felajánkozás hite szerint természetesen visszajuttatná számunkra az elcsatolt területeket. Ez esetben a német külpolitika és stratégia érdeke az egész Kárpát-medencét bíró erős középhatalom, a történelmi Magyarország újjászületése.

⁸² Uo.

megtörtént című elemzésében a német hadsereg dicséretét zengte. A katona szolt bajtársaihoz. Saját korábbi hadseregbeli törekvéseinek és céljainak igazolásaként is rámutatott, hogy a német sikerek titkát abban a tervszerűségben lehet feltalálni, amellyel a németek hosszú évtizedek óta kiválasztják és megtartják az arra rátermett embereket, továbbá abban a következetességben, amit elértek a német „hadsereg minden egyes tagjának a legnagyobb fegyelmére, tettekrezségre, áldozatosságra és a felelősségvállalásra való nevelésében”. De „a legnagyobb erejük – írta Rátz – abban a nevelés által kitenyészített egy akaratban van, mely a legmagasabb rangú katonáig mindenkit egyformán eltölt, amely mindenkitől elvonatkoztatott, százszázalékos köteleességteljesítésben nyilvánul meg.” Csakis ezen, az általa oly sokszor meghirdetett, de a magyar viszonyok között változatlanul hiányzó tényezőkben lelte meg a legfőbb magyarázatát annak, hogy a német hadsereg ily gyors és döntő győzelmet aratott. A tisztikar számára levonható következtetése kézenfekvő volt: csak az általa a hadseregben és jelenleg már azon kívül képviselt elvek eredményezhetik a magyar hadseregnek a németekéhez hasonló megújulását, ami a hasonló magyar csodákhoz vezethet.

A szovjet–román ellentét az 1940. június 26-i szovjet jegyzékben kulminált, mely megegyezéshez vezetett. A bukovinai és besszarábiai románok birtokolta területek visszaadása kiélezte a magyar–román viszonyt. A magyar kormány követelte az azonnal tárgyalások megkezdését, s mozgósítást rendelt el. Werth a román hadsereg és államvezetésben mutatkozó zavar és kapkodás kihasználásával Románia megtámadását latolgatta. Csakhamar bebizonyosodott azonban, hogy az önálló magyar cselekvés nem képzelhető el a német politika érdekeinek figyelembevételével. A magyar mozgósítás és felvonulás a határon azonnal kiváltotta Hitler ellenkezését. A magyar vezetőket 1940. július 10-én magához kérte. Telekit és Csákyt mérsékletre intette az erdélyi kérdés megoldásában. A tár-

gyalásos megoldást javasolta, amelyhez támogatást ígért. A katonai fellépést nem ajánlotta, mert az meghaladná a magyar honvédség erejét. Ő pedig nincs abban a helyzetben, hogy balsiker esetén a bajba jutott magyarok segítségére siessen. Németországnak különben sem érdeke egy fegyveres konfliktus a térségben – hangsúlyozta.

Horthy Telekivel levelet is küldött Hitlernek, amiben igyekezett megnyerni őt a románokkal szemben a magyar ügy támogatásához. Az az érzése – írta –, hogy „excellenciád vagy Ribbentrop külügyminiszter nem nagy rokonszenvvel van Magyarországra iránt, mert önök nem ismerik ezt az országot, vagy helytelen megvilágításban látják.”⁸³ Ezért kéri Hitler jóindulatát, vizsgálja meg, és támogassa az elszakított, sokat szenvedett erdélyi magyarság érdekében történő magyar erőfeszítéseket. Igyekezett meggyőzni, hogy ne higgyen a mindenképpen rossz tanácsokkal szolgáló románoknak. Ne adjon nekik fegyvereket, mert a múltban is minden szövetségesüket becsapták, ami nem lesz másként a jövőben sem. Mi magyarok jobban ismerjük őket. Horthyt igen érzékenyen érintette a július elején sikerre számító magyar fegyveres akció német kérésre történő leállítás. „Ami azonban mindig belehasít a szívembe, az a Külügyminisztériumtól kapott jegyzékek hangja, olyan pillanatokban, amikor borús egünkön egy jobb jövő hajnalpírja jelenik meg.... A jelen esetben is Németország kívánsága szerint fogunk cselekedni, kivéve, ha honfitársaink legyilkolását kell megakadályoznunk.”⁸⁴ Jó munkát kívánva, abban a reményben zárta levelét, hogy egyszer majd Magyarországon üdvözölheti a német kancellárt, aki azt követően majd mindent másképp lát majd, mint ma.

Werth számára egyértelművé vált, Németország hozzájárulása nélkül nincs lehetőség a cselekvésre. Ebben Horthy is

⁸³ Horthy titkos..., 221–224. old.

⁸⁴ Uo.

osztózott. A váratlan német visszautasítás ellenére, a Horthy és Werth által hangolt hadsereg egész tisztikara, az ország közvéleményének várakozásától is indíttatva, változatlanul abban a szilárd meggyőződésben élt, hogy a német–magyar szövetség feltétlenül kiállja a próbát, és mindenképpen megoldáshoz vezet az erdélyi kérdés körüli csatározásokban.

A Berlin által is támogatott turnu severin-i tárgyalások csődjét követően csak egy katonai akció indítása látszott megoldásnak, ami ugyan az erőviszonyok ismeretében nem ígért átütő sikert, de mindenesetre alkalmasnak látszott arra, hogy közbeavatkozásra és az eredményes tárgyalások és megegyezés támogatására bírja a tengelyhatalmakat. De Teleki mindekelőtt abban bízott, hogy a forrponitig juttatott helyzetben német nyomásra a román diplomácia arra fog kényszerülni, hogy döntőbíráskodást kérjen az ellehetetlenült területi vitában. A magyar kormány számára az eredménytelen visszavonulás, a csapatok visszavonása és leszerelése belpolitikai következmények nélkül lehetetlen volt. A sajtó- és rádiópropaganda, a politikusok és közéleti személyiségek megnyilvánulásai nyomán a közvélemény és a hadsereg közeli sikert, erdélyi bevonulást várt. Arra számítottak, ha a tárgyalások eredménytelennek bizonyulnak, úgy a fegyvereké lesz a végső szó. A propaganda a honvédség tényleges erejét felnagyította a román csapatokkal szemben. Sikerült betáplálni a köztudatba azt is, hogy bármilyen megoldás esetén is a tengelyhatalmak szilárdan a mi oldalunkon állnak. Arról, hogy a várt diadalmenet véres vereséggé is válhat, nem volt szó. Ilyen hangulatban a meghátrálás a kormány bukását és a szélsőjobboldal azonnali támadását váltotta volna ki. De nem szívesen vállalta volna a kudarc ódiумát Werth és a katonai vezetés sem. A magyar kormány cselekvési kényszerbe került.

A tárgyalások kudarcát követően a LHT és a kormány a katonai megoldás mellett döntött. Augusztus 26-ára kitzúzték a támadás napját. Ez azonban nem következett be, mert a német

kormány céljainak megfelelően, a végsőig fokozva a feszültséget a szemben álló felek közt, kész volt „igazságot” szolgáltatni. A tengelyhez forduló Románia kérésére Ribbentrop és Ciano vállalkozott a bírói szerepre. Augusztus 30-án kihírdették a második bécsi döntést. Ez azonban Teleki tervének kudarcát is jelentette. Szertefoszlott az a reménye, hogy kizárólag román kérésre ül majd össze a döntőbíráskodás. A támadást elrendelő, de a katonai kudarcától félt Werth ugyanis Teleki tudta nélkül, önhatalmúlag közölte birodalmi körökkel, hogy a magyar politika sem kifogásolná a döntőbíráskodást. Werth a kétes katonai megoldás mellett azt sem hagyta figyelmen kívül, hogy egy magyar–román konfliktus Németország érdekeivel is ellenkezik. Az augusztus végi gyors német csapatösszevonások nyugati határunkon semmi kétséget nem hagytak számára, hogy a német hadsereg beavatkozik a számukra nemkívánatos konfliktusba. Berlin el van szánva a hadműveletek leállítására, még mielőtt a felek komolyabb veszteséget okoznának egymásnak. Ez egyben megnyugvással is töltötte el arra az esetre, ha a német politikai beavatkozás késik, és a magyar kormány által elrendelt fegyveres akció mégis bekövetkezik.

Nem állnak rendelkezésünkre források, amelyből biztosan rekonstruálhatnánk, Horthy mennyiben követte nyomon, és mily módon befolyásolta 1940 nyarának eseményeit. Ennek ellenére a nagyobb tévedés veszélye nélkül vállalkozhatunk bizonyos következtetésekre. Nemcsak a kormánynak és katonai vezetésnek, de a legfelsőbb hadúrnak is döntő fontosságú volt az erdélyi kérdés halasztását nem tűrő, eredményes megoldása. A propaganda az ő országgyarapító szerepét helyezte előtérbe. Azt a benyomást keltették, hogy ő az események első számú irányítója. A honvédség is az ő parancsára várt, hogy vezetésével elinduljon diadalmas útjára. Ezt a képet Horthy szerencséjére sikerült is kiteljesíteni, hiszen várakozásnak megfelelően a legfelsőbb hadúr valóban csapatai élén vonult be az erdélyi városokba. Ennek ellenkezője a már említett meghátrálás, az ő

számára is nagy presztízaveszteséggel járt volna. Osztoznia kellett volna a kormány kudarcában, az országgyarapító nimbusz alaposan megfakult volna. Neki is állnia kellett volna az eddig meglehetősen konziliáns jobboldal támadásait. A sikertelenség okaként az elégtelen külpolitikai vonalvezetést, s a nagyrészt ebből származó gyenge katonai felkészülést hozták volna fel. Mindenáron eredményt kellett produkálni, amiben Horthy osztozott alárendeltjeivel. Az események jelen és jövőbeni alakulásával, a lehetséges alternatívákkal tehát tisztában kellett legyen. A miniszterelnök és a vezérkarfőnökének tájékoztatásai, de más politikusok és katonák révén is pontos képet kaphatott. Werth és Bartha gyakorta beszámoltak a katonai előkészületekről, s a katonai iroda is bővében lehetett az információnk. Így Horthy előtt nem volt titok, hogy valamiféle diadalmas megoldásra aligha számíthat. Pontos képe lehetett a csapatok mozgósításától és felvonulásától kezdve a fegyverzeti és anyagi ellátás problémáin keresztül a hadműveleti tervekig. A román csapatok erőviszonyai is ismertek voltak előtte. A katonai helyzet áttekintésének és várható alakulásának megítéléséhez szükséges katonai szaktudást pedig aligha vitathatjuk el tőle. Valószínű, hogy mindezen ismeretek birtokában is néhány megjegyzéstől és tanácstól eltekintve, érdemében nem szólt bele a katonai vezetés munkájába. Megbízott Werth és a vezérkar, valamint a csapatok vezénylő tábornokainak szakértelmében, vezetőkészségében. Jó lenne tudni, a katonai helyzetről a kormányzóknak adott vezérkar főnöki tájékoztatókon vajon hányszor volt jelen a hadsereg helyzetére is mindig odafigyelni igyekvő Teleki miniszterelnök. A megoldásra váró kérdésekben való döntések során mennyiben voltak képesek félretenni egymás iránti ellenszenvüket. Valószínű, hogy ilyen alkalmakra még ebben a kritikus helyzetben is ritkán került sor. A konfliktust kerülő kormányzó inkább külön tárgyalhatott miniszterelnökével a katonai kérdésekről is.

A helyzettel kapcsolatos végső döntést illetően Teleki és Werth megegyeztek a tárgyalásos út célszerűségében, s a fegyveres megoldásnak csak végső aduként való alkalmazásában.

Horthy egyetértett vezető embereinek véleményével és szintén a tárgyalásokat támogatta, s csak legvégső esetben kívánta a fegyveres megoldáshoz folyamodni. Változatlanul illúziókat táplált Hitlerrel szemben. Nem látta, vagy inkább nem akarta tudomásul venni az erdélyi kérdésben egyre nyilvánvalóbbá váló szándékait. Reménykedett abban, hogy Hitlert meg tudta nyerni a magyar ügy támogatójának. Ismerve őt, mindenesetre nem adhatta könnyű szívvel hozzájárulását ehhez a német elképzelésekkel konfrontálódó, de kényszerű lépéshez. A döntőbíráskodás örömmel töltötte el, hiszen megoldotta a sok bizonytalansággal járó helyzetet. Hitler mégiscsak segítette az ügy végkifejletét. Ami pedig Werthnek a döntőbíráskodás kérésével kapcsolatos indiszkrécióját illette, azt közel sem fogta fel olyan tragikusan, mint Teleki. Közel sem marasztalta el a vezérkar főnökét úgy, amint azt Teleki a dolog súlyának megfelelően elvárta volna.

Horthy a Tengely döntéséért hálásan, feledve annak jövőbeni buktatóit, a diadal fényében vonult be Erdélybe. Élete küldetésének újabb csúcsához érkezett, Erdély egy része visszatért az anyaországhoz. Ezeknek a napoknak ünnepi mámorában legkevésbé sem gondolt az újabb területgyarapodásért majdan fizetendő árra. Önfeladten szemlélte csapatai vonulását, s az ünnepelés óráiban eltekintett azok megmutatkozó felszerelésbeli hiányosságaitól, hiszen teljesítették feladatukat. Nyugalmasabb idő következik, amikor folytatni lehet a honvédség további modernizálását, ütőképességének fokozását.

Az erdélyi bevonulás első napján, az általános lelkesedés közepette, Teleki miniszterelnök Szatmárnémetiben gondokba merülve állt Horthy, Werth és Bartha társaságában a díszemelőnyen. Horthy ragyogó arccal és hangulatban, önfeladten hallgatta az üdvözlőbeszédet, s fogadta a csapatok dísz-

menetét. Jókedvében még Nagybaczoni Vilmos gyalogsági tábornokot, az 1. hadsereg parancsnokát is megvédte Werthtel szemben, aki kifogásolta, hogy a városba beérkező csapatai teljes menettelszereléssel és harci alakzatban lőszer- és élelmszervonattal együtt díszlelegtek a kormányzó előtt. Teleki rossz kedve a bécsi döntés óta sem változott. Az általa elképzelt önálló cselekvés helyébe az alku lépett, amiért majd fizetni kell. Ezúttal is bebizonyosodott, képtelen megfékezni a politikáját minduntalan keresztezőket. Tehetetlen a tábornokok egyre nagyobb befolyásával szemben. A németek közbejöttével elért siker még újabb lehetőséget adhat nekik az eddigieknél is nagyobb beleszólásra a kormányzás ügyeibe, aminek Horthy ezután még kevésbé fog ellenállni.

Bécsből hazatérőben Teleki már megfogalmazta lemondó levelét. Úgy érezte, ez az egyetlen, amit tehet, hiszen Werth illetéktelen beleavatkozása döntésébe jóvátehetetlenül kompromittálja őt és kormányát. Hogyan lehet ennek a jövőben gátat vetni? Werth önhatalmúlag a döntőbírárságról nyilatkozott „amikor a kormány egész politikája arra volt építve, hogy mi nem kérünk döntőbírárságot, mert érdekeink azt kívánták, hogy a románok kérjenek, vagy hogy a tengelyhatalmak fejezzék ki ilyen szándékukat. Csáky közölte is Erdmannsdorff-fal, hogy ez a kijelentés a kormány politikájával egyenesen szemben áll. Kénytelenek voltunk tehát ebben az esetben is a vezérkar politikai nyilatkozatát dezavualni”⁸⁵ – panaszkolta Horthynak a szeptember 1-jén átnyújtott lemondó levelében. A kormányzót meglepte miniszterelnöke szándéka, s nem is fogadta el e meggondolatlan megnyilvánulását. Az ünneplés óráiban nem volt szüksége egy nehezen megmagyarázható és elfogadtatható kormányválságra, ami beláthatatlan bel- és külpolitikai komplikációkhoz vezethet. Különben is ragaszkodott Telekihez, aki változatlanul bírta bizalmát, s szükségesnek tar-

⁸⁵ Horthy titkos..., 248. old.

totta politikáját úgy is, mint kiegyenlítő és mérséklő erőt az egyre támadóbbá váló jobboldallal, de talán még a néha valóban túlbuzgó katonákkal szemben is. Teleki utóbbiak iránt táplált ellenszenvét változatlanul túlzott érzékenységének tudta be. Az ügy iránti tettekben megnyilvánuló türelmetlenségüket illetéktelen beavatkozásként fogja fel, ami sérti szuverenitását, a kormány alkotmányos jogait, amit ő nehezen tud elviselni. Tagadhatatlan, a katonák valóban jobban tarthatnák magukat a törvény szabta ügymenethez, s kímélhetnék a miniszterelnök érzékenységét. Fel is fogja erre hívni a figyelmüket. Valóban a kelletténél többet engedett meg Werthnek és Barthának. De végül is véleményeiket, helyzetértékeléseiket a bécsi döntés igazolni látszik. A nekik tett engedmények, az országos politika irányításába való kétségtelen beleszólásuk lehetősége jó hatással van a tisztikarra is.

Werth pontosan felmérte a Horthy és Teleki közti viszonyt. Láta, hogy a kormányzó vele szembeni megértő magatartása nem jelenti, hogy veszélyeztetni kívánná jó viszonyát miniszterelnökével, elvetné annak politikai elgondolásait és törekvéseit. Ezért tartózkodott attól, hogy nyíltan lépjen fel a miniszterelnökkel szemben, amit Teleki gyakran megtett ellene. Uralkodott személyes ellenszenvén. Befolyását anélkül igyekezett érvényesíteni, hogy esetleg nyílt szakításra kerüljön a sor, s Horthyt kényszerhelyzetbe hozza, amit bizonyosan az ő menesztésével oldana meg. Werth ezért, hangoztatva a hadsereggel szembeni vezérkarfőnöki kötelességét, a legjobb akarata és tudása szerint adta elő véleményét, kéréseit és intézkedéseinek tervezetét, s kérte a kormányzó hozzájárulását. A miniszterelnökkel és a kormánnyal való egyeztetésének eredménye is az ő megítélésétől függ. Mindezek elbírálása egyedül a legfelsőbb hadúrra tartozik. Övé a döntés joga. Arról a vezérkar főnöke nem tehet, hogy a hadsereg érdekei nem mindig egyeznek meg a kormányéval.

Teleki jól tudta, mint erre több precedens is volt, hogy Werth bármikor meg tudja győzni a katonáktól befolyásolható Horthyt, aki nagy figyelemmel hallgatja annak a hadtudomány éppen odavonatkozó téziseivel alátámasztott fejtegetéseit. Sőt, sokszor a kormányzó tájékoztatása is mellőzve, a katonák egymás közt vitatják meg a szóban forgó kérdéseket, s hoznak fontos döntéseket anélkül, hogy kikérnék a Teleki, Csáky, illetve a különböző szaktárcák véleményét. Werth a bekövetkezett eseményektől is igazolva, a jövőben várhatóan még nagyobb befolyással fog bírni a kormányzóra. Eddig is hiába igyekezett meggyőzni Horthyt, ennek a befolyásnak a maradéktalan érvényre juttatása előbb-utóbb az ország sorsára katasztrofális döntéshez fog vezetni, amit majd nem lehet jóvátenni. A katonai vezetés olyan belső és külső hatalmi tényezők kiszolgálójává és eszközévé válhat, melyek hatalomra jutva a kormánnyal és a törvényes renddel szemben sodorják a magyar politikát, aminek a kormányzó is áldozatává válhat.

Teleki a lemondását felajánló levélben javasolta a kormányzónak, hogy egy megbízható és keménykezű ember kezébe adja a miniszterelnöki hatalmat, egy olyannak, aki nála – Telekinél – határozottabban fog fellépni és képviselni a kormánypolitikát, azaz „a miniszterelnök tényleges jogaival jön és úgy is lép fel”.⁸⁶ Bebizonyosodott – írta Teleki –, hogy ő nem alkalmas ember a miniszterelnöki feladatra, mert engedte, hogy túlságosan a fejére nőjenek a katonák. Óvta Horthyt a katonai diktatúrától, ami a keménykezű Werth vagy esetleg Sztójay miniszterelnöksége esetén fenyegetne. Keresztes-Fischer Ferencet ajánlotta maga helyett, akivel ő mindenben egyetért és a kormányzó bizalmát is bírja.

Teleki hangsúlyozta levelében, hogy a közte és Werth között lévő személyes ellentétéről nem szólt mindeddig, mert el akarta kerülni, hogy kifogásai a vezérkarfőnök iránti szemé-

⁸⁶ Uo. 238. old.

lyes antipátiája eredményeként tűnjenek fel. Célzás volt ez arra, hogy a kormányzó kedvéért és az általa képviselt ügyért a végsőig elment a Werthtel szembeni áldatlan viszony elviseelésében. Most betelt a pohár, bár sajnál elmenni, mert aggódik az ország sorsáért. „Ezért tartottam ki máig is – írta –, és tettem túl magamat mindezekre a nehézségeken. Ezért hagytam is a dolgokat ily sokáig mindinkább elfajulni, azaz elfajultan maradni. De akárhányszor próbáltam szólni, sohasem kaptam igazat a katonákkal, nevezetesen a vezérkar főnökével szemben. Márpedig kötelességemnek tartottam hazámat és kormányzómat, akihez baráti szálak is fűznek, e helyen szolgálni és kitartani.”⁸⁷ Most azonban már nem érez erőt, hogy a megszorított feladatoknak az egyre nehezebb helyzetben ilyen körülmények között nekivágjon.

Az aggályos és az ország sorsáért nagy felelősséget érző Teleki úgy érezte, lemondása további magyarázatra is szorul. Leveléhez másnap küldött mellékletben szükségesnek találta ismét leszögezni: lemondásának oka az a növekvő befolyás, amit a hadseregvezetés a kormányzatra a kormányzó jóváhagyásával gyakorol. Felelősséggel kijelenthetem – írta –, hogy „Magyarországon jelenleg két kormányzati apparátus és két kormányzat van: az egyik a törvényes, a másik a közigazgatás minden ágára kiterjedő katonai kormányzat, amelynek működését a törvényes kormányzat áttekinteni és ellenőrizni se tudja.”⁸⁸ Türelemmel és tapintattal eddig „valahogy el tudtam lavírozni ezen nehézségek között, habár természetesen korántsem tudtam elhárítani az államigazgatásra és különösen gazdasági életünkre gyakorolt számos igen káros dolgot”.⁸⁹ Az új miniszterelnöknek mindenképpen meg kell adni azt a lehetőséget, hogy a bonyolult helyzetben az összes kérdéseket egy kézben tartva képes legyen felelősséggel cselekedni, s ily mó-

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Uo. 239. old.

⁸⁹ Uo.

don„a legfelső hadúri jogok kivételével minden egyéb vonatkozásban a legfőbb intézkedő legyen”. Teleki ehhez szükségesnek tartotta tisztázni Horthyval a hadúri jogok gyakorlásának kérdését, amivel egyesek visszaélnék, s aminek korábban is már pusztán érintésével „úgy látszik, félelmet és kételyeket keltettem főméltóságodban”. Annak ellenére kénytelen ezt felvetni – írta –, hogy tudja, a kormányzó hadúri jogai csorbításával kapcsolatosan bárholnan érkező valós vagy vélt próbálkozásokkal mindig a legmerevebben szembeszállt. Természetesen ilyen merényleteket legfeljebb csak a hadseregen kívülről tart lehetségesnek, mert hiszen a katonák részéről felmerülő ilyen hang a hadúr elleni lázadással egyenlő. Teleki jónak látta figyelmeztetni Horthyt: igaz, a törvény értelmében „a hadsereg vezérlete békében és háborúban, annak belső szervezésére és vezénylésére vonatkozó ügyek a hadúr jogkörébe tartoznak, amint ilyenek az államfő által személyesen, a kormány kikapcsolásával intéztetnek. Mindazonáltal azonban a kormány az „ezzel kapcsolatos tényekért” is felelős az országgyűlésnek. Mindazok az ügyek azonban, amelyekkel a hadsereg tevékenysége az államvezetés és –igazgatás egyéb területeivel érintkezésbe jut vagy azokba bekapcsolódik, csak a felelős kormány által intézhetők.”⁹⁰ A hadúri jogokra való hivatkozás ez alól nem mentesíti a katonai vezetést.

A kormányzó hadúri jogait közvetlenül a vezérkar főnökén keresztül gyakorolta. Tekintettel arra, hogy utóbbi csak a kormányzónak tartozott beszámolási kötelezettséggel, a Teleki által kifogásolt, a hadúri jogok közé sorolt katonai intézkedések aligha voltak elképzelhetők az ő tudta vagy legalábbis hallgatóságos hozzájárulása nélkül. A kormányzó megkerülésével Werth nem mert intézkedni, de nem is volt erre szüksége. Teleki Werthtel szembeni kifogásai így Horthyt is közvetlenül érintették. Mindenesetre, hogy enyhítse a helyzet kínosságát, Teleki feltételezte, hogy a katonák vissza is élnek Horthy hiszékenysé-

⁹⁰ Uo. 240. old.

gével, és irántuk táplált feltétlen jóindulatával, s őt félrevezetve, nemkívánatos módon avatkoznak be a politikába. A felvilágosításra szoruló államfőről alkotott Teleki-kép ugyan magában rejtette a változtatás lehetőségét, azonban ez a kiskapu is kellemetlen helyzetbe hozta a kormányzót, amit az nem szeretett. Választhatott, vagy tiltakozik félrevezetettsége feltételezésének még a gondolata ellen is, és azonosul Werth Teleki által kifogásolt intézkedéseivel, vagy elfogadva azt, ígéretet tesz Telekinek, hogy a jövőben jobban körmére néz a hadúri jogokkal visszaélő katonáknak. Ez viszont kellemetlen helyzetbe hozná Werth és Bartha előtt, akik jól tudják, semmiféle félrevezetettségről sincs szó, intézkedéseiket Horthy jóváhagyásával hozták.

Még veszélyesebbnek tartotta Teleki azt a megengedhetetlen külpolitikai és külgazdasági tevékenységet, amellyel a hadseregvezetés a kormány szándékával ellentétes döntéseket és megállapodásokat segített elő. A magyar és német tábornokok és tisztek közötti személyes kontaktus és találkozások során államérdekeket sértő információkat szolgáltatott ki, és vállalták a német kívánságok messzemenő támogatását. Ez odáig fajult, hogy vezérkari szintű hivatalos tárgyalásokon a miniszterelnök vagy a külügyminiszter tudta és beleegyezése nélkül az ország sorsára kiható ígéreteket tettek, sőt egyezményeket kötöttek vagy helyeztek kilátásba. Ilyen volt Werth legutóbbi, a döntőbírátság ügyében tett nyilatkozata is, ami „nem vált hasznára a későbbi diplomáciai harcunknak... és ismét egy olyan tény volt, amelynek reparációja sok fáradságba és talán érdekeink bizonyos csorbításába került”.⁹¹ E legutóbbi és legfájdalmasabb esetben kívül Teleki hosszasan sorolta Horthynak azokat az eseteket, amikor a hadseregvezetés egyik-másik exponense visszaélt helyzetével, és számára megengedhetetlen nyilatkozatot tett, vagy más módon sértette az ország érdekeit. Az őt követő miniszterelnök nevében kérte Horthyt, a személyes

⁹¹ Uo. 248. old.

jóbáratot, értesse meg a katonákkal, a hadúri jogok körébe nem tartozó ügyekben, ha „a hadsereg tevékenysége az államvezetés és –igazgatás egyéb területeivel érintkezésbe jut vagy azokba kapcsolódik, csak a felelős kormány intézkedhetik, és mindenki, aki ezekbe kapcsolódik, a felelős kormány irányítását köteles követni, és annak alá van rendelve. S ugyanígy ez hangsúlyozandó a politikai tevékenységre is, akár bel- és ez fontos –, akár külpolitikai. Ebben is a katonaságnak és a vezérkarnak is a miniszterelnöknek kell alárendelve lenni.”⁹²

Horthy Telekinek a katonák hatalmáról és annak következményeiről hozzá intézett „intelmeiből” nem akart különösebb ügyet csinálni, amire – láttuk – jó oka volt. Sok mindenben egyetértett Telekivel, s elhatározta, az erdélyi bevonulás követően megbeszéli a felmerült s nyugtalanságra okot adó anomáliákat. Ezzel az ígérettel tartotta vissza miniszterelnökét, hangsúlyozva, hogy az ország és a felszabaduló területek magyarsága a miniszterelnöki székben akarja látni a siker kiváncsát. Távozásával nagy csalódást okozna. Szándékában állt Werthtel és Barthával is leülni, s tisztázni a jogköröket s a jövőben az ügymenetet.

Teleki változatlan kétségektől gyötörve, de helyén maradt. Abban reménykedett, hogy szándékával, valamint az azt előidéző okok részletes feltárásával, valóban sikerül figyelmeztetnie és rábírnia Horthyt a hadsereg vezetőivel szembeni engedékenységének megváltoztatására. Azonban, ha Horthy mégis gyengének bizonyul, s minden a régiiben marad, úgy tovább kell folytatnia a harcot a katonák megfékezéséért, a kormány ellenőrzése alól kiszabaduló folyamatok megállításáért.

Az ünneplés napjait követően a hogyan tovább kérdésére kellett volna választ adnia a magyar politikának. Teleki miniszterelnök semlegességi politikája maradványainak megőrzését látta követendőnek. A további revízióra egyelőre nem

⁹² Uo. 251. old.

látszott lehetőség. Legfeljebb csak igen távoli cél lehetett az újabb területi igények felvetése és realizálhatósága. Ezért az erőltetett fegyverkezés csökkentése árán is a visszacsatolt területeknek az anyaországba való beillesztésére, illetve gazdasági megerősítésére törekedett. Teleki emellett nem mondott le a honvédség modernizálásáról, melyet a máris jelentkező román ellenrevíziós törekvésekkel indokolt. Ez motiválta a Jugoszláviával való jó viszony erősítését is. A romániai események, az Antonescu tábornok által végrehajtott németbarát jobboldali fordulat fenyegető volt a magyar vezetés számára. A német csapatok bevonulása Romániába, kétségtelenné tette Németország háborús terveinek kiterjesztését a Balkán felé, amiben jelentős szerep juthat a román hadseregnek is. Teleki ugyanakkor a német csapatok átvonulásának engedélyezésével, a jugoszlávok felé közeledéssel egy balkáni háborús konfliktustól való távolmaradásban reménykedett.

Teleki, amint azt lemondása felajánlásakor maradása egyik feltételévé tette, a jövőre vonatkozó politikai elképzeléseit a katonai vezetés irányvonalának és módszereinek megváltoztatása révén kívánta érvényre juttatni. A magyar kormány politikája legyen egyértelmű meghatározója a magyar katonapolitikának, s nem megfordítva. Ennek határozott végrehajtása azonban a kormányzó és a hadseregvezetés közötti konfliktussal fenyegetett, hiszen az ő elképzeléseik és törekvéseik, a fegyverkezési program fokozása, a jugoszláv közeledés ellentétes megítélése, a hogyan továbbot illetően változatlanul élesen különböztek a Telekiétől. A katonai felső vezetésben végrehajtott személycserékre lett volna szükség, ami értetlenséget és felháborodást eredményezett volna a hadsereg tisztikáiban. Emellett egy nemkívánatos politikai indíttatású váltás a hadsereg vezetésében bizalmatlanságot idézett volna elő a német–magyar viszonyban, ami Hitlert és a hozzá közel álló román politika még fokozottabb támogatására indíthatta volna. Horthy nem vállalta egy ilyen helyzet kialakulását.

Ellentétek a kormány és hadseregvezetés között a háborúról

A magyar politika mozgási lehetőségei tovább csökkentek 1940 kora őszén. Hitler nem hagyott kétséget afelől, hogy benyújtja a számlát Észak-Erdélyért. Amikor szeptember 10-én Sztójay Döme magyar követ átnyújtotta Horthy hálálkodó levelét, Hitler megragadta az alkalmat, hogy elébe tárja terveit, s azokkal kapcsolatos, Magyarországgal szembeni igényeit. Annál is inkább könnyen tehette ezt, mert a kormányzó arról biztosította, hogy a hálás ország száz százalékgig a Tengely oldalán áll, és vele sorsközösséget vállalva hajlandó cselekedni, sorsában osztozik. Külön kiemelte Horthy e kapcsolat politikai és ideológiai alapjait, valamint a két hadsereg katonái közötti bajtársi érzést, amit Magyarországon járva minden német katonára tapasztalhat. Romániával szemben türelmet ígért, mivel megérti a román olaj fontosságát Németország számára.

Sztójay beszélgetése Hitlerrel megadta az alaphangját a követendő német–magyar viszonynak. Hitler a Német Birodalom melletti sziklaszilárd kiállást, a délkelet-európai béke veszélyeztetésének kerülését, a német gazdasági kívánságok maximális kielégítését, a német nemzetiségekkel szembeni engedékenységet, és mindenekelőtt a Tengelyhez való szorosabb kötődés iránti szándék azonnali deklarálását ajánlotta. Nagy súlyt helyezett a honvédség és a német hadsereg közötti kapcsolatra és összműködésre, hogy a viszony „lehetőleg tovább mélyíttessék”. Ennek lehetősége megvan –mondta –, mert a honvédségnek a cseh krízis kiváltotta csorbát sikerült kiküszö-

bölnie. Hitler előtti tekintélye „a mostani magatartása és harcra való elszántsága alapján megint helyreállt”.⁹³

A Sztójay közvetítette nem hivatalos üzenet igen különböző hatással volt Teleki miniszterelnökre és a magyar katonai vezetőkre. Utóbbiak szemüket Berlinre vetve várták a jövő teendőit meghatározó jelzéseket. A hallottakat összhangban lévőnek találták korábbi és változatlanul is érvényes elképzeléseikkel, ami azonban, miként a múltban, a jövőben is alapját képezheti a miniszterelnökökkel szembeni nézetkülönbségeknek. Nem volt kétséges előttük, hogy Németország számára egyre fontosabb a román olaj birtoklása, ami további háborús lépéseik egyik célját jelenti. Ezért terjeszkedésük közvetlen irányát a Balkánban vélték megjelölni. Németország rövidesen befolyása alá fogja vonni Bulgáriát és Jugoszláviát is. Amennyiben ellenállnak, megszállja őket. Itt szerepet kaphat a magyar hadsereg is. A honvédség vezetői a Szovjetunióval való német konfrontációt sem tartották kizártnak, habár a Barbarossa-tervről még nem volt tudomásuk. Az Antonescu tábornok vezetésével alakuló német–román szövetség és együttműködés láttán, azt a következtetést vonták le, hogy a román diktátor érdemeket kíván és fog szerezni ellenrevíziós terveihez. Ez csak a német szövetség erősítésével, a románok által tett engedmények felülmúlásával, s a fentiek szülte lehetőségek kihasználása végett is, a honvédség további mennyiségi és minőségi fejlesztésével védhető ki. A már korábban is esedékes és most Sztójay által szóvá tett szövetségi rendszerhez való csatlakozás elodázhatatlan.

Szeptemberben a Teleki és Werth közötti ellentét nem csitult, sőt új töltetet kapott, miközben Horthy a két fél közti egyeztetés kellemetlen processzusát egyre halogatta. A németektől új impulzusokat kapott, tette kész katonai vezetés

⁹³ A Wilhelmstrasse és Magyarország Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944 Kossuth Könyvkiadó, 1968. 528. old. (351. dok.)

visszafogása, s jövőbeni elképzeléseik közös nevezőre hozása a miniszterelnök által képviseltekkel, egyre nehezebbé vált. Horthy maga sem vonhatta ki magát az események hatása alól. A Teleki ajánlotta óvatosabb, a nemzetközi konfliktusokat elkerülni igyekvő politika egyre kevésbé látszott kivihetőnek. Sőt, a sikerei tetőfokán álló Németország várható további előretörése Horthy számára is további előnyöket ígért a német szövetség erősítése révén. Ezzel szemben minden felesleges akadékoskodás kihívhatja a sorsot ellenünk, a magyar érdekek elleni fellépéshez, sőt német megszálláshoz is vezethetett. Ennek nyomán pedig egy esetleges szélsőjobb hatalomátvétel a teljes behódolást jelentené, megsemmisítené a magyar politika óvatos különállási törekvéseinek minden lehetőségét. Ilyen megfontolásoktól vezetve nem akarta akadályozni a katonának a német politikához közelítő törekvéseit sem. Úgy gondolta, ezt a helyzetet meg kell értenie Telekinek is.

A kínos hallgatást végül is Teleki törte meg, aki szeptember 27-én felvetette Horthynak az ő és a katonák közötti affér elintézetlenségét. A kormányzó az erdélyi bevonulással járó elfoglaltságokkal takarózott, de már nem húzhatta tovább az ügyet. Közben egy Teleki és Bartha Károly, honvédelmi miniszter közötti újabb nézeteltérés is megsürgette a dolgot. Ez az úgynevezett „Erdélyi” hadfelszerelési hitel körül robbant ki. A hadsereg ugyanis az erdélyi bevonulás és a szükségessé vált újabb alakulatok felállítása költségeire újabb hitelt kért, és kapott. Teleki éppen az Erdéllyel kapcsolatos egyéb kiadások finanszírozása miatt betekintést kért az „Erdélyi” hitel felhasználásába. Bartha sértőnek és az iránta megnyilvánuló bizalmatlanság jelének tekintette a miniszterelnöki érdeklődést. De kifogásolta azon további kívánságát is, hogy a jövőben szűnjék meg a honvédelmi miniszter azon joga, hogy a rendelkezésre álló költségvetésen belül az egyes tételeket saját belátása szerint csoportosíthassa át. Ez – írta levelében Bartha – feltételezése annak, hogy a honvédelmi miniszter önhatalmúlag „olyan irány-

ban fejlesztheti a honvédséget, amely nem egyezik a kormány intencióival”. A sértett Bartha hajlandó volt a miniszterelnök számára az összes honvédelmi kiadásról (éves költségvetés, fegyverkezési programok stb.) folyamatos és részletes tájékoztatást adni, azonban megjegyezte, a honvédség gazdálkodása oly bonyolult és nehezen áttekinthető, hogy a tájékoztatásnak hitele úgylis csak akkor lesz, ha a miniszterelnök „bensőleg meg van győződve arról, hogy honvédelmi miniszterének előadásai teljes hűséggel adják a valódi helyzet tükörképét”. Bartha végül nem kis éllel kilátásba helyezte távozását, hangsúlyozva, hogy a honvédelmi miniszter személyének megváltoztatása most, mikor a honvédségnek új feladatokra kell felkészülnie, bizonyára semmilyen irányban nem fog megrázkódtatást okozni, az ő személyére kedvezőtlen hatással mindenestre nem lesz.

Teleki azonnal válaszolt Bartha levelére. Sajnálja – írta –, hogy a honvédelmi miniszter azonnal felveti a bizalmi kérdést, holott ő ez ideig vele és más miniszterekkel szemben is a legteljesebb bizalommal volt. Amit kért, az a miniszterelnöknek nemcsak joga, de legegyszerűbb kötelessége is, mert „hiszen a miniszterelnök az ország egész kormányzatát át kell, hogy tekintse, és ezen áttekintéshez szükséges, hogy világosan lássa az összes minisztériumok működésének és kormányzatának legfőbb vonalait... Ha ezt nem teszi, nincs értelme annak, hogy egyáltalában miniszterelnök legyen”.⁹⁴ Jelenleg sem ő, sem a pénzügyminiszter nem bír áttekintéssel a honvédelmi költségvetések felhasználásáról. Végül nem mulasztotta el, hogy szót ne emeljen a hadsereg túlzott önállósulási törekvései ellen: „A miniszterelnöknek ma, amikor az államvezetés e nagy társadalmi krízisben társadalomvezetést is jelent, kötelessége az összes állampolgároknak egymáshoz közelebb hozását ápolni. És ebbe nyilván a tisztikar is beletartozik, mert

⁹⁴ Országos Levéltár (OL) K 63–472 és 473. Szent-Iványi Domokos emlékirata. 524. old.

ha nem, és ha az külön vonalon halad, akkor e tekintetben is jogos az a nézőpont, mint a gazdasági vonásokban, hogy koncentráció nélkül a katonaság állam az államban, illetve két kormányzat van, civil és egy katonai...”⁹⁵

Teleki megkönnyítette Horthy dolgát, amikor a költségvetési ügy elővételével megadta a kínosnak ígérkező beszélgetés alaphangját. Nem kellett azon törnie a fejét, hogyan is kezdjen hozzá az eszmecserehez, amikor szeptember 29-én végre leült Telekivel és a két katonával. Elhatározta, hogy mindenekelőtt Teleki és Bartha helyzetét tisztázza. Ez nem volt nehéz. Barthának nem került nagy megerőltetésébe, hogy elfogadja a kormányzói intelmet, miszerint a jövőben ne csak a pénzügyminisztert tájékoztassa nagy vonalakban a honvédelmi hitelek és kiadások alakulásáról, hanem alkotmányos jogainak megfelelően a miniszterelnököt is. A zárt ajtók mögött folyó tárgyalásról nem szivárgott ki semmi, így nincs tudomásunk, arról hogy milyen indulatokat kavart a fő probléma, a miniszterelnök és a vezérkar főnöke közötti viszony alakulása, vagyis az egyes hadúri jogok körébe tartozó intézkedéseknek a vezérkar főnöke általi önkényes, a miniszterelnök mellőzésével történő képviselése, illetve érvényre juttatása. Kérdés, milyen vitát váltott ki a külpolitikai helyzet várható alakulásának megítélése s az ebből következő teendők meghatározása? Horthy jelenlétében a katonák minden bizonnyal megígérték Telekinek, hogy a jövőben kerülni igyekeznek mindazon disszonanciákat, melyek az eddigiek folyamán köztük és a polgári szervek között felmerültek. Tették ezt annak tudatában, hogy az idő nekik dolgozik.

A megbeszélést követő hetekben, mint ez várható volt, a helyzet nem sokat változott. Teleki már októberben panaszkodott Szent-Iványi Domokosnak a honvéd vezérkar változatlanul külön útjairól, amihez az támogatást kap külső és belső

erőktől egyaránt. habár ez a helyzet mindenki előtt egyre ismertebb, semmit sem tud tenni ellene.

Werth ment tovább a maga útján. Tisztában volt vele, a miniszterelnök nem sokat fog tudni kellemetlenkedni és eredményesen fellépni vele szemben. Engednie kell majd a németek, illetve a magyar szélsőjobb nyomásának. Így nem fogja akadályozni katonapolitikai elképzeléseinek megvalósítását. Meg volt győződve, Horthyt a jövőben sem lesz nehéz meggyőzni. A németeket viszont biztosítani kell Horthy és a katonai vezetés lojalitásáról, valamint, hogy egy kormányváltás esetén az új rezsim se tudna egy számukra megbízhatóbb tábornoki és tisztikart biztosítani. Miként a kormányzót, őt is nyugtalanították ugyanis a nyilasok és Imrédysták hadseregbeli mozgólódásairól érkező jelentések. Jó oka volt feltételezni, hogy egy jobboldali kormányalakítás esetén, Imrédy vagy Szálasi nem őt, Werth Henriket nevezné ki a vezérkar főnökévé. Ennél fogva addig érezte magát biztonságban, amíg „ellenfele”, Teleki ül a miniszterelnöki székben.

A Teleki-féle politika ellen 1940 őszén tovább fokozódó szélsőjobb roham nyomai a tisztikarban is fellelhetőek voltak. Amikor szeptemberben Szálasi kiszabadult a börtönből, Ruszkay Jenő tábornok, akit 1940 májusában politikálása miatt nyugdíjaztak, levelet írt a nyilas nemzetvezetőnek, amelyben az új világ beköszöntével felajánlotta szolgálatait. Ez a hadsereg felé tett jeladésként is felfogható levél, aminek híre elterjedt a tisztek között, valamint több Szálasisal szimpatizáló megnyilvánulás, óhatatlanul felvetette egy hadseregbeli hatalomátvitel rémét. Werth javaslatára Horthy nem habozott, hanem feltűnően kemény hangú parancsban lépett fel a hadseregben bomlasztók és támogatóik ellen. Olyan párttal kellett szembenézni, amelynek börtönből szabadult vezetője nyíltan hirdette, hogy az egész nemzet vezetője kíván lenni. Növelte a veszélyt, hogy egyes birodalmi körök is támogatták mozgólódásait a kormánnyal, sőt az államfővel szemben is arra az esetre, ha akadá-

⁹⁵ Uo.

lyozójává válnának a német terveknek. Tovább nehezítette a kormány helyzetét, hogy a nyilasok mellett hasonló sikerrel hallatták a hangjukat az imrédysták is, akiknek szintén megvoltak a birodalmi támogatóik. Számos egyenruhás szimpatizáns mellett itt Rátz Jenő adta meg a vezérszólamat.

A hadseregben terjedő pártpolitizálás megfékezésére – feltehetően Werth javaslatára – Horthy novemberben bizalmas paranccsal fordult a tisztikarhoz. Figyelmeztetett mindenkit, hogy a korábbi parancsok ellenére még mindig vannak tisztek, akik sajnálatos módon „pártpolitikai elveket vallanak és nyilvántartanak, s ezzel a legsúlyosabban vétkeznek a hadsereg fegyelme ellen”.⁹⁶ Sajnálatos tény, hogy elszaporodtak a megengedhetetlen jelenségek. A közelmúltban előfordult – szölt a bizalmas tiszti parancs –, hogy „egy vezérkari ezredes egyenruhában részt vett annak az exponált szélsőséges pártpolitikusnak a budapesti lakásán rendezett fogadásán, aki akkor szabadult közkegyelem révén a szegedi csillagbörtönből, ahol az állami rend felforgatására irányuló cselekményekért a független magyar bíróság által reá kiszabott büntetését töltötte”.⁹⁷ Amint a parancsból kiderül, a Szálasi fogadásán – mert róla volt szó – tisztek megjelenése nem volt meglepő, mert hiszen sorozatosan tűntek fel egyenruhás tisztek ez időben párthelyiségekben és másutt tartott rendezvényeken, illetve tartottak fenn szoros kapcsolatot pártpolitikusokkal, akik „a fegyelem aláásásával azon dolgoznak, hogy önző hatalmi törekvéseik érdekében az országban felborítsák a törvényes rendet”.⁹⁸ Ezek a tisztek a fegyelem ellen súlyosan vétének, ami nélkül minden anarchiába sülyed. A politizáló hadseregben pedig nincs fegyelem. „Amelyik állam hadserege politizál, az az állam halálra van ítélve.” Nem tűrhetem – hangsúlyozta Horthy –, hogy most, mikor a

nélkülözések után a nemzet a becsületes magatartás gyümölcsseit kezdi learatni, „lelkiismeretlen kalandorok ismét a lejtő szélére vigyék az országot”... amihez... „a hadsereg tisztjei közül egyesek eszközül adják magukat oda”.⁹⁹

A parancs a továbbiakban célzott azokra az ugyan pontosan meg nem nevezett, de félreismerhetetlen külső tényezőkre is, melyek különösen szükségessé teszik az egységbontók és a rend megzavarói elleni fellépést. „A világhelyzet nagyon súlyos, nehéz idők előtt állunk, minden eshetőségre fel kell készülnünk.” Vértelmező, ha valaki ilyenkor becsvágai kielégítése érdekében forradalmat készít elő, és „magyarságunk, szabadságunk, souverénitásunk megsemmisítésére segítséget nyújt”.¹⁰⁰ A kormányzó ezzel tudtára adta a nyilasokat pártoló német köröknek afeletti megrökönyödését, hogy a baráti magyar politika megnyilvánulásai és engedékenységeinek kétségtelen jelei ellenére is bizalmatlanok a fennálló renddel szemben, s annak megbontását segítik elő.

Befejezésül a parancs utoljára figyelmeztette a tisztikar megtévelyedett tagjait, azonnal szakítsanak meg minden kapcsolatot minden politikai párttal és vezetőikkel. Akik pedig a parancsnak eleget tenni nem tudnak, váljanak ki a hadseregből. Az ellenszegülők 24 óra alatt eltávolíttatnak a hadseregből. Ugyanígy felelősségre lesznek vonva azok is, akik ilyen jellegű tevékenységet azonnal nem jelentenek.

A kül- és belpolitikai nyomás fokozódásával szükségszerűen folytatódott az engedmények politikája. Ez vezette Teleki miniszterelnököt, amikor a kormány javaslatára hozzájárult a német csapatok magyarországi átvonulásához Románia felé. A lépés igazolásaként Csáky külügyminiszter kijelentette az angol követnek, senki sem kívánhatja meg, hogy fegyverrel akadályozzuk meg egy baráti ország átvonulását egy olyan

⁹⁶ HIL Eln. K. I. 1940/1042.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ Uo.

semleges országba, amelyik azt kérte. A katonai vezetést az átvonulás engedélyezése megnyugvással töltötte el. Őket az izgatottság, hogy a német csapatok egyre növekvő jelenléte a Romániával és hadseregével szembeni német elvárások jelének tekinthető, ami óhatatlanul a magyar érdekek háttérbe szorítását eredményezheti. Ez a románokkal szembeni lemaradás is motíválta többek között Magyarország november 20-án bekövetkező csatlakozását a háromhatalmi egyezményhez. Teleki a katonákkal ellentétben azt remélte a szerződéstől, hogy bár a fegyveres semlegesség politikájának végleges feladása révén, de kifogja a szelet a belső és külső ellenzék vitorlájából. Mivel a politikai és gazdasági együttműködést kimondó paktum csak a csatlakozó államok valamelyikének megtámadtatása esetére írta elő a katonai segítségnyújtást, a háborúba keveredés veszélyét a jelenlegi helyzetben elkerülhetőnek tartotta. Az pedig valószínűtlennek látszott, hogy Németországot valaki megtámadja. Werth Telekivel ellentétben – azonban nem tartotta lehetetlennek egy háborús helyzet kialakulását, melybe Magyarországnak is be kell kapcsolódnia. A Balkán ürügyén kialakuló német–szovjet ellentétet a magyar vezérkar is úgy ítélte meg, hogy az valószínűleg egy, a németek által indított támadást fog kiváltani. Ez esetben – még ha a szerződés nem is írja elő –, az ország érdeke a német hadsereg által kezdeményezett hadjárat támogatása, a Kárpátok vonulatának biztosítása. Ezt a lehetőséget, amint visszaemlékezéséből kitetszik Horthynak is felvetették, s ő meggondolandónak tartotta. Werth tisztában volt a német politika módszereivel. Az agresszió, mint preventív megelőzés, önvédelemként is beállítható, aminek hamis voltát a győzelem úgyszólván feledtetni fogja. Werth nem titkolta ezzel kapcsolatos véleményét, sőt annak hangot is adott a hadseregen belüli vezérkari és seregtest parancsnoki megbeszéléseken, de nem egyszer csapattisztek körében is. Nézetei ily módon terjedve és hivatalos rangra emelkedve, a tisztikar számára megalapozottaknak és elképze-

léseikkel egybevágóaknak tűntek. Megfeleltek ugyanakkor azoknak a várakozásoknak is, melyeket a szélsőjobb propaganda terjesztett a hadseregben. Teleki tehetetlenül szemlélte az egyezmény felfogásának ezt a werthi modelljét, melynek hatása nem maradt meg a hadsereg berkein belül.

Hasonlóképpen alapvetően különbözött a katonák és politikusok megítélése a Jugoszláviához fűződő viszony kérdésében is. Werth jugoszlávokkal szembeni bizalmatlansága még akkor sem enyhült, amikor Teleki közeledését a német politika is nagy buzgalommal támogatta. Míg Teleki örömmel üdvözölte a két ország viszonyának kedvező alakulását, addig a katonák változatlanul a viszony megromlására számítottak. A magyar kormány a németektől bekerített és nyomás alatt álló jugoszlávokkal egyetértésben 1940. december 12-én Belgrádban szerződést kötött, amely kimondta: a két ország között „állandó béke és örökös barátság fog fennállni”. A szerződés elégedettséggel töltötte el a magyar kormányt. Hajlandó volt szerepet vállalni a további német–jugoszláv közeledés elősegítése érdekében. Abban reménykedett, hogy Jugoszlávia is csatlakozik a Tengelyhez, s ezzel végleg elhárul a háború veszélye a déli határokon, aminek veszélyét az októberben kitört olasz–görög háborús konfliktus alaposan megnövelte. A katonák, akik ebben a déli területekről való lemondást látták, ezt szóvá is tették a miniszterelnöknek. Ekkor Horthy maga is a barátsági szerződés lelkes hívének vallotta magát.

Az 1941-es év elejére kialakult helyzetet vizsgálva, kétségkívül megállapítható, hogy a megkötött szerződések ellenére is a feszültség nőtt a magyar belpolitikában. Amíg Teleki a megtett lépésektől politikája romjainak megőrzését, az esetleges háborús konfliktustól való távolmaradás lehetőségét remélte, addig a katonai vezetés – élén Werthtel és a vezérkarral – változatlanul egy a jelek szerint térségünkben hamarosan kitörő konfliktussal számolt, az arra való felkészülést és a csatlakozás szükségességét hirdette. A Teleki figyelmeztetései dacá-

ra is jobboldallal azonos külpolitikai megfontolásokat valló, magyar katonai vezetők élén Werthtel, a kormánypolitika meg-
hiúsulására számítottak. Mindent meg is tettek annak érdeké-
ben – külföldön is –, hogy ha kell, annak ellenében is ki tudják
használni az adódó lehetőségeket.

Horthy miközben változatlanul az országgyarapító hadúr
szerepében élvezte népszerűségét, hagyta magára áramlani a
különböző politikai hatásokat. Egyetértett Telekinek a háború-
tól való távolmaradásban reménykedő lépéseinek hasznossá-
gával, de ugyanakkor nem utasította el a Werth által egy há-
borús konfliktus lehetőségéről előadottakat sem. Úgy értett
egyet miniszterelnöke politikájával, hogy ugyanakkor megle-
hetősen „rugalmasan” tárgyalta a katonai vezetés elképzelése-
inek érvényesülését is. A német politika és a hadsereg hatása
alól nem tudta kivonni magát. Nehéz lenne kihagyni az eset-
leges, a még megszállás alatt lévő területek visszaszerzésére
kínálkozó alkalmat. A német hadsereggel való együttműködés
már csak ezért is napirenden tartandó. Ez az államfő által
szentesített kettősség a politikában előbb-utóbb várható kitö-
réssel fenyegetett. A miniszterelnök idegei egyre kevésbé tűr-
ték a Horthy részéről megnyilvánuló bizonytalanságot, a le-
mondást követően tett ígéreteinek beváltatlanságát, aminek
lassan már a reménye is elenyészett. A katonai vezetésnek a
honi jobboldal és Németország érdekei felé közeledő politiká-
ja azért lett egyre veszélyesebb, mert az ellene való fellépés
egyre kilátástalanabbá vált a miniszterelnök számára. Horthy
nem volt partnere ebben.

A magyar vezérkar elégedetten könyvelhette el, hogy Hit-
ler meg van elégedve a magyar kormány és katonai irányítás
szerepével. December 31-én írta Mussolininak, hogy a magyar
kormány álláspontja és magatartása egy balkáni konfliktusban
nem kevésbé határozott, mint a román. Külön kiemelte, hogy a
magyarok a legnagyobb készséggel bocsátják rendelkezésre
vasúti hálózatukat a Románia felé menő katonai szállítások cél-

jára. Így a német csapatok gyors egymásutánban tudják elfog-
lalni gyülekezési helyüket. A hitleri dicséret közvetve a magyar
vezérkart is illette, mert hiszen közrejátszott a sikerben. Ez a
szolgálat hitük szerint enyhítette azokat az előnyöket, melyeket
a románok már minden bizonnyal szereztek. Ugyanis egyre na-
gyobb féltékenységgel figyelték a romániai német csapatössze-
vonásokat, de nem különben azt a fegyverzeti támogatást is,
amit a román hadsereg felszerelésének erősítésére a németek
Romániának nyújtanak. Mindebből levonták azt a következte-
tés is, hogy a német hadsereg inkább számít közeli akciójában a
román, mint a magyar hadseregre. A fentiekből kiindulva a
magyar katonai vezetés olyan helyzet kialakításán munkálko-
dott, amely félreérthetlenné teszi Hitler számára, hogy a szö-
vetségi hűség jegyében bármikor kész a német hadsereggel
összehangolt lépések megtételére. Ez az egyre önállósodó, a
kormány politikájától elszakadó katonapolitika egyenesen ve-
zetett a Jugoszlávia elleni szerződészegéshez.

Teleki kormányfő magára maradt problémáival. Egyre bi-
zonyosabbá vált, hogy nincs befolyása a Werth-Bartha kettős
saját politikájára. A kormányban csak Keresztes-Fischer volt az,
akivel Csáky halála után megoszthatta gondjait. Barthára, Hó-
mannra, Reményi-Schnellerre pedig nem számíthatott. Katonai
ügyekben a kormány különben is paszszív. Bethlen, Kánya be-
folyással bírnak ugyan Horthyra, azonban katonai kérdésekben
ők is tehetetlenek. Kizárólag Horthy az, aki kiegyenlítő erővel
bírhathat a közte és a katonák közötti ellentét megoldásában,
azonban erre kevésbé építhet, mint valaha. Az immár 73 éves
államfő és legfelsőbb hadúr félti pozícióját, amit mindenáron
meg akar tartani. Ehhez igényli a katonák támogatását. Mind-
azonáltal nemcsak ez a szándék vezeti, amikor enged katonai
vezetőinek túlzó, a nemzeti érdekeket is veszélyeztető német
imádatának, hanem – ami még súlyosbítja a helyzetet – maga is
reménykedik a további német sikerekben, a hozzájuk való csat-
lakozás egyedüli üdvöztető voltában, mint ami záloga a revíziós
politika további vitelének.

A bécsi döntés előtti külpolitikai indiszkrécióját követően Werth leváltását kellett volna kérnie Horthytól. Ez akkor szóba sem jött. Igaz, nem is voltak előtte annyira ismertek a tábornoki kar szóba jöhető tagjai, hogy közülük bárkit is nyugodtan ajánlhasson Werth helyett, amennyiben erre sor kerül. Közelebbi, baráti nexusban senkivel sincs a katonák közül. Utoljára miniszterelnök és egyben honvédelmi miniszterként is Gömbös bírt befolyással a hadseregre, aki azonban vezéri ambícióival meg is rémítette Horthyt. Ő mindenesetre számosat ismert a tábornokok és vezető katonák közül, s nem egy hívének is vallotta magát. A Gömbös jelentette veszély elhárulta óta a kormányzó egyebet sem tesz, mint udvarol katonáinak, hogy megtartsa őket a maga befolyása alatt

Az elmondottakból következtethetünk, hogy Teleki újólág megbizonyosodott, hiba volt nem tartani magát lemondási szándékához. Mindenesetre azzal áltatta magát, hogy így is fékező hatással volt a jobbra tolódás útján. A magyar–jugoszláv szerződés létrehozását pozitív lépésnek tartotta, amely talán kiküszöböli a közvetlen háborús veszélyt. Voltak még illúziói a kormányzóval szemben is. Talán úgy érezte, az egyre befolyásolhatóbb öregembernek szüksége van rá. Csalódott, Horthyra változatlanul nagyobb befolyással bírtak a katonák, mint ő. Olyan illúziókba ringatták, ami öreg napjainak vágya volt: még egyszer legfelső hadúrként bevonulni valamelyik még elszakított városba. Teleki ezt nem tudta ígérni. Így a kormányzó jóvoltából kiszolgáltatottjának érezte magát a Werthnek, egy fel-fuvalkodott, európai kitekintéssel nem rendelkező szűklátókörű katonának. A helyzet minden bizonnyal ismét megérlelte volna benne a lemondás gondolatát, ha az események tragikus fordulata ezt eleve nem tette volna feleslegessé.

A váratlan jugoszláviai fordulat kellemetlen helyzetbe hozta a Barbarossa előkészületeivel foglalkozó Hitlert. Azonnal elhatározta, rendet teremt a Balkánon, lerohanja az engedetlen Jugoszláviát és az olaszoknak sikerrel ellenálló Görögországot.

A gyors és megsemmisítő erejű hadjárat sikere feltételezte, hogy a támadás minél több oldalról, így magyar területről is induljon meg, lehetetlen helyzetbe hozva ezzel a jugoszláv hadsereget. Az erőösszpontosítás érdekében szükségessé vált a magyar csapatok részvétele is. Ez magyar részről az örök barátsági szerződés megszegését jelentette, annak minden következményével együtt, ami reményei végső összeomlásával fenyegette a miniszterelnököt. Werth ugyanakkor a vezérkar intuitív főnökének fölényével jelentkezett Horthynál. A helyzet alakulása őt látszott igazolni. Megnyílt a lehetőség a várt újabb területszerzésre, amiről Teleki szerinte oly könnyen lemondott.

A miniszterelnök még március 3-án is bizalmas üzenetben fogalmazta meg a londoni és washingtoni magyar követ számára a kormány törekvéseit, amit megvalósítani szándékozott és remélt: „A magyar kormánynak fő feladata ebben az európai háborúban az, hogy Magyarország katonai, anyagi és népi erejét a háború végéig konzerválja. Mindenáron távol kell maradni a konfliktusban való részvételtől. A háború kimenetele kétséges. De minden eshetőségben Magyarországnak fontosabb, hogy megtépázatlanul álljon ott az európai konfliktus befejeződésének periódusában. Nagyon könnyen megtörténhetik, különösen Németország esetleges vereségének esetén, vagy még Németország nem is egészen teljes veresége esetén, hogy a háború végén akár egész Európában, akár Európának ebben a keleti részében kaotikus állapotok állnak be, amelyek legnagyobb veszéllyel azon államokra fognak járni, amelyek védtelenek, amelyek anyagi eszközeiket és hadseregüket a konfliktus befejeződése előtt feláldozták.”¹⁰¹ Ehhez segíthette hozzá a magyar–jugoszláv viszony stabilitása. Ezek járhatnak a fejében, amikor az 1940. december 12-én Belgrádban megkötött és 1941.II. törvénycikként¹⁰² becikkelyezett örök ba-

¹⁰¹ Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához, 1936–1945. I–V. kötet (DIMK). 893. old.(594. dok.)

¹⁰² Magyar törvénytar, 1941. II. tc.

rátsági szerződés okmányainak Budapesten 1941. február 26-án történő kicserélésékor, életbeléptekor, elmondott pohárköszöntőjében a magyar és jugoszláv örök barátságot éltette, ami elő fogja segíteni a térség békéjét.

Ennek a reményt keltő, bár igen törekeny, helyzetnek vett véget március 27-én a Simovic tábornok vezetésével végrehajtott katonai hatalomátvétel, amely megdöntötte a háromhatalmi egyezményhez március 24-én Bécsben csatlakozó Cvetkovic kormányt. A németbarát régens helyére II. Pétert ültették, aki semleges külpolitikát hirdetett meg. A változás a tömegek lelkesedésével találkozott, és németellenes megmozdulásokhoz vezetett, ami kiváltotta Hitler haragját.

A német kancellár március 27-én magához kérte Sztójayt, és üzenetet küldött vele Horthynak. Rövidesen le fog számolni Jugoszláviával. Ez lehetővé teszi Magyarország számára a Bácska és Bánát visszaszerzését, sőt esetleg Fiume révén tengeri kijáráshoz is juttatja. „Magyarország revíziós igényeit teljes mérvben elismeri, és pedig addig a határig, melyre Ő Főméltósága maga szab meg.”¹⁰³ Habár a megfelelő magyar katonai lépések megtételének elhatározását Hitler a kormányzóra bízta, annak bekövetkeztét biztosra vette. Nem számított magyar ellenvetésre. Erre vall az a közlése is, hogy a közös intézkedések megtétele érdekében a német hadvezetőség 24 órán belül felveszi a kapcsolatot a magyarral. Horthy örömmel fogadta Hitler üzenetét. Őt nem aggasztotta különösebben a jugoszlávokkal szemben vállalt kötelezettség.

Sztójay március 28-i Budapestre érkezte után, a délutáni órákban Horthynál sürgős megbeszélésre ültek össze az illetékesek, hogy meghallgassák Hitler üzenetét. Telekin és Bár dossyn kívül csak Werth és Bartha voltak jelen. Horthy és a katonák jó hangulatban voltak. Ők kedvező döntésre és Hitlernek tetsző válaszra készültek. Egyedül a miniszterelnök szorongott.

¹⁰³ Szent-Iványi i. m. 542–543. old.

Teleki a barátsági szerződés megszegésének ódiumára hivatkozott, és a háborúba sodródás veszélyének felidézésével próbálta jobb belátásra bírni, és a maga oldalára állítani a kormányzót. Hivatkozott a román és szovjet veszélyre is, melyek a honvédség erőinek megőrzését indokolják. Igyekezett egyensúlyozni a jelenlévő két tábornok befolyását, s visszatartani Horthyt a teljes és feltétel nélküli együttműködés kimondásától. Nem nagy sikerrel. Tisztában volt vele, a teljes elzárkózás a hitleri óhajok elől lehetetlen, a német csapatok akkor is megjelenének, ha nem hívnák őket, azonban még bízott benne, hátha meg lehet úszni a dolgot a német csapatok átvonulásának és a magyar légibázisok használatának engedélyezésével. Ezt még talán meg lehetne magyarázni az angoloknak is. Az értekezlet végül abban maradt, hogy tudomásul veszik a német csapatok felvonulását magyar területen, de kéri a jugoszláv és az angol légerő esetleges támadásai elleni védelmet, mert a magyar légvédelem erre képtelen. Az üzenet azonban ezzel Teleki igyekezete ellenére sem zárult le. Horthy a katonáktól helyeselve a megszerzendő területek reményében a katonai akcióban való részvétel iránti hajlandóságának is hangot adott. Ennek feltételeit a kormány rövidesen meghatározza, és döntésre a Legfelső Honvédelmi Tanács elé terjeszti. A birodalmi kormányt az eredményről rövidesen értesíteni fogja.

Sztójay már indult is vissza Berlinbe a válasszal. A sebtében írt levelében Horthy biztosította Hitlert a magyar nemzet szilárd elhatározásáról, hogy „ugyanazt a politikai vonalat követi és változtatlan hűséggel áll, erejéhez képest, a Német Birodalom mellett”.¹⁰⁴ A jugoszlávokkal szembeni területi igényeink valóban fennállnak, ami indokolja együttműködésünket. Őszinte meglepődéssel tölti el, hogy a Wehrmacht főparancsnoksága felveszi a kapcsolatot a magyar vezérkarral.

¹⁰⁴ Horthy titkos..., 290. old.

*Kétségtelen, Horthy – amikor az újabb területszerzés lehetősége tudomására jutott – a katonákkal együtt azonnal készen állt a megváltozó politikai érdekek megfelelően túltenni magát az örök barátsági szerződés konzekvenciáin. Ezzel meg sem várva a minisztertanács és a Legfelső Honvédelmi Tanács véleményét, gyakorlatilag már döntött a fegyveres együttműködés vállalása mellett. Ismerve a kormányzó jogait és hatását a két testületre, aligha volt elképzelhető, hogy elhatárolódnak döntésétől. A két vezérkar pedig zöld utat kapott az előkészületek megtételére, a hadművelési tervek összehangolására.

Később Horthy visszaemlékezésében úgy állította be az ekkor történeteket, hogy a szorult helyzetből, amelybe kerültek – bár ő is előre látta a bekövetkezendőket –, Telekivel együtt nem láttak kiutat. Werth pedig az ő és a kormány megkerülésével vette fel a kapcsolatot a német hadsereg főparancsnoksággal. Teljesen megfélemlített a Hitlernek ekkor küldött lelkes válaszáról.

A szűk körű megbeszélést követően még aznap összeült minisztertanácsnak Bárdossy külügyminiszter vázolta a kialakult helyzetet. A minisztertanács azonban ekkor nem hozott határozatot. A német átvonuláshoz hozzájárultak ugyan, de a fegyveres együttműködésről s annak módozatairól nem határoztak. Ezt a Legfelső Honvédelmi Tanács döntésétől tették függővé. Bárdossy és Werth benyomása, hogy a minisztertanács a katonai akció mellett foglalt állást, onnan eredhetett, hogy a miniszterek valóban nem tiltakoztak a katonai együttműködés és a tervbe vett mozgósítás ellen. Ez elég volt, hogy Teleki a minisztertanácsot követően azonnal bejelentse lemondási szándékát, Keresztes-Fischer és Bárdossy kérésére azonban elállt ettől.

Werth úgy értelmezte a történeteket, hogy a minisztertanács máris hozzájárult az akcióhoz, bár különben nem sokat zavartatta magát a miniszterek véleményétől, mivel mondva-csinált feltételekkel nem akadályozhatják meg a várt együtt-

működés lehetőségét. Hitler üzenetéből félreérthetetlenül kitetszik, számít a magyar csapatok részvételére, ennek pedig nem mondhat ellen sem Teleki, sem a minisztertanács. Horthyt is maga mellett érezte. Készen állt tehát a német csapatok hadműveleteihez igazítani a honvédség előkészületeit és szereplését. Az is megfordulhatott a fejében, hogy egy hathatós és sikeres együttműködéssel megváltoztathatja Hitler szándékát a honvédségnek a küszöbön lévő keleti hadjáratban való részvételéről is. Így sikerülhet kiegyenlíteni ebben a románok kétségtelen helyzeti előnyét.

Paulus tábornok, az OKW főszállásmestere március 30-án Budapestre érkezett a katonai együttműködés megbeszélésére. Tájékoztatta Werthet az OKW terveiről és a magyar honvédséggel szembeni kívánalmaikról. Kérte az előkészületek azonnali megkezdését. A magyar területen felvonuló és a Bánát, valamint Horvátország irányában harcba lépő német szárazföldi és légi erők hadműveleteihez kapcsolódva kellett a magyar erőknek a Duna-Tisza közén előrenyomulni. Werth és László Dezső ezredes, a vezérkar hadművelési csoportfőnöke állapodtak meg Paulusszal az együttműködés valamennyi kérdésében, többek között a mozgósítandó erők mennyiségében, a mozgósítás időpontjában, a német csapatok parancsnokságával való együttműködés módozataiban. Paulus közölte, hogy e célból két nap múlva Himer tábornok vezetésével összekötő törzs érkezik Budapestre. A terv szerint a magyar csapatoknak április 12-ig kellett befejezni a felvonulást, hogy a németek csapatokhoz kapcsolódva ekkor megkezdhesék hadműveleteiket. Paulus rövid látogatása befejezéseként még tisztelgő látogatást tett Horthynál is, aki így első kézből tájékozódhatott a tárgyalások eredményéről, s eszébe sem jutott ellenvetést tenni a német tábornoknak.

Werth tárgyalásairól még aznap tájékoztatta a kormány tagjait, és kérte hozzájárulásukat a mozgósításhoz. A kormányelnök és külügyminiszter előzetes tájékoztatása nélkül

lefolytatott tárgyaláson tett ígérek realizálásához azonban Werth nem kapta meg a jóváhagyást. Erre kérte a Legfelső Honvédelmi Tanács azonnali összehívását. Az idő sürgetett, amennyiben a mozgósítást kellő időben végre akarta hajtani. Abban bízott, hogy Horthy támogatásával jobb belátásra fogja bírni a tanács tagjait. A kormányzó ugyanis Hitlernek küldött üzenetével és a Paulusszal folytatott beszélgetésen tanúsított megértő magatartásával szintén elkötelezte magát. Közben Paulus már referált is Berlinben, ahol a magyar válasz – mint Sztójay sietett jelenteni – igen jó benyomást tett. Több német miniszter és tábornok is igen meleg hangon szólt a magyar-német viszony kedvező alakulásáról.

Abban, hogy Teleki hatására a minisztertanács vonakodott a vezérkar főnökének szabad kezét adni, közrejátszhatott Barcza londoni jelentése: brit kormánykörökben nagy várakozással tekintenek az elé, hogy a magyar kormány vajon milyen konzekvenciákat fog levonni a magyar-jugoszláv örök barátsági szerződésből. A brit kormány ehhez köti Magyarország-hoz fűződő viszonyának további alakulását.

Április 1-jén összeült a Legfelső Honvédelmi Tanács, hogy döntést hozzon a mozgósításról és a hadjáratban való részvételről, amit a Horthy-levél és a Paulus tárgyalások alapján Berlinben már eldöntött kérdésnek tudtak. A Horthy elnökletével lefolyt tanácskozáson Bárdossy adott tájékoztatót a helyzetről, és kérte a Jugoszlávia elleni katonai akcióban való részvétel feltételeinek meghatározását, s egyben az előkészületekhez való hozzájárulás megadását. A német átvonulás már eldöntött tény. Fegyveres beavatkozásunkhoz azonban, melynek célja magyar véreink felszabadítása, kedvező feltételt teremtené, ha Horvátország bejelentené elszakadását, s ezzel Jugoszlávia megszűnne létezni. Ez esetben a barátsági szerződés is érvényét vesztené, kezünk szabadabbá válna. Katonai fellépésünk, mely csak a magyar területek felszabadítására terjedhet ki, a világpolitika előtt indokolhatóvá válna. Ezzel elkerül-

nénk, hogy érdekeinkkel ellentétes háborús bonyodalmakba keveredjünk. Hasonlóképpen, a magyar lakosság elleni provokációk, esetleg magyar terület elleni jugoszláv földi vagy légi katonai akciók is megfelelő casus bellit jelentenének.

A miniszterek általában egyetértettek a katonai akció fenti feltételekhez kötésével. Keresztes-Fischer óvatosságot és önmérsékletet ajánlott, és még azt is szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy feltétlenül a németek tudtára kell hozni, a magyar csapatok csak a Duna vonaláig alkalmazhatóak.

Werth, hivatkozva a Hitler kéréséhez való kormányzói elvi hozzájárulásra s a Paulusszal történt megbeszélésre, kérte a tanács engedélyét a mozgósítás azonnali elrendeléséhez, hogy a német vezérkarnak mielőbb kielégítő választ adhasson. Hibásnak tartotta katonai fellépésünk feltételekhez kötését. Vitatta továbbá annak lehetőségét, hogy a magyar csapatok működési területét a Duna vonalában lehetne megszabni, mert az ellenséget teljes megsemmisítéséig kell üldözni. Reményi-Schneller, Hóman és természetesen Bartha támogatták Werthet.

Végül Teleki foglalta össze az elhangzottakat. A Bárdossy által előadottakat támogatta. Rámutatott a szerződésszegés veszélyeire. Óvatosságot ajánlott, nehogy a pillanatnyi előnyök miatt olyan elhatározásokra jussunk, melyek majd a háború vége szempontjából jóvátehetetlenek lesznek. A tanács ezután úgy döntött, hogy „a beavatkozást a horvátországi német előrehaladástól, s ezáltal a jugoszláv állam szétbomlásától tesszük függővé, határozott időpont megjelölés nélkül, fenntartva teljes és azonnali akciószabadságunkat szerb támadás vagy provokálás esetére, amiben bentfoglaltatik az elszakított részen élő magyarok üldözésének eshetősége is”¹⁰⁵.

A mozgósítás ügyében Horthy döntött. Ő tisztában volt a vállalt kötelezettségekkel, s nem volt kétséges, azokat Hitler be is fogja hajtani Horvátország elszakadásától függetlenül.

¹⁰⁵ Szent-Iványi i. m. 106. old.

Úgy intézkedett, hogy a mozgósítás elrendelését saját hatáskörében tartja, amint a csapatok majdani parancsnoklását is. Mivel a magyar mozgósítást és felvonulást előreláthatóan még a német csapatok magyarországi mozgása is hátráltatni fogja, mielőbb hozzájárulását adja a csapatok riasztásához. Azok nem kerülhetnek az OKW irányítása alá. Ez a döntés a tanács megnyugtatót célozta, s kizárta a mozgósítás körüli további vita lehetőségét. Megbízta Werthet a két hadsereg közti összeköttetés azonnali kiépítésével, s öt hadtest mozgósítási előkészületeinek foganatosításával.

A Legfelső Honvédelmi Tanács önáltató döntése világos volt mindenki előtt. A hadműveletek megkezdésének időpontját – mint ezzel kapcsolatban Werth már megállapodott –, végül is a német hadvezetés fogja meghatározni. Kevés remény van, hogy azt érdemében késleltetni lehet. Nem lesznek tekintettel arra, hogy a magyar csapatok még nem fejezték be felvonulásukat. Halvány a remény, hogy egy gyors német győzelem következtében széthulló Jugoszlávia ellenállása már megtörik, mikor a magyar csapatok bekapcsolódnak a hadműveletekbe, s így korlátozott részvétellel és minimális veszteséggel, a Bácskába való bevonulással meg lehet úszni az egészet. Hitler éppen a gyorsabb befejezés okán kérte a magyar csapatok jelentős arányú és gyors segítségét. Így várható is, hogy az előkészületek elhúzódása és a tanács megkötései ki fogják váltani tiltakozását.

Horthy zavarban volt Telekivel szemben. A Paulusszal való megbeszélés és a Hitlernek küldött válasz révén ő is elkötelezett volt a gyors előkészületek, az időbeni felvonulás és cselekvés elrendelésében. Teleki tisztában volt a helyzettel, amennyiben törésre kerül a sor a kormányzóval és a katonákkal szemben nem tud érvényt szerezni a Legfelső Honvédelmi Tanács döntésének sem. Egyedül maradt a közelgő és elháríthatatlan végzettel szemben. A magyar hadsereg beavatkozása pedig minden bizonnyal ki fogja váltani az angolok hadüze-

netét, s ezzel Magyarország semlegességét feladva, hadban álló félé váltózik.

Ezúttal Werthten volt a lemondás felajánlásának a sora. Közölte Horthyval, hogy a mozgósítás halogatása lehetetlen helyzetbe hozta. Így nem tudja elrendelni a szükséges intézkedéseket és eleget tenni a vállalt kötelezettségeknek, amibe a kormányzó szintén beleegyezett. Horthy hallani sem akart Werth szándékáról. Nem volt nehéz maradásra bírnia. A lemondás híre, mint a Legfelső Honvédelmi Tanács ülésén ki-robbant Teleki-Werth ellentét eredményeként, azonnal kiszivárgott, ismertté lett hadseregen belül és kívül. A közben megkezdődő mozgósítási előkészületeket zavarták a szállongó hírek. Gyimesy Ferenc tábornok, a mozgósított magyar 3. hadsereg vezérkari főnöke ennek a tisztek körében észlelt nemkívánatos hatásáról a következőket írta: „A részleges mozgósítást közvetlenül megelőző napokban ellenőrizhetetlen hírek voltak forgalomban a kormányzat és a katonai vezetés között fennálló ellentétek, valamint külpolitikai állásfoglalásunk tekintetében. Miután ilyen hírverést a jövőben sem lehet megakadályozni, hasznosnak vélem, ha az illetékes katonai központi tényezők a hadsereg- és hadtestparancsnokságot (stb.), ha röviden is, bizalmasan tájékoztassák.”¹⁰⁶

Teleki április 3-án hajnalban végrehajtott öngyilkosságával megoldotta Horthy és a katonai vezetés dilemmáját. A miniszterelnök a Londonból Barcza György követőtől kapott tájékoztatást követően, mely a várt brit hadüzenetet is kilátásba helyezte, nem bírta tovább a feszültséget és a reá háruló felelősséget, s magára nézve véglegesen döntött. Búcsúlevelében figyelmeztette Horthyt a történelem miatti közös felelősségükre. Bárdossy László, a sebtében kinevezett új miniszterelnök első teendői közé tartozott, hogy feloldja a mozgósítási előkészületeket hátráltató minisztertanácsi döntés hatályát. Werth a

¹⁰⁶ HIL Eln. Vkf. 1. 1941/5161.

számba vett csapatok teljes mozgósításának kezdetét április 4-én jelölte meg.

A magyar eseményeket figyelemmel kísérő Paulus, amikor április 3-án délelőtt jelentette az OKW-nak Teleki váratlan halálát, egyben elégedetlenségét is kifejezte a vontatott magyar mozgósítással kapcsolatosan. Ugyanaznap délutánján már közölhette, a megkezdett mozgósítás újabb magyar alakulatokra is kiterjedt.

Teleki halála miatt érzett lelkiismeret-furdalása, valamint az angol állásponttól érkező hírektől indítva, Horthy önmaga megnyugtatóra is Hitlerrel megkísérelte a Jugoszlávia elleni fellépés feltételeinek tisztázását. Barthát április 4-én Berlinbe küldte azzal, hogy levelének átadása mellett szóban is referáljon Teleki haláláról. Az egész országot megrázó tragédiát, Teleki lelki válságával indokolta, hozzátéve, hogy az ő véleménye is azonos az elhunytéval, vagyis a magyar csapatok beavatkozása csak akkor lehetséges, ha Jugoszlávia felbomlik. Meg kell őrizni a látszatot. A katonai előkészületek már folyamatban vannak, illetve megtörténtek. Arra kérte Hitlert, hasson oda, hogy az OKW „határozza meg a csapatainkra vonatkozó feladatokat oly módon, hogy azok mindenkor összeegyeztethetők legyenek lelkiismeretünkkel”.¹⁰⁷ Bartha megerősítette Horthy aggodalmait, és egy jótékony, a barátsági szerződés hatályát megszüntető casus belli iránti óhajának jogosságát. Megnyugtatta a március 30-i megbeszélések teljesítésével ellentétes magyar aggályokat zordonan hallgató Hitlert, hogy a mozgósítás a legjobb úton halad, és a magyar kormány együttműködési szándéka változatlan.

Hitler megígérte Barthának, hogy gondolkodni fog a dologon, habár véleménye szerint a casus belli már akkor beállt, amikor a jugoszlávok de facto megszegték a hármas paktum-

¹⁰⁷ Magyarország és a II. világháború, Kossuth Könyvkiadó, 1966. 298. old.

hoz való csatlakozásukat. A magyar katonai akció számára igen fontos – mondotta –, semmiképp sem tudna eltekinteni ettől. Erre utalt, hogy a tőle szokatlan módon a parancsolgatás és dühroham helyett a kormányzó hiúságára kívánt hatni. Lemondott a magyar csapatoknak az OKW irányítása alá helyezéséről, és Horthynak ajánlotta fel azok vezényletét. Ő csak javaslatokat akar tenni az egységes cselekvés érdekében – mondotta –, és „mindenképpen azon volna, hogy a Kormányzó Úr Öfőméltósága személye, mint honfoglaló, a magyar önálló királyság presztízse érdekében is magasan kidomborodjék”.¹⁰⁸ Hangsúlyozta azt is, hogy az így megszerzett bácskai és bánáti területekkel Magyarország mennyire meggazdagodna.

Bartha ezt követően német tábornokokkal tárgyalt. Elmondta nekik, Horthyt Teleki halála és az általa hátrahagyott, lelkiismeretére hagyatkozó levél tette szentimentálissá és ingatta meg szilárd elhatározásában. A németek hangsúlyozták neki a gyors és határozott cselekvés szükségességét, amire mindenképpen számítanak. Bartha, hogy megnyugtassa őket, zökkenőmentes együttműködést ígért. A honvédség készen áll – mondotta.

A honvédelmi miniszter április 5-én már ismét Budapesten volt, és átadta Horthynak Hitler mai napig ismeretlen tartalmú levelét. A levél és Bartha szóbeli tájékoztatása hatására mindenestre felgyorsultak az események. Horthy utasítást adott a mozgósítás azonnali kiterjesztésére a még szükséges alakulatokra. A felvonulás határidejét április 11-ben szabták meg.

Az április 6-án megindított német támadás tovább gyorsította az előkészületek ütemét. Werth az általa április 7-én kiadott felvonulási intézkedésben „Horthy elhatározása nyomán kifejezésre juttatta, hogy Magyarország részt vesz a Jugoszlávia elleni hadműveletekben”. A vezérkar főnöke kijelentette Gorondy-Novák altábornagynak, a támadás fő ütőerejét

¹⁰⁸ Uo. 303. old.

képező magyar 3. hadsereg parancsnokának, sietniük kell a felvonulással, hogy „le ne késsük a németek 11 vagy 12-én Horvátország és a Bánát ellen Magyarország területéről indított támadását. Szó sem volt már ekkor casus belliről vagy Jugoszlávia felbomlásának kivárásáról. A katonák a németekkel együtt támadni akartak, hogy el ne késsenek. Werth jól tudta, már Horthy sem fog ellenkezni. Ez kiváltaná Hitler retorzióját, mivel veszélyeztetjük a német hadműveletek sikerét.

A Jugoszlávia elleni hadjárat a vártnál gyorsabb német sikereket hozott. A német csapatok messze előrenyomultak Horvátországban, és küszöbön állt a Bánát elleni támadásuk. Április 9-én már sürgették is a magyar hadbalépést. Werth rávette Horthyt, hogy rendelje el: a magyar gyorsadtest már április 11-én kezdje meg a hadműveleteket. Jól jellemzi Horthyt Himmer tábornok, aki azt jelentette feletteseinek: semmiféle lelkiismereti furdalása nincs a magyar hadsereg Jugoszlávia elleni alkalmazása miatt, csak az a cél vezeti, hogy az ne kerüljön messze az országtól, s ne legyen nagy a vérveszteség.

A magyar kormánynak szerencséje is volt, amennyiben ez annak nevezhető, hogy április 10-én Kvaternik önálló államhá nyilvánította Horvátországot. Erre hivatkozhatott a kormányzó április 11-én az ország népéhez és a hadsereghez intézett kiáltványában, melyben bejelentette, megindítja csapatait a Bácska felszabadítására.

Horthy később maga is elismerte, nem köthették volna a beavatkozást a jugoszláv összeomlás és a horvát elszakadás kimondásához, mert ha Hitler követelését a Bácska megszállására elutasítjuk vagy feltételhez kötjük, akkor a német hadvezetés nemcsak hogy ezt saját csapataival hajtotta volna végre, de felvonulási területének biztosítása végett megszállta volna a Duna-Tisza közét Budapesttel együtt. „Teljesen tisztában voltunk azzal, hogy ez Magyarország függetlenségének végét jelentené”, amit meg kellett előzni. Fenntartások nélkül támad-

nunk kellett. Érdekünk azt parancsolta, hogy a trianoni határtól délre fekvő testvéreinknek segítséget nyújtsunk.¹⁰⁹

Ha Horthy okfejtését a megszálló hadműveleteket illetően megértéssel kezelhetjük is, azt már semmiképpen sem fogadhatjuk el, hogy a meginduláskor a csapatok feladatát arra korlátozta, hogy csakis Magyarország régi határáig, azaz a Dunáig nyomuljanak előre. Werthtel együtt tisztában voltak azzal a lehetőséggel, hogy legalábbis a csapatok egy része szükség szerint a német hadműveleti érdekeknek megfelelően fog részt venni a hadjáratban. Hitler kérésére a gyorsadtest német alárendeltségbe került, átlépte a Dunát, és egész Szarajevó térségéig nyomult előre. Ezzel semmivé foszlott a Legfelső Honvédelmi Tanács és a kormány okfejtése a magyar beavatkozás igazolását illetően. Az ország részesévé lett Németország háborújának. Hitler kérésének teljesítése előtt Bárdossy ki is fejezte aggodalmát Horthynak, mert ellentétben állónak találta azt Horthy április 11-i hadparancsában foglaltakkal: „katonáim akciója nem a szerb nép ellen irányul, amellyel békében akarunk élni”. A Duna vonalának átlépése egyértelműen a szerbek ellen irányult. Horthy arra hivatkozott, hogy nem utasíthatja vissza Hitler kérését. Werth előtt is, aki szorgalmazta a kérés teljesítését, csak azokról a kisebb technikai nehézségekről – felrobbantott hidak – tett említést, melyek akadályozzák a gyors dandárokat, hogy időben a németek rendelkezésére álljanak. Werth a kormányzó tudtával és beleegyezésével április 12-én memorandumot készített a kormány számára, melyben az eddig elért eredményeink kockáztatásával hozta összefüggésbe a német kérés megtagadását. A helyzet magaslatán érezve magát, ellentmondást nem tűrő hangon figyelmeztette a minisztereket, hogy területi igényeink megtartása, bármily szerények legyenek is azok, csak az ellenség teljes megtörésével biztosíthatók. A háborút a Duna vonalán

¹⁰⁹ Horthy: Emlékirataim, 246. old.

túl is folytatni kell a német csapatokkal szövetségben. Werth még befejezett tényként közölte azt a minisztertanács számára meglepő fordulatot is, hogy „Magyarország katonai szövetség keretében elfogadta a legfelső német katonai vezetést. A vezérő akaratától jövő irányítást nekünk tehát teljes mértékben el kell fogadni, nehogy a koalíciós háborúk legtöbbször hibájába essünk: egyéni célok keresésével kockáztassuk az egész sikert”.¹¹⁰

Hitler nemrég még a kormányzónak ajánlotta fel a magyar csapatok vezényletét, most Werth minden ellenvetés nélkül helyezte a balkáni közös hadműveletben részt vevő magyar csapatokat német alárendeltségbe. Magától értendő volt számára az is, ahogy a jogilag nem létező magyar–német katonai szövetséget meglévőnek és kiszorgándónak tartotta.

A minisztertanácsban Bárdossy is a csapatok alkalmazása mellett foglalt állást. Kötelességünk – mondotta – a legfőbb hadúr döntését fedezni. Különben is nagy nehézséggel járna együtt, ha Hitler kérését megtagadnánk. A minisztertanács Keresztes-Fischer és Bánffy ellenvetései ellenére elfogadta a miniszterelnök betérjesztését. Teleki már nem élt, így nem volt, aki a Horthy jóvoltából a „helyzet urává” lett, Werth ellen felemelje szavát, s megpróbálja Horthyt visszatartani. Egyedül csak Bethlen volt az, aki a Felsőházban utólag felvetette Bárdossynak a vezérkar ellenőrzésének s a politikai vezetés szándékain túlnyúló törekvései nyesegetésének kérdését. Nem tudni, felvetette-e ezt a kérdést Bethlen Horthynak is. Hitler óhajait mindenben támogató Werth hatása alól Horthyt nem lehetett kivonni. Jóvoltából is az országot sikerült egy olyan háborús kényszerpályára vezényelni, ami számára ekkor veszélyei ellenére is sikerrel bízható út volt. Az államfő által támogatott katonai vezetés primátusát nehéz lett volna megkérdőjelezni ekkor a magyar politikában.

¹¹⁰ Szent-Iványi i. m. 585. old.

Horthy: Hadban állunk a Szovjetunióval

Hitler jól ismerte az idős kormányzó hiúságát, mennyire örül, ha meghívja őt magához, és megosztja vele „gondjait”. Ezek a találkozók jó alkalmat szolgáltatnak arra, hogy szabad utat biztosítson Horthynál a német politika Magyarországgal szembeni kívánságainak. Az április 24-i mönichkircheni találkozóról emlékeztető nem maradt meg. Közvetett forrásokból azonban valószínűsíthető, hogy a kölcsönös udvariaskodáson túl alkalom adódott, hogy Horthy az újabb területszerzés lehetőségért háláját, Hitler pedig a magyar csapatok eredményes együttműködése miatti köszönetét fejezze ki. A továbbiakban Hitler a román érzékenységre hivatkozva igyekezett eloszlatni a magyarok csalódottságát, és türelmet kért az ígért bánáti terület Magyarországhoz csatolásának késéséért. A románok érzékenységevel szembeni kényszerű türelem indoklásaként Hitler bizonyára célozhatott a szovjet veszélyre s ezzel kapcsolatosan a románokkal szembeni bizonyos elvárásokra, de részletek közlésébe nem bocsátkozott. A kialakult délkelet-európai helyzet, mint közös probléma, felmerült beszélgetésük során, azonban Szovjetunió elleni háborúról szó sem esett. A Balkánról kivont és Lengyelországba szállított s az ottani csoportosításhoz csatlakozó német csapatok nem hagytak kétséget a Hitler szándékai felől. Zárkózottságát Horthy úgy értelmezte, hogy a szovjet elleni háborúval kapcsolatosan semmiféle igényt nem támaszt Magyarországgal, illetve hadseregével szemben. A hadjáratot német és román erők indítják.

Számára a bánáti kérdés volt a döntő, semmi okot nem talált a szovjet elleni német célok firtatására. Sőt, örült, hogy Hitler láthatóan nem számít a segítségünkre, miközben a vezérkar mindent megtesz az információkért, s retteg a kívülmaradástól. Korábbi találkozásai során már tapasztalta, hogy amíg Hitler kérés nélkül is nagy bőbeszédűséggel ejt szót minden őt érdeklő, vendégeinek előadni szándékolt kérdésről, mereven elzárkózik a neki nem tetsző kérdések, célozgatások elől. Így aztán, hazatérve, Horthy nem tudta kielégíteni a katonák és politikusok érdeklődését: várható-e és mikor a Szovjetunió elleni német támadás.

Miközben ugyanis a magyar diplomáciát a bánáti kérdés kötötte le, a katonákat a szovjet elleni német előkészületek sokasodó jelei foglalkoztatták, s hozták izgalomba. Werth szűkebb pátriája a Bánát helyzetének függőben tartásából azt a következtetést vonta le, hogy bizonyára a jugoszláv hadjárat körüli bizonytalankodásunk következtében nem érdemeltük ki teljes mértékben Hitler jóindulatát. A Bánátot, ha nem cselekszünk, könnyen a románok kaphatják meg, akikre a jelek szerint Hitler jelentős mértékben számít a közeli hadjáratában. A nagyarányú német felvonulás Romániában semmi kétséget nem hagy efelől. A német hadsereg által támogatott román készülődés is erre utal. Az akció teljes elhallgatása egyértelművé tette, ebben az akcióban semmiféle szerep nem vár a honvédségre. Nem maradt más hátra, mint a megfelelő időben történő felajánlkozás. Werth biztos volt benne, hogy ehhez alkalomadtán elnyerheti a kérdésben most érdektelennek mutakozó, de magát az antibolsevizmus harcosának valló Horthy hozzájárulását.

Werth és vezérkara megnyugtatónak tekintette, hogy a Himer összekötő törzs Budapesten maradt. Kapcsolataik révén igyekeztek a német vezérkartól megfelelő információkat megszerezni, illetve rajtuk keresztül tudtára adatni a német politikai és katonai köröknek együttműködési szándékukat.

Habár jelzéseik Hitlernél többször is visszautasításra találtak, ez nem vette el a kedvüket. Werth tudomására jutott ugyanis, hogy a Barbarossa előkészítő megbeszélésein a tervező német tábornokok többször is felvetették Hitlernek a magyar hadsereg igénybevételének lehetőségeit és előnyeit, melyek a Kárpátok előterében megkönnyíthetik a német hadműveletek sikerét. A magyar területről indítandó támadás gondolata is visszautasításra került. Werth mindezekből azt vonta le, hogy a német vezérkar szívesen venné az együttműködést a magyarokkal, ezért ha Hitler egyelőre vonakodik is, résen kell állni és kihasználni az adódó alkalmat. Habár nem látott Hitler kártyái mögé, nem tudta elképzelni, hogy egy Szovjetunió elleni támadásból az antibolsevista Magyarország kimaradjon. Épp ezért meg akarta tenni a megfelelő előkészületeket, ám szükség volt Horthy és a kormány támogatására. Elképzelése szerint egy megtámadtatás lehetőségének felidézésével a Szovjetunió ellen lehet hangolni a magyar politikát. Egy olyan biztonsági politikát kell előtérbe állítani, melyet a reánk leselkedő veszély következtében „most már félreérthetetlenül és ingadozás nélkül a tengelyhatalmakra és elsősorban Németországra kell építenünk”.¹¹¹

Werth nem tétlenkedett, hanem 1941. május 6-án emlékiratot adott át Bárdossynak. Ebben vázolta elképzeléseit a külpolitikai helyzet várható alakulásáról, s ezek figyelembevételével meghatározta a magyar kormány számára a soron lévő feladatokat: Németországgal „garanciális és segélynyújtási politikai és katonai szerződést kell kötni”; a német–szovjet viszony bizonytalan alakulása következtében már most elhatározásra kell jutni, mert konkrét helyzetben már nem marad idő a megfontolásra. Ezek szükségessé teszik, hogy a kormány határozottan szögezze le külpolitikánk alapelveit, nehogy majd „ingadozás, habozás és tétlenség késleltesse elhatározásainkat,

¹¹¹ Szent-Iványi i. m. 132. old.

és megbenítsa erő kifejtésünket". Kérte a kormány határozott és pozitív állásfoglalását az általa felvetettekkel kapcsolatosan, mert csak úgy küszöbölhető ki, hogy ne kerüljünk szembe elszigetelten a szovjettal, ha „a mostani német–szovjet viszony alakulása folyamán minden fenntartás nélkül, félreérthetetlenül Németország oldalára állunk”.¹¹² Werth természetesnek tartotta, hogy Németország Szovjetunió elleni háborújában a magyar hadsereg is részt kell vegyen, mivel ebből már csak földrajzi helyzeténél fogva sem maradhat ki.

Bárdossy meglepetten olvasta a vezérkar főnökének hatáskörét meghaladó ajánlásait, s anélkül válaszolta meg, hogy azt a minisztertanács elé terjesztette volna. Ellenezte a „garanciális és segélynyújtási politikai és katonai szerződés” megkötésére tett javaslatot. Elutasította továbbá a német–szovjet viszony kérdésébe való beavatkozásunkat és kéretlen felajánkozásunkat, ami tekintettel a kérdésben tanúsított német titkolózásra, minden bizonnyal különben is visszautasításra talál. Bárdossy azonban nem volt teljesen elutasító Werth javaslataival szemben, mert egy esetleges katonai együttműködés terveinek kidolgozásával elvileg egyetértett, amennyiben ezt a német politikai és katonai vezetés titoktartása egyáltalán lehetővé tenné.

Werth belátta, a miniszterelnök csak a német diplomácia félreérthetetlen jelzéseire hajlandó érdemleges lépések megtételére. Azonban nem hátrált meg, hanem továbbra is igyekezett meggyőzni Bárdossyt a német–szovjet háború kitörésének közeledéséről, amire a német katonai előkészületek is félreérthetetlenül utalnak. Véleménye szerint a háromhatalmi egyezmény megfelelő értelmezése megadná a jogcímet a két hadsereg közötti nyílt megbeszélésekre és előkészületekre. Amennyiben ez az út nem járható, úgy a kormány csupán a

¹¹² Századok, 1965. 6. sz. 1236. old.

tájékoztató érintkezés felvételére hatalmazza fel a magyar katonai vezetést.

Bárdossy teljes elzárkózása következtében Werth a kormány engedélye nélkül, a német vezérkar révén kereste a részeket az elzárkózó hivatalos német diplomácia tömör falán. Nagyon bízott Himer működésében. A magyarországi német összekötő törzs vezetője szorgalmasan tájékoztatta feletteseit a magyar vezérkar szándékairól. Werth pozitív lépésként könyvelte el azt a Himer által közvetített bizalmas üzenetet, hogy Magyarország erősítse meg keleti határait, s tegyen óvatos mozgósítási előkészületeket. Himer megtárgyalta László Dezső altábornaggal, hadműveleti csoportfőnökkel és közvetlen munkatársával, Sáska Elemér alezredessel, a Vkf. 1. osztálya vezetőjével, a szükséges intézkedéseket.

Werth gondoskodott róla, hogy elképzelései ismertté váljanak a hadsereg vezető tábornokai és törzstisztjei előtt. A fenyegető szovjet veszedelem hisztérikus légkörének fokozása a szovjetellenes háborúra volt hivatva ráhangolni a hadsereget és a közvéleményt.

A vezérkar tehát a kormány engedélye nélkül is folytatta a Kárpátokban a „támadó szellemű elhárítás” munkálatait, s előkészületeket tett a szükséges alakulatok mozgósítására, amivel azonban felhívták magukra a német diplomácia figyelmét is. Vörnle János a külügyminiszter helyettese június 6-án szükségesnek találta figyelmeztetni Bárdossyt a magyar katonai vezetésnek a német–szovjet jó viszony alakulására is kihatással lévő határmenti tevékenységére. A miniszterelnök ezt annak a merev német elzárkózás jelének tudta be, mellyel a német kormány a német–szovjet viszony alakulását illetően viselkedett Magyarországgal szemben.

Werthet a német diplomáciai tiltakozás sem tudta eltántorítani szándékától. Sőt, úgy látta, az események előrehaladtával tevékenysége feltétlenül kormányzati támogatásra szorul. Támogatást kapott ehhez Sztójay berlini követétől és Homlok

Sándor ezredes, ottani magyar katonai attasétól egyaránt. Sztójay javasolta, hogy „mielőbb és megfelelő formában ajánljuk fel a birodalmi kancellárnak egy esetleges szovjet elleni akcióban való konkrét katonai részvételünket. Esetleg egy vér – és dacsövetség formájában is”¹¹³.

A helyzet kétségtelen éleződése ellenére is a kormány és a német diplomácia részéről egyaránt tapasztalt csend arra indította az egyre erőszakosabb Werthet, hogy 1941. június 14-én ismét újabb memorandumban rögzítse a helyzetet. Annyira bízott a német vezérkarnak a konkrét intézkedésekre biztató bizalmas üzeneteiben, hogy Hitler és a német diplomácia figyelmeztetési dacára is cselekvésre akarta rávenni a kormányt. Nem tudta eldönteni, a német katonai vezetés teljesen önállóan Hitlertől függetlenül cselekszik-e, amikor akarásával szembeni intézkedéseket sug. Hitler viselkedése lehet taktikai jellegű – gondolta –, amivel a magyar kormány hűségének kipróbálására törekszik. Az önkéntes felajánkozás tehát olyan próbakő, aminek elmulasztása súlyos következményekkel járhat. Azt is lehetségesnek tartotta, hogy Hitler, mint ezt a Jugoszlávia elleni hadjárat esetében tette, az utolsó pillanatban fog előállni az együttműködés iránti óhajával.

Az újabb memorandumban Werth a háború kitörését 10 napon belül várta, amiben az ország nem maradhat tétlen. „Magyarország döntsön – írta –, a német–orosz háború esetén milyen álláspontra kíván helyezkedni, illetőleg milyen magatartást fog tanúsítani. Eme állapot mielőbbi rögzítése annál is inkább szükséges, mert az idő sürget, és tervszerű katonai előkészületeinket csak a kormány álláspontjának ismeretében tehetjük meg.”¹¹⁴ Figyelmeztette a kormányt, megszerzett területeink megtartása és újak szerzése csak a tengelyhez való feltétlen hűségünk útján érhető el. Románia máris elkötelezte

¹¹³ Szent-Iványi i. m. 609. old.

¹¹⁴ OL K 64-90-24-416/1941. Rp.

magát a részvételre. Ha mi nem csatlakozunk, veszendőbe megy minden eddigi eredményünk. Lépjen tehát a kormány kapcsolatba a német kormánnyal, és ajánlja fel a német–orosz háborúhoz való csatlakozásunkat. Addig is, míg ez megtörténik, kéri a megfelelő erők mozgósításához való hozzájárulást. (A saját hatáskörben eddig tett intézkedéseiről hallgatott.) A háború különben gyors lefolyású lesz – írta –, a tartalékosok már az aratásra hazatérhetnek. Werth nem említette meg azokat a szovjet határ menti hátra mozgásokat, melyekkel a szovjet hadvezetés kétségtelen jelét kívánta adni békés szándékainak.

Bárdossy ezúttal már a minisztertanács elé vitte a memorandumot, és élesen a benne foglaltak elfogadása ellen fordult. Német részről félreérthetetlenül kifejezték, nem számítanak aktív közreműködésünkre egy szovjet elleni háborúban, még a tájékoztatástól is elzárkóznak, így már csak azért sem ajánlhatjuk fel közreműködésünket, mert esetleg éppen ezzel lepleznénk le a német támadási szándékot, s kiválthatnánk az irányunkban semmiféle ellenséges szándékot nem mutató Szovjetunió támadását. A részvételünk különben sem eredményezné Dél-Erdély visszaadását, hiszen Németország garantálta Románia határait, amelyik minden jel szerint oldalan vesz részt a megindítandó háborúban. A Werth buzgólkodása miatt amúgy is ingerült Bárdossy nem kis kárörömmel kérdőjelezte meg a vezérkar főnöke helyzetmegítélésének a laikus előtt is elképzelhetetlennek tűnő ama megállapítását, miszerint a behívott tartalékosok még az aratás kezdetére visszatérnek, hiszen az köztudottan június 29-én kezdődik Magyarország.

A minisztertanács egyetértett a miniszterelnöknek az önkéntes felajánkozást elutasító javaslatával. Amennyiben nem kényszer, felesleges haderőnk okatlan feláldozása. Erőnkre szükség lehet, ha majd Románia Észak-Erdélyt jutalomként fogja visszakövetelni.

*Bárdossy mindenesetre bizonyosságot akart s érintkezésbe lépett a német külügyminisztériummal. Ribbentrop azt válaszolta, hogy bár valóban van esélye egy német-szovjet háborús konfliktus kirobbanásának, ezzel kapcsolatban Magyarországtól semmi egyebet nem kérnek, mint erősítse meg keleti határát. Ez megerősítette Bárdossyt a kormány döntésének megalapozottságában.

Werthnek a Teleki halálát követően Horthy hallgatólagos asszisztálásával megszerzett és immár minden elképzelhető határon túlmutató önállóságát, német vezérkari kapcsolatai révén tett ígéreteit, a kormány politikájába való beleszólását és döntő kérdésekben kész helyzet elé állítását egyre nehezebben viselte el Bárdossy is. A dolgok odáig fajultak, hogy már a kormány egész tevékenységét a vezérkar főnökének alárendelő politika uralomra juttatásának rémképét idézték fel. Bárdossy ezt a maga és kormánya számára megalázó helyzetet már tarthatatlannak érezte, amin változtatni kell. Megérlelődött benne a szándék, hogy elődjénél kevésbé lesz elnéző a vezérkar főnökével szemben, szóba hozza és dűlőre viszi az ügyet a kormányzónál.

Ha Horthy szerepét vizsgáljuk e feszültséggel teli napokban, figyelembe kell vennünk, hogy az ekkor a napjait főként Gödöllőn és Kenderesen töltő, de az eseményeket figyelemmel kísérő kormányzó bizonyosan megkésve tájékozódott a Bárdossy miniszterelnöknek előterjesztett memorandumokról, s az azok nyomán a minisztertanács és a vezérkar főnöke között keletkezett nézetkülönbségekről. Werth túllőtt a célon, amikor előzőleg nem tárgyalta meg a kormányzóval. Úgy gondolkodhatott, az átfogó előkészületek feletti döntéshez a minisztertanács is elegendő, mivel kormányzó véleménye nem fog eltérni az övétől, és utólagosan megadja hozzájárulását lépéseihez. Werth most tévedett. Figyelmét túlzottan az előkészületekre és az azzal kapcsolatos kormányzati felhatalmazásokra koncentrálni, figyelmen kívül hagyta, hogy javaslatának

sorsdöntő részét, önként ajánlkozzunk fel Hitlernek, a vezérkar főnöke nem vihette a minisztertanács elé a legfelsőbb hadúr tudta és jóváhagyása nélkül. Horthy zokon vette, hogy Werth előzetesen nem tájékoztatta, és véleményét sem kérte ki, s ezt a későbbiekben fel is használta ellene. Ezúttal még buzgóságának tudta be, ami esetleg nem lesz haszontalan, s eltekintett az elmarasztalásától. Véleménye viszont megegyezett Bárdossyével. A Bánát miatt amúgy is magát becsapottnak érző kormányzó feleslegesnek találta a felajánlkozást a szovjet elleni háborúhoz. Szerinte várni kell, s csak akkor dönteni, ha Hitler ilyen felszólítással fordul hozzánk. Ez ideig semmiféle jelzés nem érkezett az ezzel kapcsolatos német szándékokról. Hitlerrel kapcsolatos tapasztalataiból különben is tudta, hogy felesleges idő előtt elébe vágni a német diktátor amúgy is már elhatározott, bár még ismeretlen szándékának. A június elején Erdmannsdorff követ társaságában Kendereesen vendégeskedő Weizsäcker külügyi államtitkár sem tett semmiféle megjegyzést a várható eseményekről és abban Magyarország szerepéről.

Az elutasított Werth szorgalmasan erősítette kapcsolatait a német katonai vezetőkkel, és leste nyílt vagy burkolt utasításait. Június 19-én a Budapesten átutazó és útját rövid időre megszakító Franz Halder vezérezredessel, az OKH vezérkari főnökével találkozott. Halder bizalmasan tájékoztatta magyar kollégáját, hogy a Szovjetunió elleni német támadás egy héten belül megkezdődik. Ugyan jó lett volna a keleti határt jobban megerősíteni, de most már semmi olyat ne tegyenek, ami a német felvonulást akadályozná, illetve az oroszokat alarmírozná. Halder lehetségesnek tartotta, hogy esetleg majd kérni fognak bizonyos további intézkedéseket a magyar vezérkartól.

Június 22-én a német hadsereg megtámadta a Szovjetuniót. Románia és Szlovákia azonnal csatlakozott, és csapataik harcba léptek. A támadás híre örömmel töltött el többeket. Bárdossy meglegedettségének adott kifejezést a hírrel öt fel-

kereső Erdmansdorff követnek. Horthy is köszönetét fejezte ki a nagyszerű híért, amikor a követ átnyújtotta neki Hitler levelét. Már „22 év óta sóvárogva várta ezt a napot, és most boldognak érzi magát” – mondotta a német követnek.¹¹⁵ Hitler levelében a szovjet fenyegetéssel indokolta a támadást. Ellenében Horthy későbbi visszaemlékezésével, a levélben szó sem volt a háborúban való magyar részvételről. Csupán köszönetet mondott a magyar fegyveres erők megértő intézkedéséért, amivel megerősítették a magyar határ védelmét. Megígérte Horthynak, később dokumentálni fogja tette indokait.

A támadást követő napokban a magyar csapatok várható szerepe még inkább előtérbe került. Az OKW engedélyezte Himer törzsének, hogy szükség szerint folytasson tárgyalásokat a magyar vezérkarral arra az esetre, ha a magyar határtól északra harcoló 17. német hadsereg hadműveletei nem a kívánt ütemben alakulnak, és megsegítésük szóba jöhet.

Himer már június 22-én tájékoztatta az OKW hadműveleti osztályának főnökét, Jodl vezérezredest, hogy a magyar vezérkar kijelölte a VIII. hadtest parancsnokságát az esetleges határmenti hadműveletek vezetésére. Elsősorban a hegyi és gyorsdandárok jöhetnek szóba, mint a célra megfelelő erők. Himer azt is közölte felettesével, hogy a magyar vezérkar ég a vágytól, hogy közreműködhesen. Jodl erre az ismert választ adta: „Minden magyar segítséget bármikor elfogadunk. Nem akarunk semmit követelni, de köszönettel veszünk mindent, amit önként felajánlanak. Szó sincs arról, hogy Magyarország esetleges részvétele elől elzárkóznánk.”¹¹⁶ Werth a német összekötő törzs naplójának tanúsága szerint állítólag azt válaszolta, mikor Himer Jodl üzenetét közölte vele, hogy nem tehet semmit, mert bár Horthy már háromszor felajánlotta részvételünket, választ nem kapott. Ebből azt a következtetést

vonta le, hogy Hitler nem óhajtja tudomásul venni felajánlkozásunkat. Ez az állítólagos háromszori felajánlkozás nem volt igaz. Horthy egyszer sem tett ilyen ajánlatot, sőt a Hitler levelét neki átadó Erdmannsdorff előtt is tartózkodott minden erre utaló kijelentéstől. Elképzelhető, hogy Werth önhatalmúlag valóban ily módon kívánt nagyobb nyomatókat adni a magyar hadvezetés felajánlkozásának. Ismerve korábbi hasonló megnyilvánulásait, ez nem meglepő. Werth különben is szilárdan meg volt győződve, hogy Horthytól eddigi tartózkodó magatartása ellenére sem áll távol a csatlakozás gondolata. Csak amint az Jugoszlávia esetében is történt, valamiféle felszólításra vagy casus bellire vár.

A németekkel szolidáris magyar kormány mindenesetre június 23-án megszakította a diplomáciai viszonyt a Szovjetunióval. Amikor ezt Bárdossy Erdmannsdorff-fal közölte, egyben megérdeklődte, nincsen-e a birodalmi kormánynak valami észrevétele vagy kívánsága a magyar magatartást illetően. A német követ a diplomáciai viszony megszakítását magától értetődőnek tartotta, egyéb megjegyzése azonban nem volt.

Közben Moszkvában Molotov magához kérte Kristóffy József magyar követet, s a magyar kormány szándékai felől érdeklődött. Hangsúlyozta, a szovjet kormánynak nincs semmiféle követelése vagy támadó szándéka Magyarországgal szemben. Kristóffy, mielőtt Moszkvát elhagyta, táviratban értesítette a magyar kormányt a szovjet nyilatkozatról, és azonnali választ kért. Ez a válasz – mint ismeretes – soha nem érkezett meg.

A katonák nem nyugodtak. Sokasodtak a jelek, melyek arra utaltak, hogy a német vezérkart egyre inkább foglalkoztatja, hogy a magyar honvédséget önkéntes felajánlkozása révén mielőbb bekapcsolja a hadműveletekbe. Június 23-án, aznap, amikor Erdmannsdorffnak Bárdossy érdeklődésére nem volt semmiféle közölnivalója, Halder személyesen hívta telefonhoz Himert. Tudatában van – mondta neki –, hogy Horthy

¹¹⁵ A Wilhelmstrasse, i. m. 594. p. 412)

¹¹⁶ Századok, 1965. 6. sz. 1240. old.

nem óhajt csatlakozni a Szovjetunió elleni háborúhoz, amihez természetesen a magyar vezérkarnak is tartania kell magát. Ezért most „azon múlik a dolog, hogy a magyar katonai fórumok mozgásba tudják-e hozni a politikai szerveket annak érdekében, hogy ezek maguktól ajánlkozzanak”.¹¹⁷ Megerősítette Jodl üzenetét, semmit sem kérnek, de minden önkéntes felajánlkozásért hálásak. A magyar vezérkar még egyszer pontosan tisztázza, milyen erőket tudna a Dél Hadseregcsoporthoz támogatására felvonultatni. Kétségtelen, Halder ekkor már fontosnak tartotta a magyar csapatok bekapcsolását a harcokba, mivel a Kárpátoktól északra támadó 17. német hadsereg a vártnál nagyobb ellenállásba ütközött, és csak nagy nehézségek árán tudott előre jutni. Teljesen bizonytalan volt a Romániából támadó 11. német és két román hadsereg hadműveleteinek sikeres kibontakozása is.

Werth megértéssel volt Halder üzenetével szemben, azonban változatlanul a Hitlertől érkező felszólítást hiányolta, ami nélkül tehetetlen Horthyval és a politikusokkal szemben. Csüggeteg hangulatát látva, Himer vigasztalta, Magyarország még nem késett el, bő tér nyílik még számára a hézagmentes keleti arcvonal kialakításában. Ez a feladat a Kárpátok előterében a magyar honvédségre vár.

Werth rendszeresen ismertette Bárdossyval a német tábornokok megnyilatkozásait. Június 23-án délután pedig Bartha társaságában Kenderesre utazott, hogy Horthyt is első kézből tájékoztassa a német hadsereg vezetőinek az önkéntes felajánlkozást illető óhajairól. Bízott benne, legalább a mozgósítás elrendelésére rá tudja venni a kormányzót. A beszélgetés lehangolta Horthyt. Később arról panaszkodott környezetének, hogy vendégei azzal fenyegetőztek, ha Magyarország nem vesz részt a háborúban, az könnyen forradalmat válthat ki a tisztikar körében. A honvédség becsülete s Horthy hírne-

¹¹⁷ Századok, 1965. 6. sz. 1240. old.

ve egyaránt megkívánja csatlakozásunkat a bolsevizmus elleni keresztes hadjáratához. A katonái részéről ehhez a zsaroló hanghoz nem szokott hadúr kimért hangon összegezte véleményét Werthnek: semmi okot nem lát a maga és miniszterelnöke ezzel kapcsolatos véleményének megváltoztatására. A magas rangú vendégek eredménytelenül távoztak. Himer lemondóan jelentette az OKW-nak: Úgy látszik, Werth nem tud megbirkózni a pillanat nagyságával.

A magas rangú német tábornokok üzenetéseitől felbosszantva Bárdossy június 24-én magához kérette Dietrich von Jagow német követet, s kijelentette: a magyar kormány már többször kérte, tisztázzák, melyek a német kormány kívánságai Magyarországgal szemben. Eddig sorozatosan kitértek a válasz elől, illetve az nemleges volt. Ribbentrop is csak a határok megerősítését kérte. Ezzel szemben meglepi a német katonai vezetés, így Halder tábornok állítólagos Werthnek tett kijelentése, miszerint „a katonai akcióban való részvételünk kívánatos volna”. Furcsa, hogy a német kormány a német hadsereg és a magyar vezérkar útján lép fel ilyen kívánsággal. Szükségesnek tartja politikai vonalon végleg tisztázni, vajon a birodalmi kormány is szükségesnek tartja-e, hogy részt vegyünk a háborúban, vagy mi az, amit óhajtandónak tart. Habár Bárdossy nem zárkózott el mereven esetleges német kívánságok megfontolása elől, azonban felhívta a figyelmet azokra a katonai és gazdasági nehézségekre, melyek az országot a háborútól való távolmaradásra és erőinek megőrzésére intik. Ezért, bár Magyarország „változatlan hűséggel és teljes szolidaritással áll a tengelyhatalmak oldalán, csak nehezen határozna el magát a katonai akcióban való részvételre. Mindenesetre a birodalmi kormány kívánságait mérlegelni fogja”.¹¹⁸ Mivel a német külügyminisztérium ismét nem sietett a válasszal, Bárdossy június 26-án meg is sürgette azt, hasztalanul.

¹¹⁸ Szent-Iványi i. m. 157–158. old.

„Berlini kormánykörökben álvihart kavart a német tábornokok Bárdossy idézte azon kijelentése, mely szerint „kívánatosnak” tartanak a háborúban való magyar részvételt. Végül arra a megállapításra jutottak, hogy a teljesen önkéntes felajánlkozásról tett kijelentéseik a cselekedni akaró Werth értelmezésében hangzottak csak „kívánatosnak”, amit így adott tovább Bárdossynak.

A kormány tehetetlenségét látva Werth, néhány tábornok és törzstiszt, valamint a Volksbund és a szélsőjobboldal bevonásával már egy a keleti fronton bevetendő szabadcsapat szervezéséről kezdtek gondolkodni. Június 25-én Himernél folytattak megbeszélést, akit a szabadcsapat fő szervezőjének szemeltek ki, azonban a kassai provokáció után a terv elvesztette aktualitását.

A kassai bombatámadás lefolyása ismert, ezért részletes leírását mellőzzük. A vezérkar ügyeletesen 1941. június 26-án 13:45-kor kapta az értesítést a fél órával előbb ismeretlen gépek által végrehajtott légitámadásról. Anélkül, hogy az információkat ellenőrizte volna, saját véleményére hagyatkozva, azt jelentette Werthnek, hogy Kassát szovjet gépek bombázták. Werthet nem lepte meg a szerinte várható esemény. Barthával együtt már két óra tájban a palotába sietett a hírrrel a kormányzóhoz. Nem sokat gondolkozott a körülményeken, hiszen számára csak az volt a fontos, hogy végre megvan a casus belli, amit a kormányzónak jelenthet. A bolsevistákkal szemben ellenséges, róluk minden rosszat feltételező Horthy nem kért bizonyítékokat a két rátörő, háborút akaró tábornoktól, még nem is kaphatott volna. Ellenvetés nélkül fogadta el jelentésüket az alig egy órával előbb Budapesttől 300 km-re lezajlott eseményről. Megkönnyebbült, megvolt az ok, ami levette válláról a Werth által követelt háborús részvétel gondját. Végre megszűnt az őt körülvevő feszültség. Nem ő kereste a háborút, hanem a szovjetek rákényszerítették. Számára is hihető volt a szovjet agresszió. Eszébe sem jutott, hogy türelem-

re intsen, vizsgálatot rendeljen el, s döntését ennek eredményétől tegye függővé. Különben is várható volt, hogy Hitler előbb – utóbb kérni fogja belépésünket, most legalább a szovjet provokációra hivatkozva léphetünk be a várhatóan német győzelemmel végződő háborúba. Különben is, ha éppen úgy alakulnának a dolgok, ami nem valószínű, ez még a britek részéről is megbocsátható lesz. Évekkel később Horthy arról panaszkodott, hogy Werthék félrevezetésének áldozatául esett. Ez azonban nem állja meg a helyét, ugyanis örömmel hagyta magát „félrevezetni”. A katonáknak nem kellett biztatni, hogy az 1920.XVII.tc. 2. § 2. bek.-ben biztosított kormányzói jogánál fogva az országgyűlés hozzájárulásának utólagos kikérése mellett, a bekövetkezett megtámadtatás miatt kimondja a hadiállapot beálltát a Szovjetunió és Magyarország között, és elrendelje a honvédség határokon kívüli harcba vetését.

Az intézkedések kiadása miatt sietve távozó katonák után érkező Bárdossyt a kormányzó ezekkel a szavakkal fogadta: „Már minden eldöntetett.” A bolsevisták provokáltak bennünket, tehát válaszolnunk kell nekik. Lesülne a bőr a képéről, ha ezek után tétlen maradna – mondta, sőt már ki is adta a parancsot a légierőnek a megtorlásra. Bárdossy megkönnyebbülten fogadta a bejelentést, hiszen ezzel megszabadult a több oldalról is ránehezedő nyomástól. A dolog ódiúmat a katonákra hagyva, meg sem kísérelte lebeszélni vagy megfontoltságra inteni a kormányzót. A sebtében összehívott minisztertanácsot a kormányzói döntés kész helyzet elé állította. A Bartha által tájékoztatott miniszterek számára hihetőek voltak a Kassán történtek, eszük ágában sem volt, hogy fenntartással kezeljék a kormányzói döntést. Habár a hadiállapot beálltának proklamálását Keresztes-Fischer Ferenc korainak tartotta, s a vizsgálat eredményének bevárását emlegette, a miniszterek döntő része meglegedettséggel hallotta a történetekre adott kormányzói választ, s hozzájárulásával szentesítette azt. A kormányzói döntéssel való szembefordulás a kormány részéről elképzelhe-

tetlen volt. De ilyen gondolata nem is volt egyik miniszternek sem. Később megállapítandó csapatkontingensen belül szabad kezet adtak a katonáknak.

A felhatalmazás birtokában a vezérkar azonnal megkezdte a kijelölt csapatok mozgósítását és felvonultatását. Szombathe-lyi Ferenc altábornagy, a VIII. hadtest vezetésével megalakult Kárpát-csoport. Ennek alárendeltségébe került a már koráb-ban készütségbe helyezett 1. hegyi- és a 8. határvadászdan-dár, valamint a gyorshadtest 1. és 2. gépkocsizó-, illetve 1. lo-vasdandára. A gyorshadtest alakulatainak július 1-jéig kellett felvonulnia és csoportosulnia Rahó, Huszt, Máramarossziget térségében, hogy mielőbb bekapcsolódhassanak a hadművele-tekbe. A vezérkar főnöke úgy számolt, hogy ezeknek a szá-munkra értékes csapatoknak a bevetése megfelelő hozzájárú-lást jelent a német hadsereg újabb villámháborújához.

A politikai cselszövésekre egyre kevésbé fogékony Horthy nem vette észre Hitler szándékának beteljesülését. Magyaror-szág, számításainak megfelelően, végül is a saját jószántából csatlakozott. Ennélfogva nem tarthat igényt jutalomra. Örül-het, ha a hadjáratban összehasonlíthatatlanul jelentősebb sze-repet betöltő románokkal szemben megőrizheti a megszerzett észak-erdélyi területeit. A magyar csapatok által nyújtandó se-gítség a hadiesemények várható alakulása következtében kü-lönben is másodrendű, aligha lesz szükség részükről komo-lyabb, a román szövetséges érdemeit kibővítő erő kifejtésre. A két hadseregvezetés mindenesetre megtette a magáét. A há-ború melletti hangulatkeltésnél, a felajánkozás és csatlakozás erőszakos szorgalmazásánál, melyekhez az impulzusokat a német hadsereg vezetői adták meg, Werth és vezérkara aligha tehetett többet a német érdekekért.

Hitlernek hamar be kellett látnia, hogy tábornokainak ag-gályai beváltak, a szovjet csapatok ellenállása nagyobb a várt-nál. Politikai megfontolások sem akadályozták már, hogy Hor-thyhoz forduljon a Kárpátok előterében harcoló magyar csa-

patok további közreműködése érdekében, amit már nem tartott csupán demonstratív jellegűnek. Július 2-án Kenderesen talál-ta a kormányzót Hitler levele, melyben köszönetét fejezte ki az „Ön részvételéért a háborúban, melyhez a saját kezdemé-nyezésére csatlakozott”. Arra kérte továbbá Horthyt, járuljon hozzá, hogy a gyorsdandárok a Dél Hadseregcsoporthoz aláren-deltségében a 17. német hadsereg gépesített részeként folytat-hassák az előrenyomulást.¹¹⁹

Horthy július 5-án sietve nézetazonosságáról és a kérése iránti megértéséről biztosította Hitlert. A dolgok alakulása fe-letti örömének adott hangot. Kifejezte jókívánságait a szovjet elleni hadjáratához, ami őszinte elégedettséget váltott ki belőle és az egész magyar nemzetből. Most boldognak érzi magát, amiért a magyar honvédség is részt vehet a háborúban, és váll-váll mellett harcol a dicsőséges német hadsereggel a bol-sevizmus veszélyének leküzdésében. Természetesen egyetér-tett a magyar alakulatok további, német alárendeltségben tör-ténő alkalmazásával, amint ez Jugoszláviában is történt.¹²⁰

Július és augusztus folyamán bebizonyosodott, hogy szó sem lehet sincs villámháborúról. Sőt, a szovjet hadsereg ellen-állása a veszteségek és a jelentős német térnyerés ellenére sem lankadt. A magyar dandárok is egyre keményebb harcokba keveredtek. Veszteségeik nőttek, felszerelésük, mely a harcko-csik számát és minőségét tekintve nem ütötte meg a harcok szükségelte követelményeket, elpusztult, illetve elhasználó-dott. Augusztus végére már bizonyossá vált, hogy a csökkent harcképességű magyar alakulatok csak kivonásuk révén ment-hetőek meg a felmorzsolódástól.

A helyzet alakulásából ellentétes következtetéseket vontak le Werthtel az élén a katonák, valamint a Horthyra növekvő

¹¹⁹ Századok, 1965. 6. sz. 1244. old.

¹²⁰ C. A. Macartney: Október tizenötödike (1929–1945), Gede testvérek BT. Budapest, 2006. II/43. old.

befolyással lévő, a keleti hadjáratban való további részvételünket ellenző konzervatív, főként angolbarát körök.

Werth látva a német hadsereg nehézségeit, elérkezettnek vélte az időt, hogy a harcokhoz további segítséget nyújtsunk, és legalább a honvédség felét bocsássuk rendelkezésre. Ezzel jóvátehetnénk a hibát, amit azzal követtünk el, hogy a románokkal ellentétben eddig csak igen kis erővel léptünk a háborúba. Ennek ellentételezéseként Dél-Erdélyt és a szovjet nyersanyagforrásokból való részesedéseket kérhetnénk Werth önhatalmúlag ígéretet is tett a Budapestre látogató Canaris tengernagynak a fronton lévő erőink közeli gyarapítására, melyek harcoló és megszálló erőként egyaránt szóba jöhetnek.

Bárdossy, akit már kezdettől ingerelt a vezérkar főnökének hatáskörét meghaladó önálló „politikája”, most igen határozottan ellene fordult. Júniusban a helyzet várható alakulásáról adott megtévesztő véleményével és tanácsaival elaltatta a kormányzó és az ő óvatosságát, s ő tett javaslatot az amúgy is rövid időre rendelkezésre bocsátandó erőkre, most egy még kritikusabb helyzetben újabb önkéntes kötelezettség vállalására is rá akarja venni a kormányzót és a kormányt. Bárdossy közölte a vezérkar főnökével, a kormány álláspontját, miszerint újabb erők átadásával felelőtlenség lenne tovább csökkenteni az ország védképességét. A németek elérték, amit akartak, önszántunkból beléptünk a háborúba, azt azonban, hogy hasonló feltételek mellett még újabb csapatokat is bevessünk, ne várják. Figyelmeztetőek számunkra azok a román erők, melyeket az ellenrevíziós terveit hangoztató román vezetés Dél-Erdélyben sorakoztatott fel velünk szemben.

Bárdossy és Werth közötti végső összecsapást utóbbinak augusztus 19-én a kormánynak átadott emlékirata váltotta ki, melyben kifejtette eddigi és további háborús szereplésünkkel kapcsolatos nézeteit és javaslatait. Werth rosszul mérte fel a helyzetet és az időpontot. Túlságosan bízott korábbi, a Teleki éra alatti sikereiben, Horthy támogatásában. Bárdossy viszont

elérkezettnek látta a pillanatot, hogy felvegye a kesztyűt, és ellenakcióba kezdjen Werth ellen. Ellene lehet fordítani a háborúba lépés érdekében kifejtett erőszakos tevékenységének mindazon mozzanatait, melyek most a fronthelyzet alakulásának következtében a kormányzót és miniszterelnököt egyaránt megtévesztő, a katonai szakértelmet is megkérdőjelező véleményként állíthatók be.

Bárdossy augusztus 26-án levélben fordult a kormányzóhoz. Ebben visszautasította azt a hangot, amit Werth memorandumában vele és a vezetése alatt álló kormánnyal szemben megengedett. Oly módon bírálja a kormányt, és kezeli annak bel- és külpolitikai tevékenységét, mintha „ennek előírása a vezérkar legsajátosabb jogkörébe tartoznék”¹²¹. Ezt annak ellenére is gyakorolja, hogy már többször figyelmeztette, ne éljen vissza beosztásával. Vigyázzon arra, hogy működése révén a kormány politikája és intézkedései ne kerüljenek hamis beállításba, és „akaratlanul se álljon elő az a látszat, mintha a vezérkar főnöke a kormányzati intézkedéseket felülbírálná, vagy ezekért a kormányt felelősségre vonni kívánná, amire a vezérkarnak az alkotmányos viszonyaink között nincs, és nem is lehet semmi joga”.¹²² Ennek ellenére Werth ismét számára illetéktelen területre tévedt. Igen „nyomatékosan” és megengedhetetlen formában adta elő az ország jövőjét meghatározó javaslatait, és ráadásul súlyos vádakát emelt a kormány ellen. Mint felelős miniszterelnök, nem tehet mást, minthogy az ügyet a kormányzó elé tárja.

Werth ugyanis emlékiratában támadta, és felelősségre vonta a kormányt, mivel az ország „a bolsevizmus elleni tradicionális beállítottsága dacára is csak kénytelen-kelletlen és csak effektív megtámadtatása (Kassa bombázása) után lépett be a háborúba, de akkor is csak kis erővel, ami Magyarország ré-

¹²¹ Horthy titkos..., i. m. 301. old.

¹²² Uo.

„szére nehezen jóvátehető politikai hátrányt jelent”. A kormánynak ez a mulasztása „a németeknek igen nagy véráldozatba került, mert a magyar segítség elmaradása a leMBERGI csatában igen hátrányosan érezte hatását... Ennek kihatása-it és jelentőségét majd a háború után fogjuk valóban megtudni, illetve a németek csak akkor fogják ezért nekünk a szemrehányást megtenni”.¹²³

Bárdossy példátlanul és felháborítóan tartotta, hogy háborús részvételünknek a németek által sem kifogásolt mértéke miatt éppen a vezérkar főnöke vádaskodjon a kormány ellen. „A német hadsereg vezetői s a birodalmi kormány hozzájárulásával úgyszólván az egész német sajtó a legnagyobb dicséret hangján emlékezik meg Magyarországra értékes szolgálataiért a szovjet ellen folytatott küzdelemben.”¹²⁴ Semmi jele nincs annak, hogy német részről kifogásolnák részvételünk mértékét, de még, ha így lenne is, „akkor is szinte elképzelhetetlen és mindenesetre példa nélkül való, hogy éppen egyik legmagasabb magyar katonai szerv emeljen vádat saját országának felelős kormányzata ellen.”¹²⁵ Ha most nem viszi törésre a dolgot a kormányzónál, akinek jóvoltából ez a helyzet kialakult, ugyanúgy lehetetlenné és végérvényesen kiszolgáltatottá válna Werthtel szemben, amint elődje, Teleki Pál. Elvégre is Horthy elnéző, sőt pártoló magatartása miatt nőhetett a vezérkar főnöke a kormány fejére. A kormányt a háborús részvétel mértékéért most felelőssé tevő Werth Horthyval egyezett meg, amit a minisztertanács változtatás nélkül elfogadott. Ő nyilatkozott a laikus számára is meglepő optimizmussal a hadjárat várható kimeneteléről, ami különben is feleslegessé tette magyar részről a nagyobb erők bevetését. Werth most, bár a kormánynak adresszálvá, de közvetve a kormányzót is felelőssé

¹²³ Uo. 302. old.

¹²⁴ Uo.

¹²⁵ Uo.

tette, és elmarasztalta. Bárdossy azt ajánlotta Horthynak, vegye fontolóra a vezérkar főnöke őt is érintő vádaskodásának az események tükrében történő vizsgálatát.

Bárdossy rámutatott, az ország különben is a helyzetnek és erejének megfelelően, hadserege legmodernebb részével lépett a háborúba, ami tekintettel a fegyverkezési nehézségekre, a súlyos gazdasági hatásokra, eddig is nagy áldozatot jelentett. A felszerelés nagy része pedig máris elveszett. A részvételünk mértékének megítélésekor a szempont csakis ez lehet. De tisztában van ezzel a részvételünkkel láthatólag elégedett német kormány és hadvezetés is. „Meglepő – írta Bárdossy –, hogy most pontosan az a magyar vezérkarfőnök kifogásolja részvételünk mértékét, aki június 26-án maga tett erre javaslatot a kormánynak, s „tudomásom szerint ilyen értelmű előterjesztést tett ugyanaznap Főméltóságodnak is”.¹²⁶ Indoklasként akkor a honvédelmi miniszter jelenlétében úgy nyilatkozott, hogy „szilárd meggyőződése szerint haderőnk e limitált részének igénybevitelére is csak igen rövid ideig lesz szükség, és hogy a harcban résztvevő magyar katonai alakulatok technika felszerelésében esetleg beálló veszteségekért kétségtelenül bőséges kárpótlást fogunk találni a szovjet hadseregtől szerezhető értékes zsákmányban”.¹²⁷ Kijelentette még azt is: „a német hadseregnek nagyobb arányú részvételre nincsen semmi szüksége”. A kormány most nem akarja a téves prognózis és az ezen nyugvó döntés felelősségét a vezérkar főnökére (egyben az azt helybenhagyó Horthyra – D. L.) hárítani, de tiltakozik az ellen, hogy azzal vádolja a kormányt, hogy ezzel az „elhatározásával Magyarország részére nehezen jóvátehető politikai hátrányt okozott”.¹²⁸

¹²⁶ Uo. 303. old.

¹²⁷ Uo.

¹²⁸ Uo. 304. old.

* Werth 4-5 hadtest önkéntes felajánlásának igényével állt elő. Szerinte ezzel lehetséges hibánkat jóvátenni, amiért a háború után fogjuk majd elnyerni jutalmunkat. Szerinte nekünk magunknak kell dönteni, mert a német hadsereg sohasem fordul hozzánk ezzel a kéréssel.

Bárdossy visszautasította ezt az indoklást. Amennyiben a német kormány ennek szükségét látná, úgy – mint Jugoszlávia esetében is tette – a köztünk lévő jó viszony szellemében minden bizonnyal kérné a keleti fronton lévő erőink számának gyarapítását. Jelenleg a német kormány ilyen kéréssel nem fordult hozzánk. Semmi okunk sincs tehát a vezérkarfőnök felszólításának engedve, a belső viszonyainkra, gazdasági helyzetünkre kétségkívül kedvezőtlen visszahatással bíró felajánlkozásra. Gondos mérlegelés alapján kell döntéseket hozni. Szerepünket a délkelet-európai térségen a német kormány ismeri és értékeli, nincs szükségünk, hogy annak elismerését újabb érdemekkel külön jutalomként igényeljük.

Előterjesztése összegzéseként Bárdossy leszögezte: „teljes tisztelettel, őszintén meg kell állapítanom, hogy – az eddigi tapasztalatokat is tekintetbe véve – az együttműködés lehetőségét a vezérkar főnökével, sajnálatomra, nem látom biztosítva.”

Bárdossy lemondása felajánlásával kényszerhelyzetbe hozta a kormányzót. Választania kellett az ő magát is kínos helyzetbe hozó Werth és a Bárdossy- kormány között. Saját szerepének előtérbe kerülése, valamint a váratlanul bizonytalanul váló harctéri helyzet és az ennek nyomán keletkező politikai megfontolások következtében Horthy most megtette azt, amire Teleki kérésére nem volt hajlandó, hozzájárult ígéreteivel a németek előtt magát kompromittáló Werth menesztéséhez. Bűnéül róttá fel mindazt, ami felett eddig sorozatosan napirendre tért, így önállósodásait, utólagosan bejelentett intézkedéseit, melyeket nemcsak a kormány, de sok esetben az ő megkerülésével is tett. Meg nem engedhető politikai szerepre törekedve, elkötelező ígéretekkkel a kormány intézkedéseit

megkérdőjelezte, és többször is kompromittálta. Tanácsai, javaslati nem állták az idő próbáját, az ebből származó felelősséget másokra akarja hárítani.

Bárdossy miniszterelnök így módon Horthy által is megerősítve közölte Werthtel a javaslataival szembeni határozott nemleges választ, valamint megkérte, a jövőben tartózkodjon a kormány tudta és hozzájárulása nélküli ígéretektől. Sőt, mielőtt a kormányzó elé terjeszt döntésre ügyeket, előbb kérje ki a miniszterelnök véleményét és hozzájárulását.

Werth, látva, hogy Horthy ellene fordult, szeptember 5-én egészségi állapotára való tekintettel lemondását ajánlotta fel Horthynak, amit az elfogadott.

Az új vezérkari főnök Szombathelyi Ferenc altábornagy, a VIII. hadtest parancsnoka lett. Ő Horthy István ajánlására került a honvéd vezérkar élére. Egy véletlen beszélgetés során ugyanis kedvezően nyilatkozott az ifjú Horthy előtt a háború várható menete megkövetelte óvatosságról, illetve ezzel kapcsolatosan az erők megőrzésének szükségességéről. Erről egy emlékiratot is készített apja számára.

A kormányzónak nem volt jelöltje Werth utódjára, így kerülhetett előtérbe a Horthy látókörén kívül hadtestparancsnokként tevékenykedő Szombathelyi. A háborúba lépést követően rövid ideig ő volt a Kárpát-csoport parancsnoka. Felmerül a kérdés, hogyan lehetséges az, hogy a legfelső hadúrnak nem volt biztos jelöltje tábornokai közül a vezérkarfőnöki posztra? Annyira váratlanul érte Werth távozása, hogy hirtelen nem tudott választani a rendfokozatban, beosztásban Szombathelyi előtt álló Jány Gusztáv, Schweitzer István, Schindler Szilárd altábornagyok közül? Külön talány, hogy a közülük is legesélyesebb Jányt, akit, mint a katonai iroda főnökét, közről ismert, miért ejtette el Szombathelyivel szemben? Szombathelyi nem volt ismert a különböző politikai csoportok előtt sem, így azok nem exponálták magukat mellette. Talán éppen ez is

közrejátszott Horthy István ajánlásában, akinek véleményében apja feltétel nélkül megbízott.

A kormányzó fiától befolyásolt döntésénél nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy azt megelőzően Werth és Bartha révén egyre jobban elszigetelődött a harmincas évek közepétől nyugállományba vonuló tábornokok helyére lépőktől. Zömükben ismeretlenek voltak számára a vezérkari testület tagjai, a honvédelmi minisztérium vezető munkatársai, de a csapatok magasabb beosztású tisztjei is. A katonai vezetőkkel elsősorban csak a különböző katonai ünnepeken, előléptetéseik, kitüntetések alkalmával a gyakorlatokon találkozott. Katonai képességeiket, emberi tulajdonságaikat, előmenetelüket, politikai mentalitásukat és szerepüket szinte csak Bartha és Werth szubjektív előadásából ismerte, akik vigyáztak, hogy információikkal saját elképzeléseiknek megfelelően alakítsák Horthynak az egyes emberekkel szembeni véleményét. Rajtuk kívül csak a katonai iroda vezetője, a főhadsegéd, szárnysegédei, illetve a testőrség parancsnoka voltak azok, akik folyamatosan érintkeztek Horthyval, s akiktől a velük nem mindig megegyező információkat és jellemzéseket kaphatott, ha egyáltalában érdeklődött náluk. Aligha tévedünk annak megköszönésével, hogy a magyar politikai közélet reprezentánsai, a nagybirtokos és pénzarisztokrácia egyes tagjai közül többekkel volt behatóbb ismeretségben, mint bármelyik magas rangú katonájával. Egyik tábornokáról sem ismert ez idő tájt, hogy kártyapartnere vagy vadászatainak gyakori meghívottja lett volna. Nem fogadta őket otthonában, mint ezt Bethlennel, Károlyi Gyulával, Chorinnal és több más, a társadalmi hierarchia legmagasabb polcain álló emberrel tette. A régi öreg tábornokok pedig, akikkel együtt jött Szegedről, vagy ezt követően lettek a Nemzeti Hadsereg s az újjáalakuló honvédség oszlopos tagjai, és hozzá közelebb álltak, már nyugállományba vonultak, többen meg is haltak. Számára az újonnan felemelkedő katonai elit tagjai rendfokozatuktól és beosztásuktól függetlenül engedelmesség-

gel tartozó beosztottak voltak, akiket már alig ismert, s akikkel szemben még az ünnepi pillanatokban sem lépte át a szolgálati viszony megkívánta távolságot. Elzárkózva élt tisztjeitől, beosztottjaitól, érintkezésben ragaszkodott a szolgálati úthoz. A hetvenes éveit taposta már, úgy hitte, népszerűsége tetőfokon van a hadseregben, már nincs szüksége rá, hogy fokozza népszerűségét. A Werthék által táplált elidegenedést legmagasabb beosztású tábornokai esetében sem vette észre, hiszen az egyelőre nem volt zavaró számára, így nem is érezte szükségét, hogy ezen változtasson.

A szélsőjobb oldali befolyást és ennek nyomán a politizálást a hadsereg fegyelmének lazítására alkalmasnak, és ezért veszélyesnek tartotta, ám ellene abban a meggyőződésben lépett fel, hogy az érintett tisztek odáig sohasem fognak eljutni, ami már a kormányzóval szembeni feltétlen engedelmességüknek és parancsai teljesítésének kárára lenne. Különösen a területszerzések sikerétől felbuzdulva érezte úgy, hogy a tisztikar hűsége legfelsőbb hadurához erősödött. Meg volt győződve, hajlott kora ellenére, senkitől sem kell tartania, hogy a hadúri szerepre tör vele szemben. Utoljára Gömböstől tartott, hogy esetleg vele szemben is képes eredményesen hatni a hadseregbe. A katonáktól igen távol álló Imrédyről, a jelentéktelennek tűnő Szálasiról fel sem tételezte, hogy ellenfele lehet. Környezetében természetesen senki sem volt, aki helyzetének megítélésében kételyeket ébresztett volna benne. Amikor két évvel később erre rádöbbsent, már késő volt.

Szeptember 7-én Horthy Bárdossy és Szombathelyi társaságában Hitlerhez, a német főhadiszállásra utazott. Maga akarta bemutatni új vezérkari főnökét, aki meglepően meleg fogadtatásban részesült. Ezt idehaza Szombathelyi Kárpát-csoportbeli parancsnoki tevékenységének tudták be. A főhadiszálláson Hitler, Göring, Ribbentrop és a legfőbb katonai vezetők, Keitel, Jodl, Brauchitsch és Halder fogadták a magyar küldöttséget. A fogadtatás, az irántuk megmutatkozó nagy

érdeklődés arra engedett következtetni, hogy aligha ússzák meg német kívánságok nélkül. Ők pedig azért jöttek, hogy Werth felajánlkozásának kudarca után ellenálljanak újabb csapatok frontra küldésének.

Szombathelyinek eleve nem volt ínyére, hogy jóformán át sem vette hivatalát, tájékozódni sem tudott, máris a német főhadiszálláson kell debütálnia az elődje által reá hagyományozott konfliktusossá vált helyzetben. „Elérkezettnek láttam az időt arra, hogy eredeti elgondolásomhoz híven a gyorshadtestet hazahozzam. A kormányzó és a miniszterelnök ezzel egyetértettek. A kormányzó különben a nézetemet a háborúra vonatkozólag teljesen osztotta, és folyton azt hangoztatta, hogy a tengeri hatalmak legyőzhetetlenek. Persze helyzetem, mint újdonsült vezérkari főnöknek igen nehéz volt”.¹²⁹

Hitler a vaskereszt lovagkeresztjével tüntette ki Horthyt, aki mint a honvédség legfőbb parancsnoka, eredményesen harcol a Német Birodalom oldalán. A kormányzó megilletődötten fogadta a kitüntetést, és meleg szavakkal biztosította a német kancellárt a két ország közötti töretlen együttműködésről.

Ilyen előzmények után indultak meg a tárgyalások. A magyar küldöttség jövelele fő céljaként a leharcolt gyorshadtest kivonását és hazaszállítását kérte. Ezt Szombathelyinek kellett megfelelő érvekkel alátámasztani, meggyőzve a német tábornokokat, hogy lehetőségeink további csapatok átadását egyelőre nem teszik lehetővé. Szombathelyi a csapatok leromlott személyi és technikai állapotával érvelt, míg a további katonai erőfeszítések iránti kívánságokkal a románokkal szembeni sajátos magyar stratégiai célokat állította szembe. Ribbentrop és a német tábornokok azonban, mint mondták már csak propagandisztikus okoknál fogva is, a kérés teljesítése ellen voltak. Hosszas alkudozások után végül is megszületett a Szombathelyi által aláírt megegyezés: a valóban leharcolt gyorshadtestet

hazaszállítják, ennek ellenében azonban 4 megszálló dandárt bocsátunk a német hadvezetés rendelkezésére. Horthy, bár jelen volt a főhadiszálláson, nem folyt bele aktívan a Szombathelyi vezette katonai tárgyalásokba, mellyel elégedett volt.

Szeptember 9-én került sor az első Bárdossy–Ribbentrop megbeszélésre. A német külügyminiszter azonnal a lényegre tért, s Bárdossynak szegezte a kérdést: igaz-e, hogy a magyar kormány vissza kívánja vonni a keleti fronton harcoló gyorshadtestet? Az igenlő válasz alátámasztására Bárdossy felsorakoztatta mindazon érveket, melyek részünkről a hadtest visszavonását elkerülhetetlenné teszik. A felszerelés 50–80%-ban tönkrement. Más gyorsan mozgó egysége a honvédségnek nincs, amivel a hadtestet fel lehetne váltani. Hadianyag híján a kiesett felszerelést sem lehet pótolni. A gépesített egységek pótlására gyalogos erőket sem áll módjában a kormánynak felváltatni, mivel az katonai és gazdasági téren egyaránt úgy legyengítené az országot, hogy délkelet-európai szerepét nem lenne képes tovább betölteni. Ez Németországnak sem érdeke.

A küldöttség az elért eredményt sikernek könyvelte el. Nem volt kétséges azonban előttük, hogy a németek csak pillanatnyilag elégedtek meg a megállapodásban rögzített erővel. Szombathelyi felkészült, hogy a lehetőség határáig kitérjen a német részről érkező újabb kérések elől. Ezt több-kevesebb sikerrel tudta csak megvalósítani, mert az év végéig újabb 2 megszálló dandár átadásával volt kénytelen kielégíteni a német hadvezetés növekvő igényeit. A beígért dandárok felállításának és kiküldésének elhúzódása pedig olyan taktika volt részéről, mely eddig szokatlan volt a németek számára.

Novemberben már egyértelművé vált, hogy a Német Birodalom kormánya nem sokáig fog megelégedni gyenge megszálló dandárok átadásával. Nyílt titok volt, hogy a német csapatok offenzívája összeomlott Moszkva előtt. Bár a szovjet csapatok ellentámadása még meg sem indult, a német veszteség már elérte a 73.500 főt. Amikor Bárdossy november 27-én,

¹²⁹ Állambiztonsági Szolgálatok Levéltára (ASZT), V-101594/1 12. old.

az antikomintern paktum újabb öt évre szóló meghosszabbítására Berlinbe utazott, Ribbentrop tudomására hozta, Németország elvárja szövetségeseitől, hogy a jövőben minden segítséget megadjanak a közös harchoz.

Szombathelyinek szembe kellett néznie Werth örökségével. Később így írt erről: „Úgy a tábornoki kar, mint a vezérkar, kevés kivételtől eltekintve, elődöm szellemében volt vezetve, és át volt itatva attól a meggyőződéstől, hogy Magyarország sorsa és jövője csak Németország oldalán dőlhet el. A hadsereg tisztikara, de különösen a vezérkar, teljesen németpárti volt a politikai elgondolásai alapján... Közvetlen környezetemben magas rangú tisztek és tábornokok teljesen németbarátok voltak, így bizonyos mértékig ezeknek ellenőrzése alatt állottam.”¹³⁰ Ezek a háborús részvételünk kiterjesztésének szükségességéről Werthtel azonos felfogást valló, ennél fogva a kormányzó és a kormány hivatalos politikájával szembekeverülő katonák mentalitásának megváltoztatása megoldhatatlannak látszott. „Sokszor úgy éreztem, hogy későn jöttem, az elrontott közszellemen aligha tudok változtatni.”¹³¹ Személycserékre lett volna ugyanis szükség, azonban ez már csak azért is lényegében kivihetetlen volt, mert nem lehetett tudni, ki az, akit bizonyossággal az úgynevezett németbarát szélsőjobboldaliak helyére lehetett állítani. Ehhez Szombathelyi nem kaphatott segítséget sem az ismeretek teljes hiányában lévő Horthytól, sem a kormányelnöktől vagy kormány tagjaitól. Bartha vagy a tábornoki és törzstiszti kar tagjai különösen elzárkóztak az erre vonatkozó információk adásától. Szombathelyi maga is hézagossággal bírt e téren, hiszen 1939 őszétől már távol élt a vezérkartól. Később végrehajtott személycseréi sorra hiábavalónak bizonyultak. Az új emberek ugyanúgy né-

¹³⁰ Szombathelyi Ferenc visszaemlékezései, Occidental Press, Washington, 1980. 15. old.

¹³¹ Uo.

metbarátok voltak, mint elődjeik. Ezt bizonyította a november 1-jén a vezérkarban végrehajtott csere is. Az áthelyezett László Dezső vezérőrnagy hadművelleti csoportfőnök utódja, Vörös János vezérőrnagy, hasonló szellemben vitte az ügyeket.

Mindenesetre Szombathelyi megpróbált rendet teremteni a vezérkar berkeiben. Elsősorban a vezérkari tisztek Werth idején megszokottá vált fecsegését, német kollégáiknak tett felelőtlen ígéreteit igyekezett megszüntetni, nem sok sikerrel.

Alig tért vissza Szombathelyi a főhadiszállásról, máris szembe került elődje örökségével. Paulus vezérezredes Halder megbízásából felhívta László Dezsőt, s kérte, eszközölje ki Szombathelyinél még további két megszálló dandár kiküldését. Azonnali választ kért. A német vezetést azonban meglepetés érte. A régi jól bevált csatorna, a német hadsereg igényeinek a magyar vezérkar főnökén keresztül történő, Werth alatt mindig sikerrel járó előterjesztése, nem üzemelt. Szombathelyi ugyanis közölte Halderrel, a kérést politikai úton a kormánynál kezdeményezze. A meglepett német katonák úgy értelmezték a helyzetet, hogy az minden bizonnyal a politikai és katonai vezetés közötti pillanatnyi félreértésen alapul. Nem is feltételezték, hogy a vezérkar főnöke a kormánnyal teljes egyetértésben járt el. Végül is Jagov német követ fordult Bárdossyhoz, aki ígéretet tett a kérés mérlegelésére. Jagov a beszélgetés során elmondta a miniszterelnöknek, hogy tudomása szerint „a magyar hadvezetőség fejezte ki azt a kívánságát, hogy szaporíthassa a keleten rendelkezésre bocsátott magyar katonai alakulatok számát”.¹³² Bárdossy félreértésre hivatkozott. A magyar vezérkar részéről legfeljebb hajlandóság kifejezéséről lehetett szó. Amint a vezérkar főnöke is megerősítette, az lehetséges, hogy „a vezérkar köréből – nem felelős személyek – bizonyos nyilatkozatokat tettek, de ezeknek a nyilatkozatoknak csak a fenti értelmet lehet tulajdonítani”.¹³³

¹³² Szent-Iványi i. m. 692. old.

* Bárdossy felelősségre vonta az ügyben Szombathelyit, aki szerint csakis az OKW részéről történhetett a félreértés még a Werth idejében keletkezett régi beidegződések maradványaként. Amióta ő a vezérkar irányítását átvette, ígéretések és ajánlások nem történtek. Szombathelyi a mundér becsületét védte Bárdossy előtt, azonban nem volt meggyőződve, hogy valamelyik beosztottja valóban nem tett-e nagyvonalú ígéretet. Nyomatékosan kérte beosztottjait, hassanak oda, hogy a jövőben ne forduljon elő ilyen kínos feltételezésekre okot adó eset.

A miniszterelnök november 2-án Sztójaynak is tudomására hozta a megváltozott körülményeket: lehetséges, hogy egyes vezérkarikak valóban tettek elkötelező kijelentéseket, azonban ezeknek a kormány a vezérkar főnökével együtt véget akar vetni. A német birodalmi kormány és a hadsereg a jövőben bármilyen kérésével a magyar kormányhoz forduljon.

Szombathelyinek a „rendcsináláshoz” látszólag rendelkezésre állt a megfelelő háttér, hiszen bírta a kormányzó és környezete bizalmát. Úgy látszott, elődjével ellentétben, a miniszterelnökkel is zavartalanul együttműködik, azt belső és külső eredetű politikai disszonanciák nem borítják fel. Egyetértett Bárdossy katonapolitikai és a vezérkar korábbi szerepét korlátozó törekvéseivel.

A kormányzó, a vezérkar főnöke, a kormány tagjai, valamint mértékadó politikai körök között egység jött létre a követendő katonapolitikát illetően. Szombathelyi nem kívánt, de a megváltozott politikai körülmények között, elődje bukását követően, nem is igen tudott volna kialakítani valamiféle, a politika egészét tevőlegesen meghatározó hadsereggéközpontú katonapolitikát. Ő, Werthtel ellentétben, már nem igyekezett az események elébe menni, mivel Németország Werth által feltételezett meghatározó szerepe a térség politikájában bizonytalanná vált. Nem kívánt már kizárólagossággal a néme-

¹³³ Uo. 693. old.

tek jóindulatára támaszkodni, azt örökös felajánkozásokkal elnyerni. Egyetértett vele az óvatossá vált kormányzó is, aki nemrég még Werthnek biztosított szabad utat. Előtérbe került az erők megőrzésének létfontosságú feladata, amit ekkor még nem is annyira a Német Birodalom végső háborús győzelmének elbizonytalanodása, mint a Románia vezetésével és német jóváhagyással Magyarország ellen kialakuló antirevizíós államcsoport szerveződése és várható fenyegető fellépése indokolt, ami előtérbe helyezte, felértékelte az ország önerőből történő önvédelmét. Csak a szélsőséges jobboldali körökben – beleértve a katonákat is – élt még az a werthi gondolat, hogy Németország a hajdani és jelenbeli érdemei gyanánt a magyar honvédséget tekinti majd a térség megbízható rendfenntartó erejének. Ez a naiv hiten alapuló szerep a magyar vezetés meglátása szerint könnyen átcsúszhat a Németország számára megbízhatóbb és értékesebb románok kezébe. Szombathelyinek a hadsereg vezetői számára 1941. szeptember 25-én tartott helyzetértékelőbeszélésében helyet kapott a veszély, amit egy Románia vezetésével kialakult antirevizíós csoport jelent számunkra. Egy ilyen, nyilván német jóváhagyással fellépő csoportosulással szemben a védelmet csak saját erőinkről remélte a vezérkar főnöke. „Így tehát országunknak készen kell lennie arra, hogy elsősorban a kialakuló új „kisentente”-tal szemben minden körülmények között – ha kell, egyedül is – meg tudja tartani hatalmi helyzetét, biztosítsa területi épségét és megvalósítsa katonapolitikai célkitűzéseit.”¹³⁴ Figyelmeztette a jelenlévőket „a szovjet haderő felszerelésének és technikai felkészültségének tökéletessége, valamint nagymértékű mechanizálása nemcsak minket, de a német hadvezetést is meglepte.”¹³⁵ Ebből levonható a következtetés: hogy a szovjet hadsereg Európát fenyegette, amitől csak Németország mentette

¹³⁴ HIL. Eln. Vkf. 1. 1941/6317.

¹³⁵ Uo.

meg. Ezért a már említett sajátos magyar célok mellett Szombathelyi a kormánnyal egyetértésben elkerülhetetlennek tartotta a német csapatok limitált támogatását is.

Felmerült, hogy a tervezett limitált támogatás mennyiben és főként meddig fogadtatható el Hitlerrel. Talány volt az is, hogy vajon milyen hatást vált ki ez a módosult katonapolitika még a német győzelem bűvöletében élőkől, akik viszont éppen a németeknek való felajánkozásban látják a szerveződő antirevíziós blokk elleni legjobb védekezést.

Fordulat a háború menetében – reménytelen elszakadási kísérletek

Hitler 1942. január 1-jén levelet írt Horthynak, melyben bejelentette Ribbentrop és Keitel közlgő látogatását. Nyílt titok volt, hogy a vendégek jelentős magyar hozzájárulást fognak kérni a német hadsereg tavaszi hadműveleteihez, s egyéb óhajaik is lesznek. Az előterjesztendő kérdés nagyságrendje és a várható magyar fenntartások indították Hitlert, hogy ezúttal ne csak levélben kérjen, hanem külügyminisztere és hadseregének főparancsnoka személyesen terjesszék elő az ügyet. Nem volt ismeretlen ugyanis a magyar vezetés előtt, hogy a szovjet csapatok december 6-án megindított támadása súlyos veszteségeket okozott a német hadseregnek, s mintegy 100 km-rel vetette vissza. A vereség olyan nagy hatással volt Hitlerre, hogy leváltotta több tábornokát, és maga vette át a hadsereg irányítását. A kialakult nehéz helyzetben szövetségeseire is egyre inkább szüksége volt, mivel tavasszal újabb támadást akart kezdeni a szovjet fronton.

Ribbentrop az egész magyar hadsereget kérte Horthytól. Figyelmeztette azokra az áldozatokra, melyeket a Wehrmacht már eddig is hozott Magyarorszáért. Itt az idő – hangsúlyozta –, hogy a magyar kormány meghálálja ezt, s nagy erővel vegyen részt a végső győzelem kivívásában. Ha a válasz nemleges lenne, az kiválthatja a Führer haragját. Esetleg egyáltalán nem tart igényt a magyar honvédségre, ami igen rossz hatással lenne az egész német népre. Egy ilyen helyzet természetesen meghatározó lehet a további magyar területi követelések

szempontjából is. Ribbentrop kitért a magyar–román viszonyra. Megígértette Horthyval, hogy amíg a közös háború véget nem ér, nem lép fel ellenségesen Románia ellen.

A német külügyminiszter ezt követően Bárdossyval tárgyalt, aki közölte vele: „Magyarország ugyan nem bocsáthatja rendelkezésre hadseregét száz százaléokban a keleti hadjárat céljára, de hajlandó lehetőségeinek legvégső határáig elmenni, azaz a hadjáratban az eddiginél lényegesen nagyobb erővel részt venni.”¹³⁶ Ribbentrop elégedett volt az eredménnyel, ráadásul megnyugtató ígéretet kapott a gabona – és olajszállítványok növelésére, valamint az SS toborzások ügyében is.

Horthy Ribbentrop távoztával 1942. január 10 – én levelet küldött Hitlernek, s jó szövetségesként tudatta vele, hogy kérésének eleget téve, a sorsközösség átélésével, fegyvertársi hűséggel kíván részt venni továbbra is a döntő ütközetben. Eddig is megtette a magáét, hiszen a nagy erőfeszítések árán felszerelt gyorshadtestet vetette be, amelyik meglehetősen leharcolt állapotban került haza. Szilárd elhatározása – írta –, hogy erőnkhez mérten támogatjuk a közös erőfeszítéseket. Figyelemmel kell azonban lennünk a Balkánon kialakult vészterhes helyzetre és a feszült magyar – román viszonyra is. Ez felveti a Duna-medence Németország és Magyarország számára egyaránt fontos stratégiai helyzetét, ami a magyar fegyveres erők kétszenléiben tartását teszi szükségessé. Ez a szerep eleve határt szab a magyar részvételnek a keleti front harcaiban.

Horthy figyelmébe ajánlotta Hitlernek, hogy a rendelkezésre bocsátott magyar erők fegyverze és felszerelése kevés és hiányos, amin a jó harci szellem sem tud változtatni. Szükséges tehát, hogy a hiányokat a német hadsereg pótolja, „mégpedig azonnal, ha a bevonulást még a hóolvadás előtt be kell fejezni.”

¹³⁶ A Wilhelmstrasse, i. m. 647. old. 475. dok.

Levele befejezéseként a kormányzó még egyszer tudomására hozta a német kancellárnak, hogy „lelkesedéssel veszünk részt a tavaszi offenzívában, amennyire csak a fegyverkezés, a mezőgazdaság és a bennünket körülvevő ellenség ezt lehetővé teszi”.¹³⁷

A Horthy által szentesített alapelvek jegyében folytak a január 20-án Budapestre érkező Keitel vezértábornagy és a magyar katonai vezetők közötti tárgyalások. Az eredmény ismert: haderőnk mintegy egyharmadát, a fegyverzetnek és felszerelésnek pedig kétharmadát magában foglaló magyar 2. hadsereg a frontra került. A német alárendeltségbe lépő hadsereget működése frontbeli pontos helyének, időhatárainak és a reá váró feladatnak a meghatározása nélkül adták át. Nem történt előgondoskodás annak utánpótlásáról, az állomány időközbeni leváltásáról sem. A magyar vezetés elégedett volt, hiszen sikerült az eredeti kéréshez képest viszonylag kis erők átadásával megúszni a szövetségből eredő köteleességet. Szombathelyi így nyilatkozott: „Impressziónk az volt, hogy kevesebb erőt nem adhattunk volna, mert ezáltal a németeket magunkra haragítottuk volna. Ez volt, amit egyáltalában hajlandóak voltak elfogadni.”¹³⁸

Bárdossy is fogadta Keitelt, és kijelentette neki, hogy az átadott kontingens meghaladja a mértéket, amire számított, és ez „igen súlyos politikai és gazdasági nehézségek elé állítja a kormányzatot”.¹³⁹

A magyar 2. hadsereg frontra küldése feletti döntésről februárban némileg elterelte a közvélemény figyelmét a politikai élet különböző csoportjait pro és kontra izgalomban tartó esemény a kormányzó helyettesi méltóság létrehozása és törvénybe iktatása, valamint a kormányzó-helyettes megválasz-

¹³⁷ Horthy titkos 313–318. old.

¹³⁸ OL Filmtár 7887. Szálasi per anyaga

¹³⁹ Uo.

tása körüli huzavona. Különösen a kormányzó-helyettes személye körül oszlott meg az uralkodó osztályok véleménye. Horthy környezete tanácsára saját fiát jelölte helyetteséül, ami a Horthy dinasztia megalapításának veszélyét idézte fel elsősorban a klérus és a legitimisták köreiben, de ellenállást váltott ki a szélsőjobb oldalon is.

Horthy István kormányzó-helyettesé választása nem váltott ki különösebb emóciókat a honvédség vezetéséből és tisztikarából. A többség közömbösen fogadta a tényt, a szélsőjobb felé elkötelezettek magánvéleménye pedig megegyezett pártjuk, illetve annak birodalmi patrónusai által a liberális, zsidóbarát, ennél fogva nem veszélytelen ifjú Horthyról alkotott képpel. Horthy István a légierő tartalékos tisztjeként mindenestre meg akarta magát kedveltetni a hadsereggel. Ez politikai elképzeléseit tekintve is alapvető kérdés volt számára. Ez a szándék vezethette, amikor többek figyelmeztetése ellenére, jóformán új hivatalának érdemi átvétele előtt, vadászpülőként frontszolgálatra jelentkezett. Hasonló gondolatok vezethették az idős Horthyt is, amikor beleegyezett fia döntésébe. Tragikus balesete sok találgatásra adott alkalmat. Halála nemcsak a kormányzót fosztotta meg fiától, hanem a mérsékelt, nyugat felé kapcsolatokat keresni szándékozó, a megválasztásán munkálkodó és benne bízó köröket is támaszuktól. Hitler főhadiszállásán mindenestre fellelegeztek az általuk is nagyon „sajnálatosnak” tartott esemény hallatán.

Bárdossy miniszterelnök 1942. március 7-én egészségi állapotára való tekintettel lemondott. A közvetlen kiváltó ok a kormányzó-helyettes választás kérdésében Horthy és Bárdossy között kialakult, a kormányzó személyes érzékenységnél fogva is megbocsáthatatlan nézeteltérés volt. A távozás háttérében a Bethlen-féle anglofil csoportok törekvése munkált, ami azonban mind ez idáig eredménytelen maradt. Ők ugyanis a korábbi eseményekben elkötelezett Bárdossyt nem tartották alkalmasnak az új politika vitelére, melynek részét

képezte Horthy István megválasztása is. A szovjet elleni háború körül bábáskodó, az USA-nak német nyomásra eléggé gyorsan és megkérdőjelezhető módon hadat üzenő miniszterelnöknek le kellett vonni a konzekvenciát. A német politikai körök meglepetéssel fogadták Bárdossy váratlan lemondását, s elismerő szavakkal emlékeztek meg működéséről. Kevésbé lelkesen fogadták utódját, Kállay Miklóst. Az új miniszterelnök a nagybirtokos és finánciókés körök számára egyaránt alkalmasnak látszott egy, a nyugat felé kapcsolatokat teremtő külpolitikai irány óvatos kialakítására és vitelére, a fennálló rendet a jobbról és balról támadó, külső és belső erők elleni fellépésre, a hadiesemények alakulása folytán esetleg megváltozó külpolitikai körülmények közötti átmentésére, s mindehhez egy gyökeres fordulat előkészítésére és végrehajtására.

A Kállay mögött állók, akik kényszerű kompromisszumnak fogták fel, hogy az új miniszterelnök legalábbis egyelőre elődje változatlan összetételű kabinetjével vág neki a kormányzati munkának, támogatást reméltek a Szombathelyi által megvalósítandó új katonai vezetéstől, amely a kormány számára „stabilnak” mutatkozott. A kormányban szükséges változtatások között elsőnek Bartha menesztését várták. Habár Bartha évekig a Werth-féle erősen németbarát politika elkötelezettje volt, Bárdossy Werth távozása után is ragaszkodott személyéhez. Feltehetően villámhárítóként használta a német főhadiszállás felé. Ezért Werth elleni kirohanásakor is tartózkodott attól, hogy a júniusban a kormányban való megmaradását a hadba lépés elfogadásához kötő Bartha személyének felelősségét a Werthével együtt felvesse. Horthynak pedig megfelelt Bartha, mivel a miniszterelnök nem panaszkodott rá, s honvédelmi miniszteri ténykedésével különben nem sérthette hadúri szerepét. Csak Kállay működése alatt került menesztésre. Ekkor az újabb megszálló hadosztályok dolgában és a magyar hadiipar német ellenőrzésének vitájában játszott – a kormányelnök törekvéseivel ellentétes – szerepe, valamint a

Kállay németországi látogatásán történtek kiszivárogtatása a német katonai attasé útján, olyan helyzetbe hozták, hogy nem maradhatott tovább.

Kállay június 7-én Hitler főhadiszállásán tett bemutatkozó látogatása során vázolta az ország helyzetét és kormánya politikai elképzeléseit. Rámutatott a 2. hadsereg frontra küldésével hozott áldozat nagyságára, valamint azokra a további katonai és gazdasági feladatokra, melyekre a fokozódó román fenyegetés kényszeríti a kormányt. Ezért megpróbált elzárkózni Hitler újabb kérései, így két megszálló hadosztály kiküldése elől. Hitler igyekezett megnyugtatni őt a román szándékok felől. Ennek során állítólag félreértette Hitler azon megjegyzését, miszerint Németország csak a háború végéig érdekelt a magyar – román jó viszonyban, csak ez ideig biztosítja Románia határait. Ezt követően már nem állna útjába a két állam közti fegyveres konfliktusnak sem. Kállayt azonban ez nem nyugtatta meg, mert ő és kormánya véleménye szerint egy konfliktus bármikor bekövetkezhet. Hitler dühösen tagadta ezt a románokkal szemben barátságtalan megjegyzését, amikor tudomására jutott, hogy a miniszterelnök ezt bizalmasan közölte a látogatásról adott tájékoztatójában.

Hitlert és környezetét végtelenül bosszantotta, hogy közben a magyar kormány újabb csapatok átadása és a fronton harcoló csapatainak utánpótlása elől mereven elzárkózik, a románok ellen koncentrálja meglévő erőit. A Horthy elnökletével megtartott koronatanács határozatot is hozott a Románia elleni háború előkészítéséről, a katonai és gazdasági intézkedések folyamatba tételéről. Véleményük szerint a magyarok megfeleltek arról, hogy jelenleg a közös harc érdekében kell erőfeszítéseket tenni. Ezt a katonai vezetésből is elsősorban csak a honvédelmi miniszter látszik megértéssel támogatni. A magyarországi német hírszerzés viszont arról adott számot, hogy magyar tábornokok és törzstisztek között jelentős számban vannak, akik egyetértenek Kállay politikájával, csak

az alacsonyabb beosztású fiatal tisztek állnak fenntartás nélkül a német szövetség kiszolgálása mellett.

A Bartha távoztával kényszerhelyzetbe került Horthy csak nehezen szánta rá magát, hogy a nála állítólagos imrédysta volta miatt Werth által lejáratos Nagybacsoni Nagy Vilmos vezérezredest visszahívja a nyugállományból, és felajánlja neki a honvédelmi miniszteri tárcát. Amikor 1942. szeptember 20-án fogadta új honvédelmi miniszterét, elmondta neki, hogy a honvédség megromlott szellemének és fegyelmének helyreállítását várja tőle. A tábornok nagy meglepetésére a kormányzó felvetve előtte mellőztetésének fő okát, egyszer csak megkérdezte tőle, igaz-e, hogy Imrédy híve. A kormányzó Nagy Vilmos nyugdíjazása óta eltelt másfél év alatt nem tartotta szükségesnek, hogy meggyőződjön tábornoka ellen hozott vád valódiságáról. Köztudottá vált időközben, hogy a nyugállományú tábornok az üzleti életben, Imrédytól nagyon távol álló személyek társaságában tevékenykedik.

A magyar vezetést egyre nagyobb dilemma elé állították a magyar 2. hadseregtől érkező hírek. Szombathelyi nyárvégi és Nagy Vilmos október eleji látogatását követően mindketten leújtó képet festettek a tapasztalatakról.

Szombathelyi 1942. október 5-én arról tájékoztatta a Legfelső Honvédelmi Tanács tagjait, hogy szembe kell nézni a háború még több évig tartó elhúzódásának lehetőségével. A német hadsereg keleten nem tud döntést kicsikarni, a front még beláthatatlan ideig fenn fog állni, így a máris leharcolt, fegyverzeti hiányokkal küszködő 2. hadsereg katonái 1943-ban is kint fognak maradni az arcvonalban, holott feladatuknak jelenleg sem képesek megfelelni. Ennek ellenére a német hadvezetésnek az újabb megszálló hadosztályok iránti igényét is figyelembe véve legfeljebb 20 000 fő állhat rendelkezésre a kint lévők pótlására, illetve felváltására. Az első világháborút követő időszak tapasztalataiból okulva az országnak itthon is egy erős és ütőképes hadsereg van szüksége, ami alkalmas

lehet az ország kizárólagos érdekeinek megvédésére. Mindebből le kell vonnunk a megfelelő konzekvenciákat, annál is inkább, mert „az ország jelenlegi háborús szellemi és anyagi felkészültségének foka a reánk váró feladatok végrehajtásával korántsem áll arányban”.¹⁴⁰

A honvédelmi miniszter hasonló tapasztalatokról számolt be Horthynak és a kormánynak. Ő is hangsúlyozta: egy pillanattig sem kétséges előttte, hogy a magyar 2. hadsereg jelen állapotában szovjet támadás esetén nem képes arcvonalát megvédeni.

Mindkét magyar katonai vezető frontlátogatása során felvetette a német vezetésnek az ígért és ez ideig elmaradt fegyverzeti pótlások elmaradását. Benyomásuk egyöntetű volt. A német vezetés olyan helyzetbe került, ami még saját csapatainak pótlását is nehezévé teszi. Az 1942 őszére kialakult helyzet tehát egyértelművé vált. A magyar 2. hadsereg jelen állapotában képtelen eleget tenni a reá váró feladatoknak. A szellemileg és testileg egyaránt leromlott személyi állománya, hiányos és elhasználódott fegyverzete sürgős utánpótlást kíván, annál is inkább, mert még meghatározhatatlan ideig kell helytálljon. Ezzel szemben az ország politikai és gazdasági helyzete és célkitűzései ezt nem teszik lehetővé. Az ennek érdekében folyó csapatépítés fegyverzeti ellátása s az új alakulatok feltöltése is megoldhatatlan feladat elé állítja a vezetést.

Nem volt kétséges, hogy a szovjet hadsereg novemberben megkezdődött, átkaroló sztálingrádi hadműveletét követően, a rettegett támadás a Donnál is bekövetkezik. Figyelmeztető volt, hogy Afrikában az angolok sikeres ellentámadást kezdtek Rommel addig győztes csapatai ellen. A kezdeményezés a frontokon a szövetségesek kezébe ment át.

¹⁴⁰ Adonyi Ferenc: A magyar katona a második világháborúban 1941–1945. Klagenfurt, 1954. 93. old.

Szombathelyinek és Nagy Vilmosnak a fronton és idehaza egyaránt tapasztalniuk kellett, hogy a helyzet súlyossága nyomán a várható, a háború menetében bekövetkező kedvezőtlen fordulatra a tisztikar nincs felkészülve. Egy ilyen lehetőség nem jutott el a tudatáig, ha igen, menekül előle. A szüntelenül áramló hivatalos propaganda, a tengely hadseregeinek változatlan dicsőítése, a szövetségi hűségre és a közös győzelemre való meg nem szűnő örökös hivatkozás, ugyanakkor a sikertelenségek elhallgatása elfedték a valós helyzetet a tisztikar és a közvélemény előtt. A szélsőjobb oldali pártok pedig pillanatnyi térvessztésük után, német patrónusaiktól is támogatva, újult erővel indulnak harcba a gyanús kormány és politikája ellen. Ők a végső győzelem érdekében az erőfeszítések fokozását hirdették, ami nem marad hatás nélkül a tiszték körében. Mindent egybevetve elmondható, hogy 1942 őszén a hadsereg tisztikarának legnagyobb hányada nem látta tisztán az új magyar katonapolitikai törekvéseket, annál is inkább, mert a vezetés már csak óvatosságból is, legfeljebb a tábornoki kar előtt tárta fel a súlyos helyzetet.

A fia halála miatt is megviselt egészségű, immár 74. életévét taposó kormányzó menekült az egyre bonyolultabb politikai helyzet előtt. A hozzá érkező jelentésekből és hírekből igyekezett kiszűrni a számára kedvezőtleneket, környezetére bízta azok intézését. Ha probléma elé állították felizgatta. Nagy Vilmos felvetése a 2. hadsereg utánpótlásáról, s méginkább Jány Gusztáv távozási szándékáról a hadsereg éléről, ingerültté tette. Ezt eddig nem engedte meg magának. Nem óhajtott közvetlenül beavatkozni a hadsereg életének irányításába. A vezérkar főnöke és a honvédelmi miniszter szintúgy bírták bizalmát, intézzék. Kállaynak szabad kezét adott, hogy óvatosan közeledjen az angolszászok felé. Hagyta magát meggyőzni, hogy szűkebb környezetének növekvő ellenszenve a harmadik birodalom totalitarizmusával szemben, s szimpátiájuk a nyugati államok demokratikus rendszerei iránt, egyre

jelentősebb szerepet kap a magyar politika irányításában, s kedvező visszhangot vált ki a közvéleményből. Kényelmes volt számára figyelmen kívül hagyni, hogy valójában a miniszterelnök vezetésével egy, a politikai életben igen szűk bázissal rendelkező, kérdőjeleire választ kereső, tevékenységét a számukra megbízhatatlan katonák, még Szombathelyi elől is elítélő, meglehetősen tanácstalan csapat veszi körül.

A német hadsereg egyre kilátástalanabb sztálingrádi helyzete a decemberi bizalmas tábornoki és vezérkari tájékoztatón kimondatta Szombathelyivel, hogy a jelenlegi helyzet kétségkívül arra utal, Németország kezéből kiesett a kezdeményezés, ha remélhetőleg katasztrófális vereséget nem is szenved, de elveszti a háborút. Ez a helyzet előtérbe helyezi a sajátos magyar célokat. Lehetővé válik, hogy bizonyos kérdésekben a németeknél opponálhassunk, azonban el kell kerülnünk minden olyan helyzetet, ami szakításra utalna közöttünk. A német kormány ugyanis elég erős ahhoz, hogy katonai erővel a szélsőjobbot juttassa hatalomra. Itt az ideje, hogy az adott politikai helyzet adta lehetőségeket felismerjük, és a diplomácia szálait ügyesen szőjük. Figyelembe kell venni, hogy a háború befejezéséhez „nemcsak fényes, szemkápráztató, nagy csaták kellenek, hanem politikai helyzetek szerencsés kihasználása, felismerése, a diplomáciai szálak ügyes szövése.”¹⁴¹

Horthy békés karácsonyát Hitler 1942. december 24-én érkezett távirata zavarta meg. Ebben a front helyzetét taglalva rámutatott a német csapatok átmeneti nehézségeire, melyeket rövidesen ki fognak korrigálni. Minden jel arra utal, hogy a magyar csapatok frontját is nagyerejű támadás éri. Döntő fontossággal bír az egész keleti front szempontjából, hogy ezt a magyar erők felfogják. Ennek előfeltétele, hogy „a védők fel-

¹⁴¹ A m. kir. honvéd vezérkar főnökének előadása a vezetésről az 1942. december 14–15-i tábornoki és vezérkari megbeszélésen (Hadtudományi Könyvtár)

tétlenül tartsanak ki állásaikban, még akkor is, ha az ellenség betört a védelmi vonalukba, és csak elszigetelt ékek maradtak fenn. Ha minden támaszpont még akkor is kitart az utolsó emberig, ha összeköttetéseiktől elvágják, akkor ott az ellenségnek jelentős erői maradnak lekötve, kezdeti sikereit nem tudja kihasználni, ugyanakkor a saját vezetés számára biztosítja annak lehetőségét, hogy ellentámadással, újonnan odavezényelt erőkkel a helyzetet újra tisztázza.”¹⁴² Ha ez nem történik meg, beláthatatlan következményei lehetnek. Ezért Hitler kérte a kormányzót, akadályozza meg, hogy „a magyar katonákban a visszavonulásnak akár csak a gondolata is felmerülhessen”.¹⁴³ Nem egyebet kért tehát, mint hogy a magyar csapatok tartsanak ki a leghelyetlenebb helyzetben is, önmaguk feláldozásával lassítva le a szovjet erők támadását, fedezve ezzel a német csapatok visszavonulását, időt adva a megkapaszkodásra.

Horthy tisztában volt a magyar csapatok helyzetével. A vezérkar főnöke és a honvédelmi miniszter figyelmeztették, a csapatok egy szovjet támadásnak nem tudnak ellenállni. Jány a hadsereg parancsnoka leváltását kérte, s csak a kormányzói parancsra vállalta tovább a lehetetlen hadműveleti helyzetet. Kérdés, miért teljesítette Hitler óhaját, és adatta ki az egyértelmű parancsot? Ily nagyfokú félelemmel elegy csodálat élt még benne Hitlerrel szemben? A tények ellenére is hitt neki? Tény, ahelyett, hogy szovjet támadás esetén rugalmas védekezésre, a Donról történő időbeni leváltásra adott volna parancsot, december 27-én vezérkari parancssal a legmerevebb védelemre utasíttatta a magyar 2. hadsereg parancsnokságát: „Legfelsőbb hadurunk elrendeli, ellenséges támadás esetén a saját állásokat feltétlenül tartani kell. Visszamenni senkinek sem szabad. Nincs hátra, csak előre van.

¹⁴² Karsai Elek: A budai vártól a gyepűig, Táncsics Könyvkiadó, 1965. 299–230. old.

¹⁴³ Uo.

* Minden honvédnek át kell lennie hatva azon tudattól, hogy kitartásától azon a helyen, ahová állíttatott, függ a bolsevizmus veszedelmének leküzdése és távol tartása édes hazánktól, és egyben egy boldogabb jövő kiküzdése is. A csapatok a fentiek értelmében szigorú helytállásra utasítandók.¹⁴⁴

A parancs a magyar vért kímélő védelem elrendelése helyett megkötötte Jány kezét. Hitler levele egyértelműen utalt arra, amit idehaza is tudott a vezetés, a támadást nem tudja felfogni a magyar csapatok védővonala. Ennek ellenére a szövetségi hűség, valamint a Hitler haragjától való félelem következtében még a szovjet offenzíva és áttörés után sem mert Horthy és a vezérkar dacolni Hitlerrel, s az erők kímélését előtérbe helyező, a parancsnokoknak nagyobb cselekvési szabadságot adó parancsot azonnal kiadni. A későbbiekben Szombathelyi a szerencsétlen német vezetéssel magyarázta a katasztrófa méreteit. A kiadott parancssal azonban – szándéka ellenére is – hozzájárult, hogy ez a német vezetés érvényesülhessen. Szombathelyi nem élt a tábornokok előtt hangoztatott nagyobb opponálási lehetőséggel, az áttörést követő harcok során sem adott parancsot Jánynak, hogy a német vezetés utasításai ellenében is a magyar csapatok érdekeinek megfelelően igyekezzék kezében tartani a visszavonulás irányítását. Bizonyos, hogy a korábbi teljes német alárendeltségből eredően a vezérkar és csapatok közötti kontaktus hiányát ugyanekkor már nem lehetett pótolni, így a vezérkarnak pontos képe sem lehetett a fronton januárban kialakult és állandóan változó helyzetről és az ennek megfelelő teendőkről, azonban talán a rugalmasabb vezetésre vonatkozó utasításokat ki lehetett volna adni.

A kormányzó feltehetően nem volt tisztában a front helyzetének saját szerencsétlen parancsa által is befolyásolt alakulásával. Szombathelyi rámutatott ugyan szovjet áttörést köve-

¹⁴⁴ Uo.

tő, a 2. hadsereget katasztrófával fenyegető helyzetre, azonban kísérlete, hogy jobb belátásra bírja kudarcot vallott. Január 17-én Horthy elutasította a visszavonulás engedélyezése miatt hozzá forduló Jányt, s a Hitlernek tett ígéretének megfelelően az állásokban való megmaradásra buzdította. Az amúgy is a kötelesség és az ésszerűség között őrlődő hadseregpáncsnok számára ez meghatározóvá vált a jobb belátása ellenére történő cselekvésben, ami tragikus idővesztéshez, s az áldozatok számának növeléséhez vezetett.

A magyar 2. hadsereg hazaszállítása 1943 februárjában a figyelem középpontjába került. Ez okból Szombathelyi már február 1-jén a főhadiszállásra utazott. Hitler a hadsereg erőinek további frontszolgálatára, 2. hadosztályba és 12 építőzászlóaljba való átszervezésére tett javaslatot. Ezenkívül még a német hadsereg leterheltségére való tekintettel a Balkánra is kért magyar megszálló hadosztályokat. Szombathelyi nem mondott ellen, teljesíthetőnek vélte a kérést, s ennek megfelelően tájékoztatta a kormányt. Szereplése nagy visszatetszést keltett idehaza. Nemcsak, hogy a hadsereg hazaszállítását nem tudta elérni, de a szerbiai megszállásra kért erők elől sem zárkózott el. A kormány ugyanis, mint a magyar érdekekkel össze nem egyeztethetőt, elvetette a balkáni katonai jelenlét gondolatát, s ismét határozottan a magyar 2. hadsereg kivonása mellett foglalt állást. Kállay rosszallását fejezte ki Szombathelyinek, hogy a miniszterelnök és a honvédelmi miniszter tudta és beleegyezése nélkül a kapott megbízatással ellentétes ígéretet tett Hitlernek. A miniszterelnöknek az sem tetszett, hogy a vezérkar főnöke Hitler kérésének elfogadását proponálta Horthynak. Így februárban a csapatok felszeretlenségére való hivatkozással Szombathelyi jelentette az OKW-nak, hogy a balkáni megszállásban való részvételünk mégsem lehetséges. A magyar 2. hadsereget pedig kérjük hazaszállítani.

A kormány állásfoglalása és a miniszterelnök magatartása miatt sértett Szombathelyi február 12-én levélben fordult Hor-

thyhoz. Ebben igazolni kívánta főhadiszállási szereplését. Az ország eddigi világháborús útját áttekintve rámutatott, hogy a magyar csapatok felszerelésüknél fogva alkalmatlanok voltak a szovjet csapatok elleni nagyobb hadműveletekre. A német vezetés félrevezette őt is az ellenséges erők megítélését, valamint a csapatok fegyver- és felszerelésbeli hiányosságainak megszüntetését illetően egyaránt. A bekövetkezett események kijózanítólag hatottak, és számára is meghozták a felismerést. Jodl tábornok számára már az elmúlt évben tájékoztatót állított össze, amelyben rámutatott, „a magyar hadsereg felszerelése, kiképzése és a hadiipari gyártási kapacitásunk olyan állapotban van, hogy újabb jelentős erőket az orosz frontra nem vagyunk képesek kiküldeni”.¹⁴⁵

Most a Hitlerrel folytatott tárgyalásai során az a felismerés vezette, hogy a szovjet frontról ilyen módon kivonandó csapatok ellenében a Balkánra küldendő alakulatok révén stratégiai előnyökhöz lehet jutni. „Magyarország számára földrajzi helyzeténél fogva a déli hadszíntér jön beavatkozásra tekintetbe. A szövetséges hadvezetés, illetve háború keretében itt találja meg azokat a feladatokat, amelyek saját katonai helyzetének és célkitűzéseinek, valamint képességeinek jobban megfelelnek. Magyarország ezen hadászati elképzelésben hadászati tartalék a Duna-medencében, arccal a dél és délkelet felé.”¹⁴⁶ Ez esetben a németek nagyobb segítséget hajlandók nyújtani csapataink felfegyverzéséhez is. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy egy balkáni angolszász partraszállás esetén a románok, hogy jó pontokat szerezzenek, minket amúgy is meg fognak támadni. Ennek visszaverésére és a megfelelő ellencsapásra is fel kell készülnünk. Az új feladat „már nemcsak a közös háború, de a sajátos magyar sors és magyar érdek

¹⁴⁵ Horthy titkos..., 348. old.

¹⁴⁶ Uo. 348. old.

szempontjából is döntő jelentőségű, amiért minden áldozatot meg kell hoznunk.”¹⁴⁷

Horthy ezúttal a vezérkar főnökével szemben a miniszterelnök álláspontját tette magáévá. Ebben közrejátszott a nyugati szövetségesektől származó azon információ, hogy időközben teljes egészében elvetették a balkáni fronton való magyar katonai jelenlét gondolatát. Kállay még a külügyi bizottság februári ülésén sem tartotta lehetetlennek a Mihajlovics-csal való együttműködést a Balkánon a szövetségesek oldalán. Szombathelyit feltehetőleg ez a lehetőség is vezette a főhadiszálláson a balkáni csapatküldés lehetőségének megítélésében. Ő az ügyben a vele szemben bizalmatlanságot is felfedezni vélte, mivel a miniszterelnök nem tájékoztatta az időközben megváltozott helyzetről, azonban a megváltozott körülmények ellenére is hasznosnak tartotta a balkáni jelenlétet. A bizalmatlanság kölcsönös volt. Kállay is fenntartásokkal élt az igazáért a kormányzóhoz forduló vezérkarfőnökkel szemben. De megromlott Szombathelyi viszonya a Kállay mögött álló, a háborúból való kiválás gondolatával foglalkozó, s ehhez a kormányzót is megnyerni igyekvő körökkel is. Hovatovább, mint a németeknek elkötelezett gyanús katonát könyvelték el. Fenntartásaik miatt csak részben vonták be elképzeléseikbe. Ez sértegte Szombathelyi önérzetét, eltávolította tőlük, ami az ügy szempontjából rendkívül káros volt. Elmélyült az ellentét anélkül, hogy valamiféle reménykeltő kapcsolatuk kiépült volna a katonai vezetéssel. Szombathelyi ezt a légkört és ártó hatását súlyos veszélyeket rejtő hibának tartotta, hiszen az ő és a hadsereg közreműködése nélkül Kállayék csak felelőtlen kiugrási próbálkozásokba bocsátkozhatnak. Ezért szükségesnek találta figyelmeztetni Horthyt. Óvta azoktól, akik abba a képzelvilágba akarják magukat beleélni, hogy „a háború számukra tulajdonképpen elvesztette konkrét formáját, és most már csak

¹⁴⁷ Uo. 349. old.

az tesz a feladatunk, hogy figyeljük az eseményeket... melyik oldalhoz csatlakozzunk".¹⁴⁸ A szövetségesek távol vannak, a németek pedig itt. Még elég erősnek tartotta erejüket ahhoz, hogy inkább vállalja velük az óvatos együttműködést, mint a katonailag reménytelen harcot. Nézetének gyakori és makacs hangoztatásával óhatatlanul akadályozta a háborúból való kiváláson munkálkodók tárgyalási esélyeit az amúgy is bizalmatlan angolszászoknál.

A doni katasztrófától megrendült, az események hatására a német szövetségesétől eltávolodó Horthy Kállayéknak sikerült megnyerni Szombathelyi elképzeléseivel szemben. Pártolta a 2. hadsereg azonnali hazaszállítását, amelynek veresége és veszteségei alakulásában ő is hibásnak érezhette magát. Kállay a megelőző vezérkari főnök által szolgáltatott precedensekre is hivatkozva, s Nagy Vilmostól támogatva, célzásokat tett arra, hogy sorsdöntő időkben veszélyes a vezérkar önállósodása, létfontosságú ügyekben a kormányzó jóváhagyásával a kormánynak kell döntenie.

A magyar kormány Horthy által is szentesített intézkedéseit Hitler igen barátságtalan lépésnek tekintette. Elsősorban a kiugrásra spekuláló Kállayt és az őt támogató Nagy Vilmost hibáztatta, de Horthy viselkedése is meglepte. A kormányzó határozott szembehelyezkedésére a német érdekekkel még nem volt eddig precedens, ezért jónak látta ezúttal személyesen is kezelésbe venni. Az 1943. április 18-án Obersalzbergbe érkező kormányzót ingerült hangulatban fogadta. Ez élesen különbözött az előtte ott járt Antonescu fogadtatásától. Olyan kemény hangon támadt vendégére, ami még szűkebb környezetét – így Göbelset – is meglepte. Kihangsúlyozva a német hadsereg erejének töretlen voltát, a Kállay-kormány kétkulacsos, a kiugrás lehetőségeit nyíltan kereső politikája miatt támadt rá Horthyra. A miniszterelnök bűnlajstromának elsorolá-

¹⁴⁸ Uo. 349. old.

sa után annak azonnali menesztését kívánta. A kormányzó határozottan visszautasította Hitler vádjait, és illetéktelen beavatkozását a magyar ügyekbe. Kijelentette, a miniszterelnök teljes bizalmát bírja. Horthyt, ha lehet, még jobban felizgatta, amikor Hitler a 2. hadsereg katonáit marasztalta el Don-menti szereplésükért. Ezt azonnal kikérte magának katonái nevében is, s rámutatott azokra az áldozatokra, melyeket a magyar csapatok hősi kitartása eredményezett. Hitler a továbbiakban már nem is érintette a felizgatott kormányzó előtt a további magyar háborús részvétel, így a balkáni csapatok kérdését sem. Ugy látszik, reménytelennek tartotta, hogy a felbőszült idős kormányzónak most ezzel előhozakodjon. Azt azonban mindenesetre elérte, hogy az SS toborzást kiterjesszék a honvédségben szolgáló népi németekre is.

Időközben a Horthy társaságában lévő Szombathelyi Keittel tárgyalt. A kölcsönös vádaskodásokat követően arról a katonai kontingensről is, melyet a magyar kormány a hazaszállítandó 2. hadsereg ellenében a keleti fronton megszálló erőként hajlandó rendelkezésre bocsátani a közös harchoz. A balkáni megszálló hadosztályok ügye itt sem került szóba.

A kormánnyal támadt ellentétei ellenére Horthy változatlanul bízott vezérkarának főnökében. Tőle várta, hogy a kormány törekvéseinek megfelelő, a németek felé kevésbé elkötelezett politikát fog megvalósítani, és érvényre juttatni a hadseregben is. Különösen azok után, hogy Hitler méltatlan módon értékelte a magyar hadsereg szereplését, és nyíltan beleavatkozott államfői jogainak gyakorlásába, érezte úgy, hogy ellen kell állni az ilyen és ehhez hasonló inzultusoknak, s folytatni kell a sajátos önálló magyar út kiépítését. Az angolszászok balkáni partraszállása kedvező irányt adhat az eseményeknek. Szombathelyi azonban nem tudott eleget tenni ezeknek a követelményeknek. A katonai és politikai vezetés működését nem sikerült a megkívánt módon összehangolnia. Óvatos kísérletezése, hogy a hadsereg vezetését némileg is áthangolja, eddig

kudarccal járt. Helyzetmegítélései, ha általában helyesek is voltak, az adott politikai környezet, a hadseregben mélyen gyökeröző uralkodó szellem, valamint az ebből eredő bizonytalansága következtében, nem párosulhattak a megfelelő cselekvéssel. Zavarta, hogy változatlanul nem látott bele a bizalmatlan Kállay kártyáiba. A miniszterelnök korábban még őt is be akarta vonni az angolszászokkal való kapcsolatteremtés és tárgyalások alakításába. Azonban 1943 tavaszán-nyarán már teljes egészében kihagyták a titkos diplomácia alakításából. Meglepő ellentmondás, hogy a bizalmatlanságnak ebben a légkörében Kállay és köre, sőt olyan ellenzékiek is, mint Bajcsy-Zsilinszky Endre, milyen rosszul ítélték meg a honvédségben uralkodó szellem és állapotok megváltoztatásának lehetőségét. Azt remélték, és ezt a könnyen befolyásolható Horthyval is elhitették, hogy a tábornoki és tiszti-karban a valóságosnál kevésbé elterjedt a német szimpátia és szélsőjobboldal hatása. Feltételezték, szép számmal vannak olyan tábornokok és tisztek, még a vezérkari testületben is, akikkel végre lehet hajtani a szükséges átcsoportosításokat a hadsereg vezető helyein. Közülük többen a nemzetiségi hovatartozás szintjén keresték a megoldást. Bajcsy-Zsilinszky az egyik fő hangadója volt annak a tarthatatlan nézetnek, miszerint az eredendően sváb származású tábornokok és tisztek minden baj okozói. Őket kell kicserélni magyarokkal, s megnyílik az út a megbízható s az átállást minden nagyobb nehézség nélkül végrehajtó megtisztult honvédség felé. Bajcsy-Zsilinszky egy ilyen váltás szükségességének adott hangot a kormányzó-nak, miniszterelnöknek és a vezérkar főnökének egyaránt átnyújtott memorandumaiban, de szóbeli megnyilatkozásaiban is. Ő a sajátos magyar célok, a németektől való elszakadás és a szerveződő kisantant, ezen belül is elsősorban Románia elleni fellépés sikerének zálogát a hadsereg eddig bűnös módon elhanyagolt jobb felkészítésén, modern felszerelésén kívül elsősorban a tisztikar megtisztításában látta. Tekintettel azonban arra, hogy most a tisztikar vérségi összetételében, sőt még gondolko-

dásában sem alakítható át varázsszóra – írta –, azt mégis meg kell, és meg is lehet tenni, hogy „a vezető katonai pozíciókból félreállíttassanak mindazok, akik nem tudják vagy nem akarják a magyar nemzet és állam létét, a magyar sorsot és hivatást különválasztani minden más néptől és minden ilyen vagy olyan szövetségtől. Nincs helyük a magyar honvédség vezető pozícióiban olyan tábornokoknak és törzstiszteknek, akik nem vallják velünk együtt azt a tételt és igazságot, hogy Magyarországnak akkor is minden erejével küzdenie kell a maga fennmaradásáért, léteért, helyéért a nap alatt, hivatásáért, melyet senki sem tölt be helyette, ha a német háború elveszett.”¹⁴⁹

A Bajcsy-Zsilinszky és mások által szükségeltetett tisztogatásnak alig volt nyoma a hadseregben. Nem nevezhető másnak, mint megalapozatlan reménykedésnek, amikor ennek ellenére a hadsereg átállításáról, a tisztikarban a megbízható elemek előtérbe kerüléséről adtak tájékoztatást angolszász tárgyaló partnereiknek. Szent-Györgyi Albert 1943 februárjában azt közölte az angolok megbízottjával, hogy 25 németbarát vagy származású törzstisztnak a vezérkARBól való eltávolítása szükséges, hogy a hadsereg támogatására számíthassanak. Kik voltak ezek? A Schreckner Károly által később átadott memorandum már némileg realisabban ítélte meg a helyzetet. Ő már mint a lakosság legveszedelmesebb németbarát rétegéről szólt a tisztikarról, amelynek 70–80%-a német származású, és magyar maszkja mögött leplezetlenül német érzelmű. Schrecknernek a tisztikar jelentős részének németbarátságáról mondottakban igaza volt, azonban abban nem, hogy ezt szinte kizárólag sváb származáshoz kötötte. A lehangelő képet enyhítendő azonban ő is kijelentette: „Igazágtalanság volna elhallgatni, hogy a tisztikar egy elenyésző kisebbsége, a magasabb rendfokozatúak, kifogástalanul viselkedett a kormány

¹⁴⁹ Tilkovszky Loránt: Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla, Kossuth Könyvkiadó, 1986. Vita a vezérkari főnökkel.

iránt. Egy idő óta a kormány fokozottan ezeket lépteti elő, és ezzel máris elért valamelyes eredményt.”¹⁵⁰ Ez a megállapítás legfeljebb a kormány szándékát illetően volt helytálló, amit az eredményről mondott, félrevezető. A kormánynak, de a katonai személyi döntésekben elsősorban főszerepet játszó Szombathelyinek és Nagy Vilmosnak, s azokat legfőbb jóváhagyásával szentesítő kormányzónak a birtokában sem voltak olyan ismeretek, melyek bizton irányt mutattak volna, kik azok a feltételezeten kormányzó- és kormányhű tábornokok és törzstisztek, akikre Schreckner hivatkozott. Miben nyilvánult meg a kormány iránti kifogástalan viselkedésük? Sohasem állapítható meg, kik lettek volna azok, akik 1943 nyarán az angol-szász csapatok balkáni partraszállása és magyarországi megjelenése esetén kormányzói parancsra szembefordultak volna a németekkel, ami természetesen kizárólagosan az angolszász csapatok megjelenésére és a velük folytatott harc beszüntetésére, illetve a németekkel az így kialakult hadi helyzetben történő szembefordulásra vonatkozott. A kortársaknak erről sem voltak megközelítő ismeretei. Egy biztos, nem a magyar vagy német származás lett volna a meghatározó. Csupán feltételezésünk szerint ez esetben a tábornokok kétharmadára, a szélsőjobboldal és a németek felé jobban elkötelezett törzstiszteknek egyharmadára számíthattak volna. A vezérkari tisztek ez a hányada még az egyharmadot is alig érte volna el. A beosztott csapattisztek megítélése még nehezebb feladat, valószínűleg parancsnokaik befolyásától és szolgálati helyeiken kialakított kapcsolataiktól függően ingadoztak volna. Természetesen ez olyan előkészületeket feltételezett volna, amelyek nem történtek meg.

¹⁵⁰ Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban. Összeállította, sajtó alá rendezte, és a bevezető tanulmányt írta Juhász Gyula. Kossuth Könyvkiadó, 1978–120. old.

Jól látta a helyzetet Szombathelyi, aki képtelen volt végrehajtani egy szándéka szerinti jelentős átszervezést a vezérkar és a csapatvezetés soraiban egyaránt. A németek és magyar barátaik – köztük „fajmagyarok” – hadseregen belül és kívülről egyaránt gondoskodtak róla, hogy megvédjék megbízható embereiket a leváltástól és áthelyezéstől. Szombathelyi írta később: „...hozzáláttam a vk. tisztek kicseréléséhez, akik a németekkel huzamosabb időn át szoros együttműködéssel és mintegy baráti viszonyban voltak. E tekintetben azonban csak lassan és biztosan járhattam el... mert... akadályoztak ebben a németek, akik rögtön érdeklődtek a cserék oka és a leváltottak új beosztása után”.¹⁵¹ Elfogadva Szombathelyi ez irányú szándékának igazát, áttekintve a hadseregbeli ekkor is gyakori előléptetéseket, szükségszerű áthelyezéseket, ezeknél alig fedezhető fel egyértelműen az indíték. Eleve megkötötte a vezérkar főnökének kezét, hogy néhány általa közelebbről ismert tábornokon, magasabb beosztású vezérkari és csapattiszten kívül alig volt valaki is, aki előtt a németeknek való sűgás veszélye nélkül nyugodtan véleményt nyilváníthatott volna. Különben is a fegyelmezett, szolgálatát kiválóan ellátó, a szövetségi hűség alapján álló, szépen dekorált vezérkari vagy csapattiszt példakép volt a hadseregben. Közöttük nehéz volt felfedezni a hajlandóságot a németek elleni fellépésre, illetve az angolszászokhoz való közeledésre. A szövetségi hűséggel össze nem egyeztethető megjegyzések tiltva voltak. Így nehéz volt kiválasztani olyan tiszteket, akik alkalmas partnernek bizonyulhatnak egy új, az eddigiekkel éles ellentétben álló irányvonal szolgálatára, a fordulat előkészítésére. A német hírszerző szervek, a magyar barátaik beépültek a hadseregbe, és azonnal jelentették az ott történeteket. Ilyen körülmények között nehéz volt bármilyen mozgást is kezdeményezni. Az óvatos próbálkozások rendszerint dugába dőltek. A szélesebb

¹⁵¹ HIL Béke előkészítő bizottság iratai, A/II./1.

perspektívában gondolkodó tisztek elszigetelődtek. Álláspontjukat leplezniük kellett: a hivatalos, a legfelső előjárói megnyilatkozások a háborúban való helytállást hirdették.

Áttekintve az akkori vezérkari, minisztériumi vagy magasabb parancsnoki áthelyezéseket, nem mutatható ki valamilyen megkülönböztető szándék. Az ismertebb német szimpatizánsok olyan új beosztásba kerültek, ahol szerepük maradéktalanul tovább érvényesülhetett. Elvégre nem fegyelmi okból történő áthelyezésekről volt szó, csupán a hadsereg érdeke megkívánta lépésekről, melyek lehetővé tették a vezérkar főnöke számára, hogy bizonyos helyeket szabaddá tegyen megbízható emberei számára, ha voltak ilyenek. Olyan szélsőjobbboldali és németbarát érzelműeknek tudott, s a német megszállást követően meghatározó szerepet játszó tábornokok és vezérkari tisztek is, mint Vörös János és öccse, Géza, László Dezső, Hankovszky Gyula, Nádas Lajos és mások, zavartalanul léptek elő ez idő tájt, és kerültek magasabb beosztásba. Jellemző, hogy a Vkf. 2. osztályt ekkor átvevő Kádár Gyula volt az egyetlen, aki oly mértékben kompromittálódott volna a németek előtt, hogy a megszállás után leváltását követelték.

Sem Horthy, sem Kállay nem tudta megvédeni a német nyomásra indított parlamenti támadásoktól Nagy Vilmost, aki végül is távozott a honvédelmi tárca éléről. Utódja, Csataj Lajos vezérezredes nem volt erős egyéniség, semleges a németek és a szélsőjobb számára. Az ő győzelmük volt ez.

Szombathelyi érezte tehetetlenségét, azonban nem akart belenyugodni, hogy a tisztikar jelentős része adott esetben nem teljesítené az ő vagy a kormányzó parancsait. Tájékozatlan volt és tanácstalan. A nyugati tapogatózásokból, holott partnereik katonák jelenlétét hiányolták, változatlanul kihagyták. A feltételezett angol–amerikai partraszállás esetére nem történt semmiféle katonai intézkedés. Ez különben sem lett volna elképzelhető a németek és a szélsőjobbboldali tisztek azonnali ellenlépései nélkül. Különben is Szombathelyi a part-

raszállást egyre bizonytalanabbnak látta. Az angolszászok felé történő kiugrási tapogatózásokat és azzal kapcsolatos cselekvést is csak elvben tudta elképzelni, s alig látta kivihetőnek. Ha néhány megbízható tábornok bevonásával meg is állapodott volna bizonyos előzetes lépésekben, azonnal lelepleződtek, és elszigetelődtek volna, amint a vezérkar útján vagy akár közvetlenül is az érintett csapatok megkapták volna a szükséges direktívát. Különben egy ilyen előkészületi terv csak a konkrét célok birtokában lett volna elképzelhető. Erről azonban szó sem volt. Mereven elzárkózott a Szovjetunióhoz való legcsekélyebb közeledésnek a gondolatától is. Ebben véleménye megegyezett a tisztikar szinte egészével. Amint ezt Bajcsy-Zsilinszkynek kifejtette, meggyőződése, hogy mi a szovjet hadsereggel kerülünk szembe, s ebben a végső esetben nem a nyugatiak, de a német hadsereg képes feltartóztatni Európa bolsevista előzölését. Ez esetben pedig jobb lesz kitartani a németek oldalán.

A legfelsőbb hadúr 75. születésnapja

1943 júniusában Horthy 75 éves lett. Nagy országos ünnepségek zajlottak lelkes beszédek hangzottak el, az ország hódolt kormányzója előtt. A hadsereg szintén nagy ünneplést rendezett hadura tiszteletére. A szónokok, a tisztikar és a csapatok küldöttségei a nehéz helyzetben is maradéktalan és minden körülmények közötti megingathatatlan helytállásukról, parancsainak feltétel nélküli végrehajtásáról biztosították. Nincsen tiszt és honvéd a hadseregben, aki, ha kell, nem az utolsó leheletéig követi őt a harcban.

Horthyt az ünnepség is erősítette hitében, hogy amennyiben ki kell válni a német szövetségből, és csatlakozni a Balkán felől érkező angolszász csapatokhoz, katonái fenntartásaikat feladva követni fogják parancsait. A nyugati szövetséges kapcsolatok lehetőségeinek keresői erősítették is benne ezt a vélekedést. Ugyanis a hadseregvezetés állapotáról tárgyaló partnereik számára festett kedvező képhez a helyzet magaslatán álló hadúr arca is hozzátartozott. Lehetséges, hogy nemcsak taktikai okokból tették, hanem valóban túlbecsülték az agg kormányzó meglévő hatását a hadseregbe. A legfelsőbb hadúr és hadserege egységéről két évtized alatt kialakított kép hatása alól ők sem tudták kivonni magukat. A legkevésbé sem voltak fogékonyak a helyzetet reálisan szemlélő, ezért egyesek szerint németbarátnak tartott vezérkarifőnök figyelmeztetéseire. Pedig a valóság az volt, hogy a legfelsőbb hadúr, aki eddig is legfeljebb felületesen ismerte tábornokait, valamint magas

rendfokozatú és beosztású tisztjeit, távolodóban volt tőlük. Nem tudta, alkalomadtán kire számíthat, és kire nem. A figyelmeztetések ellenére sem értékelte a helyzetnek megfelelően a tisztikar jobboldali beállítódását. Bízott a neki tett esküjük gondolkodás nélküli betartásában. Különben sem volt semmiféle elképzelése, hogyan állna csapatai élére, ha erre szükség lenne, holott ezt gyakran és szívesen emlegette környezetének. Amennyiben Hitler meg akarja szállni az országot, maga fog ellenállni, még ha két nap alatt szétverik is a hadsereget – jelentette ki a meglepett Kádár Gyulának, aki erre óvatosan megjegyezte, hogy „az ellenállást elő kellene készíteni; a hadsereg aligha követné parancsait, igen erős a németbarát szellem a tisztikarban. Láthatólag meglepődött, azt kérdezte, miből gondolom, hogy a hadsereg tisztjei nem engedelmessé nének parancsainak. Jelentettem, hogy megítélésem szerint a tisztikar jó része eltávolodott tőle, mert nagyon elzárkózva él.” Kádár azt ajánlotta a hogyan tovább felől érdeklődő kormányzónak, hogy változásokat kell végrehajtani a katonai vezetésben, tervet kell készíteni a német megszállás ellen, a személyét közelebb kellene hozni a tisztikarhoz. Minél több tiszttel kellene beszélgetni, és ismertetni elképzeléseit. Horthy ez utóbbi elől azzal tért ki, ha most kezdene hozzá, „úgy nézne ki, mintha most hízelegni akarna az embereknek”.¹⁵²

A róla elnevezett rendszert összeomlás fenyegette, amit azonban nem akart elhinni, azt a maga súlyának megfelelően kezelni. Sem mint államfőnek és politikusnak, sem mint a hadsereg hadurának nem is volt saját koncepciója a helyzet megkívánta változások végrehajtásának hogyanjáról, a rendszer átmentéséről. A Kállay-féle elképzelésekben, a nyugat felé történő kapcsolatteremtési próbálkozásokban, a háborúból való kiválás módjaitában, amelyekről tájékoztatták, látta a kibontakozást, de nyugtalansággal is eltöltötték. A fordulat végrehajtá-

¹⁵² Kádár. I. m. II. 636. old.

sának katonai feltételeit illetően a legteljesebb bizonytalanságban volt. Ugyanakkor nem kérte számon Kállayt, kapcsolatainak alakításába miért nem vonja be a hadsereget, jelesen a vezérkar főnökét. A politikusok közül Kállay, Bethlen, Károlyi, Kánya és mások voltak bizalmasai és tanácsadói. A katonák közül legfeljebb Szombathelyivel, Nagy Vilmostal és feltehetően akkori főhadsegédével és katonai irodája vezetőjével, Miklós Bélával válthatott szót ezekről a bizalmi kérdésekről. Meg sem kísérelte, hogy még néhány más megbízhatónak látszó tábornok bevonásával kialakítson maga körül egy katonai magot, melynek segítségével, és élükre állva megkísérelheti egy fordulat katonai feltételeinek megteremtését. Nem látta a fegyveres kiugrás lehetőségét és módozatát, s ebben az ő és a hadserege szerepét. A politikusok és a katonák között nem hozott létre a helyzet megkívánta kapcsolatot. A németellenes, a fordulatot előkészítő csoport így nélkülözte a katonák közreműködését. A megoldást másoktól várta, ő maga meg sem kísérelte a kiválás katonai és politikai vonala egységes fellépésének előkészítését. Ez természetesen kizárólag az angolszászokra korlátozódott. A Szovjetunió felé történő fordulás, mint a rendszer teljes pusztulását magában hordozó lépés megtétele, elképzelhetetlen volt még ekkor Horthy és a kiugrási politika exponensei számára. Nem tudott ezen a helyzeten változtatni, az valószínűleg meghaladta lelki és testi kondícióit.

Nem indokolatlanul félt a Hitlerrel való szembefordulástól, aki a kétséges sikerű kiugrási tervek elleni fellépésként uralomra juttathatja vele szemben ellenfeleit. Erre vezethető vissza az is, hogy nem látszott észrevenni a német hírszerzés és egyéb szervek beépülését a hadseregbe, de még saját közvetlen környezetébe se. Nem is tett semmit ez ellen. Emellett nem ő volt az egyetlen, aki még reménykedett abban, hogy Németország nem szenvedhet totális vereséget, s oldalán óvatos lavírozással át lehet vészelní a háborút. Mindezek eredmé-

nyeképpen elnézte a szélsőjobb németek által támogatott nyílt szervezkedését.

Amint erre az eddigiekben is igyekeztünk rámutatni a tisztikar zöme 1943-ban még változatlanul a Wehrmachttól várta a háború alakulásának megváltozását. Ezt a hitet erősítette bennük egzisztenciális létük féltése, a győzelmet hirdető propaganda. Ezzel szemben egy olyan fordulatra kellett volna felkészíteni a tisztikart, amelynek során esetleg szembe kell fordulni a német szövetségessel is. Azonban egy ilyen az idő múlásával várhatóan egyik napról a másikra szükségessé válható fegyveres fordulat sikeres előkészítése, elfogadtatása a tisztikarral, nem a cselekvés, de még a gondolat síkján sem volt elképzelhető.

A kapcsolat létrehozása az angolszász szövetségesekkel lassan és óvatosan haladt előre, míg végül is augusztus 23-án a szövetségesek nevében az angolok átadták az előzetes fegyverszüneti feltételeket a magyar kormánynak, aminek teljesítését nem vállalta. A németekkel való konfrontációt, a német gazdasági, csapat szállítási követelések szabotálását, magyar csapatok kivonását a keleti frontról, egészen a lehetőség szerinti fegyveres ellenállásig, Kállay miniszterelnök nem találta a magyar viszonyok között kivihetőnek. A szövetséges csapatok balkáni jelenlétének immár bizonyosnak látszó elmaradása következtében, egyenesen lehetetlennek tartották a német szándékokkal való ily mérvű szembefordulást. Ez maga után vonhatná az azonnali német megszállást és a magyar hadsereg egészének a frontra vezénylését. Az elutasítással egyetértett a Horthy elnökletével ülésező koronatanács is, ahonnan hiányoztak a katonák, így Szombathelyi is, akit a brit kapcsolatról és feltételekről, mint megbízhatatlant nem tájékoztattak. Ezt Horthy nem kifogásolta, úgy látszik jelenlétüket maga sem tartotta szükségesnek.

Csatay 1943. augusztusi Hitlernél tett bemutatkozó látogatása során a leghatározottabb formában vetődött fel a magyar

hadosztályok balkáni bevetésének kérdése. Hitler közölte, a részletek megtárgyalására Szombathelyit a főhadiszállásra várja. Csata hazatérve pártolólag adta elő a minisztertanácsban a kérést, mondván, keletről 100 000 embert vonhatnánk ki, s az új helyzet nem jelentene számunkra kedvezőtlenebb helyzetet az előzőnél. Szombathelyi támogatta Csata javaslatát, azonban ez sem változtatott a helyzeten. Hitlernek csalódnia kellett, a katonák most sem tudták keresztülvinni akarataikat. Az ügy bosszantotta az ismét kellemetlen helyzetbe került Szombathelyit. A minisztertanács ismét elutasította a kérést saját érdekeinkkel össze nem egyeztethető, nyugat felé kihívást jelentő teljesítését, hangoztatva: a balkáni részvétel megváltoztatná azt a helyzetet, hogy Németország és az angolszászok közötti háborúban de facto nem veszünk részt, hiszen ott csapataink angol-amerikai erőkkkel kerülhetnek szembe. Számolva a balkáni partraszállás lehetőségével, Kállaynak ezúttal sem volt ellenére egy balkáni katonai jelenlét. Ez indította Csatayt arra, hogy a balkáni kérdés esetleges kedvező fogadtatására számítva, ne mondjon mereven nemet a főhadiszálláson. Kállay azonban időközben felvetve a dolgot a szövetségeseknek, ismét merev ellenállásba ütközött. Most is elfelejtette tájékoztatni a katonákat, akik így hajlandóak voltak a Balkánra csapatokat adni

Szombathelyi a Legfelső Honvédelmi Tanács 1943. szeptember 4-i ülésén elmondott és emlékirataiban is megörökített elemzésében mindenekelőtt rámutatott azokra a német részről várható ellenlépésekre, melyeket jó lenne elkerülni. Németország minden bizonnyal elvesztette a háborút, és véglegesen defenzívába szorult. Célja már csak a háború kihúzása lehet, amíg valami elfogadható békéhez nem jut. Ennek eléréséhez viszont még jelentős erők felett rendelkezik. Ez figyelembe veendő egy Magyarországra mérendő esetleges német csapás szempontjából éppúgy, mint a velük együtt haladás révén megvalósítható speciális magyar célok szempontjából. A balkáni partraszállás biztosra vehető elmaradása folytán külön-

ben sincs más választás, mint kitartani a németek mellett. Csapatokat kell adni a Balkánra, hogy a Kárpátok védelmére visszakapjuk a keleten levőket. Mindenképpen fel kell készülni a szomszédos államok részéről várható támadásra. Figyelmet kell fordítani a belső rend megszilárdítására is, hogy 1918 még egyszer ne következzen be. Egy német megszállás tehát mindenképpen végzetes lenne, még a bombázást is meghozná. A végső következtetés: a kialakult helyzetben tartsunk ki Németország mellett, ami nem jelenti azt, hogy „ész nélkül kiszolgáljuk őket. Ne bocsátkozzunk kalandokba, ellenben, ha kell, hozzunk meg minden áldozatot szuverenitásunk érdekében, hogy fegyveres erőnket fenntarthatassuk, és ha kell, a balkáni feladattól se riadjunk vissza.”¹⁵³

Németország jövőjének hibás elemzéséből levont következtetésekkel a vezérkar főnöke a háború folytatása mellett foglalt állást, legalábbis egyelőre kilátástalannak látva minden más megoldást.

A katonák az utolsó pillanatig abban reménykedtek, hogy sikerül rávenni Horthyt és Kállayt a Balkánnal kapcsolatban megismételt német kérés teljesítésére. Ezúttal azonban Horthy is megingathatatlan volt. Szombathelyi szeptember 15-én a nemleges válasszal utazott a főhadiszállásra. Sőt, Kállay még határozottan kérte a vezérkar főnökét, eszközölje ki a németeknél a magyar csapatok kivonását keletről anélkül, hogy az a látszat keletkezne, mintha Magyarország ki akarná vonni magát a szovjet elleni harcból. Ő maga sohasem utazott Hitlerhez ilyen abszurd kérésekkel.

Hitlert és az OKW vezetőit nagy csalódás érte. Közölték, a keleti fronton lévő csapatok elvonásáról szó sem lehet, sőt újabb erőket kérnek. A német vezetés bizalma végleg megingott a magyar katonai vezetésben is. Hitler mindenesetre jónak látta elrendelni a Magyarország előzőnlésének előkészítését.

¹⁵³ Nagy Vilmos: Végzetes esztendő 1938–1945. 178. old.

* Ezt követően még jobban megmerevedett a politikai és katonai vezetés közötti viszony. Szombathelyi végzetesen hibás lépésnek tekintette a Hitlerrel való szembefordulást. Igazának alátámasztására az olasz eseményekre hivatkozott. Az angolszász partraszállást követően Mussolini bukása s a fegyverszünet kérése nem hozta meg a remélt eredményt. Az olasz hadsereg felkészületlensége, ami a kiugrás katonai előkészítetlenségében mutatkozott meg, csak kudarchoz vezethetett. A németek lefegyverezték az olaszokat, Olaszország hadszíntér maradt.

Bár az ellentét egyre mélyült köztük, Kállay nem volt abban a helyzetben, hogy a vezérkar főnökének menesztését kérje. Egyrészt sem Horthy, sem ő nem talált volna számukra megfelelő embert a hely betöltésére, másrészt ez kiválthatta volna a türelmük végpontján álló németek beavatkozását. Az egyre ingerültebb Hitler csak rosszabbat juttathatott volna a vezérkar élére. De ettől függetlenül Horthy ragaszkodott is Szombathelyihez. Megértette a németekkel szembeni viselkedését, együttműködési szándékát. Különben is elképzeléseit neki mindig kifejtette, és véleményét, hozzájárulását kérte. Elődjével szemben sohasem akart fölé nőni, tiszteletben tartotta hadúri jogait.

Horthy és Szombathelyi figyelmét a kül- és katonapolitikai helyzet további gyors módosulása kötötte le, ami a katonák és a kormány irányvonalának közeledését is eredményezte. Teheránt követően bizonyossá vált, hogy nem lesz balkáni partraszállás. Előtérbe lépett a franciaországi második front mielőbbi megvalósítása. Ugyanakkor a szovjet csapatok rohamosan közeledtek a Kárpátok felé. A szövetségesek a fegyverszünet kérdésében egyértelműen a szovjetekhez utasították a magyar kormány megbízottait. A helyzet alakulása az összes magyar erőnek a keleti határon való összpontosítását tette szükségessé. A magyar vezérkar ki is adta a parancsot a meg-

szálló magyar csapatoknak a határ felé vonására, ami tovább növelte az ellentétet a német főhadiszállással.

Novemberben Szombathelyi Horthy és a kormány megbízásával ismét a főhadiszállásra ment, hogy megpróbálja rávenni Hitlert az összes magyar csapatoknak a Kárpátok vonulatán belüli összpontosítására. Német érdek is a magyar erőnek a Kárpátok védelmére rendelése, sőt fegyverzetük erősítése. Mint várható volt, Hitler ezúttal is mereven kitért a kérés elől. Érezte Szombathelyivel, hogy a fronton lévő magyar csapatok egyben a tús szerepét is betöltik egy meggondolatlan magyar lépés esetére.

Az év fordulójára sajátságos helyzet alakult ki a magyar politikában. Hitler az ország megszállásra készülődött anélkül, hogy erről Budapesten bárki is tudott volna. Ezt tartotta legjobb megoldásnak arra az esetre, ha másként nem tudja rábírní Horthyt a kormányváltásra, ezzel az egyértelmű, a német érdekeket kiszolgáló politika bevezetésére, ami biztosítaná mind a magyar honvédség korlátlan felhasználását, mind pedig a gazdasági erőforrások kihasználását. Természetesen emellett az optimális megoldás mellett, ami végül is bekövetkezett, fel kell készülni a fegyveres megoldásra is. Ehhez Wehrmacht megfelelő alakulatainak előkészítésén túl lépéseket kell tenni a magyar szélsőjobb oldali erők hatalomátvételének előkészítése érdekében is.

A magyar vezetést ugyanakkor nem a német megszállás veszélye, hanem a szovjet csapatok közeledésétől való félelem foglalkoztatta. Terveket szőttek arról hogyan lehetne rávenni Hitlert, hogy a német csapatok hagyják el az ország területét és bízzák a Kárpátok védelmét a magyar honvédségre. Ettől azt remélték, hogy elkerülhető lesz a szovjet csapatok megjelenése a Kárpátokon belül.

Szombathelyi a kormány befolyásolta Horthyval ellentétben nem tartotta lehetségesnek a finn megoldást, azaz a német csapatok kivonulását az országból. Ugyanakkor nem lá-

tótt okot arra sem, hogy a német csapatok megszállják az országot. Azon kívül, hogy németek előtt lelepleződött Hatz Ottó alezredes, szófiai katonai attasé közreműködése révén maga is megpróbált tájékozódni és kapcsolatot építeni az isztambuli amerikai megbízottakkal, semmit sem tett. Ezzel mindenesetre elérte, hogy a német vezetés bizalma még jobban megrendült iránta.

A szovjet front közeledtével egyre inkább megerősödött a hadseregben a szovjet csapatok elleni védelem megszervezésének szükségessége. Úgy látták, a vezetés nem tesz meg mindent ennek érdekében. Vörös János altábornagy januárban memorandumban fordult Szombathelyihez, amelyben felhívta figyelmét azokra a veszélyekre, melyek abból származnak, hogy „a magyar kormány mind jobban és jobban eltávolodik a németbarátságtól, és nem vesz részt olyan erővel a háborúban, amilyenre képes. Bár tudatában van annak, hogy a vezérkar főnöke a politika irányváltozásáért nem felelős, mégis kötelességszerűen figyelmezteti, hogy a balratolódásért a végén ő is felelni fog.”¹⁵⁴ Szombathelyi visszautasította Vörös tanácsait, akinek – mint írta – „politikai vonatkozású megállapításai túlesnek hatáskörén”. A memorandumból a német tanácsra aktivizálódó Rátz-féle csoport hangját vélte kihallani. Figyelmeztetés volt ez számára, mint az újvidéki vérengzés miatt perbe fogott Fekete-halmi Czeidner, Grassy tábornokok és Deák csendőrezredes megszöktetése is. Az eddig csendben lévő, parancsait elfogadó tisztikar hirtelen megélné. Nem volt elégedett tevékenységével. Minden jel arra utalt, hogy a tisztikar a jövőt a németekkel együttes szovjet elleni harcban látja.

Miközben kétségbevonhatatlan jelek utaltak arra, hogy Hitler lépni készül, Kállay és Szombathelyi úgy tettek, mintha semmit sem vennének észre. Ennek megfelelően tájékoztatták a kormányzót is. Szombathelyi egy német megszállást válto-

¹⁵⁴ Századok, 1965. 6. sz. 1239. old.

zatlanul feleslegesnek tartott, ami azonban, ha mégis bekövetkezik, elháríthatatlan. A kezdeményezés különben is a németek kezében van. A kiugrás lehetősége szinte semmivé zsugorodott. Az angolszász megszállás ködbe vészett. Nincs más hátra, mint a szovjet csapatok elleni védelem. Szombathelyi törekvései Horthyval és a kormánnyal egyetértésben arra irányultak, hogy megnyerjék Hitler hozzájárulását a Kárpátok védelméhez, a magyar csapatok ehhez szükséges összpontosításához. Lehetőnek tartották a Kárpátok védelmét, ha a német és román csapatok védelmét északra és délre összpontosítják.

Január 24-én Szombathelyi ezúttal Horthy levelével utazott a főhadiszállásra. Horthy kérte Hitlert, tegye lehetővé, hogy a magyar csapatok maguk védjék meg az ország területét. A front egyre közeledik, s a keleten megszállóként működő csapatok tovább nem nélkülözhetők. „Szükség van honvédeinkre és fegyveres felszerelésünkre, mert Magyarországon közös ügyünknek is nagyobb és hasznosabb szolgálatot tehetnek, mint mostani igénybevételük helyén. Hazarendelésüktől függ Magyarország védelme.”¹⁵⁵ Hitler nem hatódott meg a kormányzó szívhez szóló soraitól. Keittel az oldalán kereken visszautasították a Kárpátokra való visszavonulás iránti kérést, annál is inkább, mert megítélésük szerint erre nincs semmi szükség. A magyar csapatok lássák el feladatukat ott, ahol vannak. Felváltásuk egyelőre nem lehetséges. Hitler azért időt szakított arra is, hogy megnyugtassa Szombathelyit. Beszélt a hamarosan bevetésre kerülő tartalékairól és az új fegyverekről, melyek új fordulatot adnak majd a hadműveleteknek.

Szombathelyi hagyta magán eluralkodni Hitler handabandázásait, és a kíséretében lévő Kádár ezredes és Homlok altábornagy legnagyobb meglepetésére jó hangulatban távozott tőle. Hiába figyelmeztették, hogy a főhadiszálláson szerzett bizalmas értesüléseik alapján a német csapatok helyzete katasztrófális a

¹⁵⁵ Nagy, i. m. 186. old. Kádár, i. m. 633. old.

keleti fronton. A minden szalmaszálba kapaszkodni akaró Szombathelyi hinni akart Hitler tavaszi offenzívájában, amihez legalább egyelőre nem kér újabb csapatokat. A németek szorult helyzetét erősítette meg Lakatos vezérezredes, a magyar megszálló erők parancsnoka is. Közvetlenül, a vezérkar főnöke megkerülésével jelentette Horthynak, hogy csapatai egyre nagyobb harcokba keverednek, amihez eszközeik nincsenek. Amennyiben nem vonják ki őket, teljesen felmorzsolódnak.

A harcok február-márciusban már közvetlenül a Kárpátok előterében folytak. A magyar hadvezetés elrendelte a magyar 1. hadsereg egyes csapatainak mozgósítását és felvonulását a Kárpátokba. Eközben érkezett a hír a nyugati magyar határ közelében észlelt német csapatösszevonásokról, melyek ellenséges szándékait a német vezetés tagadta, s felháborodottan visszautasította.

A kormányzó azt hitte, ha személyesen veti fel Hitlernek a magyar határok védelmének és az ehhez szükséges magyar csapatok visszarendelésének kérdését, eredményhez fog vezetni. Az 1944. február 12-én kelt levél nem győzte meg Hitlert a Kárpátok eredményes magyar védelmének szükséges voltáról: „A Kárpátok gerince nehezen leküzdhető akadályt jelent az orosz hadsereg számára, és a magyar hadsereg könnyebben tudja tartani ezt a vonalat, mintsem egy jelentős fegyver- és hadianyagföldrénnyel végrehajtott támadást feltartóztatni a síkságon. Szilárd meggyőződésem, hogy ezt a frontot egyedül is tartani tudjuk, anélkül, hogy német segítségre szorulnánk, és ebben az esetben talán a központosított hadiiparunk és a mindkettőnk számára oly fontos közlekedési utak sem lesznek a légitámadásoknak kitéve.”¹⁵⁶

A választ természetesen hiába várta a kormányzó. Nem sejtette, hogy Hitler rövidesen személyesen reagál felvetéseire. Különbösen is egyre nehezebb helyzetükben szüksége volt minden katonára.

¹⁵⁶ Horthy titkos..., 409. old.

A német megszállás

A bizalmatlan Hitler döntött: nem vár tovább a megszállással. A megszálló erőiket a Kárpátokba összevonni szándékozó magyar vezetés önállósodása, a front közeledtével a fegyverszüneti tárgyalások esetleges kiterjesztése a Szovjetunióra, ami felidézi az átállás veszélyét, túrhetetlen volt. Az egyre súlyosbodó hadi helyzetben további alkudozásnak nem volt helye. Hitler a front mögöttes területen biztosítani akarta magát a meglepetések ellen. A magyar mozgósítható erőket pedig, kb. félmillió embert, a magyar szándékok ellenében már nemcsak megszállóként akarta alkalmazni, hanem német irányítás alatt minél nagyobb számban bevetni a front megszilárdítására, a keletkezett rések betömésére. A reménye szerint ellenállás nélküli megszállást követően megalakuló új magyar kormány a magyar csapatokat saját vezetésük alatt mielőbb a frontra fogja vezényelni. Ellenállás esetén viszont mindenképpen számolni kellett a honvédség harcértékét erősen lerontó átszervezéssel, a csapatok német vezetés alá helyezésével. Emellett szükséges volt Hitlernek a magyar ipar és mezőgazdaság teljes kihasználásának lehetőségére is.

A magyar kormány és hadvezetés a sokasodó jelek ellenére sem vette komolyan a német megszállás lehetőségét, mert hiszen semmit sem tettek a birodalom érdekei ellen, és egyre kevésbé láttak erre lehetőséget. A fegyverszüneti tárgyalások teljes zsákutcába jutottak, a Szovjetunió felé nyitni nem akar-

tak. A szovjet csapatok elleni védelmet szerették volna saját erőikkel ellátni, és így ez alól mentesíteni a német csapatokat.

Ilyen előzmények után érkezett meg március 15-én Hitler meghívása Horthynak. Amint ismeretes, végül is a katonák tanácsára Horthy az utazás mellett döntött. Klessheimban Hitler közölte a kormányzóval, türelmének vége, az esetleges kellemetlen meglepetések elkerülése végett megszállja az országot, s kérte hozzájárulását. A dolog így simán lebonyolódhat. Horthy csapdában érezve magát, felháborodottan visszautasította Hitler vádjait, és kirohant a tárgyalásról.

A helyzet megoldásában Szombathelyi akkor lépett elő főszereplővé, amikor Keitel közölte vele a Führer szándékát. Az akció részletes ismertetése meggyőzte, hogy az ellenállásnak még akkor sem lenne eredménye, ha erre egyáltalában valamiféle előkészületeket tettek volna. Más lehetőség tehát nincs, mint beleegyezni a megszállás sima lebonyolításába. Ebben az esetben ugyanis nemcsak Horthy marad a helyén, hogy ezzel a jogfolytonosság látszatát biztosítsa, hanem a honvédség alakulatai is vezetése alatt átszervezés nélkül megtarthatók. Ez még akkor is jelentős, ha azok nem a magyar, de a német elképzelések szerint kerülnek bevetésre. Ez a hely különben sem lehet más, mint a Kárpátok előtere. Így megmarad az esélye annak, hogy a csapatok védelmi harcaik közepette fokozatosan a Kárpátok hágói felé hátráljanak. A kormány átalakításával, néhány politikus feláldozása árán a helyzet megoldható.

Ilyen megfontolások alapján igyekeztek rávenni Szombathelyi és Csatay Horthyt, hogy folytassa a tárgyalást Hitlerrel. Igyekezzen „meggyőzni őt arról, hogy teljesen az ő vonalunkon állunk, és mindent elkövetünk, hogy győzelmüket elősegítsük”, a megszállás tehát felesleges. Egy megszállás már csak a szövetséges bombázások és az esetleges kibontakozó partizánmozgalom miatt is szükségtelen. Ez Németország szempontjából is kellemetlen, hiszen gyengíti a magyar haderőt.

A második tárgyalás is eredménytelennek bizonyult. Horthy ekkor sem volt hajlandó aláírni a német csapatok magyarországi jelenlétét legalizáló nyilatkozatot. Ehelyett bejelentette elutazási szándékát. Hitler erre közölte, már kiadta a parancsot a megszállás végrehajtására, s Horthytól függ, hogyan fog lebonyolódni.

Szombathelyi ekkor magához ragadta a kezdeményezést. Kihallgatást kért Hitlertől. Tájékoztatlannak mutatkozva hagyta, hogy Hitler elősorolja összes vádjait, amelyek arra indították, hogy megszállással biztosítsa Magyarország „hűségét”. Hitler felismerve Szombathelyi szándékát, rá akarta bírni, hogy hasson a kormányzóra. Rámutatott, hogy egy önálló magyar védelem a szovjet csapatok ellen kilátástalan lenne. A német csapatok támogatását nem tudják nélkülözni. Az ország, de maga a kormányzó és családja helyzete is bizonytalanná válna. Szombathelyi megpróbált 24 óra haladékot kérni, ami elől azonban Hitler kitért, mondván, csapatai már megkapták a parancsot az indulásra. Horthy azonban még megteheti a szükséges lépéseket, hogy a megszállás ne forduljon tragédiába.

Ezt követően Szombathelyi Sztójayt is bevonta a Ribbentroppal kezdeményezett tárgyalásba. Kérte őt, eszközöljön ki még egy találkozót Hitler és Horthy között. Sőt, Sztójay személyében még az új kormány elnökére is javaslatot tett Ribbentropnak.

Nem tudni, mit mondhatott a vezérkar főnöke Horthynak. Feltehetőleg kormányzói és hadúri szerepe megőrzésének fontosságára hivatkozhatott, aminek átmentése az adott szorult helyzetben kötelessége a nemzettel és a hadsereggel szemben. Félreállítása esetén ellenfelei, a szélsőjobb csőcselék kerül a hatalomra, amelyik teljes egészében a németeknek fogja kiárusítani az országot, amely teljes zűrzavar állapotába kerül. Azonban ha megmarad a helyén, még sokat tehet ennek megakadályozására. Hitler maga is azt szeretné. Tény,

hogy 20 órakor még egy találkozó jött létre a két államfő között. Ezen már barátságosabb volt a hangulat, ami elsősorban a helyzetbe beletörődő agg kormányzó hallgatásának volt az eredménye. Ezt Hitler beleegyezésnek vélte. Ribbentrop a háborús bűnösök perében úgy emlékezett vissza, hogy Horthy a végén már megkönnyebbültnek látszott, amiért a dolgok végül így alakultak.

A küldöttség ezután hazaindult. A vonaton jelentkezett Horthynál Hitler magyarországi teljhatalmú megbízottja: Edmund Veesenmayer. Szombathelyi pedig a Linzben álló vonatról adott ki parancsot, hogy a honvédség ne álljon ellen a bevonuló német csapatoknak. Tettét így indokolta: „Az ellenállás csak felesleges vérontásra vezetett volna, de csak egyes szórványos esetekben, mert tekintve a haderő és különösen a tisztikar szellemét, amely teljesen a jobboldali behatás alatt állott, egységes és erőteljes ellenállásról alig lehetett volna szó, még azon esetben sem, ha erre vonatkozólag parancsot adhatunk volna ki. A németekkel való harcot nem vállalta volna. Csátát veszítettünk politikailag, még mielőtt véres csatába léptünk, és ezt be kellett látnunk.”¹⁵⁷

A kormányzó Veesenmayer meglegedésére Sztójay Döme volt altábornagyot, berlini követet bízta meg kormányalakítással, akiről tudott volt, hogy „mindenkor erőteljesen szállt síkra a Németország és Magyarország közötti szoros politikai és katonai együttműködésért”. Hosszas alkudozás után, március 22-én, végül sor került a Sztójay-kormány kinevezésére is, melyben a nyilasok kivételével helyet kaptak a jobboldali pártok. Így elhárult a veszélye, hogy esetleg keményebb rendőri, sőt katonai fellépéssel kelljen az akadékoskodó kormányzót jobb belátásra bírni. „A most kinevezett új kormány biztosítékot nyújt arra, hogy Magyarországon véget ért a defetista és

¹⁵⁷ Szombathelyi, i. m. 24–25. old.

árulásra hajlamos elemek tevékenysége” – közölte Ribbentrop az összes német külképviselet vezetőjével.

Sor kerülhetett annak a kommunikének a kiadására, mely tudtára adta az ország népének, a német csapatok kölcsönös megegyezés alapján tartózkodnak az országban. Ez a jogfolytonosság látszatát keltő nyilatkozat a közvélemény és a hadsereg megnyugtatóására volt hivatva, hogy ezzel szabad utat nyisson a közös erőfeszítések előtt. A helyzet szükségessé tette azt is, hogy mielőbb tisztázzák a honvédség státuszát, ami lehetővé teszi egyrészt a német csapatok mielőbbi távozását, másrészt a honvédség bevetését a keleti fronton.

Március 26-án Horthy Csataj és Szombathelyi társaságában fogadta Veesenmayert és Weichs tábornokot, a megszálló erők parancsnokát. Horthy felvetette nekik, hogy egyre kínosabb és tarthatatlanabb a Tisza-vonal lezárása, illetve a magyar csapatok körülzárása laktanyáikban. Ez egyre inkább elidegeníti a honvédséget a Wehrmachtól. Így nem áll módjában, hogy csapatait megnyugtassa, annál inkább, mert ő maga sem kapott magyarázatot erre az érthetetlen intézkedésre. Mint a legfelső hadúr, legfőbb feladatának tartja a hadsereg becsületének védelmét, ennél fogva, ha a helyzeten a német vezetés nem változtat, nem tehet mást, lemond. Különben szívesen segít, hogy a magyar hadsereg a némettel együttműködve legyőzze a bolsevizmust. E célból a hagyományos fegyverbarátság jegyében hajlandó a szükséges erőket mozgósítani.

Veesenmayer és Weichs a megbeszélést követően azt jelentették Berlinbe, hogy amennyiben ezen a helyzeten nem változtatnak, a feszültség fokozódni fog, a bajtársi kapcsolatok helyébe bizalmatlanság lép. Félő, hogy a feszültség ily módon való további növelése esetében egy átszervezés is csak a csapatok ellenállásának leverése után következhetne be, amihez viszont egyre kevésbé állnak rendelkezésre megfelelő erők.

Veesenmayernek Weichs tábornagytól támogatva sikerült elfogadtatnia, hogy nincs szükség a honvédség lefegyverzésé-

re. A fegyverbarátságot hangsúlyozva, megrázkódtatás nélkül fel lehet használni a közös harcban. Hitler március 28-án úgy döntött, megmarad a honvédség, s német ellenőrzés alatt be kell vetni a keleti fronton. Ehhez természetesen a megbízhatóság szempontjainak figyelembevételével a felső vezetésben némi átalakításokat kell végrehajtani. Nagyobb átszervezésre nincs szükség.

A döntés után a német külügyminisztérium is engedni kényszerült, és március 28-án Veessenmayer megkapta az engedélyt, hogy a jövőben a német–magyar viszonyban a „fegyverbarátság” megnevezés használható, s a propaganda a közös harcot állítsa a középpontba.

Hitler intézkedésének megfelelően a honvédség mozgósításával egyidőben, annak még eredményesebb végrehajtása és a közös harc jobb irányítása érdekében végre kellett hajtani a szükséges helycseréket a honvédség felső vezetésében. Amint a kormányalakítás esetében, itt is le kellett győzni a kormányzó ellenállását, aki végül is kompromisszumokra kényszerült. Így látta lehetőséget, hogy továbbra is kézben tarthassa a honvédséget, s beleszólhasson annak irányításába.

A honvédség vezetésben végrehajtott változtatások első számú áldozata Szombathelyi volt, akinek menesztését nem tudta, talán nem is akarta, megakadályozni a kormányzó. Pedig jelentős szerepe volt Horthy meggyőzésében és a megszállás sima lebonyolításában. A megszállást követően is úgy ítélte meg a helyzetet, hogy az ő fő feladata a kormányzó egészségben történő hazahozatala volt Klessheimből, hogy itt-hon engedmények árán is, de lehetőleg alkotmányos jogainak és hatalmi eszközeinek birtokában vihesse tovább az ország ügyeit. Mindenáron meg kell óvni továbbá a honvédséget a felosztástól és teljes német vezetés alatt történő átszervezéstől. Amennyiben pedig a honvédség hadura parancsnoklása alatt megmarad, úgy hovatovább meg lesz a lehetősége annak irányítására is. A német szorítás hamarosan enyhülni fog, s al-

kalmat ad az óvatos manőverezésre. Német érdek ugyanis csapataik mielőbbi kivonása és a honvédség minél nagyobb erőinek harcra vetése a keleti fronton, ami megegyezik a magyar érdekekkel is. Eközben lehetőség adódik majd az erők bizonyos hányadának itthon tartására is.

Szombathelyi reménykedett visszatartásában. Tévedett. Veessenmayer rávette a kormányzót, hogy április 19-én mentse fel a megbízhatatlan Szombathelyit, és nevezze ki a németek számára megfelelő Vörös János altábornagyot (május 1-től vezérezredes) a vezérkar főnökévé. A kormányzó könnyen túltette magát menesztésén. „Kérésének sajnálkozással helyt adok, felmentem” négyévi szolgálat dicsérő elismeréseként a hadiszalagok és kardok egyidejű adományozásával.¹⁵⁸ Nem tudni sor került-e az ez alkalommal szokásos búcsú fogadásra. Úgy látszik saját érdekében is jobbnak látta elfelejteni a vezérkarnak egykor általa is nagyra becsült főnökét. Nem tett lépéseket a német hatóságoknál várható üldöztetése, letartóztatásának elkerülése érdekében. Visszaemlékezésében egy mondatot sem szánt háborús bűnösneként elítélt és kivégzett Szombathelyi menesztésének körülményeire, további sorsára, mintha nem is létezett volna.

Szombathelyivel együtt távozott nyugállományba helyettese, Bajnóczy József vezérezredes is, aki főnökéhez hasonlóan szintén megbízhatatlanná vált a német vezetés számára.

A honvédség vezérkara nem maradhatott sokáig főnök nélkül. A mozgósítás irányítása és a harcokba való bekapcsolódás s a szükséges cserék végrehajtása egyaránt a mielőbbi megoldást igényelte. A németek Vörös János altábornagy kinevezését kérték. Vörös, amikor ezt Csataj tudomására hozta, kezdetben visszautasította a megtiszteltetést. Elsősorban az a terjedő hír erősítette ebbeli szándékában, hogy nem kinevezésről, hanem ideiglenes megbízatásról van szó, mivel nem

¹⁵⁸ Honvédségi Közlöny, 1944. április 19.

bírja Horthy és az idősebb tábornokok bizalmát. Vonakodása azonban nem tartott sokáig. Horthy április 18-án fogadta Vöröst. Nem titkolta előtte, hogy kedve szerint Lakatost Géza vezérezredest akarta kinevezni, azonban a németek azt kérték, maradjon a Náday István vezérezredestől nemrég átvett igen fontos 1. hadsereg parancsnoki beosztásában. Ezek után őt szemelte ki erre a posztra, és ragaszkodik is hozzá, hogy elfogadja. Ez nem a németek pressziójára történt – tette hozzá. Vörös azonban, aki maga mögött tudta a németek támogatását, a megtisztelő beosztás miatti köszönet helyett feltételeket állított, ami korábban merőben szokatlan volt a legfelsőbb hadúr számára. Közölte, hogy ideiglenes megbízást nem, csak kinevezést hajlandó elfogadni. A tudomása szerint Horthy által tervezett hadsereg-főparancsnoki állás visszaállítása esetére pedig kérte a felelősségével arányban álló hatáskör biztosítását. Végül szabad kezet kért a tábornoki és vezérkarban szükséges személyi változások végrehajtására. Horthy mindenbe beleegyezett, s április 19-én az idősebb tábornokok egy részének megütközésére Vörös János altábornagyot a vezérkar főnökévé nevezte ki.

A hadsereg-főparancsnoki hely tervezett visszaállítása különösen zavarta a németektől kiszolgáltatásuk fejében teljes szabad kezet remélő Vöröst. Átlátta, hogy Horthy az ő egyensúlyozására akarja kinevezni egy hozzá hű és megbízható emberét – Lakatost vagy mást – a főparancsnoki posztra. Ez alkalmas lesz arra, hogy körülötte a maga számára kialakítson egy tábornoki kört, melynek révén a hadsereg feletti megtépzott hatalmát megkísérelheti megszilárdítani. Vörös, amint Sztójaynak elpanaszolta, tartott tőle, hogy ez a kör elene fog irányulni, s külön „referáda vonalon át szabad utat akar találni a Főméltóságú Úrhoz”.¹⁵⁹ Meggyőződése – mond-

¹⁵⁹ Hadtörténeti Könyvtár, Vörös János naplója (1944. IV. 7–X. 15-ig) 1944. ápr. 28.

ta –, hogy ez a körülmény nem szolgálná a vezetés egységét, ami pedig a nehéz időkben „elsőrendű kíváncsalom”. Sztójay megnyugtatta, a kérdés már nem aktuális. Veessenmayer ugyanis már április 21-én közölte Sztójayval, a hadsereg-főparancsnokság kreálását vagy annak Lakatossal való betöltését elvi okokból el kell utasítani.

Április 28-án Vörös ismét jelentkezett Horthynál. Kérte, a csapatok közötti megjelenésével cáfolja meg azt a hírt, hogy a németek foglya. Jelentette továbbá a lovashadosztály frontra küldése iránt megnyilvánuló német igényt, valamint egyes német alakulatoknak az ország területéről való távozását. Ezt követően tért rá jelentenivalóinak neheztére. A miniszterelnök nevében közölte az államfővel és hadúrral, hogy a német vezetés a mai körülmények között a hadsereg-főparancsnokság felállítását feleslegesnek tartja. Lakatos vezérezredest semmiféle beosztásba nem óhajtják. Végül Horthynak még Vörös azon számára megalázó, hadúri szerepét semmibe vevő bejelentését is le kellett nyelnie, hogy Sztójay miniszterelnök úr már intézkedett, hogy Csataj még aznap tegye meg javaslatát az ő vezérezredesti kinevezésére. A dolgok azonban Horthynál nem mentek olyan simán, mint ezt Vörös elképzelte. A németek által ellenzett hadsereg-főparancsnoki beosztással kapcsolatos elképzelést ejtette ugyan, Vörös vezérezredesti kinevezését azonban egyelőre függőben hagyta. Ugyanis – mondta Vörösnek – ezt a dolgot előbb néhány rangban előtte álló idősebb úrral meg kívánja beszélni.

Vörös ezt követően gondolkodás nélkül a zsarolás útjára lépett, hogy meggyorsítsa előléptetését. Május 1-jén beadta lemondását, de nem Horthynak, hanem annak jogait semmibe véve a honvédelmi miniszternek és a miniszterelnöknek. Indoka: előlépése ezek után úgy tűnne, mintha az idősebb urak járultak volna hozzá kinevezéséhez. Az viszont nem bántotta, miszerint az eddigi gyakorlattal szemben a miniszterelnök és a mögötte álló német urak javasolták, és járultak hozzá vezér-

kärfönöki kinevezéséhez. A miniszterelnök és a honvédelmi miniszter mindenesetre Horthyhoz rohantak védencük érdekében, aki azonban megmakacsolta magát, és közölte, csak öt nap múlva hajlandó közzétenni Vörös előléptetését. Ezek után az nem tehetett mást, mint meggondolja lemondási szándékát, és várakozzon.

Végre május 10-én Horthy hozzájárult Vörös János vezérezredesi előléptetéséhez, aki elégedetten írhatta naplójába: „most már teljes mértékben rendeződtek a viszonyok, hozzáláthatok a tervezett programom végrehajtásához”.¹⁶⁰

A vezérkar új főnöke hivatali kötelezettségének megfelelően mindenekelőtt felmérte a hadsereg adott állapotát, a már mozgósított és még bevethető erőket. Megállapította, hogy a honvédség erkölcsi állapotának szintje a fordulat folytán a hadműveleti területen mindenesetre emelkedett. Az magyar 1. hadsereg már harcba vetett csapatai nagyon jól megállják a helyüket. A német hadsereggel barátságosabbá vált a viszony. A hátszágban a hangulat még a változás hatása alatt áll, így „különösen a tisztikar még nem kiforrott (német csapatok jelenléte), azonban a helyzet megszilárdulásának reménye is erősen érezteti már kedvező hatását, a hangulat feltétlenül javulóban van”.¹⁶¹

Vörös késedelem nélkül hozzálátott a német kívánságok szerinti személyi változások végrehajtásához is. Ezt annál inkább nagy buzgalommal végezte, mert feltételezése szerint a németek által kifogásolt leváltandók között találhatók azok az idősebb tábornokok is, akik az ő kinevezését, illetve előléptetését kifogásolták, s jövőbeni működését akadályozhatnak. Mivel azonban Horthy a kívánt változtatásokat nehezményezte és az időt húzta, Vörös ismét Sztójayhoz fordult, és felmentésével hozakodott elő. Elpanaszolta, hogy „a háttér-

¹⁶⁰ Uo.

¹⁶¹ Vörös napló, 1944. ápr. 21.

ben működő felelőtlen erőkkel szemben a harcot felvenni nem tudom, viszont Ő Főméltóságánál eme erők a személyi kibontakozást nem engedik érvényre juttatni, amíg pedig ezek a kérdések elintézve nincsenek, lényegi munkámat nem tudom megkezdeni”.¹⁶²

A felső vezetés átrendezésének német taktikája egyszerű volt. Pressziót kell gyakorolni Horthyra, hogy váltsa le, illetve helyezze kevésbé fontos beosztásba a hadsereg legmagasabb vezető beosztásaiban lévő tábornokait. Helyükre ki kell nevezetni és ezzel lekötölni a közvetlen mögöttük álló ambíciózus „trónkövetelőket”. Az új tábornokok megítélésénél a német orientáció és a szélsőjobb beállítottság fontos szempont volt. A szóba jöhető személyek kivétel nélkül meg is feleltek ennek a követelménynek. A német nyomásra kineveztetett emberek óhatatlanul szembe kerülve a kormányzóval és a félreállítottakkal, s már csak ennél fogva is a német törekvések kiszolgálóivá váltak, hozzájuk kötődtek. A taktika része volt annak megakadályozása is, hogy a kormányzó a félreállított sértődöttekből egy számára megbízható tábornoki csoportot alakíthasson ki maga körül.

Természetesen az várható volt, hogy az esetek egy részénél Horthy ellenállásával kell megküzdeni, sőt kompromisszumokra is sor kerülhet. Így nem egyezett bele a kormányzó Csataj menesztésébe, s az 1940-ben nyugdíjazott, majd rangjáról lemondó Ruszkay Jenő honvédelmi miniszteri kinevezésébe. A Ribbentrop és Himmler által is óhajtott hírhedt Ruszkay kinevezése esetében megoszlott a német vélemény is. Veessenmayer úgy nyilatkozott róla, hogy robbanékony és kiszámíthatatlan, nem tartja olyan nagyra, mint Winkelmann. Ha miniszter lesz, hamar ellentétbe kerülhet a tisztikarral. Ő inkább a könnyebben kiszámítható Rátzot ajánlotta, aki révén az imrédysták megerősödne a kor-

¹⁶² Uo. 1944. máj. 7.

mányban. Helyettesül pedig a kifogástalan viselkedésű Heszlénnyit. Horthy, miként Imrédy miniszterelnöki jelölése, úgy annak legjobb híve, Rátz ellen is ellenállt. Végül maradt a németek számára semleges Csatay.

Meg kellett harcolni a németeknek Lakatos vezérezredes félreállításáért is. Miniszteri, illetve hadsereg-főparancsnoki jelölésének elutasítását követően május végén azt is elérték, hogy az 1. hadsereg éléről is leváltották. Utódja Beregffy Károly vezérezredes lett. Lakatos azonban nem nyugdíjba, de Horthy óhajára rendelkezési állományba került. A leváltott Lakatost Hitler a vaskereszt lovagkeresztjével tüntette ki.

A már áprilisban nyugdíjba küldött Bajnóczy József helyét csak június 1-jei hatállyal vette át, a minden szempontból megbízható László Dezső altábornagy.

Horthy állítólag Miklós Béla helyett a frontra vonuló lovas hadosztály parancsnokát, Vattay Antal altábornagyot akarta itthon tartani főhadsegédjének és a katonai iroda vezetőjének, egyelőre sikertelenül. A számára megbízható embernek számító Vattayt már ekkor maga mellett szeretne volna látni. Ez könnyen kivédhető volt azzal az indokkal, hogy az elvonuló lovashadosztályt egyelőre semmiképp sem célszerű megfosztani parancsnokától.

A hadtestparancsnokok közül német óhajra csak Plathy Pál altábornagy távozott áprilisban az V. hadtest éléről. Plathy Szombathelyi barátja volt, ami megbocsáthatatlannak bizonyult. Vörös János indokul azt hozta fel naplójában, hogy Plathyval hadsereg parancsnoka, Beregffy Károly vezérezredes nem volt elégedett, valamint rossz fényt vet rá zsidó menyasszonya.

Veesenmayer Vasváry József vezérőrnagyot, Szombathelyi ellenfelét szeretne volna a letartóztatott Kádár Gyula helyén látni. Ő azonban nem vállalta el a megbízatást, így Kuthy László vk. ezredessel, Horthy volt testőr tisztjével, Vörös bizalmasával töltötték be e fontos helyet.

Jelentősebb kinevezés volt még a Mészöly vezérőrnagyé, aki a LHT vezértitkára lett.

Nem keltett nagy feltűnést a Veessenmayer szerint Szombathelyi klikkjéhez tartozó, ezért eltávolítandó 56 éves Német József altábornagy, gyalogsági felügyelő nyugdíjazása.

Vörös János május 10-i bejegyzése szerint: A koronatanács döntött a honvédség személyi kérdéseiben. Viszonylag kevés változtatásra került sor, ami jól mutatja, Veessenmayer jól látta, a tábornoki és tisztikar megfelelt a német „követelményeknek”. A hadsereg tisztikara a vezetés csúcsán bekövetkezett cseréket nem érzékelte a hadsereg állapotában változást hozó eseménynek. A vezérkarfőnöki csere még beszédtema lehetett, azonban a többi változás nem keltett feltűnést. Ezek nemcsak a mozgósított állapotban lévő hadseregben voltak természetesek. A felelősségrevonás Újszászy, Kádár és Kern kivételével elkerülte a hadsereget. A velük szembeni eljárás is inkább csak leváltással együtt járó fenytetésnek tűnt a csapatparancsnokok számára, akik nem láttak a színpalak mögé. Így az is homályban maradt, hogy a németek tartóztatták le őket. Szabadon bocsátásuk iránt a kormány Horthy sürgetésére különben is megtette a szükséges intézkedést, mivel kémgyanú vagy az ellenséggel való szövetkezés vádja nem merült fel ellenük.

Vörös azonban úgy látszik, a kormánynál is szigorúbban ítélte meg őket. Amíg a helyzetet nem látja tisztán, addig tétlen marad, mert – mint ezt kijelentette – „amennyiben nevezettek a tisztí becsülettel és a szövetségi hűséggel ellentétbe kerültek, akkor érdekükben lépéseket eleve nem tehetek”. Vörös számára a szövetségesek megítélése volt a döntő, ami, tudta, nem egyezik a Horthyéval. Sőt, arra is számított, hogy Újszászy állítólagos terhelő vallomása nyomán esetleg Szombathelyi letartóztatására is sor kerülhet.

A hadseregben április közepére már megszűnt a bizonytalanság. Horthy kormányzói és legfelső hadúri helyén mara-

dása⁹ legalizálta a megszállást követő helyzetet. Változatlanul ő állt a hadsereg élén, szignálta a hadparancsokat, kinevezéseket, rendeleteket. A propaganda fő feladata volt, hogy a hadsereg stabilitását is elősegítendő, előtérbe állítsa a kormányzó személyét. Ami történt és történik, az az ő akaratából és vezetésével és nem ellenére, német parancsra következik be. Sztójay parlamenti bemutatkozó beszédében a főméltságú urat állította követendő példaként a nemzet elé: „Vegyen ez a nemzet hitben, kötelességekben és bizakodásban példát a legelső magyar embertől”. A vezérkar főnöke hivatalba lépése alkalmából kiadott parancsában is hangsúlyozta, hogy a kormányzó kezéből kapta megbízatását, s minden cselekedetében az vezérli, hogy a „legfelső hadúr mögött álló magyar honvédséget akar látni”. A hadseregben változatlanul magas hőfokon tartották a Horthy-kultuszt. A katonai és polgári sajtóban egyaránt nagy teret szenteltek a kormányzó júniusban esedékes 76. születésnapjának. Májusban megünnepezték az otrantói győzelem évfordulóját. Figyelemmel kísérték, és méltatták a kormányzó csapatlátogatásait, s minden a hadsereggel vagy a közélettel kapcsolatos megnyilvánulását.

Az új rezsim számára a legfontosabb azonban az volt, hogy Horthy a német kívánságoknak megfelelően mielőbb mozgósítsa a hadsereget a magyar határokat veszélyeztető vörösök ellen a német szövetségessel közös harcra. A vezérkar főnöke, hogy megőrizze a legfelsőbb hadúr hadsereg feletti rendelkezésének látszatát, kikérte hozzájárulását a mozgósításokhoz, illetve rendszeresen konzultált vele más, a hadsereget érintő kérdésekben. Horthy a szokásos ellenvetések megtételét követően engedett. Általában az események késleltetésére, kisebb engedmények elérésére volt lehetősége.

Kállay miniszterelnök menekülése a németek elől, Keresztes-Fischer belügyminiszter letartóztatása, a baloldali sze-

mélyiségek elleni német-magyar rendőri akciók, a zsidók gettóba tömörítése és deportálása, a megszállás egyéb hátrányos társadalmi és gazdasági körülményei nem voltak különösebb hatással még a jobb felé kevésbé elkötelezett tisztek zömére sem. Befolyásolta azonban őket a propaganda, miszerint ezek az intézkedések a honmentő harc érdekében, a kommunista és zsidó fellazítók, zavarosban halászók ellen irányulnak.

A Horthyval ellenséges szélsőjobb körei a hatalom birtoklásának közelében tovább erősítették pozícióikat a hadseregben. Vörös János, László Dezső és a nyilasok besúgójának bizonyuló Nádas Lajos ezredes, a vezérkar hadművelleti osztálya vezetőjének irányítása alatt a vezérkari testület szilárdan elkötelezte magát a végsőkig való kitartás mellett. A szélsőjobboldal segítségükkel építette tovább hadállásait. A kormányzó közben abban reménykedett, hogy a megszállás sokkjából ocsúdva visszaszerezheti a hadsereg feletti tényleges rendelkezését. A német óhajra félreállított katonák elővételével újból kialakíthat maga körül egy szűkebb kört, mely hozzásegítheti a kormány megfelelő átalakításához is. A tábornoki kar tagjainak zöméről változatlanul feltételezte, hogy a bekövetkezett megszállást s következményeit ellenzi, azt csak átmeneti kényszerhelyzetnek tartja, a felszínre került új Sztójay-féle adminisztrációnak sem híve. A félreállított és megsértett, valamint helyzetét ingatagnak érző tábornokok jelentős része valóban hajlott a március előtti rend visszaállítására. Horthy azonban nem számolt a vezérkari testület szerepével. Pedig magának Vörösnek a személyét illetően sem lehetett sok illúziója. Számolnia kellett volna azzal is, hogy a hátszágban és a fronton egyaránt a tisztek többsége minden bizonnyal németbarát és szovjetellenes, akiknek ebből származó viselkedése nem elhanyagolható szempont egy fordulat végrehajtásakor. Horthy és köre ezúttal sem volt képes annak feltérképezésére, hogy a ki-zárólagos, harcra buzdító hivatalos megnyilatkozások – így a

kormányzó is – a propaganda, a hatalom megragadásának vágya, a szovjet csapatoktól való félelem milyen mértékben kötötte oda a tisztikart a németekkel vívott közös harchoz. Horthy ennek ellenére változatlanul bízott a neki tett eskü és az azon alapuló gondolkodás nélküli parancsteljesítés érvényesülésében. Közben pedig a vezérkar és a honvédelmi minisztériumi körökben akadálytalanul szerveződtek azok az erők, melyek nemcsak a Sztójay-kormány és a németek kiszolgálására voltak készek, hanem egy Horthy által előidézett kiugrási vagy hatalomátvételi kísérlet esetén további szélsőjobb-oldali, imrédysta vagy nyilas fordulatra is.

A frontra kivonult 1. hadsereg emberben és anyagban egyaránt súlyos veszteségeket szenvedett. A Kárpátok előterében harcoló német és magyar csapatok képtelenek voltak a kezdeményezésre, sorozatos vereségek közepette hátráltak. A magyar és német alakulatok vezénylő parancsnokai között egyre gyakrabban voltak a nézeteltérések. A Kárpát vonalra felzárkózni igyekvő magyar 1. hadsereg érdekei ugyanis nem egyeztek a németek vezetésével, mely az oszthatatlan közös célokra hivatkozott. A magyar vezérkar befolyása a kint lévő csapatok vezetésére egyre felszínebb lett, hiába szorgalmazta azt.

A vereségek természetesen újabb erők harcra vétését is megkövetelték. Hitler, amikor Vörös János Sztójay miniszterelnök társaságában június 6-án bemutatkozó látogatásra a főhadiszállásra érkezett, kifogyhatatlan volt a magyar szövetségessel szembeni kívánságai elősorolásában. Feszültségoldó tényezőnek nevezte az éppen megkezdődött nyugati partraszállást, amelynek sikeres elhárítása után a háború győzelmes befejezése már nem késhet sokáig. A keleti arcvonalon már megtett minden szükséges intézkedést az esetleges újabb meglepetések ellen. Ez utóbbi sikeréhez azonban a szövetségeseeknek is hozzá kell járulniuk, és áldozatot hozniuk. Ezért

újabb magyar hadosztályok mozgósítását kívánta, de kellő súllyal ecsetelte a magyar ipar átszervezésének, a közös repülőgép- és fegyvergyártásnak, valamint a németországi szállítások növelésének kérdését is. Megkülönböztető figyelmet szentelt a még a hátországban állomásozó utolsó ütőképes magyar magasabb egység, az 1. páncélosadosztály sorsának is, mely meglátása szerint jó utánpótlást nyújtana a Galíciában veszteségeket szenvedett magyar páncélosoknak.

A kormányzó elvetélt kísérlete a háborúból való kilépésre – a Lakatos-kormány

A német hadsereg egyre szorultabb helyzete, növekvő veszteségei láttán viszont Horthy július elején elérkezettnek látta az időt, hogy az engedmények után kilépjen az elszigeteltségből, és kísérletet tegyen a Sztójay-kormány felváltására egy tisztán katonákból álló és számára megbízható kormánnyal.

Július 5-én közölte Vörössel, hogy tudomására jutott, Ruszkay és Baky vezérletével egy puccs készül ellene. Ezt le fogja verni. Lemondását is tervezi. A kormányzói jogokat a hadúri jog kivételével az országgyűlésnek visszaadja. Ezt követően a tehetetlen kormány helyett tisztán katonákból fog kormányt alakítani, amelynek segítségével s a hadseregre támaszkodva, az országgyűlés kikapcsolásával fogja kézbe venni az ország ügyeinek irányítását. Vörös lebeszélte szándékáról. Egy ilyen lépés eredménye csak anarchia lenne, ami az ország összeomlásához vezethetne. Óvta attól is, hogy Hitler engedélye nélkül új kormányt alakítson, ami kellemetlen német katonai beavatkozást vonna maga után.

A kormányváltoztatásról lebeszélte Horthy azonban július közepén Hitlertől kérni akarta a magyarországi SS csapatok és a Gestapo eltávolítását. Vörös erről a szándékáról is lebeszélte. A németeknek még elég erejük van, hogy páncélosokkal lépjenek fel, és leverjenek egy magyar fegyveres próbálkozást. Helyette inkább a diplomatikus megoldást ajánlotta, ami előbb vezethet el a Gestapo távozásához.

Vörös figyelmeztette Horthyt, hogy mindenféle megfontolatlan lépés a keleti front összeomlásához, a szovjet erők beözönléséhez vezethetne, amit jó lenne elkerülni. A nyugati államoknak is akkor tesszük a legjobb szolgálatot – mondta –, ha a németekkel együtt feltartóztatjuk a bolsevizmust. Ezt még jelenlegi angol ellenfelünk is megbecsüli.

A Horthyval folytatott „eredményes” beszélgetéseit Vörös vezérkari értekezleten közölte vezető beosztottjaival, azaz helyettesével, László Dezsővel, Hankovszky Gyula vezérőrnaggyal, a hadműveleti csoportfőnökével és Nádas Lajos ezredessel, a vezérkar 1. osztálya vezetőjével. Benyomása szerint – mondotta nekik – a háttérben egy Bethlenből, Rakovszkyból és másokból álló régi politikai klikk működik, mely ilyen tanácsokkal szolgál a kormányzónak. Vörös naplója szerint az értekezlet résztvevői „egyértelműleg minden fegyveres összetűzés elkerülése és a németekkel való szövetséges jó viszony mielőbbi helyreállítása mellett voltunk”.¹⁶³ A jelenlévő urak nyilvánvalóan azonnal továbbították értesítéseiket s hűségnyilatkozatukat az érdekelteknek.

A kormányzó ellen készülő puccsot csak Vörös minősítette vaklármának. Horthy Lázár altábornaggyal, a testőrség parancsnokával július 8-án riadóztatta és Budapestre rendelte az esztergomi páncélos ezredet. Fellépésükre dolguk végezetlenül távoztak a városból a Baky által a budapesti zsidók deportálása címén felrendelt csendőr zászlóaljakkal. Ezzel Horthy nemcsak a budapesti zsidók tervezett deportálását akadályozta meg, hanem egy szélsőjobb oldali puccs végrehajtásának lehetőségét is.

A Vörös által lebeszélte kormányzó azonban továbbra sem tett le eredeti szándékáról, hogy egy katonai többségű kormány révén kezébe vegye a hatalmat. Várta a kedvező alkalmat. Változatlanul abban az illúzióban ringatta magát, hogy

¹⁶³ Vörös napló, 1944. júl. 17.

ha sor kerül rá, hadúri parancsát fenntartás nélkül követi majd a hadsereg. A számára kedvezőnek látszó eseményeket, így az esztergomi páncélosok fellépését túlértékelte. Ugyanakkor nem tett lépéseket, hogy továbbra is a keze ügyében tartsa ezt a használható és ütőképes 1. páncélosadosztályt. Röviddel budapesti fellépésüket követően a vezérkar intézkedett, s a hadosztály alakulatai elvonultak Budapest-környéki helyőrségeikből. A Horthy ellen dolgozó erők jobbnak látták, ha a német kívánságra a Dráva vonal Titó partizánjainak beszivárgása elleni védelmét látják el.

Horthy és vele az ország átmentésében osztozni kívánó körök, még ekkor is, amikor a szüntelen német vereségek, s a szovjet csapatok feltartóztathatatlan közeledése már elodáztatatlanná tette, képtelenek voltak a döntő fordulat megtételére. Horthy makacsul ragaszkodott a gondolathoz, hogy egy megfelelő erőkből – főként katonákból – álló kormány és a hadsereg révén úrrá tud lenni a helyzeten. Az ellenzéki pártokkal való együttműködésre és a tömegek mozgósítására azonban nem tudta rászánni magát.

A németeknek a jasi-kisinyovi áttörést követő romániai fordulat keltette zavarát kihasználva, Bethlen tanácsára Horthy végre menesztette Sztójajt, s augusztus 29-én kinevezte a Lakatos-kormányt. Ebben Lakatos mellett Henyei Gusztáv altábornagy és a helyét továbbra is őrző Csatay Lajos képviselte a katonai vonalat.

Lakatos Géza, bár kötelességének tekintette elvállalni a kapott feladatot, azt a maga részéről sötétbe ugrásnak minősítette, mivel a nehezen alakuló kormány összetétele és a helyzetről vallott felfogása, valamint a remélt és a katonakormánynak egyáltalában értelmet adó katonai erők hiánya, ugyanakkor a német fegyverektől támogatott szélsőjobb ereje és befolyása a hadseregben is ezt valószínűsítette. Közel sem látta a háborúból való kiválás lehetőségét és megnyugtató módját. Kormányelnöki megbízatását, miként korábban megvalósulatlan vezérkarfő-

nöki és hadsereg-főparancsnoki megbízatásának felvetődését is, megbízhatóságának, feltétlen kormányzóhűségének tudta be. Korábbi, zömében vidéki szolgálata során ugyanis távol állt tőle a politika, s az ilyenféle ambíciók. A reá váró feladatok konszolidáltabb körülmények között is meghaladták volna ezirányú képességeit. Osztozott vele a bizonytalanságban a kormány több tagja is. A háborúból való kiválás mikéntjéről nekik sem volt elképzelésük, sem az ezzel kapcsolatos elhatározásokra és tettekre való hajlandóságuk. Tetézte a bajt, hogy nem sikerült kiszűrni a németbarátokat. Olyan kormány jött létre, melyet végül is nem sikerült megnyerni a fegyverszünet gondolatának. A kormányzó belső bizalmasai rosszul mérték fel a helyzetet, amikor ettől a lényegében hatalom nélküli és szándékaiban bizonytalan kormánytól várták a kibontakozás elősegítését.

A kormányzó már a kormány megalakulása előtt lépéseket tett, hogy számára megbízható, használható és tenni képes katonákkal vegye körül magát, s ilyeneket nevezzen ki a hadsereg élére. Augusztus 1-jén változás történt az 1. hadsereg vezetésében. A németekkel összekülönböző, beosztásáról lemondó Beregffy Károly vezérezredes helyett Miklós Béla vezérezredes lett a parancsnok. Az Erdélyben lévő 2. hadsereg élére augusztus 28-án Veress Lajos vezérezredest nevezte ki Horthy, akit egyben utódjaként is megjelölt.

A hadseregparancsnokká kinevezett Miklós Bélát követően a lovashadosztály éléről hazarendelt Vattay Antal altábornagy lett a főhadsegéd és a katonai iroda főnöke, s egyben meghatározó személyisége annak a belső bizalmi körnek, melyet legmegbízhatóbb embereiből Horthy maga körül kialakított. Ezen hívei közé sorolta Bakay Szilárd altábornagyot, aki augusztus elején átvette a budapesti I. hadtest parancsnokságát. Reá várt volna a feladat, hogy a budapesti helyőrségben összevont csapatokkal biztosítsa a kormányzói akarat érvényesülését. Őt, mint a számukra reális veszélyt jelentő parancsnokot, a németek az ismert módon és időben ki is kap-

csolták. E belső körhöz tartozott még a régi megbízható bútoradarabnak számító Lázár Károly altábornagy, a testőrség parancsnoka, valamint Náday István nyugállományú vezérezredes is, akit azonban olaszországi küldetése a sorsdöntő napokban elszóltított a kormányzó köréből. Az Ambrózy Gyulával, a kabinetiroda főnökével, a kormányzó Miklós fiával és menyével, valamint Tost Gyula ezredes szárnysegéddel kiegészülő bizalmi csoport az események előrehaladtával egyre inkább elszigetelődött a kormánytól és a honvédség intézményeinek és csapatainak parancsnokaitól egyaránt. Mivel utóbbiakkal érdemi kapcsolatokat kiépíteni nem volt képes, így a katonai előkészületek is kudarcra voltak ítélve. A vezetők többsége más utat nem látva még ekkor is reménykedett a lehetetlenben. Jellemző, hogy még Lakatos, Csatay és Henyei tábornokokat, a kormányzó katonakormányának tagjait is, csak a legszükségesebb mértékben merték beavatni a folyamatban lévő fegyverszüneti tárgyalásokba, illetve a katonai előkészületek terveibe.

A válságos helyzetet megtárgyaló, szeptember 6-i koronatanács, a miniszterelnöktől támogatva, az azonnali fegyverszünet ellen foglalt állást. A német hadsereg helyzetét jól ismerő, de szakítani szintén vonakodó Csatay áthidaló javaslatát fogadták el, miszerint forduljanak a német vezetéshez, s kérjék öt páncélosadosztály azonnali ide vezénylését azzal, hogy csak ennek megtörténte esetén kerülhető el a fegyverszünet. Lakatos egy nappal később a minisztertanáccsal is elfogadtatta ezt a csak időhúzásra alkalmas döntést.

Jellemzi a helyzetet, hogy amikor három nappal később Horthy és a megbízható embereiből álló titkos testület az azonnali fegyverszünet mellett foglalt állást, még akkor is a német kormány és hadsereg egyidejű figyelmeztetéséhez kötötték annak végrehajtását. Horthy maga is helyeselte ezt, a szerinte az adott szó becsületével megegyező lépést. Amikor ezt követően a titkos tanácskozáson jelen lévő katonaminiszterek a minisz-

tertanácsban, attól magukat befolyásolni hagyva, mégis a fegyverszünet ellen, a harc folytatása mellett foglaltak állást, a kormányzó mélységes csalódottságának adott kifejezést. Csak az említett legszűkebb környezetére támaszkodva, a minisztertanács véleményének kikérése és tájékoztatása nélkül folytatta az elhatározott fegyverszünet előkészítését. Jellemző, hogy még Lakatos, Csatay és Henyei tábornokokat, a kormányzó katonakormányának tagjait is csak a legszükségesebb mértékben merték beavatni a folyamatban lévő fegyverszüneti tárgyalásokba, illetve a katonai előkészületek terveibe.

Közben Vörös vezérezredes szorgalmasan tájékoztatta László Dezsőt és Nádasz Lajost a palotában történekről, akik szorgalmasan továbbították az információkat a németekhez és a nyilasokhoz. „Lajos” jelentéséből értesült Szálasi a szeptember 10-i döntő fontosságú koronatanácsn történekről, a fegyverszünet elhatározásáról is. A nyilas vezér azt is tudta – mint erről naplójában beszámolt –, hogy a finn megoldás került szóba, valamint hogy Lakatos miniszterelnök már a másnapi minisztertanácsn bejelenti a határozatot. Ezzel szemben megnyugtatóan hatott Szálásira, hogy a vezérkar szándéka szerint tovább harcol és szabotálással, ha kell, fegyveres ellenállással válaszol a döntésre. A németekkel közös céljuk, hogy a kormányzót sarokba szorítják és kierőszakolnak egy rezsiváltást.

A szeptember – októberi hetek, napok, sőt órák története pontosan ismert, már többször feldolgozták. Ezért nem tartjuk feladatunknak felsorolni az eseményeket, s azokat a tehetlenségből, nem akarásból, félelemből és bizonytalanságokból eredő mulasztásokat, melyek végül az október 15-i fegyverszüneti proklamáció kudarcához vezettek. Nem tudták kivonni magukat a félelem keltette bizonytalanság bénító hatása alól a Horthy szűk környezetében lévők sem. Ez is megkötötte kezüket, amikor cselekedni kellett volna, s a szovjet hadsereg oldalára állva a leghatározottabban a németek el-

len fordítani a fegyvert. Horthy még szeptemberben is a finn megoldásban bízott, de határozott állásfoglalásuk ellenére nem vetette el az angolszászok közvetlen közreműködését sem egy magyar fegyverszünet végrehajtásában. Ezért küldte még szeptember 22-én is Nádayt Istvánt Olaszországba. Végül is csak környezetének egy része – elsősorban Bethlen – biztatására, Náday küldetésének kudarca és a német erősítések elmaradása után fordult fegyverszüneti kérelemmel a szovjetekhez. A fegyverszünet szeptember 8-i elhatározását követően csak 28-án szánta rá magát a Faraghó-féle küldöttség elindítására Moszkvába. Ekkor is csak felemás módon, a kellő felhatalmazás nélkül és irreális fegyverszüneti feltételeket tűzve a bizottság elé, tette meg e kényszerű lépést. A hadműveletek megszüntetése mellett az angolok és amerikaiak részvételét Magyarország megszállásában és a német csapatok szabad elvonulásának biztosítását a kormányzó még ekkor is megvalósíthatónak vélte.

Miközben a Várban Horthy és legbizalmasabb embereinek szűk csoportja a háborúból való kiváláson munkálkodtak, a magyar vezérkar éppen a kiugrás megakadályozása és a háború folytatása érdekében tevékenykedett. De Horthy és a minisztertanács megbízásával ment Vörös szeptember 12-én a főhadiszállásra, hátha megkapja az ígért német páncélos hadosztályokat, melyek jelenléte megszilárdíthatja a front helyzetét, ami időnyeréshez juttatja a vezetést, s legalábbis elodázhathatja a fegyverszünetet. Szeptember 13-án a magyar csapatok, élükön az odavezényelt 1. magyar páncélos hadosztállyal, parancsot kaptak a Dél-Erdélybe való benyomulásra. Ezzel Horthyék végleg kiadták a kezükből az utolsó, még ütőképes és egyszer már sikeresen felhasznált erőt is. Horthy csak a támadás kudarca, valamint az ígért német segítség elmaradása után szánta rá magát a fegyverszüneti küldöttség elindítására.

A szükséges katonai előkészületek közben menthetetlenül elkéstek. A csapatok összevonása Budapesten a vezérkar ak-

namunkája következtében kudarcra volt ítélve. A frontról a fővárosba irányított csapatok nem érkeztek meg. Bakayt a németek letartóztatták. A fronton lévő hadseregeknél csak Miklós Béla és Veress Lajos tudtak a kormány fegyverszüneti szándékáról. Ők viszont semmiféle előkészületet nem tettek, hogy a fegyverszünet esetén szembefordítsák csapataikat a németekkel, és átálljanak a szovjet csapatokhoz. Jól tudták, mint tapasztalt katonák, hogy egy ilyen lépést nem lehet előkészítetlenül egyik óráról a másikra végrehajtani. Ők önállóan nem tudták magukat ilyen, a németek azonnali közbelépését kiváltó tette elszánni, illetve az ehhez szükséges előkészületeket megtenni. Teljesen bizonytalanok voltak abban is, hogyan reagálna a szovjetektől változatlanul félő tisztikar.

Amint erre már utaltunk, Horthy környezetével együtt teljesen elszigetelődött. Az eseményektől sodortatva képtelen volt azokon úrrá lenni, és előkészíteni, majd végrehajtani az általa is félt fegyverszünetet. Maga sem remélhette, hogy rádiószózatára, amely bizonytalan és homályos volt, a hadsereg számára konkrét feladatokat nem tűzött ki, a csapatok minden előkészítés nélkül, az általa elképzelt, de végig nem gondolt módon fognak cselekedni. A fegyverszünet ellen dolgozó magyar vezérkar közreműködése és támogatása nélkül, annak kikapcsolásával, különben is elképzelhetetlen volt a fegyverszünet eredményes végrehajtása a német csapatokkal együtt közös frontot alkotó hadsereggel. A kormányzó környezetében Budapesten lévők sem voltak a szabad cselekvés birtokában. Bakayt, Aggtelekyt időben kikapcsolták az eseményekből, Farkas Ferenc altábornagy és Budapestre rendelt törzse csapatok és konkrét feladatok nélkül tétován téblábolt, és semmit sem tett.

Annál aktívabb volt a magyar vezérkar, mely mindent megtett, hogy az előkészületeket akadályozza, és segítette a proklamáció megghiúsítására szervezkedő német és szélsőséges magyar erőket. Maga a vezérkar főnöke is teljes bizonytalanságban leledzett. Már 1944 nyarán is készen állt, hogy a

németekkel közös harcot támogassa, s Horthy a „meggondolatlan” lépésektől távol tartsa. A fegyverszüneti tárgyalásokkal kapcsolatos döntések során teljes passzivitásával tűntetett. A hatáskörébe tartozó intézkedéseket elmulasztotta, sőt nem lépett fel időben saját vezérkari beosztottai általa ismert lépései ellen sem. A Horthy proklamációt követően, azt semmissé tevő parancsa kiadása után Vörös gyorsan távozott a színtérrel, hogy elkerülje a németek és saját beosztottainak vele szembeni fellépését, amiért eleve nem akadályozta meg annak elhangzását.

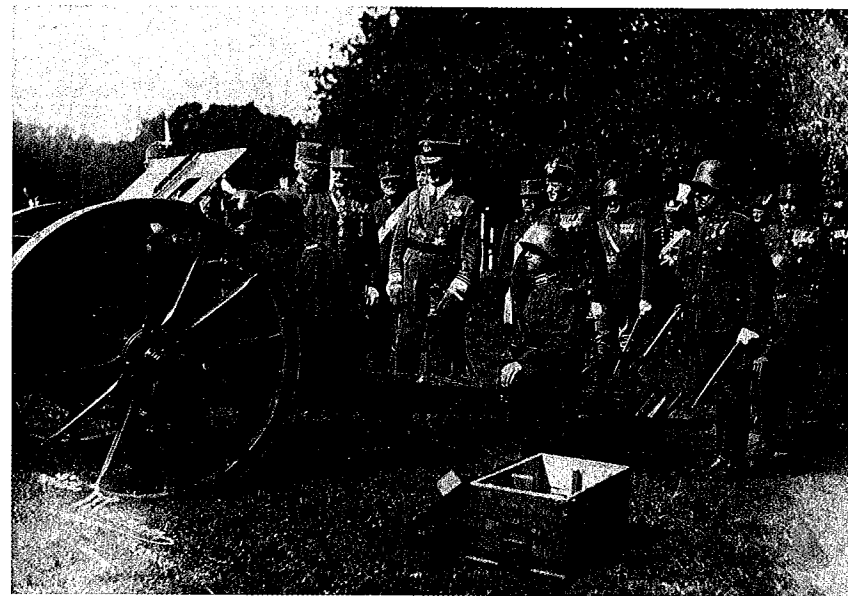
Alapvető hiba volt, hogy Horthy és miniszterelnöke még a proklamáció szövegében sem tudtak megegyezni, és félreérthetetlen parancsot adni ki: azonnal szakítani a németekkel, és a szovjet hadsereg oldalán megkezdeni a harcot ellenük.

Eközben Horthyék nem tudták megakadályozni, hogy a németektől támogatott nyilasok nyugodtan készüljenek a hatalomátvételre. Kiépítették és felkészítették a hadsereg vezető szerveiben és a csapatoknál, valamint a közigazgatásban meglévő szervezeteiket, s felfegyverezték lumpen tömegeiket. A szélsőjobb oldali egység létrehozására Imrédy vezetésével folyó tárgyalások sorozatos kudarca csalódással töltötte el a németeket, s így az ez ideig számukra a politikai háttérben elhelyezkedő, nem szalonképes nyilas párt lépett előtérbe. A szovjet hadsereg megjelenése magyar területen, Horthy fegyverszüneti delegációjának moszkvai útja s a proklamáció előttük ismert szándéka azonnali cselekvésre készítette őket. Mozgósították ezt az utolsó politikai csoportot, amelyik még ekkor is hajlandó volt velük együttműködve a hatalmat gyakorolni.

Horthy felemás, előkészítetlen proklamációja megkésett, nem érte el célját. A legfelső hadúr elszigetelődött csapataitól, vezérkari tisztjei jóvoltából már nem is tudott érintkezni velük. Azok nem teljesítették, és a németekkel s nyilas kiszolgálóikkal egyetértésben visszavonatták a fegyverszüneti prokla-

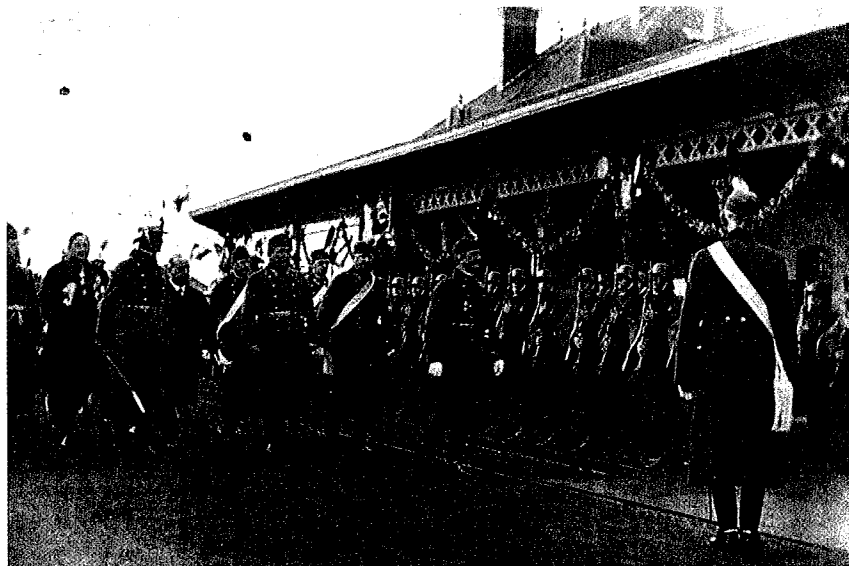
mációt. A hadsereg és annak tisztikara 25 éven át a Szovjetuniótól való félelem jegyében élt, Horthy tehetetlenné vált, és szertefoszlott sokat emlegetett hadúri hatalma tisztjei felett, amikor a németekkel szembeni fordulatot, a szovjet hadsereggel együttműködve végre kellett volna hajtani.

A legfelsőbb hadúr, aki 1919-ben csapatai elé vonult be Budapestre, most kormányzói és hadúri méltóságától megfosztva, csapataitól elhagyva, csalódottan, német őrizet alatt hagyta el az országot.

Horthy Mikós szemléje Jutason és a Hajmáskéren összpontosított tangyalogezrednél, 1925. május 24.

Horthy Miklós kormányzó, a szegedi 9. gyalogezred tulajdonosa előtt a díszszázad előtt, 1930

*Gömbös Gyula honvédelmi miniszter harcgymagorlaton
(A képen még: Somkuthy altábornagy, vkf., 1935)*

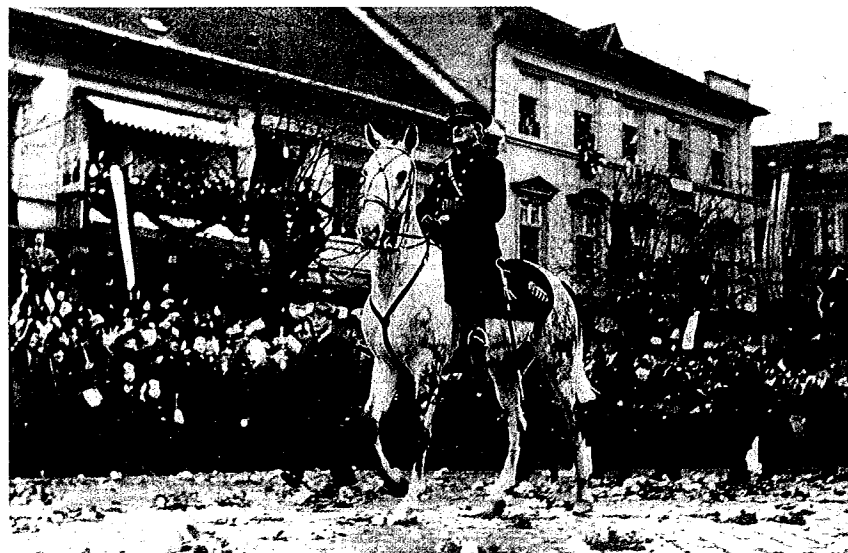
Horthy Miklós hadgyakorlaton 1935-ben. A képen még: Szombathelyi Ferenc vezérkari ezredes, Dekleva Zoltán vezérkari ezredes, Magyarossy Sándor vezérkari ezredes, Gömbös Gyula honvédelmi miniszter, Kárpáthy Kamilló gyal. tábornok)

Horthy Miklós látogatása Németországban, 1938. augusztus 26. A berlini pályaudvaron Hitler búcsúztatja

Felvidéki bevonulás, Kassa, 1938. november 11.

Erdélyi bevonulás, Szatmárnémeti, 1940. szeptember 5. Horthy Teleki miniszterelnök és Werth társaságában fogadja a csapatok díszmenetét

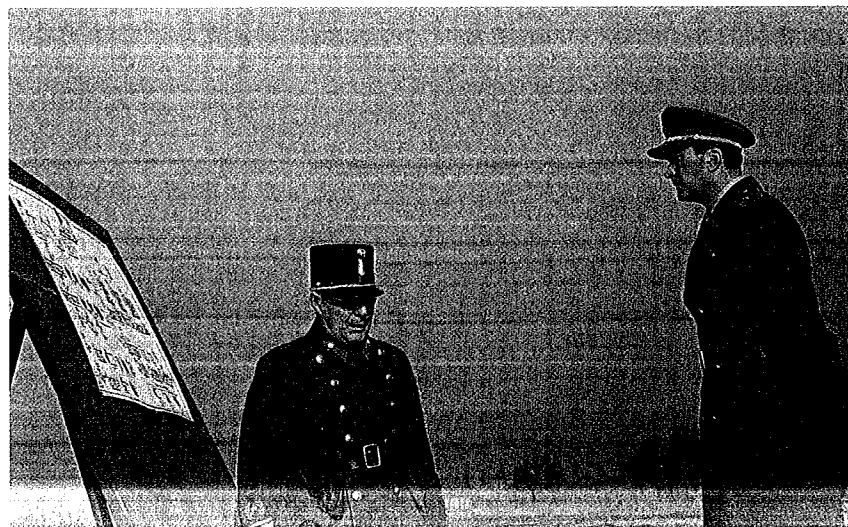
Ezredzászló szentelés Miskolcon

Horthy Miklós megszemléli az 1. páncélosadosztályt Esztergom-táborban, 1942. május 9.

*A 30. harckocsiezred bemutatása Horthy Istvánnak, 1942. április 27.
(A képen még: Major Jenő vezérőrnagy)*

*A 30. ezred Pz. IV-es harckocsijának tornyában, 1942. április 27.
(A képen még: Czaykowsky Emánuel ezredes parancsnok)*

Tartalom

A Nemzeti Hadsereg fővezére	5
A kormányzóválasztás	49
A hadsereg a konszolidációja – Nemzeti Hadseregből M. Kir. Honvédség	60
Horthy az ellenforradalmi rend külpolitikájáról	69
A hadsereg és a királypuccsok	78
Prónay kiiktatása – a szabadcsapatok felszámolása	122
Együttműködés és ellentét: Horthy és Gömbös	128
Revíziós kilátások	163
A hongyarapító legfelsőbb hadúr: Felvidék, Erdély visszatér	183
Ellentétek a kormány és hadseregvezetés között a háborúról	214
Horthy: Hadban állunk a Szovjetunióval	241
Fordulat a háború menetében – reménytelen elszakadási kísérletek	273
A legfelsőbb hadúr 75. születésnapja	296
A német megszállás	307
A kormányzó elvetélt kísérlete a háborúból való kilépésre – a Lakatos-kormány	324

X192498

1919

július 12-én Ábrahám Dezső alakított kormányt. Ebben a hadügy élén Horthyt Belitska Sándor vezérőrnagy váltotta fel. Horthy a hadsereg főparancsnoka lett. „Ebben a kormányban nem óhajtottam részt venni mint hadügyminiszter, a fővezérséget azonban megtartottam, miután biztosítottak, hogy azt semmi esetre sem vonják bele a pártpolitikai viszálykodásokba. Egyedüli célom az volt, hogy ennek a magyar seregnek a segítségével megszabadítsam Magyarországot a kommunista rémuralomtól, mert ennek kegyetlenkedései és gonosztervei állandóan fokozódtak. Nagy jelentőségű volt, hogy ezt az annyira szükséges tisztogatást ne a külföldi hatalmak, hanem mi magunk hajtsuk végre.” – írta emlékirataiban.

Horthy felemás, előkészítetlen proklamációja megkésett, nem érte el célját. A legfelső hadúr elszigetelődött csapataitól, vezérkari tisztjei jóvoltából már nem is tudott érintkezni velük. Azok nem teljesítették, és a németekkel s nyilas kiszolgálóikkal egyetértésben visszavonatták a fegyverszüneti proklamációt. A hadsereg és annak tisztikara 25 éven át a Szovjetuniótól való félelem jegyében élt, Horthy tehetetlenné vált, és szertefoszlott sokat emlegetett hadúri hatalma tisztjei felett, amikor a németekkel szembeni fordulatot, a szovjet hadsereggel együttműködve végre kellett volna hajtani. A legfelsőbb hadúr, aki 1919-ben csapatai elé vonult be Budapestre, most kormányzói és hadúri méltóságától megfosztva, csapataitól elhagyva, csalódottan, német őrizet alatt hagyta el az országot.

www.kairosz.hu

3200 Ft

9 789636 625573 >

X 192498

LEGFELSŐBB HADÚR ÉS HADSEREGE

Dombrády Lóránd

Dombrády Lóránd

A LEGFELSŐBB HADÚR ÉS HADSEREGE

